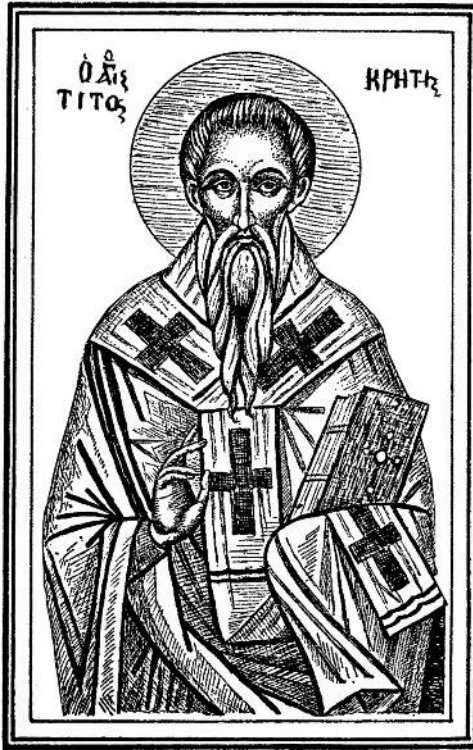

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΙΤΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ', ΤΕΥΧΟΣ 45, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΙΤΟΣ

ΕΠΙΧΗΜΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ', ΤΕΥΧΟΣ 45, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΕΠΙΣΗΜΟ ΔΕΛΤΙΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ , ΤΕΥΧΟΣ 45, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Α. Έποπτεύουσα Συνοδική Έπιτροπή:

Σεβ. Αρχιεπίσκοπος Κρήτης κ.κ. Ειρηναίος
Σεβ. Μητροπολίτης Άρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου κ. Ανδρέας
Σεβ. Μητροπολίτης Ρεθύμνης και Αύλοποτάμου κ. Εύγένιος
Γραμματεús: Άρχιμ. Νήφων Βασιλάκης, Δρ. Θεολογίας

Β. Διευθυντής Συντάξεως:

Άρχιμ. Νήφων Βασιλάκης, Υπογραμματεús
τής Ίεράς Έπαρχιακής Σύνοδος τής Έκκλησίας Κρήτης

Ταχυδρομική Διεύθυνσις:

«ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΙΤΟΣ»

Ίερά Έπαρχιακή Σύνοδος τής Έκκλησίας Κρήτης

Άγιου Μηνᾶ 25, 712 01 Ήράκλειον

Τηλ. & Fax: 2810 288658, e-mail: isynodec@otenet.gr

Ίστοσελίς: www.ekklisiakritis.com

Έκτύπωση - Σελιδοποίηση: Γραφικές Τέχνες: «ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ»

Τό Έπίσημο Δελτίο τής Έκκλησίας Κρήτης
«Άπόστολος Τίτος» διατίθεται δωρεάν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

Όμιλία τῆς Α.Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου, κατά τὴν Θεϊαν Λειτουργίαν, εἰς τὴν Ἱεράν Μονὴν Παναγίας τῆς Φανερωμένης Ἀρτάκης Κυζίκου	11
Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα διὰ τὴν Θρονικὴν Ἑορτὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης	17
Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπὶ τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος	19
Οἱ πιὸ χαρακτηριστικὲς τοποθετήσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου γιὰ τὴν Ἁγία Σοφία	25

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝΤΑ ΙΕΡΑΣ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀνακοινωθέν τῆς 11ης Ἰουνίου 2020, περὶ τῆς μετατροπῆς τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς Ἴσλαμικὸν τέμενος	35
Ἀνακοινωθέν τῆς 6ης Ἰουλίου 2020	37
Ἀνακοινωθέν τῆς 20ῆς Ἰουλίου 2020, περὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας	39
Ἀνακοινωθέν τῆς 22ας Αὐγούστου 2020, περὶ τῆς μετατροπῆς τῆς Μονῆς τῆς Χώρας εἰς Ἴσλαμικὸν τέμενος	41
Ἀνακοίνωση τῆς 26ης Αὐγούστου 2020, τοῦ Γραφείου Τύπου τῆς Ἱεραῦς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, περὶ κορωνοϊοῦ	43

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΛΟΓΟΙ - ΜΕΛΕΤΕΣ

Γέρων Μητροπολίτης Χαλκηδόνος Ἀθανάσιος, Ὁ παπᾶ Ἰάκωβος τῆς Χάλκης	47
Μαγγίνας Νικόλαος, Ἡ ἱστορική συνέντευξη τοῦ φωτογράφου τῶν Σεπτεμβριανῶν Δημήτρη Καλουμένου.....	51
Βαρβούνης Ἐμμανουήλ, Ὁρθόδοξα Χριστιανικά Μνημεῖα τοῦ Νομοῦ Ροδόπης: Ἐθιμικές χρήσεις καί λαϊκή θρησκευτικότητα	59
Λουκάκης Ἐμμανουήλ, Ἡ Ἀρτοκλασία καί ἡ κανονική τῆς διάταξη: Τελετουργικές παρατηρήσεις.....	71
Στρουμπάκης Μιχαήλ, The abridgments of old compositions by Jacob the Protopsaltes as a survival of old Church music tradition the 1st ecumenical council as an example of an abridgement by Jacob presuppositions and rules	85
Ἀρβανίτης Χριστόφορος, On est capable d'avoir un nouvel universel? La réponse éco-chrétienne	105
Archim. Nifon Vasilakis, Gabriel Severos, metropolita di Filadelfia e Massimo Margunios, vescovo di Cithira. Vita, controversia teologica e particolarità canonica.....	121
Ροδάνθη Ἀνδρουλιδάκη – Εὐάγγελος Πετράκης, Ἡ ἔννοια τῆς διαχείρισης στή βιωτή τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ	157
Ἀρχιμ. Νήφων Βασιλάκης, Κανόνες ἱεροί, κανόνες τιμῆς καί κανόνες ζωῆς μας	179

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

*Ἡ Αὐτοῦ Θειοτάτη Παναγιότης,
ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καί
Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος*

Ὁμιλία τῆς Α.Θ. Παναγιότητος
τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου,
κατά τὴν Θεϊαν Λειτουργίαν, εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν
Παναγίας τῆς Φανερωμένης Ἀρτάκης Κυζίκου
(23 Αὐγούστου 2020)

Προσφιλέστατοι ἀδελφοί Ἱεράρχαι καὶ λοιποὶ εὐλαβέστατοι κληρικοί,
Εὐγενεστάτη κυρία Γενική Πρόξενη τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Πόλει,
Ἐξοχώτατε κ. Πρέσβυ,
Ἐντιμολογιώτατοι Ἄρχοντες,
Ἀγαπητοὶ προσκυνηταί,
Φιλέορτος ὁμήγυρις,

Εὐδοκία καὶ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῶν Πατέρων μας, ἤλθαμε καὶ ἐφέτος εἰς
τόν ἱερό τοῦτον τόπο, τὴν ἱστορική Μονὴ τῆς Παναγίας τῆς Φανερωμένης
Κυζίκου, διὰ νὰ τιμήσωμεν, ἐν λειτουργικῇ συνάξει, τὴν πανέορτο ἡμέρα
τῆς Ἀποδόσεως τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τὰ «Ἐννιαμέρα», ὅπως τὰ
ἀποκαλεῖ ἡ εὐσέβεια τοῦ λαοῦ μας. Συλλειτουργοῦν καὶ συμπροσεύχονται
σήμερα μαζί μας, αἱ ψυχαὶ τῶν Ἀρτακηνῶν καὶ τῶν λοιπῶν προσκυνητῶν,
οἱ ὅποιοι ἔσπευδαν εἰς τὴν Μονὴ τῆς Φανερωμένης διὰ νὰ καταθέσουν τὸν
πόνον καὶ τὰς ἐλπίδας των, διὰ νὰ ἀντλήσουν δύναμιν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς
ζωῆς, διὰ νὰ νιώσουν τὸ θεσπέσιον ἄρωμα τῆς αἰωνιότητος, τὸ ἀπαραμίλλο
βίωμα τῆς Ἀναστάσεως.

Ὅταν ἐπισκεπτόμεθα προσκυνηματικῶς, καὶ ὅταν λειτουργοῦμε εἰς τοὺς
ἐρειπιώδεις ναοὺς μας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, γνωρίζουμε καὶ βιώνουμε ὅτι δέν
εὐρισκόμεθα εἰς τὰ λείψανα ἐνός λαμπροῦ παρελθόντος, τὰ ὁποῖα ἔχουν
πλέον μόνον ἱστορική ἢ ἀρχαιολογική ἀξία, ἀλλὰ εἰς μνημεῖα ἀγιασμένα,
πανίερα ἐνδιδαιτήματα τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων, ὅπου ἐδο-
ξάζετο τὸ ὄνομα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἐτελοῦντο ἡ Θεία Λειτουργία καὶ τὰ
ἄλλα μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, εὐρισκόμεθα ὄντως εἰς σεβάσματα, τὸ
πνεῦμα καὶ τὴν ἱερότητα τῶν ὁποίων δέν ἐγγίζει ὁ πανδαμάτωρ χρόνος.

Εἶναι ἐμφανές, ἀδελφοί καὶ τέκνα ἐν Κυρίῳ, ὅτι καὶ εἰς τὴν Κύζικο καὶ
τὴν Ἀρτάκη, εἰς τὴν χερσόνησο αὐτή, δέν συναντῶμεν πλέον τὴν παλαιὰ
δόξα, δέν ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ αἱ ἀκμάζουσαι ἄλλοτε ὀρθόδοξοι κοινότητες,
οἱ ναοὶ καὶ τὰ μοναστήρια, τὰ σχολεῖα καὶ τὰ ἄλλα πολλὰ εὐαγῆ ἰδρύματά
μας. Βλέπομεν ὅμως τὸ ἀνεξίτηλο ἀποτύπωμα τῆς μακρᾶς, τῆς ἐπὶ αἰῶνας
παρουσίας μας εἰς τὴν εὐλογημένη αὐτὴ γῆ. Ὑπάρχει τὸ ἀκατάλυτο πνεῦμα
τῆς Ρωμιοσύνης, τὴν γλυκιά πνοή τοῦ ὁποῖου αἰσθανόμεθα, ὅταν εὐρισκώ-
μεθα εἰς τὰ μέρη αὐτά. Μᾶς κατακλύζει ἀνείπωτη χαρμολύπη. Ἀκούομεν

Ἱερά Πατριαρχική καί Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας Φανερωμένης Κυζίκου

ἄρρητα ῥήματα, ζῶμεν θαυμαστάς ἀποκαλύψεις, γινόμεθα ὁ πραγματικός ἐαυτός μας, εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἐπιστρέψαμε εἰς τὴν ἐρατεινὴ πατρίδα.

Πλήρης πνευματικῆς ἀγαλλιάσεως καὶ βαθέων βιωμάτων, ὁ Πατριάρχης σας, σᾶς εὐχαριστεῖ καὶ σᾶς συγχαίρει διὰ τὴν παρουσία σας σήμερα εἰς τό πάνσεπτο τοῦτο προσκύνημα. Δέν εἴσθε, κανεῖς μας δέν εἶναι ἐδῶ ἀπλοῦς ἐπισκέπτης. Εἴμεθα ὅλοι ταπεινοὶ προσκυνηταὶ καὶ κλίνομεν τό γόνυ ἐνώπιον τῆς Παναγίας Θεοτόκου, ἀναμέλποντες ὕμνον εὐχαριστίας διὰ τὴν εὐλογίαν νά ἐρχώμεθα τά τελευταῖα ἔτη εἰς τόν ἱερόν τοῦτον τόπον, διὰ νά λειτουργήσωμεν καὶ νά λειτουργηθῶμεν.

Ἡ Θεοτόκος εὐρίσκεται εἰς τόν πυρῆνα τῆς πίστεως καὶ τῆς εὐσεβείας τῶν Ὁρθοδόξων. Εἰς τό Ναί καὶ τό Γένοιτο τῆς Παναγίας εἰς τὴν προαιώνιον βουλή τοῦ Θεοῦ συμπυκνώνεται τό σύνολο τῆς Θείας ἐνσάρκου Οἰκονομίας, ἀπαντῶνται οἱ μύχιοι πόθοι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἀπεριόριστος τιμὴ πρὸς τὴν «Μητέρα τῆς Ζωῆς», εἶναι ἡ ἄλλη ὄψις τῆς πίστεως τῶν Ὁρθοδόξων εἰς τό «ἀεὶ μυστήριον» τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου. Εἰς τὴν Ὁρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ θεολογία, ἡ ἀναφορά εἰς τὴν Θεοτόκο εἶναι κεφάλαιο τῆς χριστολογίας. Ὡς γνωστόν, ὁ τίτλος Θεοτόκος ἐδόθη εἰς τὴν Παναγία ἀπὸ τὴν Γ' ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικῆ Σύνοδο, μία κατεξοχὴν χριστολογικὴ Σύνοδο. Εἰς τὰς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου, ἡ Παναγία εἰκονίζεται πάντοτε μέ τό Θεῖον Βρέφος εἰς τὴν ἀγκάλῃ Της. Παντοῦ ὑπάρχει τό μονόγραμμα «Μήτηρ Θεοῦ». Ὄντως, αὐτὴ ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, τῆς βρεφοκρατούσης τόν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, ἐκφράζει ὅλην τὴν πίστι καὶ τὴν ἐλπίδα μας.

Καθημερινά, προσκυνοῦμεν εἰς τόν Πατριαρχικὸ Ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τό Φανάρι, τὴν θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας Φανερωμένης, ἡ ὁποία ἦταν ἡ ἐφέστιος εἰκὼν τοῦ ἐδῶ Μοναστηριοῦ της. Ὁ Χριστός εἶναι καὶ ἐδῶ τό «παιδίον Ἰησοῦς» καὶ συγχρόνως ὁ Σωτῆρ τοῦ κόσμου, ὁ Ἐλθὼν καὶ ὁ Ἐρχόμενος. Ἀπὸ τὴν εἰκόνα ἀντηχοῦν τό «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ» τῶν Ἀγγέλων, οἱ πένθιμες καμπάνες τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ παιάνας τοῦ θριάμβου τῆς Ζωῆς ἐπὶ τοῦ Θανάτου εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου.

Αὐτὴ τὴν ὑπέροχη εἰκόνα, τὴν ὁποία οἱ Κυζικηνοὶ πατέρες, καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν προσφυγίαν, μετέφεραν καὶ παρέδωκαν εἰς τό Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἀντικρῦζομεν εἰς τό Φανάρι, εἰς τὰς ἱεράς ἀκολουθίας, ἀφοῦ εὐρίσκεται ἀπέναντι ἀπὸ τόν Δεσποτικὸν Θρόνον. Ἀπὸ αὐτὴν ἀντλοῦμεν θάρρος καὶ ἐλπίδα. Ἐνώπιόν της προσευχόμεθα διὰ τόν λαόν τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου. Ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας, τῆς «ὑψηλοτέρας καὶ λαμπροτέρας τῶν οὐρανῶν», τῆς Κεχαριτωμένης «Δεσποίνης τοῦ κόσμου», εἶναι ἀλάθητη θεολογικὴ γλῶσσα, ὁλόκληρη ἡ ἀλήθεια τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς κατὰ χάριν θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

*Ἡ Ἱερά θαυματουργή Εἰκὼν Παναγίας τῆς Κυζίκου,
ἐντὸς τοῦ πανσέπτου Πατριαρχικοῦ Ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς Φανάριον*

Εἶναι ἡ ἀπτή μαρτυρία περὶ τῆς συντελεσθείσης σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, διὰ τῆς ἐλευθέρας συγκαταθέσεως Μαρίας τῆς Παρθένου εἰς τὴν κλήσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ περὶ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐρχομένης ἐπουρανίου Βασιλείας, ὅπου ὁ Χριστὸς θὰ εἶναι τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

Ἄγιοι ἀδελφοί καὶ προσφιλέστατα τέκνα,

Ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἐπιστρέψωμεν ὅλοι εἰς τὰ ἴδια, εἰς τὰς συνήθεις ἀσχολίας καὶ τὰς εὐθύνas μας, εἰς τὰς ὁποίας προσετέθησαν ἐφέτος καὶ τὰ δεινὰ πού ἐδημιούργησε καὶ συνεχίζει νὰ προκαλῆ ἡ πανδημία τοῦ νέου κορωνοϊοῦ. Θὰ ἔχουμε προστάτην καὶ βοηθόν, καταφυγὴν καὶ σκέπην κραταιάν, μεσίτρια πρὸς τὸν φιλόανθρωπο Κύριο, τὴν Παναγία. Ἡ χάρις τῆς Παναγίας

τῆς Φανερωμένης θά μᾶς συνοδεύῃ καί θά μᾶς κρατύνῃ. Καί κάμομεν ἐδῶ ὄλοι μαζί, μέ ἓνα στόμα, τό τάμα νά ξαναέλθουμε καί πάλιν τοῦ χρόνου εἰς τόν σεπτό τοῦτον τόπο, διά νά δοξάσουμε τόν ἐν Τριάδι Θεόν τῶν πατέρων μας καί τήν Θεοτόκο, ἐν ψαλμοῖς καί ὕμνοις, καί διά νά σκιρτήσουν ἀπό χαρά αἱ ψυχαί τῶν προγόνων μας, οἱ ὅποιοι ἀναπαύονται εἰς τά ἅγια χῶματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, προσδοκῶντες τήν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν.

Μέ τά βιώματα καί τά συναισθήματα αὐτά εἰς τό βάθος τοῦ εἶναι μας, ὀφείλουμε νά ὑπενθυμίσουμε εἰς τήν νέα γενεά τήν ἄρρηκτη σύνδεσή της με τήν εὐλογημένη αὐτή γῆ, μέ τās παραδόσεις καί τās ἀξίας μας, μέ τόν πνευματικό πολιτισμό μας. Πρέπει νά βοηθήσουμε τούς νέους καί τās νέας νά συνειδητοποιήσουν τό μέγα προνόμιο καί τό ὑψηλό χρέος, νά εἶναι φορεῖς καί συνεχισταί τῆς πατρῴας παρακαταθήκης τῆς Ρωμιοσύνης.

Περαίνοντες τόν λόγον, εὐχαριστοῦμε τās κρατικές ἀρχάς διά τήν ἄδεια νά τελέσουμε καί πάλιν εἰς τό προσκύνημα τῆς Φανερωμένης τήν Θεία Λειτουργία, καθῶς καί τούς τοπικούς ἄρχοντας, τήν Νομαρχία καί τόν Δῆμο, διά τās πολλές προθύμους καί εὐγενεῖς διευκολύνσεις των. Ἐφέτος εἶχαμε τήν χαρά καί τήν εὐλογία νά τελεσθῇ ἡ Θεία Λειτουργία καί εἰς τήν Παναγία Σουμελά τοῦ Πόντου, μετά ἀπό πενταετία ὄλη, κατά τήν ὁποία ἔγιναν ἀναγκαῖα ἀναστηλωτικά ἔργα.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ μετατροπή τῆς Ἁγίας Σοφίας καί τώρα καί τῆς Μονῆς τῆς Χώρας εἰς μουσουλμανικά τεμένη μᾶς πόνεσε. Τά δύο αὐτά μοναδικά μνημεῖα τῆς Πόλης κτίσθηκαν ὡς Χριστιανικοί Ναοί, ἀποκαλύπτουν εὐγλωττα τήν ἀλήθειαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τήν Ὁμορφία πού σώζει τόν κόσμον, ἐκφράζουν τό οἰκουμενικό πνεῦμα τῆς πίστεώς μας, τήν ἀγάπη καί τήν ἐλπίδα τῆς αἰωνιότητος. Τά ἀπαράμιλλα ψηφιδωτά καί οἱ ἄλλες εἰκόνες τους ἀποτελοῦν οὐράνια τροφή γιά τήν ψυχή καί ἀνεξάντλητη «χαρά γιά τά μάτια» ὅπως θά ἔλεγε ὁ Φώτης Κόντογλου, καί ἀνήκουν στήν παγκόσμια πολιτισμική κληρονομιά.

Παρακαλοῦμε τό Θεό τῆς ἀγάπης, τῆς δικαιοσύνης καί τῆς εἰρήνης, νά φωτίσῃ τήν διάνοια καί τίς καρδιές τῶν ὑπευθύνων.

Ἔτη πολλά, ἀδελφοί καί τέκνα! Νά σᾶς εὐλογῇ ὄλους ὁ Κύριος καί Σωτήρ τοῦ κόσμου, ὁ Χριστός, πρεσβείαις τῆς πανυμνήτου Μητρός του, τῆς καταφυγῆς πάντων ἡμῶν. Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκεν!

Değerli hazirun, adet bu sene de yerini buldu. İlgili devlet makamlarının, siz Sayın Belediye Başkanı ve tüm sevgili Erdeklilerin sayesinde dini vecibelerimizi yerine getirdik, bu sene de tarihi Kirazlı Manastırında Meryem Ana 'yı andık, ayinimizi yaptık. Her defasında olduğu gibi, bugün de, memleketimizde huzur ve refah için, dünyada barış için dua ettik. Sizlere minnettarız. Sağolun, varolun!

*Ασπασμός τῆς Α.Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου
κ.κ. Βαρθολομαίου πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἀγιότητα τὸν Πάπαν Ῥώμης Φραγκίσκον Α'
(Φανάριον, 30 Νοεμβρίου 2014)*

*Ἡ Αὐτοῦ Ἀγιότης ὁ Πάπας Ῥώμης Φραγκίσκος
καί ἡ Α.Θ. Παναγιότης ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος*

Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα διά τήν Θρονικήν Ἑορτήν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης

Τῷ Ἀγιωτάτῳ Πάπῳ τῆς Πρεσβυτέρας Ρώμης Φραγκίσκῳ, χαίρειν ἐν Κυρίῳ.
Συνεορτάζοντες μεθ' Ὑμῶν τήν πανίερρον μνήμην τοῦ Πρωτοκορυφαίου τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καί τοῦ Κήρυκος τῶν Ἐθνῶν καί «Ἀποστόλου τῆς ἐλευθερίας» Παύλου, τῶν ἐν Ρώμῃ χριστοτερπῶς ἐξαγγελιάντων τό Εὐαγγέλιον τῆς πανσωστικῆς Θείας Οἰκονομίας καί μαρτυρικῶς ἐν αὐτῇ τελειωθέντων, ἀπευθύνομεν τῇ Ὑμετέρᾳ Ἀγιότητι ἐγκαρδίους εὐχάς καί κατασπαζόμεθα Αὐτῇ φιλήματι ἀγίῳ.

Ἡ σοβοῦσα πανδημία τοῦ νέου κορωνοϊοῦ COVID-19 κατέστησεν ἀνεφικτον τήν ἀποστολήν καί παρουσίαν τῆς ἐπισήμου Ἀντιπροσωπείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τήν Καθέδραν Ὑμῶν κατά τήν Θρονικήν Ἑορτήν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, ὡς συμβαίνει κατά τās τελευταίας δεκαετίας. Συμμετέχομεν ἐκ τοῦ μακρόθεν εἰς τήν χαράν τῆς ἐορτῆς καί προσκυνούμεν μετ' εὐλαβείας τά ἱερά λείψανα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας Ὑμῶν Πέτρου, τοῦ καί αὐταδέλφου τοῦ ἡμετέρου Πάτρωνος Πρωτοκλήτου τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέου, τά προφρόνως δωρηθέντα, ὑφ' Ὑμῶν εἰς τήν Κωνσταντινουπολίτιδα Ἐκκλησίαν, ἐξ ὧν καί ἀντλοῦμεν ρῶσιν καί εὐλογίαν.

Προσευχόμεθα καί ἐργαζόμεθα ἀδιαλείπτως, Ἀγιώτατε Ἀδελφέ, διά τήν πρόοδον τοῦ διμεροῦς θεολογικοῦ διαλόγου μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν ἡμῶν καί τῆς πορείας πρὸς τήν ἐνότητα. Τήν διαδικασίαν ταύτην ἐμπλουτίζουν αἱ κοιναί πρωτοβουλίαί καί αἱ κοιναί διακηρύξεις, ἐνώπιον τῶν μεγάλων συγχρόνων προκλήσεων καί παγκοσμίων προβλημάτων. Ἐχομεν κοινάς ἐκτιμήσεις διά τά θέματα αὐτά, αἱ ὁποῖα εἶναι θεμελιωμένα «ἐπὶ τήν πέτραν» τῆς πίστεως καί τῶν κεφαλαιωδῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν τῆς ἀγάπης καί τῆς δικαιοσύνης. Ἡ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ δημιουργία καί ὁ ἐν Χριστῷ αἰώνιος προορισμός τοῦ ἀνθρώπου προσδίδουν εἰς αὐτόν ἀνυπέρβλητον ἀξίαν.

Καθ' ὄλην τήν περίοδον τῆς πανδημίας συγκλονίζουν ἡμᾶς τά δεινά ἀναριθμήτων συνανθρώπων μας καί ἡ αὐτοθυσία καί ὁ ἠρωϊσμός τῶν ἰατρῶν καί τῶν νοσηλευτῶν. Ἐνωτιζόμεθα τήν κραυγήν τῶν ἀσθενῶν καί τῶν οἰκειῶν των καί συναισθανόμεθα τήν ἀγωνίαν τῶν ἀνέργων καί τῶν ἐν περιστάσεσι, λόγῳ τῶν οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν ἐπιπτώσεων τῆς κρίσεως. Ἐνώπιον τῆς ἐπιδύνου ταύτης καταστάσεως ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νά δώσῃ τήν ἰδικήν της μαρτυρίαν, λόγῳ καί ἔργῳ.

Τά κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι πλήρη ἀφηγήσεων περὶ ἰάσεως ἀσθενῶν, ἡ ὁποῖα παραπέμπει εἰς τήν ὑπαρξιακὴν πληρότητα καί τήν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Χριστός εἶναι «ἰατρός τῶν ψυχῶν καί τῶν σωμάτων»,

καί συγχρόνως Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος «τάς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε καί τάς νόσους ἐβάστασεν» (πρβλ. Ματθ. η', 17). Εἰς τήν θεολογικήν γλώσσαν, ἡ ἄμαρτία περιγράφεται ὡς νόσος, χρησιμοποιεῖται δέ εὐρέως ἰατρική ὀρολογία διά τήν περιγραφὴν τῆς ἐντάξεως καί τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἡ ὁποία εἶναι θεραπευτήριον καί ἰατρεῖον ψυχῶν καί σωμάτων. Οἱ Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουν καί λειτουργοῦν «πρός ψυχῶν θεραπείαν καί ἰατρεῖαν παθῶν» (Β' Κανῶν τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου). Ἡ θεραπεία καί ἡ ὑγεία εἶναι δι' ἡμᾶς τοὺς χριστιανούς, πρόγευσις τῆς ὀριστικῆς νίκης τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς φθορᾶς καί τῆς τελικῆς ὑπερβάσεως καί καταργήσεως τοῦ θανάτου. Δέν εἶναι τυχαῖον, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀξιολογεῖ τήν προσφοράν τοῦ ἱατροῦ ὡς ἱερόν ἔργον, ὅτι δίδει ἔμφασιν εἰς τήν σχέσιν ἐμπιστοσύνης μεταξύ ἱατροῦ καί ἀσθενούς, καί ὅτι ἀπορρίπτει ἄρδην τήν θεώρησιν τοῦ ἀσθενοῦς ὡς ἀπροσώπου μονάδος, ὡς «ἀντικειμένου» καί «περιπτώσεως».

Ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἡ Ἐκκλησία προσεγγίζει καί τά οἰκονομικά καί κοινωνικά προβλήματα, ἀναδεικνύουσα τάς ἀρνητικὰς ὕψεις τοῦ κυριάρχου σήμερον προτύπου οἰκονομικῆς δραστηριότητος καί ἀναπτύξεως, πυρὴν τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ «μεγιστοποίησις τοῦ κέρδους». Ἐάν ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἰσχύσῃ ὡς «μονόδρομος» καί κατὰ τήν φάσιν τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν οἰκονομικῶν συνεπειῶν τῆς πανδημίας, ἡ ἀνθρωπότης θά ὀδηγηθῇ εἰς πρωτοφανῆ ἀδιέξοδα. Τὸ μέλλον δέν εἶναι δυνατόν νά ἀνήκῃ εἰς τόν οἰκονομισμὸν καί εἰς τήν «παραγωγὴν χρήματος διὰ τοῦ χρήματος», ἄνευ ἀναφορᾶς εἰς τήν πραγματικὴν οἰκονομίαν. Ἀνήκει εἰς μίαν βιώσιμον οἰκονομίαν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καί τῆς ἀλληλεγγύης. Ἡ λύσις δέν εἶναι τό «ἔχειν» καί τό «πλέον ἔχειν», ἀλλὰ τό «εἶναι», τό ὁποῖον εἶναι πάντοτε «συνεῖναι». Ἡ Ἐκκλησία κηρύττει τήν προτεραιότητα τῆς «σχέσεως» ἔναντι τῆς «κτήσεως».

Μετά τούτων τῶν σκέψεων καί μετ' εἰλικρινῶν ἀδελφικῶν αἰσθημάτων, εὐχόμεθα ταχεῖαν ὑπέρβασιν καί τῶν προβλημάτων, τά ὁποῖα ἐδημιούργησεν ἡ πανδημία εἰς τήν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν, καί χαρμόσυνον τήν εὐσημον ἡμέραν τῆς Θρονικῆς Ὑμῶν Ἑορτῆς, δεόμενοι δέ τοῦ Δοτῆρος παντός ἀγαθοῦ, ὅπως χαρίζηται Ὑμῖν, προσφιλέστατε Ἀδελφέ, πρεσβείαις τῶν Ἁγίων ἐνδόξων καί πανευφήμων Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου, ὑγείαν ἀκλόνητον, μακροήμερουσιν καί πᾶσαν ἄνωθεν εὐλογίαν, ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας ἐν τῷ κόσμῳ καί τῆς ἀνθρωπότητος ὅλης, διατελοῦμεν μετὰ τιμῆς ἐξιδιασμένης καί βαθείας ἐν Κυρίῳ ἀγάπης.

,βκ' Ἰουνίου κθ'

Τῆς Ὑμετέρας Ἀγιότητος
ἀγαπητός ἐν Χριστῷ ἀδελφός

Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα
ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας
τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος

Ἀριθμ. Πρωτ. 529

† Β Α Ρ Θ Ο Λ Ο Μ Α Ι Ο Σ
ΕΛΕΩι ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩι ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΧΑΡΙΝ, ΕΙΡΗΝΗΝ ΚΑΙ
ΕΛΕΟΣ
ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ
ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Προσφιλείς ἀδελφοί ἱεράρχαι καί τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

Ἀποτελεῖ κοινήν πεποίθησιν, ὅτι εἰς τήν ἐποχὴν μας τό φυσικόν περιβάλλον ἀπειλεῖται ὅσον ποτέ ἄλλοτε εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Τό μέγεθος τῆς ἀπειλῆς ἀποκαλύπτεται εἰς τό γεγονός ὅτι τό διακύβευμα δέν εἶναι πλέον ἡ ποιότης τῆς ζωῆς, ἀλλά ἡ διατήρησις αὐτῆς εἰς τόν πλανήτην μας. Διά πρώτην φοράν εἰς τήν ἱστορίαν, ὁ ἄνθρωπος δύναται νά καταστρέψῃ τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς ἐπί τῆς γῆς. Τά πυρηνικά ὄπλα εἶναι τό σύμβολον τοῦ προμηθεϊκοῦ τιτανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπτή ἔκφρασις τοῦ «συμπλέγματος παντοδυναμίας» τοῦ συγχρόνου «ἀνθρωποθεοῦ».

Εἰς τήν χρῆσιν τῆς πηγαζούσης ἐκ τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας ἰσχύος, ἀποκαλύπτεται σήμερον ἡ ἀμφισημία τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐπιστήμη ὑπηρετεῖ τήν ζωήν, συμβάλλει εἰς τήν πρόοδον, εἰς τήν ἀντιμετώπισιν τῶν ἀσθενειῶν καί πολλῶν καταστάσεων αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο μέχρι σήμερον «μοιραῖαι», δημιουργεῖ νέας θετικές προοπτικές διά τό μέλλον. Ὅμως, ταυτοχρόνως, δίδει εἰς τόν ἄνθρωπον πανίσχυρα μέσα, ἡ κακή χρῆσις τῶν ὁποίων δύναται νά ἀποβῆ καταστροφική. Βιοῦμεν τήν ἐξελισσομένην καταστροφήν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τῆς βιοποικιλότητος, τῆς χλωρίδος καί τῆς πανίδος, τήν ρύπανσιν τῶν ὑδατίνων πόρων καί τῆς ἀτμοσφαιράς, τήν προιοῦσαν ἀνατροπήν τῆς κλιματικῆς ἰσορροπίας καί ἄλλας ὑπερβάσεις ὀρίων καί μέτρων εἰς πολλάς διαστάσεις τῆς ζωῆς. Ὁρθῶς καί προσφῶς ἀπεφάνθη ἡ Αγία καί Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (Κρήτη 2016), ὅτι «ἡ ἐπιστημονική γνῶσις δέν κινητοποιεῖ τήν ἠθικήν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, καίτοι γνωρίζει τοὺς κινδύνους, συνεχίζει νά δρᾷ ὡς ἐάν δέν ἐγνώριζεν» (Εγκύκλιος, § 11).

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ προστασία τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀκεραίου

*Ἡ Α.Θ. Παναγιότης ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος,
ὑπογράφων τόν Κώδικα, τήν ἡμέρα ἐορτῆς τῆς Ἰνδίκτου καί προσευχῶν
ὑπέρ τῆς προστασίας τοῦ φυσικοῦ Περιβάλλοντος*

Ἡ Α.Θ. Παναγιότης ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος

φυσικού περιβάλλοντος, είναι κοινή ευθύνη όλων των κατοίκων της γης. Η σύγχρονος κατηγορική προστακτική διά την ανθρωπότητα είναι νά ζῶμεν χωρίς νά καταστρέφωμεν τό περιβάλλον. Ἐνῶ ὅμως εἰς προσωπικόν ἐπίπεδον καί ἀπό πολλές κοινότητας, ομάδας, κινήματα καί ὀργανώσεις ἐπιδεικνύεται μεγάλη εὐαισθησία καί οικολογική εὐθύνη, τά κράτη καί οἱ οικονομικοί παράγοντες ἀδυνατοῦν, ἐν ὀνόματι γεωπολιτικῶν σχεδιασμῶν καί τῆς «ἰδιονομίας τῆς οικονομίας», νά λάβουν τās ὀρθάς ἀποφάσεις διά τήν προστασίαν τῆς κτίσεως καί καλλιεργοῦν τήν ψευδαίσθησιν ὅτι τά περί «παγκοσμίου οικολογικῆς καταστροφῆς» εἶναι ἰδεολόγημα τῶν οικολογικῶν κινήματων καί ὅτι τό φυσικόν περιβάλλον ἔχει τήν δύναμιν νά ἀνανεώνεται ἀφ’ ἑαυτοῦ. Τό κρίσιμον ἐρώτημα, ὅμως, παραμένει: Πόσον θά ἀνθέξη ἡ φύσις τās ἀκάρπους συζητήσεις καί τās διασκέψεις, τήν περαιτέρω καθυστέρησιν εἰς τήν ἀνάληψιν ἀποφασιστικῶν δράσεων διά τήν προστασίαν της;

Τό γεγονός ὅτι κατά τήν διάρκειαν τῆς πανδημίας τοῦ νέου κορωνοϊοῦ Covid-19, μέ τόν ἐπιβληθέντα περιορισμόν τῶν μετακινήσεων, τό κλείσιμον ἐργοστασίων καί τήν μείωσιν τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητος καί παραγωγῆς, παρατηρήθη μείωσις τῶν ρύπων καί τῆς ἐπιβαρύνσεως τῆς ἀτμοσφαιρας, ἀπέδειξε τόν ἀνθρωπογενῆ χαρακτήρα τῆς συγχρόνου οικολογικῆς κρίσεως. Κατέστη ἐκ νέου σαφές ὅτι ἡ βιομηχανία, ὁ σύγχρονος τρόπος μετακινήσεως, τό αὐτοκίνητον καί τό ἀεροπλάνον, ἡ ἀδιαπραγμάτευτος προτεραιότης τῶν οικονομικῶν δεικτῶν καί ἄλλα συναφῆ, ἐπηρεάζουν ἀρνητικῶς τήν περιβαλλοντικὴν ἰσορροπίαν καί ὅτι ἡ ἀλλαγὴ πορείας πρὸς τήν κατεύθυνσιν μιᾶς οικολογικῆς οικονομίας ἀποτελεῖ ἀδήριτον ἀναγκαιότητα. Δέν ὑπάρχει ἀληθῆς πρόοδος, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τήν καταστροφὴν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι ἀδιανόητον νά λαμβάνωνται οικονομικαί ἀποφάσεις χωρίς νά συνυπολογίζωνται αἱ οικολογικαί ἐπιπτώσεις των. Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις δέν εἶναι δυνατόν νά παραμένῃ ἐφιάλτης διά τήν οικολογίαν. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὑπάρχει ἐναλλακτικὴ ὁδὸς οικονομικῆς ὀργανώσεως καί ἀναπτύξεως ἔναντι τοῦ οικονομισμοῦ καί τοῦ προσανατολισμοῦ τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος εἰς τήν μεγιστοποίησιν τῆς κερδοφορίας. Τό μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος δέν εἶναι ὁ *homo oeconomicus*.

Τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον, τό ὁποῖον κατά τās τελευταίας δεκαετίας πρωτοστατεῖ εἰς τόν χώρον τῆς προστασίας τῆς κτίσεως, θά συνεχίσῃ τās οικολογικὰς του πρωτοβουλίας, τήν ὀργάνωσιν οικολογικῶν συνεδρίων, τήν κινητοποίησιν τῶν πιστῶν καί πρωτίστως τῆς νεολαίας, τήν ἀνάδειξιν τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος εἰς βασικόν θέμα τοῦ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου καί τῶν κοινῶν πρωτοβουλιῶν τῶν θρησκειῶν, τās ἐπαφάς μέ

*Ἡ Ἱερά Εἰκὼν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Παμμακαρίστου,
τεθησαυρισμένη ἐν τῷ πανσέπτῳ Πατριαρχικῷ Ναῶ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς Φανάριον*

πολιτικούς ηγέτας και θεσμούς, την συνεργασία με περιβαλλοντικές οργανώσεις και οικολογικά κινήματα. Είναι προφανές ότι η σύμπραξις διά την προστασίαν του περιβάλλοντος δημιουργεί διαύλους επικοινωνίας και δυνατότητας διά νέας κοινάς δράσεις.

Έπαναλαμβάνομεν, ότι αι περιβαλλοντικά δραστηριότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου είναι προέκτασις τῆς ἐκκλησιολογικῆς αὐτοσυνειδησίας του καὶ δὲν ἀποτελοῦν ἀπλῶς περιστασιακὴν ἀντίδρασιν εἰς ἓν νέον φαινόμενον. Ἡ ἰδία ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἐφηρμοσμένη οικολογία. Τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, σύνολος ἡ λατρευτικὴ ζωὴ, ὁ ἀσκητισμὸς καὶ ὁ κοινοτισμὸς, ἡ καθημερινότης τῶν πιστῶν, ἐκφράζουν καὶ παράγουν βαθύτατον σεβασμὸν πρὸς τὴν κτίσιν. Ἡ οικολογικὴ εὐαισθησία τῆς Ὁρθοδοξίας δὲν ἐδημιουργήθη, ἀλλὰ ἀνεδείχθη ἀπὸ τὴν σύγχρονον περιβαλλοντικὴν κρίσιν. Ὁ ἀγὼν διά τὴν προστασίαν τῆς δημιουργίας εἶναι κεντρικὴ διάστασις τῆς πίστεώς μας. Ὁ σεβασμὸς τοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἔμπρακτος δοξολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἡ καταστροφὴ τῆς κτίσεως εἶναι προσβολὴ τοῦ Δημιουργοῦ, ὅλως ἀσύμβατος μὲ τὰς βασικὰς παραδοχὰς τῆς χριστιανικῆς θεολογίας.

Τιμῶνται ἀδελφοὶ καὶ προσφιλέστατα τέκνα,

Αἱ οἰκοφιλικαὶ ἀξίαι τῆς Ὁρθοδόξου παραδόσεως, ἡ πολῦτιμος παρακαταθήκη τῶν Πατέρων, ἀποτελοῦν ἀνάχωμα κατὰ τῆς κουλτούρας, ἀξιολογικὴ βᾶσις τῆς ὁποίας εἶναι ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως. Ἡ πίστις εἰς Χριστὸν ἐμπνέει καὶ ἐνισχύει τὴν ἀνθρωπίνην προσπάθειαν ἐνώπιον καὶ τῶν μεγίστων δυσκολιῶν. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς πίστεως, δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύπτωμεν καὶ νὰ ἀξιολογῶμεν ὄχι μόνον τὰς προβληματικὰς πτυχὰς, ἀλλὰ καὶ τὰς θετικὰς δυνατότητας καὶ προοπτικὰς τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Καλοῦμεν τοὺς ὀρθοδόξους νέους καὶ τὰς νέας νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν σημασίαν τοῦ νὰ ζοῦν ὡς πιστοὶ χριστιανοὶ καὶ σύγχρονοι ἄνθρωποι. Ἡ πίστις εἰς τὸν αἰώνιον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου κρατύνει τὴν μαρτυρίαν μας ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ, εὐχόμενοι ἐκ Φαναρίου πᾶσιν ὑμῖν αἴσιον καὶ παντευλόγητον τὸ νέον ἐκκλησιαστικὸν ἔτος, καρποτόκον εἰς ἔργα χριστοπρεπῆ, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς κτίσεως ὅλης καὶ πρὸς δόξαν τοῦ πανσόφου Ποιητοῦ τῶν ἀπάντων, ἐπικαλούμεθα ἐφ' ὑμᾶς, πρεσβείαις τῆς Παναγίας τῆς Παμμακαρίστου, τὴν χάριν καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τῶν θαυμασιῶν.

βκ' Σεπτεμβρίου α'

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως

διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης πάντων ὑμῶν

*Ἡ Αὐτοῦ Θειοτάτη Παναγιότης,
ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος*

Οι πιο χαρακτηριστικές τοποθετήσεις του Οικουμενικού Πατριάρχου για την Άγια Σοφία¹

Κείμενο - φωτογραφίες: Νικολάου Μαγγίνα

Ο Πατριάρχης Βαρθολομαῖος ἔχει ἐκφράσει ἐπανειλημμένα τὴν ἀντίθεσή του στὴν μετατροπὴ τοῦ καθεστώτος τῆς Ἁγίας Σοφίας, μὲ ξεκάθαρο τρόπο, χωρὶς περιστροφές ὅπως, ἄλλωστε συνηθίζει.

Στὴν πρόσφατη ἀναφορὰ τοῦ ὁ Πατριάρχης στὶς 30 Ἰουνίου, κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων στὴν Ἐνορία τοῦ Φερικόι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόνισε μεταξύ ἄλλων ὅτι: "Ὡς μουσεῖον, ἡ Ἁγία Σοφία δύναται νὰ λειτουργῆ ὡς τόπος καὶ σύμβολον συναντήσεως, διαλόγου καὶ εἰρηνικῆς συνυπάρξεως λαῶν καὶ πολιτισμῶν, ἀλληλοκατανοήσεως καὶ ἀλληλεγγύης Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ".

Ἀκολουθῶς, σέ μία σύντομη ἀναδρομὴ, παραθέτουμε κάποια χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τοποθετήσεις τοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου γιὰ τὴν Ἁγία Σοφία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ παγκόσμιο σύμβολο τῆς Χριστιανοσύνης.

Ὁ Πατριάρχης, ἀσφαλῶς, ἔχει κάθε λόγο νὰ ἐκφράζει τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὴν Ἁγία Σοφία - τὴν Μεγάλη του Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία γιὰ περίπου μία χιλιετία, μέχρι τὴν Ἄλωση, ὑπῆρξε ἡ ἱερὴ Καθέδρα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν προκατόχων του. Ἐτσι σέ ὁμιλίες καὶ δηλώσεις του, σέ συνεντεύξεις καὶ ἐπικοινωνίες του μὲ ἐπίσημους παράγοντες στὴν Τουρκία καὶ ἄλλες χώρες, στὶς ἐπαφές του μὲ τὴν UNESCO, μὲ πανεπιστήμια καὶ μὲ ἄλλους φορεῖς ἔχει ἐκφράσει τίς σκέψεις καὶ τίς θέσεις του γιὰ τὴν Ἁγία Σοφία.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, σέ συνέντευξή του στὴν τουρκικὴ ἐφημερίδα 'Milliyet' στὶς 18 Φεβρουαρίου 2013, εἶχε ὑπογραμμίσει ὅτι, ἐάν πρόκειται ἡ Ἁγία Σοφία νὰ λειτουργήσῃ ὡς χώρος προσευχῆς θὰ πρέπει νὰ λειτουργήσῃ ὡς χριστιανικὸς ναός. «Οἰκοδομήθηκε ὡς ἐκκλησία καὶ δὲν κτίστηκε ὡς τζαμί», ἐξήγησε, καὶ ἔκανε σαφές ὅτι θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ παραμείνῃ Μουσεῖο.

Ἐρωτηθεῖς σχετικὰ μὲ τὴν πρόταση πού ὑποβλήθηκε στὴν Τουρκικὴ Βουλὴ γιὰ τὴν ἐπαναλειτουργία τῆς Ἁγίας Σοφίας ὡς χώρος προσευχῆς καὶ κατὰ πόσο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ, ὁ Πατριάρχης ἀπάντησε: «Ἐπιθυμοῦμε τὴν διατήρησιν τοῦ μέχρι τώρα καθεστώτος. Μετατρέ-

---

¹ Ἀναδημοσιεύεται ἐκ τῆς ἰστοσελίδος «Φῶς Φαναρίου», 25-7-2020.

πηκε σέ Μουσείο καί ἔτσι νά παραμείνει. Πέρυσι (σ.σ. 2012) ὅταν τέλεσα τήν Θεία Λειτουργία στήν Μονή Σουμελά στήν Τραπεζούντα, ἐπισκέφθηκα τόν ἐκεῖ Ναό τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τότε γινόταν συζήτηση γιά τήν μετατροπή τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Τραπεζούντας σέ τζαμί. Δημοσιογράφοι μέ ρώτησαν σχετικά καί τούς εἶχα πει, καλύτερα θά εἶναι νά παραμείνει Μουσείο, διότι θά εἶναι ἀνοιχτή σέ ὅλους. Ὅσον ἀφορᾷ τήν Ἁγία Σοφία ἐδῶ στήν Πόλη, γιά περίπου χίλια χρόνια ἦταν χριστιανική ἐκκλησία. Ἐάν πρόκειται νά ἀνοίξει γιά προσευχή θά πρέπει νά γίνει ἐκκλησία. Διότι οἰκοδομήθηκε ὡς ἐκκλησία δέν κτίσθηκε ὡς τζαμί. Γιὰ τόν λόγο αὐτό προτιμοῦμε νά μείνει ὡς Μουσείο».

Ἐπίσης κατά τήν ἐπίσκεψή του στήν Βόννη (2014) ὁ Πατριάρχης εἶχε μιλήσει στήν DW ἐπισημαίνοντας: «Στήν Ἁγία Σοφία πιστεύω ὅτι δέν θά γίνει τελικά ἡ μετατροπή σέ τέμενος, ἀλλά θά ἐπικρατήσει ἡ λογική καί τό πραγματικό συμφέρον τῆς Τουρκίας, πού εἶναι νά διατηρηθεῖ ὡς Μουσείο».

Τήν ἀντίθεσή του σέ μία ἐνδεχόμενη μετατροπή τῆς Ἁγίας Σοφίας σέ τέμενος ἐξέφρασε καί πάλι ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος ἐπισημαίνοντας πώς μία τέτοια ἐνέργεια θά προκαλέσει τίς ἔντονες ἀντιδράσεις ὄλων τῶν Χριστιανῶν τοῦ κόσμου.

Μερικά εἰκοσιτετράωρα πρὶν τήν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Σύναξης τῶν Προκαθημένων τῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, πού θά πραγματοποιηθεῖ στό Φανάρι (5-8 Μαρτίου 2014), ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης μιλώντας στό ἐκκλησιασμα, στό ὁποῖο συμμετεῖχαν καί μαθητές σχολειῶν ἀπό τήν Ἑλλάδα στό πλαίσιο ἐκδρομῶν τους, τήν Κυριακή (2 Μαρτίου 2014) μετὰ τῆς Θείας Λειτουργίας, ἐπισήμανε ὅτι ἡ Πρωτόθρονη Ἐκκλησία τῆς Ὀρθοδοξίας –ἐφόσον τεθεῖ ζήτημα– διεκδικεῖ νά ἐπαναλειτουργήσει ἡ Ἁγία Σοφία γιά τόν ἀρχικό σκοπό γιά τόν ὁποῖο κτίσθηκε, δηλαδή ὡς χριστιανικός Ναός.

«Μέ τίς ἐκπαιδευτικές ἐκδρομές στήν Πόλη ἔχουν τήν εὐκαιρία οἱ μαθητές νά ἐπισκέπτονται τά μνημεῖα της, μέ πρῶτο καί μεγαλύτερο καί ἱερότερο τήν Ἁγία Σοφία, γιά τήν ὁποία, ὅπως θά διαβάσετε καί θά ἀκοῦτε, ὑπάρχει μία κίνηση μέσα σέ μία μερίδα τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ γιά νά μετατραπῆ ἀπό μουσεῖο πού εἶναι σήμερα σέ τέμενος. Βεβαίως καί θά ἀντιδράσουμε, ὄχι μόνο ἐμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι, μπροστά σέ ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο, ἀλλά θά ἀντιδράσει ὅλη ἡ Χριστιανοσύνη, ἀνεξαρτήτως δόγματος, ἐάν εἶναι Ρωμαιοκαθολικοί, ἐάν εἶναι Προτεστάντες, ἐάν εἶναι Ὀρθόδοξοι, ὅλοι ἐν σώματι θά ἀντιδράσουμε», εἶπε ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης καί τόνισε: «Ἐάν πρόκειται ἡ Ἁγία Σοφία νά ἐπιστραφεῖ εἰς τήν λατρεία τοῦ Θεοῦ, πρέπει ἀπαραιτήτως νά ἐπιστραφεῖ εἰς τήν λατρεία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ τῶν

Χριστιανῶν, διότι ἐκτίσθη ὡς Ἐκκλησία, δέν ἐκτίσθη οὔτε ὡς μουσεῖο, οὔτε ὡς τέμενος. Μᾶς ἀνήκει, τήν διεκδικοῦμε, εἶναι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία μας καί κατ' ἐπέκταση τῆς Ἁγίας Σοφίας καί τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὀνομάζεται Μεγάλη του Χριστοῦ Ἐκκλησία. Εἶναι ὅ,τι ιερότερο ἔχουμε ὡς Ὁρθόδοξοι καί ὡς Ἕλληνες».

Μήνυμα σεβασμοῦ τῆς πίστεως καί τῶν ἱερῶν χώρων τῶν θρησκευτῶν ἔστειλε ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης ἀπό τόν πανηγυρίζοντα ναό τῆς Ἁγίας Κυριακῆς Κοντοσκαλίου, ὅπου χοροστάτησε κατά τή Θεία Λειτουργία πού τελέσθηκε τό πρωί τῆς Πέμπτης, 7 Ἰουλίου 2016.

Ὁ Πατριάρχης, ἀπευθυνόμενος πρὸς τό ἐκκλησίασμα ἔκανε ἀναφορά, μεταξύ ἄλλων, καί στό Μπαϊράμι, μία ἀπό τίς μεγάλες ἐορτές τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας, λέγοντας ὅτι «τούς εὐχόμεθα (σ.σ. στοὺς μουσουλμάνους) εἰς τὰς μεγίστας ἐορτᾶς τῆς πίστεώς τους. Σεβόμεθα τήν πίστη τους», σημειώνοντας ὅτι καί οἱ χριστιανοί «ἔχουμε τήν ἀξίωσιν νά σέβωνται καί ἐκεῖνοι τήν δική μας πίστι, ἀλλά νά σέβωνται καί τούς τόπους λατρείας τῶν πατέρων μας».

Ὁ Πατριάρχης ὑπογράμμισε ὅτι ὁ σεβασμός στήν πίστη καί τούς ἱερούς χώρους τῶν θρησκευτῶν πρέπει νά εἶναι ἀμοιβαῖος καί μάλιστα γιά «μνημεῖα ὡσάν τήν Ἁγίαν Σοφίαν, τὰ ὁποῖα ἔβαλαν τήν σφραγίδα τούς ὄχι μόνον εἰς τήν ἀρχιτεκτονικήν της Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας διά μέσου τῶν αἰώνων, ἀλλά καί εἰς τήν ἱστορίαν καί εἰς τήν αὐτοσυνειδησίαν ἑνός ὀλοκλήρου λαοῦ, τοῦ ἰδικοῦ μᾶς λαοῦ» Καί συνέχισε λέγοντας, ὅτι «κάθε παρέκκλισις ἀπό αὐτήν τήν ἀξίωσιν μας τοῦ σεβασμοῦ καί τιμῆς πρὸς τούς ἱερούς χώρους τῆς πίστεώς μας ἀποτελεῖ προσβολήν δί' ἡμᾶς, διά τόν παγκόσμιον πολιτισμόν, διά τήν παγκόσμιον πολιτιστικήν κληρονομίαν, τήν ὁποίαν μία δημοκρατική χώρα ὡσάν τήν Τουρκίαν πρέπει νά σέβεται καί νά τιμᾷ καί νά μὴ προσβάλλει μίαν, μικρᾶν ἔστω, μερίδα τῶν πολιτῶν της, δηλαδή τῶν χριστιανῶν (ὀρθοδόξων) κατοίκων αὐτῆς τῆς χώρας».

Ὑπενθυμίζεται, ὅτι κατά τόν πρόσφατο μήνα τοῦ Ραμαζανίου, στό ἐσωτερικό του Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας γινόταν ἀνάγνωση τοῦ Κορανίου.

Μέ ἐπιστολή τοῦ ὁ Πατριάρχης Βαρθολομαῖος πρὸς τόν Προέδρου τῆς Διευθύνσεως Θρησκευτικῶν Ὑποθέσεων τῆς Τουρκίας (14 Ἰουνίου 2016) Σοφολογιάτο Καθηγητῆ Δρ Mehmet Gormez «Παρακολουθοῦντες ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς ἐπ' ἐσχάτων ἀναζωπυρωθείσας συζητήσεις καί ἐξελίξεις σχετικῶς πρὸς τήν ἐπαναλειουργίαν τῆς Ἁγίας Σοφίας ὡς τεμένους, προαγόμεθα νά μοιρασθῶμεν μαζί σας, ὡς πρὸς φίλον ἡμῶν, τὰς ἐπί τοῦ θέματος ἀπόψεις ἡμῶν.

Τό γεγονός τῆς ἐπ' ἐσχάτων μετατροπῆς εἰς ἐνεργά τεμένη, ἀλληλοδιαδόχως, κατ' ἀξιοπρόσεκτον σύμπτωσιν, τῶν φερόντων τό ὄνομα «Ἁγία Σοφία» ἱστορικῶν Ναῶν ἐν Βιζύῃ, Νικαία, Τραπεζούντι καί Αἴνω, οἱ ὁποῖοι ἐλειτούργουν ἐπί μακρόν ὡς μουσεῖα, ἐξυπηρετοῦντα πολιτιστικᾶς ἀξίας καί τουριστικούς σκοπούς, ἐγένετο αἰτία γεννήσεως εἰς τόν Χριστιανικόν κόσμον ἐρωτηματικῶν σχετικῶς πρός τό μέλλον τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ Ἁγία Σοφία, ἥτις κατέχει θέσιν συμβόλου καί σημείου ἀναφορᾶς δι' ὁλόκληρον τόν Χριστιανικόν κόσμον, ὑπεράνω δογματικῶν διαφορῶν, ἀνεδείχθη, συνεπεία τῆς γενομένης ἐν ἔτει 1934, κατόπιν πρωτοβουλίας τοῦ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, μετατροπῆς αὐτῆς εἰς μουσεῖον, εἰς ἐστίαν συναντήσεως καί ἐναγκαλισμοῦ Ἀνατολῆς καί Δύσεως, φέρουσιν ἱεράν ταυτότητα ταυτοχρόνως διά δύο μεγάλας θρησκείας τοῦ κόσμου, χαρακτηριστικά σπανίως ἀπαντώμενα εἰς ἐλάχιστα μόλις μνημεῖα τοῦ κόσμου.

Ἡ μετατραπέῖσα εἰς τέμενος μετά τήν ἄλωσιν τῆς Πόλεως Ἁγία Σοφία ἀποτελεῖ, ὁμοῦ μετά τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ἕνα ἐκ τῶν δύο περισπουδάστων Ναῶν, τό ὄνομα τῶν ὁποίων παρέμεινεν ἀμετάβλητον. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τό ὅτι τά ὀνόματα τῶν δύο αὐτῶν Ναῶν ἀναφέρονται εἰς τήν «Σοφίαν» καί τήν «Εἰρήνην», ἥτοι εἰς ὄντολογικά γνωρίσματα τοῦ Θεοῦ. Ὡς γνωρίζετε, ἡ Ἁγία Σοφία, ἀφοῦ πρῶτον ἐξυπηρέτησεν ἐπί ἑννέα (9) αἰώνας, ὡς Ναός, τήν λατρείαν τῶν Χριστιανῶν, ἐν συνέχεια ἐχρησιμοποιήθη ἐπί πέντε (5) αἰώνας ὡς τόπος λατρείας τῶν Μουσουλμάνων. Ὑπό τήν ἔννοιαν ταύτην, ἀνεδείχθη εἰς ἱεράν ἀξίαν δι' ἀμφοτέρας τᾶς θρησκείας αὐτᾶς, καθῶς ὑπῆρξεν ἐπί αἰώνας εὐκτῆριος οἶκος τῆς μονοθεϊστικῆς πίστεως.

Ἐνῶ ἡ Ἁγία Σοφία συνιστᾷ ἱεράν στέγην τόσον διά Χριστιανούς ὅσον καί διά Μουσουλμάνους, τόπον συμπτώσεως αὐτῶν, συνωδᾷ τῇ ἀφιερῶσει αὐτῆς εἰς τήν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ -παρά τᾶς ὑφερούσας εἰς ἑνίας μερίδας ἀμφοτέρων τῶν θρησκειῶν ἐπιθυμίας διά τήν παράδοσιν αὐτῆς εἰς λατρευτικὴν χρῆσιν, ὑπό διάφορον προοπτικὴν- ἢ κατάργησιν τῶν ἀνωτέρω χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων αὐτῆς κατά τόν 21ον αἰῶνα καί ἡ περιέλευσις αὐτῆς εἰς θέσιν ἀντικειμένου ἔριδος καί ἀντιπαραθέσεων, ἀξιολογεῖται ἀπό τῆς ἡμετέρας πλευρᾶς ὡς ἐξαιρετικῶς ὑποβαθμιστικῆς».

Ἡ ἐφημερίδα Kristeligt Dagblad τῆς Δανίας (07 Μαρτίου 2008) μέ τήν εὐκαιρία τῆς συνέντευξης τοῦ Πατριάρχου, δημοσιεύει ἄρθρο τοῦ Erik Bjerager μέ τίτλο «Ἡ ἄλλη Ρώμη».

Ἡ ἴδια ἐφημερίδα, σέ ἄρθρο τοῦ ἀρχισυντάκτη τῆς Erik Bjerager μέ τίτλο «Ἡ ἀξεπέραστη Ἁγία Σοφία», περιγράφει τήν ἱστορία τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀπό τότε ποῦ οἰκοδομήθηκε τόν 6ο αἰῶνα, τίς λεηλασίες τῆς κατά τή διάρ-

κεια τῆς 4ης σταυροφορίας, τὴν μετατροπὴ τῆς σέ τζαμί τό 1453, καί τὴν πῖό πρόσφατη μετατροπὴ τῆς σέ μουσεῖο ἀπό τόν Κεμάλ Ἀτατούρκ τό 1934.

Ἀκολουθεῖ μετάφραση τοῦ κειμένου στό ὁποῖο μεταξύ ἄλλων γράφεται: «Οἱ περισσότεροί Δανοὶ τουρίστες στήν Κωνσταντινούπολη ἐπισκέπτονται τό Ναό τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τούς μεγαλύτερους πόλους ἔλξης τουριστῶν τῆς Τουρκίας. Θά πρέπει νά εἶναι κανεῖς γνώστης τῆς ἱστορίας γιά νά κατανοήσῃ τὴν σημασία τῆς ἔκκλησης, τὴν ὁποία ἀπη-ύθυνε ὁ Πατριάρχης Βαρθολομαῖος στίς τουρκικές ἀρχές, μέσω τῆς συνέν-τευξῆς του στήν ἐφημερίδα Kristeligt Dagblad, ὥστε νά δοθεῖ ἄδεια γιά τὴν πραγματοποίηση τῆς Θείας Λειτουργίας τῶν Χριστουγέννων καί τοῦ Πάσχα στόν ἐν λόγω Ναό. Ἡ συμβολικὴ σημασία τῆς Ἁγίας Σοφίας εἶναι πολὺ ἰσχυρή.

«Ποιός εἶναι σέ θέση νά γνωρίζῃ, ἐάν ἡ Ἁγία Σοφία κάποτε θά μετατρα-πεῖ καί πάλι σέ ἔκκλησία;», ἀναρωτιέται ὁ Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, μέ κάποια ἐλπίδα. Οἱ προκάτοχοί του ἔδρευαν, μέχρι τὴν πτώση τῆς Κωνσταν-τινούπολης, σέ οἶκημα δίπλα στόν καθεδρικό ναό, τό ὁποῖο συνδεόταν μέ τόν ἐντυπωσιακό Ναό. «Δέν εἶναι ἀπίθανο, ἀλλά δέν νομίζω ὅτι θά γίνῃ σὺντομα. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς Τουρκίας καί τὴν ἔνταξή της στήν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσῆ. Ἡ ἄδεια γιά τὴν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας, μία ἢ δύο φορές ἐτησίως, τὰ Χριστούγεννα ἢ τό Πάσχα, θά ἀποτελέσει μία φιλικὴ χειρονομία πρὸς τούς χριστιανούς καί μία ἀναγνώριση τοῦ ἱστορικοῦ γε-γονότος, ὅτι αὐτό τό οἶκημα οἰκοδομήθηκε ὡς Ναός. Ἐάν οἱ ἀρχές τῆς Τουρκίας ἐπιθυμοῦν νά δείξουν φιλικὴ διάθεση στοὺς χριστιανούς τῆς χώρας, ἐμεῖς θά τό ἐκτιμήσουμε πολὺ. Δέν εἴμαστε σέ θέση νά τό ἀπαιτοῦμε καί ἐπαναλαμβάνω ὅτι σήμερα φαίνεται νά εἶναι σχεδόν ἀδύνατο. Ὁ Ναός τῆς Ἁγίας Σοφίας εἶναι ἀφιερωμένος στή Σοφία τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ξεπερνᾶ τά πάντα. Αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἀκαδημαϊκὴ οὔτε θεολογικὴ συζήτηση, ἀλλὰ ἀντίθετα τὸν πυρήνα τῆς πίστεως μας, ἕνα μυστήριον. Αὐτό τό τεράστιον ἐκκλησιαστικὸν οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον, παρά τίς γιγαντιαῖες διαστάσεις του, εἶναι ταυτόχρονα τόσο λεπτεπίλεπτον καί μᾶς ἀνεβάζει στοὺς οὐρανοὺς, ἀποτελεῖ ἔκφραση τῶν ἱκανότητων τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ναός τοῦ Ἁγίου Πέτρου στή Ρώμη εἶναι ἐπίσης ἕνα τεράστιον καί ἐντυπωσιακὸν οἰκοδόμημα. Τό ἴδιον ἰσχύει καί γιά τό Μπλέ Τζαμί. Ἀλλὰ τίποτα δέν ξεπερνᾶ τὴν Ἁγία Σοφία», δηλώνει ὁ Πατριάρχης.

Ἐκθεση γιά τὸν Ναό τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, γιά τό παγκόσμιον αὐτό κό-σμημα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὁργανώθηκε στό Ρίμινι τῆς Ἰταλίας.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος ἀπέστειλε ἐπιστολή- μή-νυμα (14 Αὐγούστου 2007) στήν κυρία Αἰμιλία Guarnieri, Καθηγήτρια Πα-

Ψηφιδωτόν ἐκ τῆς Ἁγίας Σοφίας

Ἡ Ἁγία Σοφία

νεπιστημίου καί Πρόεδρο τῆς ἐκθέσεως, μέ γενικό τίτλο «Ὁ χῶρος τῆς Σοφίας. Ἡ Ἁγία Σοφία ἐν Κωνσταντινουπόλει».

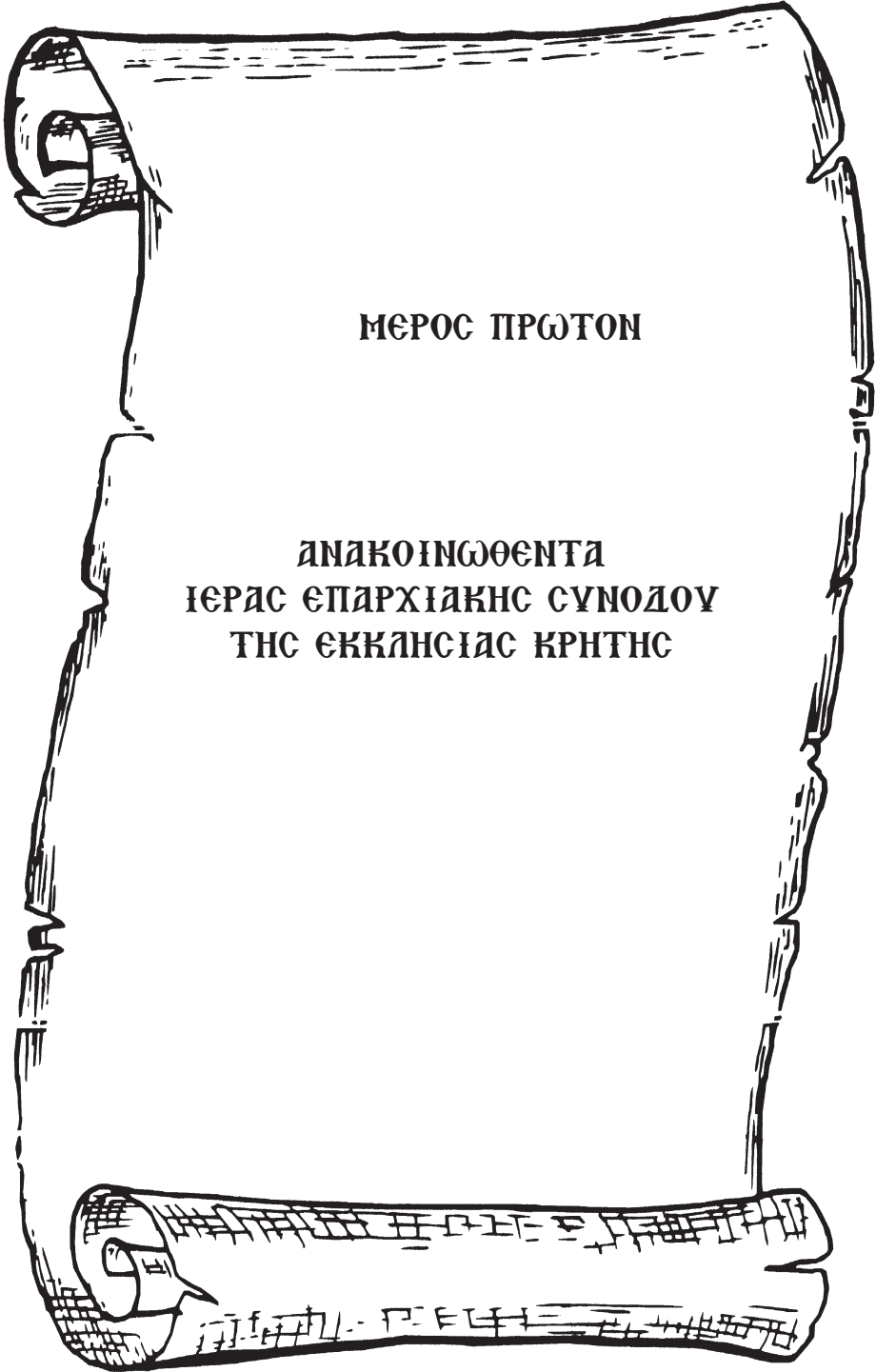
Ὁ Πατριάρχης ἀφοῦ ἐκφράζει τήν χαρά του γιά τήν ἐκθεση, στό πλαίσιο τῆς συναντήσεως «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὁ προορισμός διά τόν ὅποιον ἐπλάσθημεν», ὑπογραμμίζει: «Συγκινεῖ ἡμᾶς τό ἐνδιαφέρον σᾶς διά τό μεγαλειώδες καί διαχρονικόν τοῦτο μνημεῖον τοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, περί τοῦ ὁποίου τοσαῦτα ἔχουν γραφή διεθνῶς ὑπό ἐιδικῶν καί μή, καί τό ὅποιον ἔχει συνδεθῆ ἀρρήκτως μέ κορυφαία καί συγκλονιστικά γεγονότα τῆς μακράϊωνος χριστιανικῆς πανευρωπαϊκῆς ἱστορίας. Τό μνημεῖον τοῦτο, ἐν τῇ εὐάλω σιωπῇ του, παραμένει ἄχρι σήμερον εἰς παγκόσμιος καί ἀήττητος ὑπό τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου κῆρυξ τοῦ μεγαλείου εἰς τό ὅποιον δύναται νά φθάσῃ ἡ χριστιανική τέχνη, ὅταν αὕτη εἶναι τό ἀπαύγασμα μιᾶς ζωῆς καί ἀπτής κοινωνίας μετά τοῦ ζῶντος Θεοῦ, τῆς πηγῆς πάσης σοφίας καί παντός ἀγαθοῦ».

«Ἡ περιπτυστος ρῆσις τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, μετά τήν κτίσιν τῆς Ἁγίας Σοφίας, «νείκηκα σέ, Σολομῶν», δύναται νά χαρακτηρισθῇ ὡς προφητική. Καίτοι παρήλθον ἄχρι τῆς σήμερον τοσοῦτοι αἰῶνες καί παρά τήν κατάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τό ἀρμονικόν ἀρχιτεκτόνημα, ὅπερ συνέλαβεν ὁ νοῦς τοῦ θεοσεβοῦς αὐτοκράτορος, παραμένει κορυφαῖον καί ἀνυπερβλήτον μνημεῖον τῆς παγκοσμίου ἀρχιτεκτονικῆς καί καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, προκαλοῦν τόν σεβασμόν πάντων, ἀνε-ξαρτήτως θρησκευματος καί φυλετικῆς καταγωγῆς. Καί τοῦτο διότι, ὅπως ὁ ναός τοῦ Σολομῶντος ἦτο ἡ βαθυτέρα καί λαμπροτέρα ὕλική ἐκφρασις τῆς ἀγάπης καί τῆς λατρείας τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ πρός τόν ἀληθινόν Θεόν, οὕτω καί ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα ἐκφρασις τῆς ἀγάπης καί τῆς ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ λατρείας τοῦ νέου Ἰσραήλ, τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, πρός τόν διά τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς Αὐτοῦ Υἱοῦ ἀποκαλυφθέντα ἡμῖν Τριαδικόν Θεόν.

Ἡ Ἁγία Σοφία, ὡς καί πᾶς Χριστιανικός Ναός, ἐπί αἰῶνας εἶχεν ἕνα μοναδικόν καί ἀναντικατάστατον προορισμόν, τήν τέλεσιν τῆς ἀναιμάκτου μυσταγωγίας, διά τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται ἡ ἔνωσις τῶν πιστῶν μετά τοῦ Θεοῦ, ἡ θέωσις τῶν. Ὅμως δέν ἐνοχλεῖ ἡμᾶς τό γεγονός ὅτι σήμερον δέν διατίθεται διά τόν προορισμόν τοῦτον, καίτοι πάντες οἱ χριστιανοί ἐπιθυμοῦμεν τήν λατρευτικήν αὐτήν χρῆσιν, ὡς, ἄλλωστε, ἦτο καί ὁ σκοπός τῶν κτιτόρων της, καθότι, ὡς ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος ὠμολόγησε διά τόν ναόν τοῦ Σολομῶντος, «οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ».

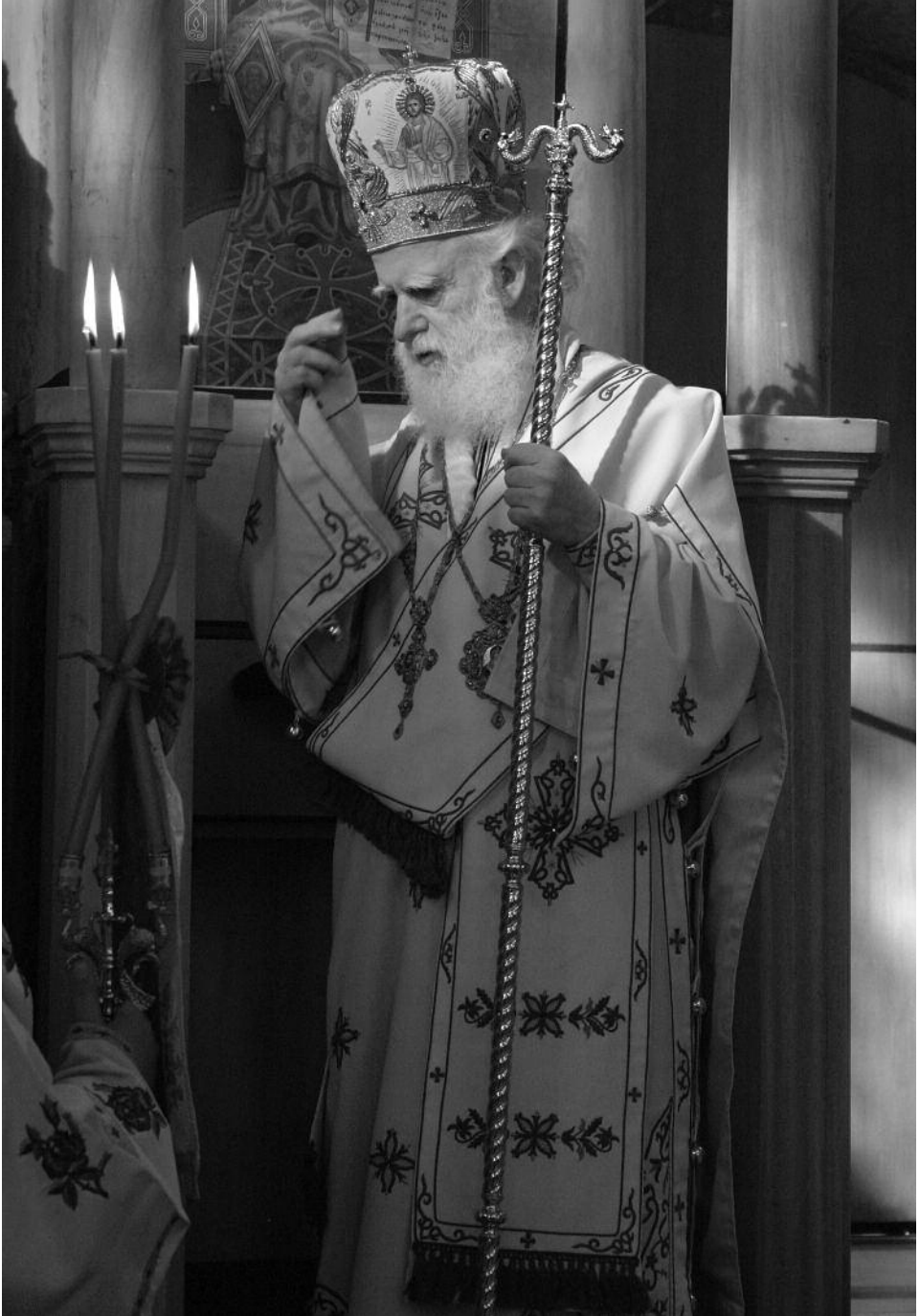

Ἡ Ἱερά Ἐπαρχιακή Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝΤΑ
ΙΕΡΑΣ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

*Ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης κ.κ. Εἰρηναῖος,
Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης*

**Ἀνακοινωθέν τῆς 11ης Ἰουνίου 2020,
περὶ τῆς μετατροπῆς τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς Ἴσλαμικόν τέμενος**

Ἡ Ἱερά Ἐπαρχιακὴ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, μέ ἀφορμὴ τὴν πρό-σφατη ἀπόφαση γιὰ τὴ μετατροπὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴν Κωνσταντινού-πολη σέ τζαμί, ἐκφράζει τὴ βαθύτατη θλίψη καὶ τὴν ἀπογοήτευσή Της καὶ καταδικάζει ἀπερίφραστα τὴν ἐνέργεια αὐτή.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, ἐνώνει τὴ φωνή Της μέ ὄλες τίς φωνές τῆς Οἰκουμένης, καὶ διατυπώνει τὴν ἔντονη ἀντίρρηση Της, στὴν προκλητικὴ καὶ διχαστικὴ αὐτὴ ἀπόφαση, ἡ ὁποία προσβάλλει τὴν Ἱστορία καὶ δημι-ουργεῖ νέα δεδομένα καὶ καταστάσεις.

Ἡ Ἁγία Σοφία ἀνήκει στὴν ἀνθρωπότητα, ἀποτελεῖ χαρακτηρισμένο μνημεῖο Παγκόσμιας Πολιτιστικῆς Κληρονομιάς τῆς UNESCO καὶ μαρτυρεῖ τὴν Ἱστορία, τὸν Πολιτισμό, τὴ συμπόρευση καὶ τὴ συναλληλία τῶν Λαῶν καὶ τῶν Θρησκειῶν. Ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία δέν «σμικρύνεται» ἐνώπιον τῶν ἀνθρωπίνων φιλοδοξιῶν καὶ σκοπιμοτήτων.

Ἡ Ἁγία Σοφία δέν «διαγράφεται», οὔτε «παραγράφεται»! Στέκει ἀγέρωχη καὶ μαρτυρεῖ τό Οἰκουμενικὸ της πνεῦμα, τὴν πορεία καὶ τὴν προσφορά Της, καθὼς, γιὰ μία περίπου χιλιετία ὑπῆρξε τό οὐράνιο καὶ τό ἐπίγειο κέντρο τῆς Ὁρθοδόξου Οἰκουμένης. Ἡ Ἁγία Σοφία καλεῖ στὸν 21ο αἰῶνα, ὄλους τοὺς ἀνθρώπους σέ ἀληθινὴ κοινωνία, σέ γόνιμο διάλογο καὶ σέ οὐσιαστικὸ ἀλληλοσεβασμό.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, δηλώνει τὴν ἀμέριστη συμπαράσταση καὶ στή-ριξή Της, στό Πάνσεπτο Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸν Σοφὸ Οἰακο-στρόφο Του, τὸν Παναγιώτατο Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Κύριο Κύριο ΒΑΡ-ΘΟΛΟΜΑΙΟ, προσβλέποντας στὴν ἀναθεώρηση τῆς ἄδικης καὶ προσβλητικῆς αὐτῆς ἀπόφασης καὶ στὴν ἄμεση ἀποκατάσταση τῶν πραγ-μάτων, στὴ βάση τῆς ἀλήθειας, τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ καὶ τῆς Ἱστορίας.

*Ἡ Περὶ Ἐπαρχιακῆ Σύνodos τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης
καὶ ὁ Ἐντιμολ. κ. Σταῦρος Ἀρναουτάκης, Περιφερειάρχης Κρήτης*

Ἀνακοινωθέν τῆς 6ης Ἰουλίου 2020

Ἡ Ἱερά Ἐπαρχιακή Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, συνήλθε, τήν Δευτέρα, 6 Ἰουλίου 2020, σέ Συνοδική Συνεδρία ἐνέκρινε Πρακτικά προηγούμενων Συνοδικῶν Συνεδριῶν καί συζήτησε τά θέματα τῆς Ἡμερήσιας Διάταξης, γιά τήν ἀντιμετώπιση ζητημάτων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος, καλεῖ ὄλους τούς ἀνθρώπους τῆς Κρήτης, ὅπως μέχρι σήμερα, μέ ὑπευθυνότητα καί προσοχή, νά συνεχίσουμε ὄλοι μαζί τήν προσπάθεια γιά τήν ἀποφυγή τῆς διασποράς τοῦ κορωνοϊοῦ, μέ πίστη στό Θεό καί κατανόηση στίς ὑποδείξεις τῶν ὑπευθύνων προσώπων τῆς Πολιτείας.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος, τονίζει, γιά μιὰ ἀκόμη φορά, ὅτι τό Μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας εἶναι ἀδιαπραγμάτευτο καθώς καί ὅτι ὁ σημερινός τρόπος μεταδόσεως τῆς Θείας Κοινωνίας δέν δέχεται ἀλλαγῆς, ὅπως, τονίσθηκε προσφάτως στό Ἀνακοινωθέν τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου καί στήν Ἀνακοίνωση τοῦ Γραφείου Τύπου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Ἐπίσης, σχετικά πρός τό θέμα τῆς πρόσφατης συζήτησης γιά τήν ἀλλαγῆ τοῦ καθεστώτος τῆς Ἁγίας Σοφίας στήν Κωνσταντινούπολη, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης δηλώνει τήν ἀνάγκη τῆς διατήρησής του, μέ σεβασμό στήν Ἱστορία, τή συνύπαρξη τῶν Λαῶν, τῶν Θρησκειῶν καί τῶν Πολιτισμῶν, στή βάση τῆς ἀγάπης, τῆς ἀλήθειας καί τῆς δικαιοσύνης, ὅπως τόνισε ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικός μας Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος, δέχθηκε τόν Ἐντιμολ. κ. Σταῦρο Ἀρναουτάκη, Περιφερειάρχη Κρήτης καί συζήτησε μαζί του τίς δυνατότητες ἐντάξεως σέ Προγράμματα τῆς Περιφέρειας Ἐκκλησιαστικῶν ἔργων, Προνοιακῶν Δομῶν καί Ἰδρυμάτων τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς καί τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, γιά τή στήριξη καί τήν ἐνίσχυση ἐμπερίστατων καί ἐνδεῶν συνανθρώπων μας.

Ὁ κ. Περιφερειάρχης διαβεβαίωσε τούς Σεβ. Ἀρχιερεῖς ὅτι ἡ Περιφέρεια Κρήτης θά εἶναι μέ χαρά ἀρωγός στίς δράσεις, τίς ὁποῖες ἐπιτελεῖ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης.

Ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας

Ἀνακοινωθέν τῆς 20ῆς Ἰουλίου 2020, περί τῆς Ἁγίας Σοφίας

Ἡ Ἱερά Ἐπαρχιακή Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, συμμετέχοντας στόν πόνο καί τή θλίψη γιά τήν μετατροπή τῆς Ἁγίας Σοφίας στήν Κωνσταντινούπολη σέ τζαμί, ἀνακοινώνει ὅτι τήν προσεχῆ Παρασκευή, 24 Ἰουλίου καί ὥρα 12η μεσημβρινή θά πραγματοποιηθεῖ δεκάλεπτη πένθιμη κωδωνοκρουσία σέ ὅλους τοὺς Ἱερούς Ναοὺς τῆς Μεγαλονήσου Κρήτης.

Στὶς Ἱερές Μονές καί τὰ Ἱερά Ἡσυχαστήρια τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης θά τελεσθεῖ ὁ Παρακλητικός Κανόνας πρὸς τήν Ὑπεραγία Θεοτόκο, τήν Ὑπερμαχο Στρατηγὸ τοῦ Γένους μας, ὡς ἔκφραση τῆς ἔντονης προσευχητικῆς ἀγωνίας καί τῆς παρακλητικῆς ἀναφορᾶς ὄλων μας, ὑπὲρ τῶν ἱερῶν καί τῶν ὁσίων τοῦ Γένους μας, σέ αὐτὴ τὴ δύσκολη περίοδο, πού διανύομε.

Ἐπί πλεόν, οἱ κατὰ τόπους Ἱερές Μητροπόλεις θά πραγματοποιήσουν καί ἄλλες σχετικές ἐκδηλώσεις, οἱ ὁποῖες θά γνωστοποιηθοῦν στόν Ἱερό Κλῆρο καί τό Ποίμνιο κάθε Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπαρχίας.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης δέεται καρδιακά γιά τήν Μητέρα Ἐκκλησία, τόν Πάνσεπτο Οἰκουμενικὸ Θρόνο καί τόν Παναγιώτατο Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη μας Κύριο Κύριο ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟ, προσβλέποντας στό ἔλεος καί τὴ φιλανθρωπία τοῦ Πανοικτίρμονος Θεοῦ, γιά τήν προσβλητικὴ καί ἀπαράδεκτη αὐτὴ ἀπόφαση.

Ἡ Ἁγία Σοφία, τό Μέγα Μοναστήρι, ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία τοῦ Γένους καί τῆς Ρωμοσύνης δέν θά παύσει νά σκεπάζει, κάτω ἀπὸ τόν οὐρανομήκη τροῦλλο Της, τήν προσευχὴ καί τήν παράκληση, κάθε Ὁρθοδόξου Χριστιανοῦ καί σύνολου τοῦ Χριστιανικοῦ Κόσμου.

Ψηφιδωτό καί ὁ Ἱερός Ναός Μονῆς τῆς Χώρας

**Ανακοινωθέν τῆς 22ας Αὐγούστου 2020,
περί τῆς μετατροπῆς τῆς Μονῆς τῆς Χώρας
εἰς Ἴσλαμικόν τέμενος**

Ἡ Ἱερά Ἐπαρχιακή Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης μέ ἀγανάκτηση, συντριβή καί βαθύτατο ψυχικό πόνο, ζεῖ τή νέα προσβολή πρός τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, πρός τόν Χριστιανικό Κόσμο καί τό παγκόσμιο Πολιτιστικό εἶναι καί γίνεσθαι.

Ἡ Μονή τῆς Χώρας σήμερα, στή συνέχεια τῆς Ἁγίας Σοφίας, μετατρέπεται σέ Ἴσλαμικό τέμενος.

Τά Μνημεῖα τῆς Παγκόσμιας Πολιτιστικῆς Κληρονομιάς δημιουργήθηκαν ἀπό Πνευματικούς καί Πολιτιστικούς κτήτορες καί τά περίφημα ψηφιδωτά στή Μονή τῆς Χώρας, ὅπως καί στήν Ἁγία Σοφία, ἔχουν Ἑλληνικές ἐπιγραφές.

Ἡ πρόκληση αὐτή γίνεται στίς δύσκολες ἡμέρες τῆς παγκόσμιας πανδημίας, πού προσκαλεῖ τούς Λαούς, τίς Θρησκείες καί τούς Πολιτισμούς σέ συνεργασία, ἀλληλοσεβασμό, συνύπαρξη καί συμπόρευση καί ὄχι σέ συνειδητές, μεθοδευμένες καί καταδικαστέες ἀποφάσεις, πού προσβάλλουν τίς θρησκευτικές συνειδήσεις, τίς Πολιτιστικές Ταυτότητες, τόν διάλογο καί τόν ἀλληλοσεβασμό.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης στρέφεται μέ προσήλωση στή Μητέρα Ἐκκλησία, τόν Πάνσεπτο Οἰκουμενικό Θρόνο καί τόν Παναγιώτατο Οἰκουμενικό Πατριάρχη μας Κύριο Κύριο ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟ, ἐκφράζοντας τή συμπαράσταση καί τήν ἐγκάρδια προσευχητική ἐνίσχυση τῆς Ἱεραρχίας, τοῦ Ἱεροῦ Κλήρου, τῶν Μοναστικῶν Ἀδελφοτήτων καί τοῦ φιλογενοῦς Κρητικοῦ Λαοῦ, μέ ἐλπίδα στή φιλανθρωπία καί τό ἔλεος τοῦ Πανάγαθου Θεοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης καλεῖ τήν Παγκόσμια Κοινότητα νά δημιουργήσῃ τό θεσμικό πλαίσιο πού θά διαφυλάττει, θά προστατεύει καί θά σέβεται τήν Ταυτότητα καί τήν Ἱστορία τῶν Μνημείων τοῦ Παγκόσμιου Πολιτισμοῦ, στά ὁποῖα συμπεριλαμβάνεται ἡ Μονή τῆς Χώρας (6οσ.α.), ἀλλά καί ἡ Ἁγία Σοφία.

Ἡράκλειο, 22 Αὐγούστου 2020

Ἀπό τήν Ἱερά Ἐπαρχιακή Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης

Ἡ Ἱερά Ἐπαρχιακή Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης μετά τοῦ Συνοδικοῦ Γραφείου

**Ανακοίνωση τῆς 26ης Αὐγούστου 2020,
τοῦ Γραφείου Τύπου
τῆς Ἱερᾶς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης,
περὶ κορωνοϊοῦ**

Τὸ Γραφεῖο Τύπου τῆς Ἱερᾶς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐνημέρωνει ὑπεύθυνα ὅτι ὅλες οἱ Κοινές Ὑπουργικές Ἀποφάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης, σχετικά μέ τή λήψη ἐκτάκτων μέτρων γιά τή διαφύλαξη τῆς δημόσιας ὑγείας καί τήν ἀποτροπή τῆς διασπορᾶς τοῦ κορωνοϊοῦ COVID-19, μέ ἐντολή τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης κ.κ. Εἰρηναίου, Προέδρου τῆς Ἱερᾶς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, ἔχουν διαβιβασθεῖ ἀπό τήν Ἀρχιγραμματεία Της, στήν Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή Κρήτης καί τίς Ἱερές Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, γιά τήν ἄμεση ἐφαρμογή τους.

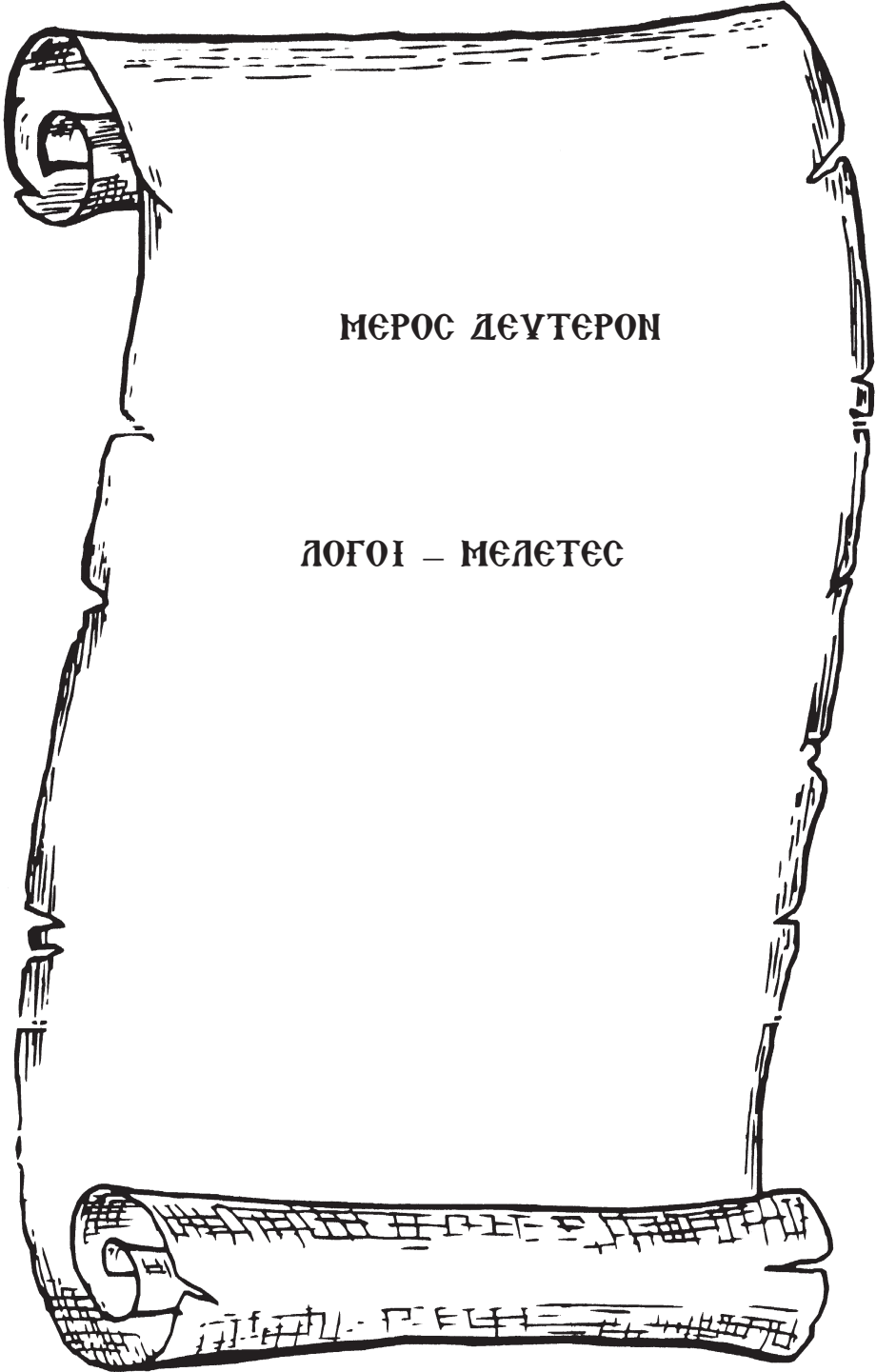
Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, ὅπως ἔχει Συνοδικά δηλώσει μέ ὁμόφωνες Ἀποφάσεις καί Ἀνακοινωθέντα Της, ἐφαρμόζει τά ἔκτακτα μέτρα, τά ὁποῖα λαμβάνονται ἀπό τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση, μέ σκοπό τή διαφύλαξη τοῦ ἀγαθοῦ τῆς δημόσιας ὑγείας καί μέ στόχο τήν ἀποφυγή τῆς διασπορᾶς τῆς πανδημίας τοῦ κορωνοϊοῦ COVID-19 καί δέν συνταυτίζεται μέ ὅποιαδήποτε συνωμοσιολογία, πού διασπείρεται ἄκριτα καί ἀναπόδεικτα, καί δημιουργεῖ σύγχυση στοὺς ἀνθρώπους.

Σέ ὅλες τίς Ἐκκλησιαστικές Ἐπαρχίες τῆς Μεγαλονήσου, μέ τίς κατάλληλες ὁδηγίες καί ἐντολές τῶν κατὰ Τόπους Σεβασμιωτάτων Ποιμεναρχῶν ἐφαρμόζονται τά προβλεπόμενα μέτρα ὑποδειγματικά, μέ σύνεση καί κατανόηση, καί μέ ἀποδοχή καί συνεργασία τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν πιστῶν. Τοῦτο, μάλιστα, ἀποδείχθηκε στίς μεγάλες Ἐκκλησιαστικές Πανηγύρεις καί Ἑορτές τοῦ μηνός Αὐγούστου, κατὰ τίς ὁποῖες ἡ προσέλευση πλήθους πιστῶν πραγματοποιήθηκε, τηρουμένων τῶν μέτρων τῆς Πολιτείας.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, μέ ὑπευθυνότητα καί σύνεση, συμβάλλει καί θά συνεχίσει νά συμβάλει στήν τήρηση τῶν ἀπαραίτητων μέτρων, τά ὁποῖα οἱ εἰδικοί ὑποδεικνύουν, γιά τήν ἀποφυγή τῆς διασπορᾶς τῆς πανδημίας, τονίζοντας αὐτό πού ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικός Πατριάρχης μας κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ, ἀπό τήν ἀρχή αὐτῆς τῆς παγκόσμιας δοκιμασίας, ἐπέσημανε: «Αὐτό πού κινδυνεύει δέν εἶναι ἡ πίστη, ἀλλά οἱ πιστοί, δέν εἶναι ὁ Χριστός, ἀλλά οἱ Χριστιανοί μας, δέν εἶναι ὁ Θεάνθρωπος, ἀλλά ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι».

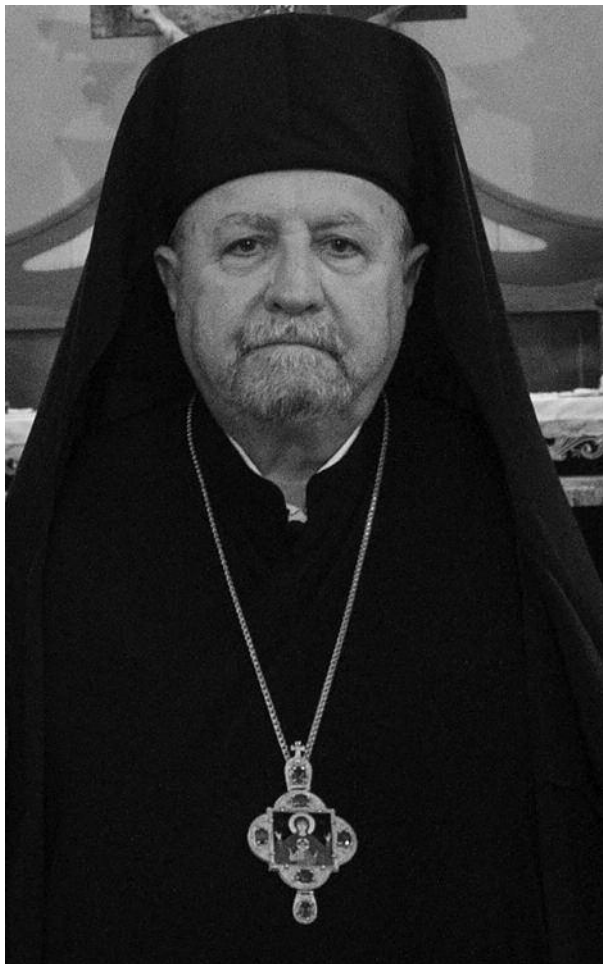
Ἡράκλειο, 26 Αὐγούστου 2020

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΛΟΓΟΙ – ΜΕΛΕΤΕΣ

*Ό Σεβ. Γέρων Μητροπολίτης
Χαλκηδόνος κ. Άθανάσιος*

Γέροντος Μητροπολίτου Χαλκηδόνος κ. Ἀθανασίου, Ὁ παπὰ Ἰάκωβος τῆς Χάλκης¹

Ὡς γνωστόν, οἱ διαθέτοντες "διδασκαλικά" ὄργανα καὶ χαρίσματα διακρίνουν τοὺς ἀνθρώπους, ἔστω καὶ μετὰ διαβαθμίσεων, εἰς "τίποτα" καὶ εἰς πηγὰς θετικῶς γραφικὰς καὶ πλουσίας ἐμπνεύσεως. Εἷς τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ Ἀρχιμ. Ἰάκωβος Ἰωσηφίδης, ὁ Παπαϊάκωβος τῆς Χάλκης. Ἐγενήθη τὸ 1880 πιθανῶς εἰς τὸ Ζιντσιδερὲ τῆς μαρτυρικῆς Καππαδοκίας, ὅπου ἡ περίπτωσις ἱερατικῆ Σχολῆς Ἱ. Μονῆς Τιμίου Προδρόμου. Μορφωθεὶς καὶ ἱερωθεὶς, ὑπηρετήσεν ἀπὸ διαφόρων θέσεων τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ ὡς ἱερατικὸς προϊστάμενος τῆς Κοινότητος Χάλκης μέχρι τοῦ ἔτους 1951, ἐκμετρήσας τὸ ζεῖν τὸ 1959. Εἰς τὴν ἐξόδιόν του ἀκολουθίαν ἐξαιρετον λόγον ἐξεφώνησεν ὁ σοφὸς καὶ εὐαίσθητος ποιητὴς Πριγκηποννήσων Δωρόθεος, παρίσταντο δὲ Ἱεράρχαι, οἱ καθηγηταὶ τῆς ἐρατεινῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ ἄλλοι πολλοί, τιμῶντες τὴν ἀγαθὴν μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

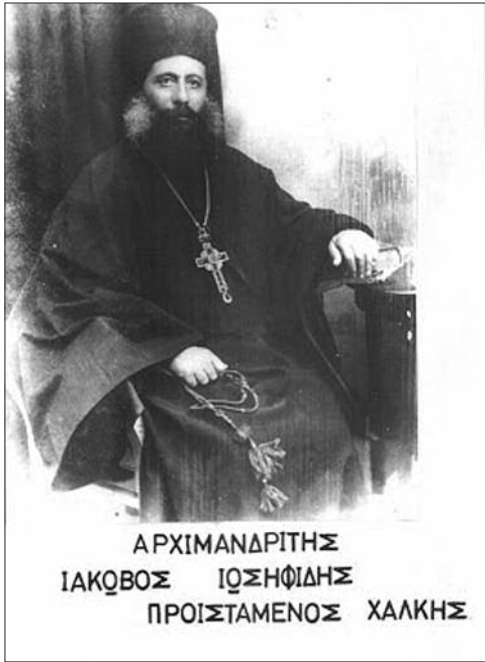
Ὁ Παπαϊάκωβος ἦτο εἷς ρέκτης Λευίτης, μεμορφωμένος, φιλόπρωπος ἀλλὰ ἀθυρόστομος –διὸ καὶ δὲν ἦτο ἀρεστὸς εἰς τινὰς– καὶ ναλέτης. Εὐρισκόμενος εἰς Θεσσαλονίκην, πεσὼν ἐκ τοῦ ὑποζυγίου ἐχλωθή. Καὶ ἐκ τοῦ βαδίσματός του, τὸ ὁποῖον ἐσχημάτιζε πὺς μίαν "linea serpentina" καθὼς αἱ ὑστερογοθικαὶ Μαντόναι, ἢ ὁ Ἀναστάς Κύριος εἰς παραστάσεις τῆς "εἰς Ἄδου Καθόδου", διαρκῶς κατερχόμενος καὶ ἀνερχόμενος εἰς τὸν ἐπίγειον "Ἄδην" του, προσέδιδε εἰς αὐτὸν ἰδιαίτεραν "βασανο-γοητείαν".

Ἦτο καλλίφωνος καὶ δωρικός, ὡς καὶ ὁ τάφος του ἐν Χάλκῃ. Μετὰ τὸ Ἐωθινὸν Εὐαγγέλιον ἀνεγίνωσκε καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς. Εἰς τὸ "Ὅπως ὑπὸ τοῦ κράτους Σου" ἐτράνταζεν ἡ ἐκκλησία. Τὴν Μ. Πέμπτην τὸ ἑσπέρας εἰς τὴν περιφορὰν, ὅταν ἐξεφώνει τὸ "Σήμερον κρεμᾶται" ἐκλαιγεν γοερῶς. Ἦνοχλεῖτο δὲ λίαν καὶ δικαίως, ἐκ τοῦ θορύβου τῶν μειρακίων ἐν τῷ Ἱερῷ, ἀγριοθεωρῶν ταῦτα καὶ ἐπιπλήττων, ἐνῶ εἰς τὰς ρύμας καὶ ἀγυῖας διένειμεν πρὸς αὐτὰ τὴν εὐχὴν του, μετὰ φοντὰν καὶ κουφέτων!

Προσπαθῶν ἴσως "νὰ συνδυάσει" τὸν Ἑλληνισμὸν μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔθυεν ἐνθέρμως εἰς τὸν Βάκχον καὶ εἰς μίαν βάπτισιν μετεωρισθεὶς, κατὰ τὴν ὁποῖαν τὸ νεογνὸν ὀδύρετο ὡς συνήθως, ἐκμανεὶς ἀνέκραξεν: "Στάσου ρε νὰ σὲ κάνω Χριστιανό". Καὶ τοῦτο μόνον εὐτυχῶς. Ἦτο κατὰ τῶν ἐπικηδείων, καθ' ὅτι οὗτοι τότε συχνάκις "παρηγγέλλοντο"! Ἐνῶ σήμερον οὐχὶ σπανίως τυγχάνουν οὐχὶ μόνον ἐξωπραγματικοὶ ἀλλὰ καὶ γλοιώδεις. Θανούσης δὲ ἐν Χάλκῃ κυρίας τινὸς τοῦ ὀρίζοντιου métier καὶ τοῦ

---

¹ Δημοσιεύθηκε στό «Φως Φαναρίου» τὴν 3η Σεπτεμβρίου 2020.

*Ὁ τάφος τοῦ μακαριστοῦ
Ἀρχιμ. Ἰακώβου Ἰωσηφίδου*

Ἡ Ἱερά Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης, εἰς τόν λόφον τῆς Ἐλπίδος

συντελοῦντος τὴν ἀκολουθίαν ἐκφωνοῦντος λόγον "ἀγιοποιητικόν", παρε-
νέβη βιαίως, διακόψας αὐτὸν εὐθαρσῶς.

Ἐγνώριζε καλῶς τὸ Κοράνιον –λυπηρὸν δέ, τὸ ὅτι δὲν ὑφίστατο τότε Ἐπιτροπὴ τοῦ Διαλόγου μετὰ τοῦ Ἰσλάμ, διὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο χρήσιμος–, καὶ ἡμέραν τινὰ εἰς τὸ καφενεῖον, ἐκάθισεν παρ' αὐτῷ ὁ ἰμάμης Ἀχμέτ καὶ ὁ π. Ἰάκωβος τὸν ἠρώτησέ τι προσθέσας: "Ὅποταν θέλεις ἀπάντησέ μου". Οὗτος δὲ παρὰ τὰς διεξοδικὰς ἐρεύνας του οὐδὲν εὔρεν, ὅποτε ὁ Παπαϊ-
άκωβος τοῦ τὸ ἐξήγησεν. Πολλὰ εἰσι τὰ εὐτράπελα, τὰ ὁποῖα παλαιότεροι διηγοῦνται περὶ αὐτοῦ. Ἴδου μερικά: Συνεδέετο μετὰ τοῦ αἰοιδίμου Μαξιμου τοῦ Ε' ὡς καὶ ὁ Ἄρχιμ. Φ. Βιτάλης, καὶ τοῦ Περγάμου Ἀδαμαντίου. Ἐλει-
τούργει μετ' αὐτοῦ, ἔπαιξε δὲ καὶ τάβλιον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐνίστε δὲν ἠδύ-
νατο νὰ ἀπαλλαγεῖ ἐκ τοῦ πάθους τῆς ὑποκλοπῆς. Διὸ καὶ "λαζικῶς"
ἐτιμωρήθη διὰ κεφαλικῆς "ταβλιοχειροτονίας". Ἀνακύψαντός δέ ποτε σπου-
δαίου θέματος, μετέβη νύκτωρ ἐκ Χάλκης λεμβικῶς πρὸς τὸν ἐν Ἱερεῖα σχο-
λάζοντα Παναγιώτατον.

Μίαν φορὰν ἐπρόκειτο νὰ ἔλθει εἰς Χάλκην Ἀθηναγόρας ὁ πάνυ, καὶ ὁ
κόσμος ἤρχισε νὰ συναθροίζεται περὶ τὸν ναόν, ὁ ὁποῖος ἦτο κλειστός.
Ἦρχισαν τότε νὰ τὸν ἀναζητοῦν καὶ τὸν εὔρον καθήμενον, οὐχὶ ἐν τῷ ἱερῷ,
ἀλλὰ ἐν τῷ οἴκῳ του. Εἰρωνεύετο τὴν ἐλέῳ Θεοῦ παραδοσιακὴν οἰκονο-
μικὴν γλισχρότητα τῶν ἀρχιερέων, καὶ οὐχὶ μόνον, μετὰ τὴν χρῆσιν γαλοτσίων
κατὰ τὴν ἀνοδὸν των εἰς τὸν Λόφον τῆς Ἐλπίδος, ἐν μέσῳ χειμῶνι. Προ-
πορευόμενός ποτε μικρᾶς "πομπῆς", προσῆλθον πρὸς αὐτὸν οἱ πιστοὶ πρὸς
ὑποβολὴν σεβασμάτων, ὅποτε οὗτος ἀνέκραξεν: "ὀπίσω μου ὁ ἐρχόμενος"
(Ματθ. 3,11).

Ἡμέραν τινὰ, ἔφερον ἀρμενόμορφον καλπάκιον ἐν τῷ Ἱερῷ, ἀνωτέρου
δὲ κληρικοῦ παρισταμένου καὶ τοῦτο μεμψαμένου, οὗτος ἤρχισεν τὸν
"χορὸν τοῦ Ἡσαίου" προσεπιδηλώσας: "Καὶ διατί Ὑμεῖς φέρετε κολλάρων;".
Ἐφοροεπίτροπος ναοῦ, διαρκῶς κατεπολέμει αὐτὸν –πρᾶγμα διόλου ἀσύ-
νηθες– τούτου χριστομιμητικῶς σιωπῶντος. Τοῦ "Πιλάτου" δὲ εἰς τὰς αἰωνί-
ους μονὰς μεταστάντος, ὁ τελέσας τὴν ταφὴν π. Ἰάκωβος κατέληξεν: "Καὶ
τώρα σὲ παραδίδω εἰς τὴν δικαιοκρισίαν τοῦ Θεοῦ".

Εἶχεν δύο οἰκονόμους, ἐξ ὧν ἡ μία ἢ Εὐλαλία. Συκοφαντηθέντος δὲ αὐτοῦ
–ὡς συνήθως– ὅτι συνῆψε σχέσεις μετὰ μίας ἐξ αὐτῶν, ἐστάλη ἐπιστολὴ ἐκ
Φαναρίου διὰ δύο διακόνων, καὶ τούτων ποιησάντων τὴν νενομισμένην πρὸ
αὐτοῦ μετάνοιαν, οὗτος ἀπήνητησεν: "Εἶπατε εἰς τοὺς "καταδότας", ὅτι ἐγὼ
βαπτίζω τὰ τέκνα των". Ἐπ' αὐτοῦ δέ, μαθὼν ὅτι συνέζει τις ἀνύμφευτος καὶ
μὴ συναινῶν πρὸς τοῦτο, ἐτέλεσε τὸν γάμον αὐτοῦ ληστρικῶς.

Εἰς φίλον του ἠλεκτρολόγον, ὅτε κατέπεσεν τὸ ἀεροσκάφος τοῦ πρω-
θυπουργοῦ Α. Menderes, εἶπεν: "Μὴν τὸ χαίρεσθε πού γλύτωσε. Αὐτὸς θὰ

τραβήξει πολύ". Καὶ ὄντως ἐτράβηξεν. Εἰς τὴν νῆσον Νεάνδρον τὰ δίκτυα τῶν ἀλιευόντων ἐσχίζοντο διαρκῶς, ὅποτε ἐκλήθη ὁ π. Ἰάκωβος δι' "Ἁγιασμὸν τῶν ὑδάτων". Τούτου δὲ γενομένου "οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον" (Ἰωάν. 21,11). Διδαχὴ διὰ τοὺς κρατοῦντας. Ἡ Ἐφοροεπιτροπὴ, κατὰ τὸ παραδοσιακὸν ἔθος, ἐπεθύμει νὰ ἀπομακρύνει αὐτὸν ὡς "ὑβριστὴν", καθ' ὅτι οἱ πιστοὶ "ἤλασσαν τοὺς πόδας" –κατὰ τοὺς Ἑλληνοαμερικανούς–, τ.ἔ. δὲν μετέβαινον εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὅμως ἐκεῖνος "ἐβόα λέγων" (Μάρκ 15,34): "Ὁ κόσμος νὰ χαλάσει, ἐγὼ δὲν φεύγω ἀπὸ ἐδῶ. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ με κουνήσει ἀπὸ ἐδῶ". Ἀποβιώσαντός δέ τινος Ἐφοροεπιτρόπου, οἱ λοιποὶ σφόδρα φοβηθέντες, "δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν" (Ματθ. 2,12).

Τοιοῦτος τοίνυν πωρ, ἦτο ὁ Παπαϊάκωβος. Ἐνας ἀτόφιος Λευΐτης τῆς Βασιλευούσης καὶ τοῦ Πανιέρου Θρόνου. Ἀκουσάτωσαν λαοί, φυλαὶ καὶ γλῶσσαι. Αἰωνία αὐτοῦ ἡ μνήμη!

Θερμὰς εὐχαριστίας εἰς τοὺς ἀγίους Δέρκων, Λύστρων, Λαμψάκου, π. Γ. Τσέτην καὶ π. Σμάραγδον, καθηγ. Β. Σταυρίδην, Α. Πρόκου-Τουρκέρ καὶ ὅλως ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Ἄρχοντα Ν. Ἀγλιανάκ, διὰ τὰ στοιχεῖα ποῦ ἔδωσαν καὶ τὴν βοήθειάν των.

Ἡ ἱστορική συνέντευξη τοῦ φωτογράφου τῶν Σεπτεμβριανῶν Δημήτρη Καλούμενου

Νικολάου Ἀ. Μαγγίνα

Μέ ἀφορμή τή συμπλήρωση 65 χρόνων ἀπό τά Σεπτεμβριανά της Πόλης, ἀναδημοσιεύουμε μία ἱστορική συνέντευξη τοῦ "φωτογράφου τῶν Σεπτεμβριανῶν" Δημήτρη Καλούμενου (1912 - 2006), πού ἔδωσε στόν δημοσιογράφο – φωτογράφο Νικολαο Μαγγίνα το 2005, λίγους μήνες πρὶν πεθάνει...

Ἀξίζει τῆς προσοχῆς μας γιατί πρόκειται πραγματικά γιά μαρτυρία καί συνέντευξη - ντοκουμέντο!

Ἡ φωτογραφία τοῦ Δ. Καλούμενου μέ τήν φωτογραφική μηχανή τῶν Σεπτεμβριανῶν στά χέρια του, εἶναι τοῦ Ν. Μαγγίνα.

Δημήτριος Καλούμενος, ὄνομα πού ἔχει καταγραφεῖ στήν ἱστορία ὡς ὁ φωτογράφος πού ἔζησε καί ἀπαθανάτισε τά τραγικά γεγονότα τῆς 6ης-7ης Σεπτεμβρίου 1955 στήν Κωνσταντινούπολη. Γνωστό, ἐξ ἄλλου, τό ὀγκῶδες βιβλίό του ἀπό τά γεγονότα, μέ τόν τίτλο «Ἡ Σταύρωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ». Σ' αὐτό βλέπουμε καί τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἀθιναγόρα στήν χαρακτηριστική στάση ἀπόγνωσης, μέσα σέ ἐρειπωμένο ναό τῆς Πόλεως, μπροστά στή συμφορά αὐτή, μέ τά χέρια στό κεφάλι.

Ὁ Κωνσταντινουπολίτης Δημήτριος Καλούμενος τήν ἐποχή ἐκείνη ἦταν δημοσιογράφος, ἀνταποκριτής τοῦ «Ἐθνους» καί τῆς «Μακεδονίας» καί φωτογράφος τοῦ Πατριαρχείου ἀπό τό 1940.

Τόν συναντήσαμε στήν Ἀθήνα, ὅπου ζεῖ σήμερα. Εἶναι ἐνενήντα τριῶν ἐτῶν. Μᾶς μίλησε χωρίς ὅμως, δυστυχῶς, νά μᾶς βλέπει, καθῶς τό ὀπτικό του νεῦρο τόν ἔχει «ἐγκαταλείψει» ἐδῶ καί περισσότερο ἀπό μία δεκαετία. Μᾶς ἔβλεπε, ὅμως, μέ τά μάτια τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ ἡ γνωριμία μᾶς ἦταν ἀπό τά παλιά.

Τοῦ ζητήσαμε νά μᾶς ξετυλίξει τό κουβάρι τῶν γεγονότων, ὅπως τά ἔζησε καί τά κατέγραψε μέ τή φωτογραφική του μηχανή, τή «Leica».

Τό μεσημέρι τῆς 6ης Σεπτεμβρίου 1955 κτυπᾷ τό τηλέφωνο τοῦ Καλούμενου στό γραφεῖο του, στό Γαλατά. Στήν ἄλλη ἄκρη τῆς τηλεφωνικῆς γραμμῆς ὁ Γιάννης, ὁ ὀδηγός καί κλητήρας, ὁ πιστός ἄνθρωπος τοῦ Πατριάρχου Ἀθιναγόρου, πού τοῦ λέει: «Ὁ Πατριάρχης ἄκουσε στό ραδιόφωνο,

---

¹ Ἀναδημοσίευσίς ἐκ τῆς ἱστοσελίδος «Φῶς Φαναρίου», 5-9-2020.

Ὁ αοίδιμος Πατριάρχης Ἀθηναγόρας προσευχόμενος μέ μεγάλη θλίψη στά ἐρείπια τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Ὑψωμαθείων (ἀριστερά) καί τῆς Παναγίας τοῦ Βελιγραδίου (δεξιά)

*Ὁ ἀείμνηστος Δημήτριος Καλούμενος,
Φωτογράφος τῆς Πατριαρχικῆς Αὐλῆς*

*Ὁ Ἄξιот. κ. Νικόλαος Μαγγίνας,
Φωτογράφος,
εἰς τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον*

ώρα μία τό μεσημέρι, ὅτι στή Θεσσαλονίκη ἔβαλαν βόμβα στό σπίτι τοῦ Ἄτατούρκ». Ο Καλούμενος ἀπαντᾷ ὅτι δέν εἶχε καμμία εἶδηση, καί παίρνει τηλέφωνο στόν Γιάννη Ἰωαννίδη, Γενικό Διευθυντή της «Μακεδονίας». Κι ἐκεῖνος τοῦ εἶπε ὅτι δέν εἶχε καμμία τέτοια πληροφορία. Ὁ Ἰωαννίδης παίρνει τήν Ἀστυνομία, κι αὐτή, ὅμως, δέ γνώριζε τίποτε σχετικό, ἀλλά μετά ἀπ' αὐτό ἔστειλε ἀστυνομικούς νά φυλάγουν τό Τουρκικό Προξενεῖο.

«Ξαναπήρα τό Πατριαρχεῖο γιά νά τούς πῶ ὅτι δέν ὑπῆρχε καμμία τέτοια πληροφορία. Ἀλλά διερωτῶμαι: Πῶς τό BBC ἔστειλε τήν εἶδηση καί τήν ἄκουσε ὁ Πατριάρχης; Ἄρα, οἱ Ἄγγλοι εἶχαν ὀργανώσει καί τήν ὥρα πού θά ἔμπαινε ἡ βόμβα, καί τήν εἶπαν στό BBC. Ἀλλά ὁ κλητήρας ἐκεῖ, ὁ Χασάν, πού ἦταν Δυτικοθρακιώτης, δέν τήν ἔβαλε τήν ὥρα πού εἶχαν συμφωνήσει, καί τήν ἔβαλε στίς 6 τό βράδυ. Ἀντίθετα, ἡ ἐφημερίδα «Istanbul Express» ἀπό τίς 4 τό ἀπόγευμα κυκλοφόρησε τό φύλλο της μέ μία φωτογραφία τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου τῆς Θεσσαλονίκης μέ ζημιές ἀπό τήν ἔκρηξη βόμβας, καί μέ τόν τίτλο: «Οἱ Ἕλληνες ἔβαλαν βόμβα στό σπίτι τοῦ Ἄτατούρκ».

Ὁ μαραθῶνιος της ἀγωνίας εἶχε ἀρχίσει...Ὁ Καλούμενος ξαναζεῖ μέ τήν ἀφήγησή του, μετά ἀπό 50 χρόνια, τίς δραματικές καί θλιβερές γιά τήν Ὁρθόδοξη Ρωμηοσύνη στιγμές, μεταφέροντάς μας, ἔτσι, στό κλίμα τῆς ἔναρξης τῶν τραγικῶν γεγονότων:

«Ἡ ὅλη ἀτμόσφαιρα ἦταν ἠλεκτρισμένη ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ὅτι κάτι θά συμβεῖ. Βρισκόμουν στίς 5 τό ἀπόγευμα στόν Τοπχανά, κοντά στήν προκουμαία τοῦ Γαλατά. Ἐκεῖ, στό δρόμο πού ἀνεβαίνει πρὸς τά Ἰταλικά Νοσοκομεῖα, βλέπω στρατιωτικά αὐτοκίνητα καί φορτηγά. Βλέπω νά βγαίνουν ἄνθρωποι ἀπό μέσα, ἄλλοι μέ στρατιωτικά καί ἄλλοι μέ πολιτικά. Ἦταν στρατιῶτες πού βγάζαν τά στρατιωτικά καί φοροῦσαν πολιτικά. Ἐνα ἄλλο καμιόνι (στρατιωτικό φορτηγό) ἦταν γεμάτο λοστούς, σίδερα καταστροφῆς, διαρρήξεως κ.λπ. Καί στόν καθένα ἔδιναν ἀπό ἕνα καί τούς ἔλεγαν: «Θά πάτε στό Ταξίμ καί ἐκεῖ θά σᾶς ποῦν τί θά κάνετε». Βλέπω αὐτά τά γεγονότα καί πηγαίνω στό Γαλατά. Παίρνω ἀπό τό γραφεῖο μου, πού ἦταν στόν πρῶτο ὄροφο, (Madern Han no 6, στό Eski Gumruk sok.), τή φωτογραφική μηχανή καί τήν καμπαρντίνα μου.

Πηγαίνω στό Ταξίμ, βλέπω πλήθος, χιλιάδες κόσμος ἐκεῖ. Κάπου στό ἄγαλμα τοῦ Ἄτατούρκ ἔβγαζαν πύρινους λόγους, οἱ ὁποῖοι κατέληξαν μ' αὐτό τό κάλεσμα: «Τώρα πού χτυπήσαν καί κατέστρεψαν τό σπίτι τοῦ Πατέρα μας, κι ἐμεῖς νά τούς καταστρέψουμε τά σπίτια τους καί τά μαγαζιά τους». Δόθηκε τό σύνθημα καί ὄρμησαν ἀμέσως ἐπάνω στά καταστήματα.

Ἐκεῖνο πού εἶδα πρῶτο ἀπ' ὅλα ἦταν τό παντοπωλεῖο τοῦ Κατάνου "Ἡ Νέα Ἀγορά" στό Ταξίμ. Τό κατέστρεψαν ἐντελῶς. Ὑπῆρχε, ἐπίσης, κι ἕνα

άλλο μπακάλικο στό Πέραν, κάτω από τό καφενεϊό “Επτάλοφος”, τό ρήμαξαν κι αυτό. Κατέστρεψαν τήν “Επτάλοφο”, σπάσανε τά τραπέζια της και πήρανε τά ξύλα. Έκει κοντά ήταν κι ένα άλλο παντοπωλειό, τό όποιο είχε ένα μεσήλικας Ρωμηός μέ τή γυναίκα του. Μπήκαν μέσα και τούς κακοποίησαν.

Άμέσως μετά πηγαίνω στην εκκλησία της Άγιας Τριάδος στό Σταυροδρόμι. Τήν κατέστρεψαν τήν Άγια Τριάδα. Πιάσαν, βάλανε φωτιά, έβαλαν και δυναμίτιδα μέ σκοπό νά τήν ανατινάξουν. Έπειδή, όμως, είναι πολύ μεγάλη ή εκκλησία, ό άέρας διαλύθηκε. Κατέστρεψαν ό,τι βρήκαν μέσα στό ναό. Τήν φωτογράφισα τήν άλλη μέρα. Έκείνη τήν ώρα, τήν ώρα πού καταστρέφανε, δέ μπόρεσα νά μπώ κι εγώ, παρά μόνο παρακολουθούσα απ’ έξω.

Στή συνέχεια περνώ δίπλα και βλέπω τό Ζάππειο κατεστραμμένο. Κατέβασαν τό άγαλμα του Ζάππα και έστησαν τή φωτογραφία του Κεμάλ Άτατούρκ, ως σύμβολο νίκης...

Τό βράδυ πήρα τό βαπόρι και πήγα στη Χάλκη. Τόν Άγιο Νικόλαο τόν κατέστρεψαν. Κατέβασαν τήν καμπίνα, λερώσαν μέσα κι έσπασαν ό,τι βρήκαν μπροστά τους...

Τήν άλλη μέρα σηκώθηκα κι έφυγα πρωϊ-πρωϊ για τήν Πόλη για νά συνεχίσω τήν εργασία μου, νά φωτογραφίσω, δηλαδή, τά γεγονότα. Έβγαλα φωτογραφίες, πήγα στό Yuksek kalderim, (στά Σκαλάκια) ανέβηκα στό Πέραν και είδα τίς καταστροφές στά κρεοπωλεία, στά παντοπωλεία, στη “Νέα Άγορά” του Κατάνου, στην “Άρτεμη” του Βαφειάδη...

Στά μπακάλικα τήνπραμάτεια τήν είχαν σκορπίσει κάτω. Έβλεπε ανακατωμένα τυριά, βούτυρα, λάδια, πετρέλαιο, ρύζι, ζάχαρη, αλεύρι, όλα πεταμένα στό δρόμο, και τά κρέατα, και όλα... Στό Καλιοντζουκουλούκ ό δρόμος ήταν γεμάτος πεταμένα τρόφιμα... Φοβόσουν νά περάσεις, ό σωρός τούς ήταν 1 μέτρο ύψος, όπως ακριβώς και στην κεντρική όδό του Πέραν...

Πήγα στην Ευαγγελίστρια, ανέβηκα στά Ταταύλα, στον Άγιο Δημήτριο, από εκεί στό Σισλί, στό Κοιμητήριο, παντού συντρίμμια και καταστροφές. Έφθασα στά Θεραπειά, όπου είχαν κάψει τή Μητρόπολη. Κατόπιν πήγα στό Μπουγιούκδере, πήρα τόν πεθερό μου και τόν κατέβασα στό Ταξιμ, στην κόρη του. Κι από εκεί πήρα τήν κατηφόρα από τό Κεντρικό και κατέβηκα στό Προξενείο, τό όποιο ήταν περικυκλωμένο από τάνκς και στρατιώτες, για νά μήν τό χτυπήσουν.

Χτύπησα τήν πόρτα, βγήκε από τό παραθυράκι ό Καρύπης. «Καλούμενε, πώς ήλθες εδώ;» ρώτησε. «Τό πώς ήλθα μή τό ρωτάς», απήντησα. «Πώς είναι ό Πρόξενος;» (Γενικός Πρόξενος τότε ήταν ό Άγις Καψαμπέλης, είχε έλθει νέος, πριν από 10 μόλις μέρες, επιτετραμμένος δέ στό Προξενείο ήταν ό Θεοδωρόπουλος).

Πάω ἐπάνω, βρίσκω τόν Πρόξενο. «Τί κάνεις Καλούμενε;» μέ ρώτησε. «Ἦλθα νά δῶ τί κάνετε ἐσεῖς, νά μάθω καί νέα ἀπό τόν Πατριάρχη» τοῦ ἀπήντησα. «Κι ἐγώ δέν ἔχω νέα ἀπό τόν Πατριάρχη. Μέ ρωτᾶ ἡ Ἀθήνα καί δέν εἶμαι σέ θέση νά εἰδοποιήσω. Μπορεῖς νά πᾶς στόν Πατριάρχη;» μέ ρώτησε. «Ναί» τοῦ εἶπα, καί μοῦ ἔδωσε ἕνα σημείωμα.

Ἔφυγα ἀπό τό δρόμο τοῦ Ζωγραφείου, ἀπό τό Γαλατάσαραῦ. Μπήκα στό Πατριαρχεῖο, τό ὁποῖο ἦταν γεμάτο στρατό. Μέ ὑποδέχτηκε ὁ Γιάννης, ὁ ὁδηγός καί κλητήρας τοῦ Πατριάρχη. «Πῶς ἦλθες, Καλούμενε;» μέ ρώτησε. «Κι ἐγώ δέν ξέρω πῶς ἦλθα, ὁ Θεός μ' ἔφερε καί ἦλθα» ἀπήντησα.

Ἀνέβηκα ἐπάνω. Μόλις μέ εἶδε ὁ Πατριάρχης ἄνοιξε τά χέρια του κι ἐγώ χάθηκα στήν ἀγκαλιά του, σάν ἕνα κούτσουρο... «Πῶς ἦλθες παιδί μου μ' αὐτήν τήν καταστροφή;» μοῦ εἶπε. «Ἐπρεπε ἐξάπαντος νά σᾶς δῶ» τοῦ ἀπήντησα. «Σᾶς ἔφερα κι ἕνα σημείωμα ἀπό τόν Πρόξενο». «Τί μου λές», εἶπε, «πῆρες χαρτί καί τό ἔφερες σ' αὐτήν τήν κατάσταση-κακό». «Θέλω νά μοῦ ἀπαντήσετε, ὥστε νά τό μεταφέρω στόν Πρόξενο» τοῦ ζήτησα. «Δέν θά σοῦ δώσω γράμμα, ἀλλά νά τούς πεῖς ὅτι ὅλα θά διορθωθοῦν καί θά πᾶνε καλά», μοῦ ἀπήντησε μέ ἔμφαση.

Πῆγα στό Προξενεῖο καί μετέφερα στόν Πρόξενο αὐτά πού μου εἶπε ὁ Πατριάρχης, ὅτι ὁ Πατριάρχης εἶναι καλά στήν ὑγεία του, καθῶς καί ὅτι τό Πατριαρχεῖο εἶναι περικυκλωμένο κι αὐτό, ὅπως καί τό Προξενεῖο.

Ὁ Καλούμενος ἐδῶ δέν μπορεῖ, παρά νά θυμηθεῖ καί στιχομυθία πού εἶχε μέ τόν Πατριάρχη σχετικά μέ τή στάση τῆς Ἀμερικῆς στά γεγονότα αὐτά. Τόν εἶχε ρωτήσει ἐάν εἶχε καμμία συμπαράσταση ἀπό πλευρᾶς τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ ἀπάντηση πού πῆρε ὁ Καλούμενος ἀπό τόν Πατριάρχη Ἀθιναγόρα ἦταν: «Ὅλοι αὐτοί μας ἐπρόδωσαν. Εἶμαστε μόνοι μας. Ὅ,τι κάνουμε θά τό κάνουμε μόνοι μας».

Συνεχίζοντας τήν ἐξιστόρηση τῶν δραματικῶν ἐκείνων γεγονότων, θυμᾶται: «Πῆγα καί στό Μοναστήρι τοῦ Βαλουκλή πού τό ἔκαψαν, πῆγα καί στά Νοσοκομεῖα τοῦ Βαλουκλή. Ἐβγαλα φωτογραφίες τόν Ἐπίσκοπο Παμφίλου Γεράσιμο καί τόν ἱερέα Ἐπιφάνιο, πού 'θέλαν νά τοῦ τρυπήσουν τά χέρια... Ἐκεῖ, στά Ὑψωμαθεῖα, κοντά στό Πεντίκουλε, ρωτῶ ἕνα στρατιώτη: «Τί γίνεται ἐδῶ;» Κι αὐτός μου εἶπε: «Τί νά κάνω ἐφέντημ, κάθομαι καί περιμένω. Ἐχθές μέ εἶχανε μέ ροῦχα (πολιτικά) καί ἔσπαγα, σήμερα μέ βάλανε νά περιμένω»... Ὅλα ἦταν προδιαγεγραμμένα στήν ἐντέλεια. Τά γνώριζαν ὅλα οἱ Ἄγγλοι καί οἱ Τοῦρκοι.

Τήν ἄλλη μέρα, 8 Σεπτεμβρίου, ἦλθε ὁ δημοσιογράφος Γ. Καράγιωργας ἀπό τήν Ἀθήνα, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ «Ἐθνους», τοῦ ὁποῖου ἤμουν ἀνταποκριτής. Πήγαμε μαζί στό Ζάππειο Λύκειο καί στά Κοιμητήρια. Ἐκεῖ, στό νεκροταφεῖο τοῦ Σισλί, τήν ὥρα πού ἔβγαζα φωτογραφίες καί τά φίλιμ τά

*Ἡ Α.Θ. Παναγιότης, ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος,
ἀπονέμων τόν Σταυρόν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου,
ἰδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως,
εἰς τόν κ. Νικόλαον Μαγγίναν, ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῶ Ἁγ. Νικολάου Ὑψωμαθείων,
τὴν 5ην Δεκεμβρίου ἔτους 2012*

ἔδινα στόν Γιῶργο, μέ συνέλαβαν ἀστυνομικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ καὶ ἔκαναν ἔλεγχο σέ αὐτά πού φωτογράφισα. (Τὴν ἄλλη μέρα οἱ Ἀρχές μαζέψαν ὅλες τίς Τουρκικές ἐφημερίδες, γιατί εἶχαν φωτογραφίες). Με πῆγαν στό Στρατοδικεῖο, στό Harbiye. Μέ κράτησαν μία ὥρα. Εἶπα ὅτι εἶμαι ἀνταποκριτής. Μέ ἔστειλαν στό 1ο Τμήμα τῆς Διευθύνσεως Ἀσφαλείας. Ἐκεῖ μέ ἀνέκριναν γιά τίς φωτογραφίες. Εἶπα ὅτι εἶμαι φωτογράφος τοῦ Πατριαρχείου. Ἦθελαν νά μοῦ κρατήσουν τίς μηχανές. Τελικά τίς ἄφησαν. Στίς 16 Ἰουνίου 1957 πού μέ συνέλαβε ἡ Ἀστυνομία, μέ κακοποίησαν ἐπί 56 ὥρες».

Μετά τή σύλληψή του ἀκολούθησε ἡ ἀπέλασή του στήν Ἑλλάδα. Γιά ὅλα αὐτά, καί γιά ἄλλα πολλά, ὁ Δημήτριος Καλούμενος καταλήγει μέ ἱκανοποίηση: «Ἐκανα τό καθήκον μου ἀπέναντι στό Πατριαρχεῖο καί τήν Ὁμογένεια. Τότε εἶχα τή δουλειά μου, τό γραφεῖο μου, δέν ἔπαιρνα λεφτά καθόλου, ἤμουν καλά, δόξα τῷ Θεῷ.

Ὅταν εἶδα τότε τήν κατάσταση ἐκεῖ, στόν Τοπχανά, εἶπα: «Κάτι σοβαρό θά γίνει ἐναντίον μας, κι ἐγώ πρέπει νά κάνω τό καθήκον μου. Καί τώρα κάθομαι καί σκέπτομαι: «Τί κινδύνους πέρασα μέ τό νά πάω στόν Πα-

τριάρχη, νά πάω στό Προξενεῖο, ἀπό ἐκεῖ στόν Πατριάρχη καί ξανά στό Προξενεῖο. Τίς φωτογραφίες τίς ἔβγαλα μέ πολύ φόβο...».

Ὁ Δημήτριος Καλούμενος θέλησε ἐπίσης νά ἀναλύσει τίς μεθοδεύσεις, μέ τίς ὁποῖες ὀδηγηθήκαμε στά τραγικά γεγονότα τῆς 6ης-7ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1955:

«Τά Σεπτεμβριανά γεγονότα ἦταν Ἀγγλο-Τουρκική ὑπόθεση. Λόγω τῆς Κυπριακῆς τραγωδίας πλήρωσαν οἱ Κωνσταντινουπολίτες τήν καταστροφή. Ἄλλωστε, καί στό πρόσφατο βιβλίο τοῦ ὁ Σπύρος Βρυώνης, Καθηγητής, ἐπιβεβαιώνει ὅτι οἱ Τοῦρκοι, οἱ Ἀγγλοι καί οἱ Ἀμερικάνοι προσπάθησαν νά ἀποσιωπήσουν τήν καταστροφή τῆς Ρωμησοσύνης. Αὐτή, βέβαια, ἡ καταστροφή ἦταν εὐκαιρία γιά τούς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταστρώσει τό πρόγραμμα διάλυσης, τό πρόγραμμα τῆς ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ismet Inonu, ὁ ὁποῖος Inonu ἔκανε τήν ἐπιστράτευση, ἔκανε τό «Βαρλίκι», καί ὅλα τά κακά πού γινόταν ἐναντίον τῆς Ρωμησοσύνης, προέρχονταν ἀπ' αὐτόν.

Ἡ Ἀγγλία, γιά νά μὴ δώσει τήν Κύπρο στήν Ἑλλάδα, δημιούργησε τό συνέδριο τῶν «Τριῶν» στό Λονδίνο. Ἐκεῖ κάλεσε καί τόν Zorlu, τόν Τοῦρκο Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν. Πρὶν ἀπό τόν Zorlu Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν ἦταν ὁ Κοργιulu. Ὅταν προέκυψε τό θέμα τῆς Κύπρου, βγήκε ἡ Ἀγγλία καί εἶπε στήν Τουρκία: «Ἐλάτε, πάρτε μέρος». Ο Κοργιulu ὅμως εἶχε ἀπαντήσει ὅτι: «Ἡ Τουρκία δέν θυσιάζει τή φιλία μέ τήν Ἑλλάδα γιά τήν Κύπρο, τήν ὁποία, ἄλλωστε, σᾶς τήν ἔδωσε».

Οἱ Ἀγγλοι δέν ἄρεσαν αὐτήν τήν πολιτική τοῦ Κοργιulu. Εἰσηγήθηκαν στόν Menderes, ἐδίωξε τόν Κοργιulu καί ἔφερε τόν Zorlu, ὁ ὁποῖος ἦταν Ἀγγλόφιλος καί φιλοχρήματος. Ἔτσι καταστρώθηκε ἀπό κοινοῦ τό πρόγραμμα. Ἡ Ἀγγλία διέθεσε ἐκείνη τήν ἐποχή, τό 1950, 1 ἑκατομμύριο Τουρκικές Λίρες –ἐγώ δούλεψα τά παλιά χρόνια, ἀπό τόν πόλεμο, στήν Ἀγγλική Πρεσβεία καί εἶχα μάθει ὅτι ὄντως τά ἔδωσε- καί ἡ Hürriyet ἄρχισε νά ἀρθρογραφεῖ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυκλοφορία της ἀπό 30 χιλιάδες φύλλα πού ἦταν ἡμερησίως, ἀνέβηκε ἀμέσως στίς 100 μέ 120 χιλιάδες φύλλα.

Ὅταν εἶδαν οἱ ἄλλες ἐφημερίδες ὅτι ἡ κυκλοφορία ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος αὐξανόταν, ἄρχισαν νά τήν ἀντιγράφουν, ἐνῶ ἡ ἐχθρότητα ἦταν μειωμένη μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας: μέ τήν ἄφιξη τῶν Βασιλέων στήν Πόλη καί τοῦ Celal Bayar στήν Ἑλλάδα, εἶχε ἐπικρατήσει Ἑλληνοτουρκική φιλία.

Στίς 30 Αὐγούστου τοῦ 1955 ἔγινε ἡ συνεδρία, ἡ ὁποία ἀπέτυχε. Ἡ Ἑλλάς δέν ἠθελε νά συμμετάσχει ἡ Τουρκία καί ἡ συνεδρία ἀπέτυχε. Ο Zorlu ἐκεῖνο τό βράδυ ἔδωσε συνέντευξη τύπου στήν Τουρκική Πρεσβεία καί ἀνέφερε ὅτι: «Ἡ Ἑλλάς ἔγινε αἰτία νά χαλάσει ἡ διάσκεψις καί γι' αὐτό

τό λόγο θά μετανοιώσει». Συγχρόνως, ὁ Adnan Menderes ἐκφώνησε λόγο στίς 30 Αὐγούστου 1955, πού εἶναι ἡ ἡμέρα ἐορτῆς στήν Τουρκία τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Σμύρνης, στό «Liman Iokantas?» (ἐστιατόριο «Λιμὴν») στήν ἀποβάθρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί εἶπε ὅτι: «Ἡ Ἑλλάς θά μετανοιώσει καί θά πάθει αὐτά πού ἔπαθαν οἱ Ἕλληνες στήν Σμύρνη». Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ἔτσι πολύ ἐρεθισμένη καί ἠλεκτρισμένη».

Ὁ Ἱερός Ναός Ἀγίας Τριάδος Σταυροδρομίου (Πέραν), εἰς Κωνσταντινούπολιν

Ὁρθόδοξα Χριστιανικά Μνημεῖα τοῦ Νομοῦ Ροδόπης: Ἐθιμικές χρήσεις καί λαϊκή θρησκευτικότητα

Βαρβούνης Ἐμμανουήλ, Καθηγητής Λαογραφίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης / Τμήμα Ἱστορίας καί Ἐθνολογίας

Τὰ χριστιανικά θρησκευτικά μνημεῖα των ἔχουν καθοριστικό ρόλο τόσο γιὰ τὴν συγκρότηση τοῦ συστήματος τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς, ὅσο καὶ γιὰ τὴν χωρική ὀριοθέτηση τῶν θρησκειῶν αὐτῶν, στὰ πλαίσια τῶν παραδοσιακῶν κοινοτήτων. Κι αὐτὸ ἐπειδὴ ἡ λαϊκὴ ἐθιμικὴ καὶ τελετουργικὴ ζωὴ καὶ δραστηριότητα ἐπικεντρώνεται συνήθως γύρω ἀπὸ ἱερά κτίσματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀποτελοῦν κομβικὰ σημεῖα γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἱεροῦ χώρου καὶ τοῦ ἱεροῦ χρόνου, τῶν δύο ἀξόνων στοὺς ὁποίους ἐγγράφεται ἡ παραδοσιακὴ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ καὶ οἱ ἀνάλογες ἐθιμικὲς καὶ τελετουργικὲς ἐκδηλώσεις τῆς.

Γι' αὐτὸ καὶ τὰ θρησκευτικά μνημεῖα δὲν ἀποτελοῦν ἀντικείμενα μόνο τῆς ἀρχαιολογίας ἢ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ προσέγγιση καὶ μελέτη τους ἐπιβάλλει καὶ τὴν ἐξέτασή τους ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τῆς θρησκευτικῆς λαογραφίας. Καὶ μάλιστα, τὴν ἐξέταση σὲ δύο ἐπίπεδα, τόσο ὡς πρὸς τὰ ἔθιμα καὶ τὶς τελετουργίες πὸ στεγάζονται σὲ αὐτά, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἰδεολογικὴ φόρτισή τους στὰ πλαίσια τῆς λαϊκῆς συνείδησης καὶ ἰδεολογίας, στὰ ὅρια τῆς συλλογικῆς ἱστορικῆς μνήμης καὶ τῆς διαδικασίας σχηματισμοῦ καὶ παγίωσης τῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας¹. Καὶ μάλιστα, ἂν πρόκειται γιὰ περιοχὴ ὅπου συνυπάρχουν διάφορες θρησκευτικὲς ὁμάδες, πιστοὶ διαφόρων θρησκειῶν καὶ ἀναλόγων θρησκευτικῶν παραδόσεων.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ κύρια λατρευτικὴ ζωὴ τοῦ χριστιανοῦ δομεῖται γύρω ἀπὸ τὰ ναϊκὰ κτίσματα. Καταρχὴν τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς, καὶ δευτερευόντως τὰ παρεκκλήσια, τὰ ξωκλήσια, τοὺς μοναστηριακοὺς καὶ τοὺς νεκροταφειακοὺς ναοὺς. Ἐκεῖ τελοῦνται οἱ βασικὲς λατρευτικὲς πράξεις, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐκκινοῦν οἱ τυχόν λαϊκὲς λατρευτικὲς πρακτικὲς, πὸ ἐξακτινώνονται στὰ ὅρια τῆς ἐνορίας καὶ τῆς κοινότητος. Ἔτσι, καὶ στὴ Θράκη ἀπὸ τὸ ναὸ ξεκινοῦν οἱ λιτανεῖες, τόσο οἱ ἀστικές ὅσο καὶ παλαιότερα οἱ ἀγροτικές, πὸ εἶχαν ὡς σκοπὸ τὴν τελετουργικὴ περικύκλωση τῆς κοινότητος καὶ τοῦ

---

¹ Γιὰ τὶς τοπικὲς αὐτὲς πολιτισμικὲς ταυτότητες στὴ Θράκη βλ. τὰ ἔργα τοῦ ΕΥ. ΑΥΔΙΚΟΥ, *Ἀπὸ τὴ Μαρίτσα στὸν Ἐβρο. Πολιτισμικὲς συγκλίσεις καὶ ἀποκλίσεις σὲ μιὰ παρέβρια περιοχὴ*, Ἀλεξανδρούπολη 1998. Ὁ ἴδιος, *Χάλασε τὸ χωριὸ μας χάλασε. Ἱστορίες περὶ ἀκμῆς καὶ πτώσης στὴ Λευκίμη Ἐβρου*, Ἀλεξανδρούπολη 2002, μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ παραδείγματα.

παραγωγικού της χώρου, ώστε να εξασφαλιστεί ή θεϊκή εύλογία στο σύνολο της κτίσης, σε ανθρώπους, ζώα και άγρους.

Παρά το γεγονός ότι στην Κομοτηνή σήμερα επικρατούν αστικού τύπου τελετουργίες, καθώς γνωρίζουμε ότι η άστική λιτανεία λ.χ. του έπιταφίου ή της εικόνας έορτάζοντας άγιου διαφέρει σε όρισμένα ουσιώδη σημεία από την αντίστοιχη του άγροτοκτηνοτροφικού χώρου, ώστόσο δεν έχουν χαθεί όρισμένα παραδοσιακής προελεύσεως έθιμα, όπως, για παράδειγμα, τó γονάτισμα τήν Κυριακή τής Πεντηκοστής, κατά τόν έσπερινό τής γονυκλισίας, σε φύλλα μουριάς ή καρυδιάς, μιá συνήθεια πού έλκει άμέσως τήν καταγωγή της από θρακικά άγροτικά έθιμα².

Παράλληλως, τά θρησκευτικά μνημεία τών άστικών κέντρων, ιδιαίτερα δέ τής Κομοτηνής, έχουν πλέον συνδεθεί με όρισμένες νεωτερικές λατρευτικές τελετουργίες και πρακτικές, τó χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τών οποίων άποτελεί ή τελετή ύποδοχής τής εικόνας τής Παναγίας από τή μονή τής Φανερωμένης, κοντά στην Αίγειρο, ή λιτανευτική μεταφορά της στόν μητροπολιτικό ναό τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου Κομοτηνής, και ή παραμονή της εκεί για προσκύνημα, στó πλαίσιο τής συγκρότησης μιás νεωτερικής έορτής, τών «Έλευθερίων» τής πόλης. Όπως με άλλη εύκαιρία έχουμε αναλυτικά δείξει³, πρόκειται για μιá έορτή δομημένη και συγκροτημένη στá νεώτερα χρόνια, πού βρίσκεται σε άμεση σχέση με τήν πρακτική του έκκλησιαστικού έορτασμού έθνικών και τοπικών ιστορικών έπετείων, καθώς έν προκειμένω εΐναι ή επέτειος τής ένσωμάτωσης τής Κομοτηνής και τής περιοχής της στó έλεύθερο έλληνικό κράτος, τó 1920.

Άλλά και νεωτερικού και έκκλησιαστικού τύπου λατρευτικές έκδηλώσεις, πού κατά κανόνα έχουν, με τήν τελετουργικότητα πού τις διακρίνει, άπήχηση στó λαό, όπως ή ένθρόνιση νέου Μητροπολίτη, τά πανηγυρικά και πολυαρχιερατικά συλλείτουργα, τά όνομαστήρια τών έπιχωρίων έπισκόπων, οί ύποδοχές έκκλησιαστικών προσωπικοτήτων κ.λπ. με βάση τούς ένοριακούς ναούς όργανώνονται και τελούνται⁴. Και εΐναι άπολύτως χαρακτηριστικοί οί στολισμοί και οί έσωτερικές διευθετήσεις τών ναών αυτών, πού προσδιορί-

---

² Βλ. σχετικά Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ο λαϊκός πολιτισμός τής Θράκης. Λαογραφικές έπισημάνσεις», στόν τόμο Άθ. Αγγελόπουλος (έπιμ.), *Θράκη. Ιστορία – Πολιτισμός – Τέχνη 2. Παιδεία – Λαογραφία – Τέχνη*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 127-157.

³ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ «Σύγχρονα λαογραφικά τής Κομοτηνής», στόν τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης (έκδ.), *Θράκη. Ιστορική και Λαογραφική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού της*, Αθήνα 2006 (έκδ. Αλήθεια), σ. 147-162.

⁴ Για τά νεωτερικά αυτά φαινόμενα βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Νεωτερική ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα. Συναγωγή μελετών θρησκευτικής λαογραφίας*, Θεσσαλονίκη 2014 (έκδ. Μπαρμουνάκη). Ό ίδιος, *Λαϊκή θρησκευτικότητα στόν έλληνικό άστικό χώρο. Μελετήματα νεωτερικής θρησκευτικής λαογραφίας*, Θεσσαλονίκη 2014 (έκδ. Αντ. Σταμούλη). Ό ίδιος,

ζουν αισθητικά και λειτουργικά τὸν ἐσωτερικό τους χῶρο, καὶ οἱ ὁποῖες ἀκολουθοῦν συχνὰ τὸν πανελληνίως καθιερωμένο συρμό: λ.χ. τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν ἐπικρατήσει, ἄρα εἰσαχθεῖ καὶ στὴν Κομοτηνὴ, οἱ πολυκέντητοι στολισμοί, ἀλλὰ καὶ ἡ χρῆση κεντημένων ποδιῶν γιὰ τὶς εἰκόνες τοῦ τέμπλου καὶ τῶν προσκυνηταρίων ἀλλὰ καὶ «ουράνιας» ἢ κεντημένης ομπρέλας προστατευτικῆς τῶν εκτεθειμένων πρὸς προσκύνηση περιπύστων εἰκόνων, πὸν αισθητικά ἐμπνέονται ἀπὸ μορφές καὶ διατυπώσεις τῆς παλαιότερης μεταβυζάντινῆς ἐκκλησιαστικῆς χρυσοκεντητικῆς καὶ διακοσμητικῆς.

Πρόκειται γιὰ μιὰ μοναστηριακὴ συνήθεια, ἢ ὁποῖα βαθμιαία ἐπικρατεῖ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, στὰ πλαίσια τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν τελετουργικότητα ἢ ὁποῖα ἐπισημάνθηκε προηγουμένως, ἢ ὁποῖα συχνὰ υἰοθετεῖται ἀπὸ τὶς κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές, καὶ διαμορφώνει πλέον νέο ἦθος στὴ λαϊκὴ λατρεία καὶ νέα αισθητικὴ στὴν διαμόρφωση καὶ διακόσμηση τοῦ ἐσωτερικοῦ παλαιῶν χριστιανικῶν θρησκευτικῶν μνημείων. Καὶ δὲν εἶναι καινοφανὲς αὐτό, δεδομένου ὅτι παλαιότερα, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '70 καὶ μετὰ, εἶχε ἐπικρατήσει μιὰ ἄλλη αισθητικὴ, μὲ τὴ χρῆση πολυελαίων καὶ σκευῶν (π.χ., μοναστηριακοῦ τύπου «ἀρτοκλασιῶν») ἀπὸ ἀλουμίνιο, ἀπλικῶν καὶ παράταιρων διακοσμητικῶν στοιχείων δυτικοῦ τύπου, ἔμπνευσης καὶ προέλευσης, στὰ ὅρια τοῦ φαινομένου πὸν ἔχουμε ὀνομάσει «ἐκκλησιαστικὸ κίτς»⁵.

Παράλληλως, οἱ ὀρθόδοξοι ναοὶ τῆς Κομοτηνῆς καὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἔχουν γίνει, τὰ τελευταῖα χρόνια, οἱ τόποι στοὺς ὁποῖους πραγματώνονται ὀρισμένες νεωτεριστικὲς ἐκκλησιαστικὲς τελετουργίες, ὅπως οἱ λατρευτικὲς μεταφορὲς εἰκόνων καὶ λειψάνων ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς γιὰ νὰ προσκυνήσουν οἱ πιστοί⁶, ἢ οἱ πανηγυρικὲς μεταφορὲς καὶ ἐνθρονίσεις ἀντιγράφων περιπύστων καὶ θαυματουργῶν εἰκόνων ἀπὸ μεγάλα προσκυνηματικὰ κέντρα

«New customs in Greek Orthodox Parishes as expressions of Greek urban Religiosity», *International Journal of Advanced Research and Review* 1 [6] (2016), σ. 6-13. Ὁ ἴδιος, «Modernist phenomena in Greek folk liturgical life», *Papers in Ethnology and Anthropology. Journal of the Serbian Ethnological and Anthropological Society - Оригинални научни рад УДК: Етнологишко-антрополошке свеске - Etnološko-anthropološke sveske* 27 (n.s.) 16 (2016), σ. 69-82.

⁵ Βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Τὸ 'κίτς' στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ καὶ λαϊκὴ θρησκευτικὴ τέχνη», *Θεολογία* 83: 1 (2012), σ. 247-266.

⁶ Γιὰ τὸ ζήτημα βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ «Λατρευτικὲς μεταφορὲς ἱερῶν λειψάνων, εἰκόνων καὶ κειμηλίων», στὸν τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης (ἐπιμ.), *Εὐκαρπίας Ἀντίδοσις. Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὴν εἰκοσαετία (1995-2015) θεοφιλοῦς ἀρχιερατείας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σάμου, Ἰκαρίας καὶ Κορσεῶν κ.κ. Εὐσεβίου*, Ἀθήνα 2015 (ἐκδ. Κέντρον Ἐκκλησιαστικῶν, Ἱστορικῶν καὶ Πολιτισμικῶν Μελετῶν τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως Σάμου, Ἰκαρίας καὶ Κορσεῶν – Σειρὰ Επιστημονικῶν Μελετημάτων - 1), σ. 97-110.

Ό Έλλογμ. κ. Έμμανουήλ Βαρβούνης, Καθηγητής Λαογραφίας

τῆς Ὁρθοδοξίας, κατὰ κανόνα ἀπὸ μονές τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τὰ συγκεκριμένα θρησκευτικὰ μνημεῖα ἐμπλέκονται τελετουργικὰ στὶς νεωτερικὲς ἐκκλησιαστικὲς καὶ λατρευτικὲς τελετουργίες πού ἔχοντας ἀστική προέλευση ἔχουν πλέον ἐξαπλωθεῖ σὲ ὅλο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἀποτελώντας νεωτεριστικὰ τελετουργικὰ καὶ ἐθιμικὰ φαινόμενα μιᾶς ἀστικοῦ τύπου λαϊκῆς θρησκευτικότητας.

Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ γιὰ τὰ προαύλια τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν μνημείων: παλαιότερα κοιμητήρια τῆς παραδοσιακῆς κοινότητας, στῆ συνέχεια χῶροι διοργάνωσης πανηγυριῶν καὶ λιτανειῶν, παραδοσιακῶν τελετουργικῶν χορῶν σὲ μεγάλες θρησκευτικὲς ἐορτὲς ὅπως τὸ Πάσχα⁷, ἐμποροπανηγύρεων καὶ τελετουργικῶν συναθροίσεων τῆς κοινότητας, μετεξελίχθηκαν στῆ συνέχεια σὲ πλακοστρωμένες αὐλὲς μὲ πρασιὲς καὶ παρτέρια λουλουδιῶν, χῶρους ἰδανικοὺς γιὰ ἀναμνηστικὲς φωτογραφίσεις σὲ μυστήρια πού σχετίζονται μὲ τὸν κύκλο τῆς ζωῆς, ὅπως ὁ γάμος καὶ ἡ βάπτισις. Στὰ προαύλια τῶν ναῶν ἐπίσης ἀναπτύσσονται καὶ ὀρισμένες νεωτερικὲς θρησκευτικὲς τελετουργίες, ὅπως λ.χ. οἱ ἁγιασμοὶ σὲ αὐτοκίνητα, τὰ ὁποῖα σταθεμεύονται στὸ προαύλιο γιὰ νὰ τελεστεῖ ὁ ἁγιασμός καὶ νὰ καθαγιαστεῖ ἡ χρῆσι τους.

---

⁷ Μ. Γ. ΣΕΡΓΗΣ, *Ἔθιμα τοῦ Πάσχα ἀπὸ τῆ Θράκη*, Κομοτηνὴ 2009 (ἐκδ. Παρατηρητῆς τῆς Θράκης), σ. 6.

Αποτελούν και τὰ προαύλια στοιχείο ἄρρηκτα δεμένο μετὸ θρησκευτικό μνημεῖο ποὺ περιβάλλον, ἄρα καὶ χώρο ἐκδήλωσης παραδοσιακῶν τελετουργικῶν πρακτικῶν, ἀπὸ τὰ κουρμπάνια καὶ τοὺς ἐθιμικοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πλειστηριασμοὺς – ὅταν αὐτοὶ δὲν τελούνταν μέσα στὸ ναὸ – μέχρι μικρὲς περιφορὲς, δεήσεις ἀνάλογες, περισχοινίσσεις ἀφιερωματικὲς ναῶν καὶ σύγχρονες μορφὲς ἐμποροπανηγύρεων, μετὰ δῶρα γιὰ τὰ παιδιά καὶ εἶδη εὐσεβείας, καθὼς συνηθίζεται στὶς σύγχρονες λαϊκὲς πανηγύρεις. Στὸ προαύλιο γίνονται σήμερα ἀρκετὲς πανηγυρικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ἐνορίας, ἀλλὰ καὶ ἐνίοτε ἀποτελοῦν αὐτὰ τόπους ταφῆς Μητροπολιτῶν, ὅπως συνέβη μετὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη Μαρωνείας καὶ Κομοτηνῆς κυρὸ Δαμασκηνὸ Ρουμελιώτη, ἢ καὶ τόπους ὅπου ἰδρύνονται νέα παρεκκλήσια ἀφιερωμένα στὴ μνήμη νεοφανῶν ἁγίων, ὅπως συνέβη μετὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Παΐσιου τοῦ Ἁγιορείτη, στὸν προαύλιο χώρο τοῦ ναοῦ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Κομοτηνῆς.

Στὰ προαύλια ἐπίσης ἀσκεῖται καὶ ἡ ἐπατεία ἀπὸ ὀρισμένες, κατὰ κανόνα ἐπαγγελματικὸν χαρακτήρα πλέον, ομάδες ἀνθρώπων. Ἡ εἰκόνα τῶν ἐπαϊτῶν, ἰδίως στὶς μεγάλες γιορτὲς καὶ στὶς κυριακάτικες λειτουργίες εἶναι ἀπολύτως χαρακτηριστικὴ, καὶ ἔχει τὴ δική της ἐθιμοταξία, καθὼς πρόσφατα ἀπέδειξε στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ἑνας φέρελπισ νέος μελετητῆς τῆς ἀστικῆς καὶ νεωτερικῆς λαογραφίας, ὁ Γ. Χ. Κούζας⁸. Ἄλλωστε, γιὰ περιοχὲς μετὰ εὐνοϊκὲς γιὰ ὑπαίθριες δραστηριότητες κλιματικὲς καὶ καιρικὲς συνθῆκες, ὅπως στοὺς ἀνοιξιὰτικους καὶ τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες κατὰ κανόνα συμβαίνει στὴ Θράκη, εἶναι φυσικὸ τὸ προαύλιο νὰ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ συνέχεια τῆς τελετουργικῆς καὶ λατρευτικῆς χρήσης τοῦ κυρίως θρησκευτικοῦ μνημείου.

Ὅπως προαναφέρθηκε, τὸν ἱερὸν χώρον τῶν Ὁρθοδόξων ὀριοθετοῦν ἐπίσης τὰ παρεκκλήσια, ἐντὸς τοῦ οἰκιστικοῦ χώρου, καὶ τὰ ξωκλήσια, στὴν ὑπαίθρο ἔξω ἀπὸ αὐτόν. Εἶναι ἀπολύτως χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωσις τοῦ συστήματος τῆς λαϊκῆς λατρείας τῶν κατοίκων τῆς Μαρωνείας, ὅπως ἀποτυπώνεται στὰ παρεκκλήσια καὶ στὰ ξωκλήσια τῆς κοινότητος, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν σημαντικὰ θρησκευτικὰ μνημεῖα, κοντὰ στοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς: ἡ τιμὴ στοὺς ἁγίους καὶ ἡ προέλευσί τους, οἱ ἰδιαιτερότητες τῆς τοπικῆς «ἀγιολατρίας», ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρα ἔθιμα ὅπως ἡ ἱαματικὴ ἀνάρτησις ρακῶν σὲ θάμνους⁹ ἢ στοιχεῖα «λιθολατρίας» μετὰ παραδοσιακὰ τελετουργικὰ

---

⁸ Γ. Χ. ΚΟΥΖΑΣ, *Οἱ ζητιάνοι στὸν ἀστικὸν ἄνθρωπον. Μελέτη μιᾶς περιθωριακῆς ομάδας στὸν Δῆμον Περιστερίου. Λαογραφικὴ ἐξέτασις*, Ἀθήνα 2015 (διδ. διατρ.: ΕΚΠΑ), σ. 24 κ.ἑξ., ὅπου βιβλιογραφία καὶ παραδείγματα.

⁹ Βλ. σχετικὰ ΝΙΚ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὰ τζάτζαλα. Τὸ πανάρχαιο ἔθιμο τῆς ἀναρτή-*

«τρυποπεράσματα»¹⁰, όλα αυτά συνδέονται με την εκάστοτε αρχιτεκτονική και αρχαιολογική αξία του ναϊκού κτίσματος, για να θεμελιώσουν και να συγκροτήσουν το περιεχόμενο της έννοιας «θρησκευτικό μνημείο».

Επιπλέον, θρησκευτικά μνημεία αποτελούν και όρισμένα από τα αγιάσματα της περιοχής, καθώς και στη σημερινή ελληνική Θράκη συνεχίζεται ή γνωστή από τη βιβλιογραφία και την παράδοση παλαιά θρακική λατρεία των αγιασμάτων¹¹. Τα προς τιμήν ορισμένων αγίων αγιάσματα, με τις ιαματικές και θαυματουργικές παραδόσεις που τα συνοδεύουν και με τις λατρευτικές πρακτικές για την τελετουργική μετάληψη του αγιάσματος (νηστεία, έγκοίμηση στο ναό ή στο κτίσμα που περιβάλλει ή εξυπηρετεί το αγίασμα και τους προσκυνητές του, τελετουργική αλλαγή ή απόρριψη των ένδυμάτων στα πλαίσια της τελετουργικής πρακτικής της transplantation morborum, τάματα και αφιερωματικές πράξεις και πρακτικές, κουρμπάνια κ.λπ.) αποτελούν κομβικά σημεία για την δόμηση του συστήματος λαϊκής λατρείας και για την τελετουργική χρήση τους, που τα καθιερώνει στη συνείδηση των πιστών και τους δίνει τον χαρακτήρα θρησκευτικού μνημείου, στα πλαίσια της παραδοσιακής θρησκευτικότητας¹².

Το ίδιο συμβαίνει και με τα προσκυνητάρια των δρόμων, άλλα από τα όποια είναι παλαιότατα, και άλλα νεώτερες συνέχειες μιās παλαιάς λατρευτικής και αφιερωματικής πρακτικής. Παλαιά τα προσκυνητάρια αποτελούσαν όρια του χώρου, διακριτικά και διαχωριστικά ανάμεσα στον καθαγιασμένο χώρο της κοινότητας, οικιστικό και αγροτικό, και στον έξαγριωμένο και βέβηλο χώρο της ανυπότακτης φύσης. Σημάδια καθαγιασμού του χώρου και τελετουργικής ίδρυσης οικισμών, όρια για την υπενθύμιση

σεως ρακῶν σὲ δέντρα, πλάι σὲ «αγιάσματα» για τὴν ἴαση τῶν ἀσθενῶν, Θεσσαλονίκη 2000 (έκδ. University Studio Press), με βιβλιογραφία και παραδείγματα.

¹⁰ Βλ. σχετικά ΣΤ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ, «Περὶ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ ἐθίμου τοῦ τρυποπεράσματος», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 1 (1961), σ. 515-528 [= Ὁ ἴδιος, *Λαογραφικὰ 2. Ποικίλα*, Ἀθήνα 1992, σ. 29-40]. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Μιὰ περίπτωση τρυποπεράσματος ἀπὸ τὸ Σιδηρόκαστρο», *Σερραϊκὰ Ἀνάλεκτα* 3 (2001), σ. 267-270. Γ. ΜΕΓΑΣ, «Μαγικὰ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιδημικῶν νόσων», *Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου* 5-6 (1943-1944), σ. 33.

¹¹ Δ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, «Ἡ θρακικὴ λατρεία τῶν αγιασμάτων», *Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου*, Θεσσαλονίκη 1976 (έκδ. ΙΜΧΑ), σ. 229-240.

¹² Πρὸβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Μορφὲς τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴ Θράκη (19^{ος} – 20^{ος} αἰ.)», στὸν τόμο Μ. Γ. Σέργης – Κ. Ζαφείρης – Ελ. Ναξίδου – Γιάνν. Μπακιρτζῆς – Andr. Farrington (ἐπιμ.), *Ὅψεις τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Θράκης*, Κομοτηνὴ 2015 (έκδ. Σχολὴ Κλασικῶν καὶ Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν ΔΠΘ – Περιφερειακὴ Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας καὶ Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης Ἀν. Μακεδονίας – Θράκης), σ. 279-303 [ἠλεκτρονικὴ ἔκδοση].

τῆς ὑπαρξης παλαιῶν ναῶν καὶ μονῶν, ἐκπλήρωση προσωπικῶν ταμάτων, ἀλλὰ καὶ σχετικὰ πρόσφατα σχετιζόμενα μὲ τὴν κίνηση στοὺς δρόμους καὶ τὰ συχνὰ τροχαία ἀτυχήματα καὶ δυστυχήματα, εὐχαριστήρια γιὰ τὴ σωτηρία στὴν πρώτη περίπτωση καὶ ἐπιμνημόσυνα γιὰ τὶς ψυχὲς τῶν θυμάτων στὴ δευτέρα, συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν λατρευτικὴ πρακτικὴ, τὶς θρησκευτικὲς πίστεις καὶ νοοτροπίες καὶ τὶς ἀνάλογες τελετουργικὲς πρακτικὲς καὶ συμπεριφορὲς τῶν κατοίκων.

Συχνὰ τὰ θρησκευτικὰ μνημεῖα τῆς Κομοτηνῆς καὶ τῆς περιοχῆς της συνδέονται μὲ τὴν τέλεση παλαιότατων, προχριστιανικῶν ἤδη, τελετουργικῶν πρακτικῶν, ποὺ συνεχίζουν νὰ ἐπιβιώνουν στὴ λαϊκὴ λατρευτικὴ πρακτικὴ τῶν ἡμερῶν μας, ἔχοντας πλέον ἐνταχθεῖ στὴν ἑλληνορθόδοξη λατρευτικὴ παράδοση τοῦ λαοῦ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ πανηγυρικὲς ζωοθυσίες, τὰ γνωστὰ στὸ θρακικὸ χῶρο *κουρμπάνια*. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατούσα στὴ Θράκη πρακτικὴ τῆς τελετουργικῆς αὐτῆς αἵματηρῆς θυσίας, τὸ ζῶο δένεται στὸ προαύλιο τοῦ ναοῦ, ὅπου καὶ σφάζεται, ἐκεῖ δὲ γίνεται καὶ τὸ μαγείρεμα τοῦ κρέατος, ὥστε νὰ διανεμηθεῖ στοὺς πιστοὺς¹³. Ἡ περίπτωση τοῦ *κουρμπανιοῦ* στὸν ἅγιο Χαράλαμπος τῆς Μαρώνας, μέσα στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο μὲ τὶς παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς ἀποτελεῖ ἀπολύτως ἐνδεικτικὴ παρόμοια χρῆση τοῦ προαυλίου τοῦ ναοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἡ λατρεία τῶν ἁγιασμάτων καὶ ἡ προσφορὰ ἀπαρχῶν τῶν καρπῶν¹⁴, πρακτικὲς ἀναίμακτων θυσιῶν ποὺ ἐπιχωριάζουν στὸν ἀγροτοκτηνοτροφικὸ χῶρο¹⁵, ἀποτελοῦν ἄλλες ὅψεις τοῦ ἴδιου φαινομένου. Στὶς μέρες μας, ποὺ τὰ πολιτισμικὰ ὄρια στὴν κατάσταση ποὺ παλαιότερα ἀποκαλοῦσαμε «ἀγροτοκτηνοτροφικὸ δίπολο» - δηλαδὴ τὴν αὐστηρὴ πολιτισμικὴ διχοτομία καὶ διαφοροποίηση ἀνάμεσα στὸν ἀγροτικὸ χῶρο τῆς ὑπαίθρου καὶ τὸν ἀνάλογο ἀστικὸ τῶν πόλεων - ἔχουν ἀτονήσει, καὶ ποὺ οἱ νεωτερικὲς τελεουργίες τῶν πόλεων ἔχουν κατακλύσει τὴν ὑπαίθρο, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀγροτοκτηνοτροφικὲς γονιμικὲς τελεουργίες εἰσάγονται ὡς φολκλοροποιημένες μορφὲς στὸ ἄστυ, παρόμοιες τελεουργίες ἐντοπίζονται συχνὰ στοὺς ναοὺς τῆς Κομοτηνῆς καὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς της¹⁶.

---

¹³ Πὰ τὶς αἵματηρὲς θυσίες στὸν ἑλληνικὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ βλ. Γ. Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ, *Νεοελληνικὲς αἵματηρὲς θυσίες. Λειτουργία - μορφολογία - τυπολογία*, Ἀθήναι 1979 (διδ. διατρ.: Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων, ἐκδ. Ἑλληνικὴ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία), σ. 17-19.

¹⁴ Βλ. σχετικὰ Γ. Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ, «Ἀπαρχὲς (λατρευτικὲς καὶ εὐετηρίας) στὴ νεοελληνικὴ ἔθιμολογία», *Λαογραφία* 37 (1993-1994), σ. 63-67.

¹⁵ Πρβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ἀναίμακτες προσφορὲς στὴν παραδοσιακὴ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων τῆς Θάσου», *Θασιακὰ* 9 (1994-1995). *Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Θασιακῶν Μελετῶν «Ἡ Θάσος διὰ μέσου τῶν αἰώνων: Ἱστορία - τέχνη - πολιτισμός»*, σ. 79-84, μὲ σχετικὰ παραδείγματα.

¹⁶ Πὰ παρόμοιες λαϊκὲς τελεουργίες βλ. ἐνδεικτικὰ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Λαϊκὲς θρη-*

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὑπάρχει σαφὴς καὶ ἡ προσφυγικὴ διάσταση στὰ θρησκευτικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς. Ἐν προκειμένῳ, πέρα ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Κομοτηνῆς, τὴν Μαρώνεια καὶ τὴ Γρατινὴ, τὰ σπουδαιότερα χριστιανικὰ πολίσματα τῆς περιοχῆς, μετὰ τὸ 1920, λόγω τῶν δεινῶν πολιτικῶν γεγονότων ποὺ ἄλλαξαν τόσο τὴν πολιτικὴ γεωγραφία ὅσο καὶ τὴν ἀνθρωπογεωγραφία τῆς μείζονος Θράκης, στὴν περιοχὴ τοῦ πρώην νομοῦ Ροδόπης ἐγκαταστάθηκαν ἄρκετοὶ προσφυγικοὶ πληθυσμοί, τόσο ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ καὶ τὴ Βόρεια Θράκη, ὅσο καὶ ἀπὸ ἄλλες μικρασιατικὲς κατὰ μείζονα λόγο περιοχές, ὅπως ὁ Πόντος, ἡ Καππαδοκία, ἀλλὰ καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ νησιὰ τῆς Ἰμβρου καὶ τῆς Τενέδου¹⁷. Οἱ προσφυγικοὶ αὐτοὶ πληθυσμοὶ ἴδρυσαν βεβαίως τὰ δικά τους θρησκευτικὰ μνημεῖα, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὰ σεβάσματα τῆς λατρείας τους.

Πέρα ἀπὸ τὰ κειμήλια, τὶς εἰκόνες, τὰ λείψανα καὶ τὰ ἀντικείμενα, τὰ ἱερὰ σκεύη, τὰ εὐαγγέλια, τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία καὶ τοὺς κεντημένους ἐπιταφίους ποὺ ἔφεραν μαζί τους οἱ πρόσφυγες, κατὰ κανόνα στοὺς ναοὺς ποὺ ἔχτισαν ἀναπαρήγαν τὶς λατρεῖες τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὄχι μόνον ἡ Κομοτηνὴ καὶ ἡ περιοχὴ της, ἀλλὰ καὶ ἡ Θράκη καὶ εὐρύτερα ἡ Βόρεια Ελλάδα ἐμπλουτίστηκάν με τὶς λατρεῖες ἀγίων ποὺ ἐν πολλοῖς ἦταν ἄγνωστοὶ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο¹⁸. Καὶ φυσικὰ αὐτὸ ἀποτυπώ-

---

σκευτικὲς τελετουργίες στὴν Ἀνατολικὴ καὶ τὴ Βόρεια Θράκη, Ἀθήνα 2010 (ἐκδ. Πορεία). Ὁ ἴδιος, «Обичаят “Джамала” и неговите Балкански измерения», *Българска Етнология* 4 (2001), σ. 54-62. Ὁ ἴδιος, «Balkan resultants and folkloristic influences in the Thracian dromenon of Babo», *Παρνασσός* 45 (2003), σ. 253-264. Ὁ ἴδιος, «Folk dromena of Thrace and Macedonia», στὴν ἐκδοση Ministry of Culture – National Theatre of Northern Greece, *The Word of Dionysus. Music – Dance – Theatre – Folk dromena*, Thessaloniki 2007, σ. 45-46. Κ. ΘΡΑΚΙΩΤΗΣ, *Λαϊκὴ πίστη καὶ Λατρεία στὴ Θράκη*, Ἀθήνα 1991. Παλαιότερα βλ. Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ, «Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης», *Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 11 (1944-1945), σ. 1-131.

¹⁷ Ἀπὸ τὴν πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. Μ. Γ. ΣΕΡΓΗΣ, «Ἡ ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων στὴ Δυτικὴ Θράκη (1923-1930): “σκηνές” ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Ποντίων στὸ Θρυλόριο Κομοτηνῆς», στὸν τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης (ἐπιμ.), *Θράκη. Ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ προσέγγιση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ της*, Ἀθήνα 2006 (ἐκδ. Ἀλήθεια), σ. 311-344. Ὁ ἴδιος, «Ἐνα χωριὸ ποντιακὸ κὲ μπορεῖ νὰ ἔχ' ἕνα ξένο ὄνομα: ἰδεολογήματα, παρετυμολογίες καὶ ἱστορικὴ ἐρμηνεία τοῦ τοπωνυμίου ἐνὸς ποντιακοῦ χωριοῦ τῆς Ροδόπης», στὸν τόμο Μ. Γ. Σέργης (ἐπιμ.), *Πόντος. Θέματα Λαογραφίας τοῦ ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 2008 (ἐκδ. Ἀλήθεια), σ. 373-389. Ὁ ἴδιος, «George Divine Treloar: ὁ Ἄρμωστής τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθῶν καὶ ἡ προσφορά του στὴν ἀποκατάσταση τῶν ἐλλήνων προσφύγων στὴ Θράκη (1923-1926)», στὸν τόμο *Ἀναπαραστάσεις καὶ ἀποχωρισμοί. Τιμητικὸς τόμος στὴ μνήμη τῆς Μάρθας Πύλια*, Κομοτηνὴ 2015, σ. 329-351.

¹⁸ Βλ. Κ. ΡΩΜΑΙΟΣ, «Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῆς Θράκης. Χαρακτηριστικὰ καὶ ἰδιαιτερότητες», *Πρακτικὰ Συμποσίου «Ἡ Ἱστορικὴ, Ἀρχαιολογικὴ καὶ Λαογραφικὴ ἔρευνα γιὰ τὴ Θράκη»*, Θεσσαλονικὴ 1988 (ἐκδ. ΙΜΧΑ), σ. 341-350.

νεται στα θρησκευτικά μνημεία που ίδρυσαν, και τα όποια είναι φυσικά άξια μελέτης και φροντίδας.

Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα θρησκευτικά μνημεία αποτελούν τις πλέον μνημειακούς και όρατους τρόπους όρισμού του ίερού χώρου. Δέν πρέπει να λησμονούμε ότι οί δύο κύριες μορφές διαχείρισης τής παράδοσης, δηλαδή ή δημιουργία νεωτερικών, συνήθως έκκοσμι-κευμένων και αποϊεροποιημένων, μορφών τελετουργιών¹⁹, αλλά και ή φολκλοριστική αναβίωση παλαιότερων έθίμων που έχουν πια άτονήσει ή έξαφανιστεί, κάνουν όλο και πιό αισθητή τήν παρουσία τους στα τελετουργικά και έθιμικά δρώμενα που έπιχωριάζουν στα θρησκευτικά μνημεία τής περιοχής, όχι μόνο στους χριστιανικούς ναούς. Μέ δεδομένο ότι οί παλαιότερες μορφές παράδοσης τείνουν στη συμβολοποίηση, όλο και πιό πολλά νεωτεριστικά και φολκλοριστικά στοιχεία συνεχώς έμφανίζονται, καθώς προκύπτει από ανάλογες άνακοινώσεις και δράσεις διαφόρων πολιτιστικών συλλόγων²⁰. Χαρακτηριστική είναι ή έμφάνιση μορφών τών λεγομένων «άγροτικών νεογιορτών», οί όποιες κατά κανόνα συνδέονται με τα θρησκευτικά μνημεία κάθε χωριού²¹.

Δέν είναι άσχετο βεβαίως και τò γεγονός τής βεβήλωσης ή τής καταστροφής θρησκευτικών μνημείων, που παρατηρείται συχνά στις περιπτώσεις θρησκευτικών πολεμικών συγκρούσεων, που στηρίζεται σε αυτήν

---

¹⁹ Πρβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Πνευματικότητα και έκκοσμίκευση στα έθιμα τής έλληνικής λαϊκής λατρείας», στόν τόμο *Ίερά Σύνοδος τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, Χριστόδουλος. Άφιερωματικός τόμος*, Αθήναι 2010, σ. 529-537.

²⁰ Πά τις σχετικές μορφές σκηνοθετημένης άθθεντικότητας στο σύγχρονο θρακικό λαϊκό πολιτισμό βλ. ΓΑΡ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ – Μ. Γ. ΣΕΡΓΗΣ, «“Η πόλη με τα χίλια χρώματα”»: οί “Τιορτές τής Παλιάς Πόλης τής Ξάνθης” ως σκηνοθετημένη δψη του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού», στόν τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης - Μ. Γ. Σέργης - Δέσποινα Μ. Δαμianoύ - Νάντια Μαχά-Μπιζούμη - Γαρυφ. Γ. Θεοδωρίδου (έπιμ.), *Η διαχείριση τής παράδοσης. Ό λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στόν φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αίχμης*, Θεσσαλονίκη 2016 (έκδ. Άντ. Σταμούλης), σ. 271-301.

²¹ Χαρακτηριστικές περιπτώσεις παρόμοιας διαχείρισης τής παράδοσης στη Θράκη βλ. Μ. Γ. ΣΕΡΓΗΣ, «Η ‘περιπέτεια’ μιās τοπικής ταυτότητας: πραγματικοί και συμβολικοί άνταγωνισμοί σε ένα ποντιακό χωριό τής Ροδόπης (1923-1970)», στόν τόμο *Εϋπλοια. Έόρτιος Τόμος επί τή Δεκαετηρίδι του Τμήματος Γλώσσας Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξινίων Χωρών*, Θεσσαλονίκη 2010 (έκδ. Άφοι Κυριακίδη), σ. 249-269. Ό ίδιος, «Άπό τò “παραδοσιακό” λαϊκό θέατρο στην πλήρη θεατροποίησή του: Τò παράδειγμα του “Κιτί Γοτσά” στο Θρυλόριο Ροδόπης. Συμβολή στη μελέτη τής διαχείρισης τής πολιτισμικής παράδοσης», στόν τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης - Μ. Γ. Σέργης - Δέσποινα Μ. Δαμianoύ - Νάντια Μαχά-Μπιζούμη - Γαρυφ. Γ. Θεοδωρίδου (έπιμ.), *Η διαχείριση τής παράδοσης. Ό λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στόν φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αίχμης*, Θεσσαλονίκη 2016 (έκδ. Άντ. Σταμούλης), σ. 193-217.

ἀκριβῶς τὴν πρακτικὴ τῆς συμβολοποίησης τῶν μνημείων. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τὰ μνημεῖα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν σχηματοποιημένη ὑπόσταση τῆς θρησκείας ποὺ τὰ δημιούργησε καὶ τὰ χρησιμοποιεῖ, καὶ αὐτὸ ἀποτυπώνεται στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο χειρίζονται καὶ διαχειρίζονται τὰ μνημεῖα τόσο οἱ πιστοί, ὅσο καὶ οἱ ἀντίπαλοι τῶν συγκεκριμένων κάθε φορά θρησκευτῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων.

Στὸ ἴδιο πλαίσιο μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ἡ δημιουργία συλλόγων ποὺ ἔχουν σχέση μὲ συγκεκριμένο θρησκευτικὸ μνημεῖο καὶ προσκύνημα, ὅπως γιὰ παράδειγμα συμβαίνει μὲ τὴν ἁγία Μαρίνα στὸν Ἴμερο. Συλλόγων ποὺ πέρα ἀπὸ τὸν εὐπρεπισμὸ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ γύρω χώρου, συχνὰ ἀναπτύσσονται καὶ εὐρύτερες πολιτισμικὲς δράσεις, ἀλλὰ καὶ ἐντάσσονται στὸ κλίμα τῶν προσκυνηματικῶν περιηγήσεων, τὸ ὁποῖο σήμερα διαδίδεται ὅλο καὶ περισσότερο. Καὶ ὅλα αὐτὰ σὲ ἄμεση σχέση πρὸς τὸ συγκεκριμένο κάθε φορά θρησκευτικὸ μνημεῖο, τὴν ἱστορία καὶ τὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτισμικὴ του παράδοση, ἀφοῦ αὐτὸ λειτουργεῖ ἐμβληματικὰ γιὰ τοὺς πιστοὺς, καὶ ἀποτελεῖ παράγοντα συσπείρωσής τους στὶς κοινὲς δράσεις ποὺ κατὰ περίπτωση σχεδιάζονται καὶ ἀναλαμβάνονται²².

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὰ θρησκευτικὰ μνημεῖα ἀποτελοῦν καὶ ὀρόσημα τοῦ ἑορταστικοῦ χρόνου, καθὼς μὲ τὶς διαφορὲς τελετουργικὲς προσκλήσεις σὲ λατρεία ποὺ φιλοξενοῦν καὶ ὑποστηρίζουν – τὶς καμπάνες γιὰ τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς, τὸ κάλεσμα τοῦ μουεζίνη ἀπὸ τὸν μιναρέ, σήμερα μὲ τὴν χρῆση τῆς τεχνολογίας τῶν μεγαφῶνων, κ.λπ. – ὀριοθετοῦν τὸ χρόνο τῆς καθημερινῆς ἐνασχόλησης καὶ τὸ χρόνο τὸν ἀφιερωμένο στὸ Θεὸ καὶ στὴ λατρεία του²³. Αὐτὴ ἡ διάσταση τοῦ ἱεροῦ χρόνου, μαζί μὲ ἐκείνην τοῦ ἱεροῦ χώρου, ἀποτελοῦν τὶς δύο βασικὲς συνισταμένες ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγγράφεται ἡ παραδοσιακὴ λαϊκὴ θρησκευτικὴ καὶ οἱ τελετουργικὲς καὶ ἐθιμικὲς ἐκδηλώσεις της.

Στὰ ὅσα παραπάνω ἀναφέρθηκαν, κοινὴ συνισταμένη ἀποτελεῖ μιὰ τάση συμβολοποίησης τῶν ἴδιων τῶν θρησκευτικῶν μνημείων, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ μείνει ἀπαρατήρητη. Γιὰ παράδειγμα ἡ μονὴ τῆς Παναγίας τῆς Φανερωμένης κοντὰ στὴν Αἴγειρο²⁴, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι σχετικὰ νε-

---

²² Βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ – Ν. ΡΟΔΟΣΤΗΝΟΥΣ, «Contemporary parish and pilgrimage travel: preconditions and targeting», *Tourism Today. The Journal of the College of Tourism and Hotel Management* 14 (2014), σ. 164-172. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Προσκυνηματικὲς ἐκδρομὲς καὶ ἱερὲς ἀποδημίες», *Θεολογία* 80: 1 (2009), σ. 191-211.

²³ Πρβλ. Γ. Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ, «Λαϊκὸς πολιτισμὸς», στὸν τόμο *Θράκη*, (ἐκδ. Γενικῆς Γραμματείας Περιφέρειας Ἀνατ. Μακεδονίας - Θράκης) 1994, σ. 287-334.

²⁴ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Ἡ λαογραφικὴ φυσιογνωμία τοῦ θρακικοῦ δήμου Αἴγειρου*, Κομοτηνὴ 2004 (ἐκδ. Δήμος Αἴγειρου), σ. 27.

ώτερο μνημείο, μέσω ιστορικών αναγωγών έχει συνδεθεί με το βυζαντινό παρελθόν της περιοχής. Το ίδιο συμβαίνει με περίλαμπρους ναούς, όπως για παράδειγμα ο Άγιος Κωνσταντίνος των Σαππών ή ο Άγιος Δημήτριος στα Κασιτερά, που στη συλλογική μνήμη έχουν συνδεθεί με σπουδαίες στιγμές της ιστορίας κάθε κοινότητας, ή έχουν προέλθει από κοινή προσπάθεια, εργασία και προσφορά των κατοίκων.

Πρόκειται για μια διάσταση που συχνά παραθεωρείται στην εξέταση και στη μελέτη των θρησκευτικών μνημείων, αν και αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της παρουσίας τους και της ιστορικής διαδρομής τους. Μια διάσταση που σχετίζεται με την πολιτισμική πλευρά της έθιμικης και της τελετουργικής χρήσης τους, και η οποία υπενθυμίζει στους μελετητές ότι πέρα από μνημεία αποτελούν για το λαό ζωντανούς τόπους λατρείας και έκδήλωσης έθιμικών συμπεριφορών, και ως τέτοιοι πρέπει να αντιμετωπίζονται από την έπιστημονική έρευνα και την ανάλογη προσπάθεια αποτύπωσης και μελέτης τους²⁵.

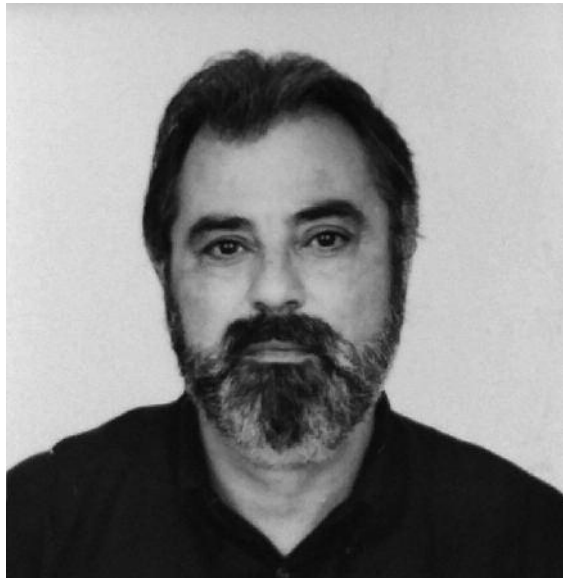

---

²⁵ Βλ. σχετικά Μ. G. VARVOUNIS, «Folk dromena from cultural associations of Thrace and Macedonia», στην έκδοση Ministry of Culture – National Theatre of Northern Greece, *The Word of Dionysus. Music – Dance – Theatre - Folk dromena*, Thessaloniki 2007, σ. 43-44.

*Ὁ τάφος τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Ἱεραπυττης καὶ Σηγείας
κυροῦ Εὐγενίου (1994-2016) εἰς τὴν Ἱεράπετρα*

Ἐμμανουήλ Λουκάκης, Ἐκπαιδευτικός

Ἡ Ἀρτοκλασία καί ἡ κανονική της διάταξη: Τελετουργικές παρατηρήσεις*

Λουκάκης Ἐμμανουήλ, Ἐκπαιδευτικός

«Ἡ τέλεσις ἀρτοκλασίας εἰς τό τέλος τοῦ ὄρθρου ἢ τῆς θείας Λειτουργίας, οὐδαμοῦ ἀναφερομένη, εἶναι παντάπασι ξένη πρὸς τὴν τάξιν τῆς Ἐκκλησίας. Δυστυχῶς οἱ σημερινοὶ ποιμένες... ἐνδίδουν εἰς ἀπαιτήσεις γυναικαρίων ἀείποτε μανθανόντων καί μηδέποτε εἰς εὐσέβειαν ἐλθεῖν δυναμένων».

Ἄρχιμ. Δοσίθεος

Τυπικόν τοῦ Ὁσίου καί Θεοφόρου
πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου

Ἱερά Σταυροπηγιακὴ Μονή
Παναγίας Τατάρνης, Ἀθήνα 2006.

Περιπτώσεις

Σέ ὀρισμένες ἐνορίες, ἐπικρατεῖ ἐσχάτως τό φαινόμενο, νά διακόπτεται ἡ θ. Λειτουργία σέ ὀποιοδήποτε σημεῖο της καί νά τελεῖται «μεγαλοπρεπῶς» ἡ ἀκολουθία τῆς Ἀρτοκλασίας, σέ μεγάλες Ἑορτές (Χριστουγέννων, Θεοφανείων, Πεντηκοστῆς, Ὑψώσεως τοῦ Ἁγίου Σταυροῦ, Θεομητορικές) ἢ Κυριακές καί μάλιστα, μετὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου, στό Κοινωνικὸ ἢ καί στό τέλος. Ἄρκετές φορές ἐπίσης ἀκοῦμε τὸν λειτουργὸ ἱερέα μετὰ τὴν ἐκφώνηση τοῦ «*Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως, καί ἀγάπης...*» νά ἀναγγέλλει στοὺς πιστοὺς ὅτι «θά κοινωνήσουν στό τέλος, ἀφοῦ εὐλόγηθούν οἱ ἄρτοι» καί τὸν βλέπουμε νά ἀποσύρει εὐθύς τα Ἅγια στὴν ἀγία τράπεζα. Ἡ πράξη αὐτὴ βεβαίως ἔχει ἐπισύρει δυσμενῆ σχόλια, ὄχι ἀδίκως, κυρίως ἀπὸ μητέρες μέ νήπια καί γέροντες. Συνέβη ἐπίσης σέ κάποια ἐορτὴ, λόγω καθυστερημένης προσέλευσης, νά ἔχουμε δύο φορές εὐλόγηση τῶν ἄρτων: καί στό τέλος τοῦ Ὁρθρου καί τῆς θ. Λειτουργίας! Τέλος, εἴθισται νά τελεῖται ἀρτοκλασία καί κατ' αὐτὴν τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, εἰς τὸν Ἑσπερινὸ τῆς Δευτέρας τῆς Διακαινησίμου, ὅταν συμπέσει ἡ ἐορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Οἱ περιπτώσεις αὐτές καί ἄλλες παρόμοιες, ἔγιναν ἀφορμὴ γιὰ πληρέστερη ἐξέταση τοῦ θέματος πρὸς καταγραφή καί παρουσίαση τῆς ὀρθῆς θέσεως καί τελέσεως τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς στίς λατρευτικὲς μας συνάξεις.

---

* Ἡ παροῦσα μελέτη ἀφιερώνεται στὴ μνήμη τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Ἱεραπύττης καί Σητείας κυροῦ Εὐγενίου (1952-2016).

Ὁ μακαριστός Μητροπολίτης Ἱεραπύτνης καί Σητείας Εὐγένιος (1952-2016)

Τά παραπάνω παραδείγματα σύγχρονης “λειτουργικής ευσέβειας¹” εμφαίνουν τή διασάλευση τής παραδεδομένης τάξεως καί τήν ἀκαταστασία, πού ἐπέρχεται στή θ. Λειτουργία μέ τήν ἀκολουθία αὐτή. Ἀλλά καί γενικά ἡ ἴδια ἡ ἀκολουθία τής ἀρτοκλασίας ὑπό τή σημερινή της μορφή, δημιουργεῖ προβλήματα στίς ἀκολουθίες, ὅπου ἐντάσσεται. Ἐκτός ἀπό τή θ. Λειτουργία, πού ἀναφέραμε, δημιουργεῖ προβλήματα τόσο στήν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὅσο καί τοῦ Ὁρθρου. Διευκρινίζουμε ἐξ’ ἀρχῆς ὅτι ἀναφερόμαστε στήν ἀκολουθία τής ἀρτοκλασίας καθ’ ἑαυτήν –μέ τή σημερινή δομή της γιά τίς ἐνορίες– καί ὄχι στήν προσφορά ἄρτων ἀπό τούς πιστούς, ἡ ὁποία καί θεωρεῖται «πανηγυρικό στοιχείο στόν ἑορτασμό μνήμης Ἁγίων καί ἄλλων ἐορτῶν²» γι’ αὐτό καί ἐπεκράτησε νά τελεῖται σέ κάθε ἐορτή. Οἱ πιστοί προσφέρουν τούς ἄρτους στούς Ἁγίους καί σέ διάφορες ἄλλες ἐορτές, κυρίως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου: «Προσφέρουν τά δῶρα τῆς δημιουργίας τόν ἄρτο, τόν οἶνο, τό ἔλαιο... ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, ὡς εὐχαριστία καί “βαπτισμένα” στή Χάρη τοῦ Κυρίου, νά ἐπιστρέψουν στούς προσφέροντες αὐτά γιά τή διατροφή καί τόν ἀγιασμό τους³». Αὐτό ἰσχύει κατὰ τήν ἐπικρατοῦσα πρακτική σήμερα, ἡ ὁποία ἐγγίζει περισσότερο τά ὅρια τοῦ ἐθίμου. Ἡ Παράδοση, βέβαια, τῆς Ἐκκλησίας περιφρουροῦσα τό νόημα καί τό σκοπό τῆς ἱεροτελεστίας αὐτῆς, ἔχει ὀρίσει εἰδική θέση, καθῶς καί ἡμέρες καί ὥρες τελέσεως καί διανομῆς της, ὅπως θά ἐξηγήσουμε πῶς κάτω.

2. Ἡ κανονική θέση τῆς Ἀρτοκλασίας

Ἡ ἀρτοκλασία τελεῖται εἰς ἀνάμνηση τῆς εὐλογίας καί πληθύνσεως τῶν πέντε ἄρτων στήν ἔρημο, ἀπό τόν Κύριο καί τοῦ χορτασμοῦ χιλιάδων ἀνθρώπων, καθῶς ἀναφέρεται στό Εὐαγγέλιο (Ματθαίου ιδ’ 13-21, ιε’ 32-39. Μάρκου ς’ 32-44, η’ 1-10. Λουκᾶ θ’ 10-17 καί Ἰωάννου ς’ 1-15). Κατά τόν ἀείμνηστο καθηγητή Ἰωάννη Φουντούλη (+2007) «ἡ ἀρτοκλασία ἦταν πάντοτε συνδεδεμένη μέ τόν μεγάλο ἐσπερινό, τίς ἀγρυπνίες δηλαδή. Ὁ σκοπός της ἦταν (καί εἶναι) διπλοῦς: γιά νά στηρίζονται οἱ πατέρες διά τόν

---

¹ Περί «λειτουργικής εὐσεβείας» καί τῆς σημασίας της βλ. π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν, *Ἡ Ἐκκλησία Προσευχομένη. Εἰσαγωγή στή Λειτουργική Θεολογία*, Ἀθήνα 1991. Πβλ. Εὐάγγελος Παχυγιαννάκης καί Ἐμμ. Ἄθ. Λουκάκης, «Ὁ ἐσχατολογικός χαρακτήρας τῆς θ. Λειτουργίας καί ἡ σύγχρονη ἐνοριακή πράξη: Προβλήματα καί δυνατότητες», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Ἱ. Μ. Πέτρας καί Χερρονήσου, τ. Στ’*, Μέρος Β’, σ. 223 κ.έ.

² Βλ. Ἱ. Φουντούλης, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικάς Ἀπορίας, Γ’*, σ. 102-104. Τοῦ ἰδίου, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικάς Ἀπορίας, Α’*, σσ. 39-41.

³ Πρωτ. Γ. Μεταλληνός, *Ἡ Θεολογική μαρτυρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας*, Ἀθήνα: Ἄρμός 1996, σ. 382.

κόπον τῆς ἀγρυπνίας μέχρι τὴν ὥρα τῆς θείας κοινωνίας καὶ νὰ ἀγιάζονται...⁴». «Τελεῖται δέ – καθὼς ἀναφέρει – περὶ τὸ τέλος τοῦ ἑσπερινοῦ μετὰ τὰ Ἀπολυτικά καὶ πρὸ τῆς ἀπολύσεως ἐν ταῖς μεγάλαις ἑορταῖς ἢ ταῖς μνημαῖς ἑορταζομένων Ἁγίων, καθ’ ἅς, κατὰ τὰ Μοναστηριακὰ Τυπικὰ προβλέπεται ὁλονύκτιος ἀγρυπνία⁵». Τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἀναφέρει καὶ ὁ Σκιαθίτης ἀρχιερατικός ἐπίτροπος καὶ τυπικολόγος Γεώργιος Ρήγας (1884-1960) ἀποπνέων τὴν παράδοση τῶν Κολλυβάδων Πατέρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἀλλὰ καὶ ἐπισημαίνων τὴν μεταβολή, πού ἤδη ἐπικρατοῦσε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του: «Ἡ τελετὴ τῆς ἀρτοκλασίας εἶναι ἀπαραίτητον μέρος τῆς ὁλονυκτίου Ἀγρυπνίας... ἢ ὅποια ὁμως ὑπήκουσα σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὸν νόμον τῆς ἐξελιξεως, κατήντησεν ἤδη, ἰδίως εἰς τὰς κατὰ κόσμον Ἐκκλησίας, νὰ θεωρῆται ἑορταστικὸν στοιχεῖον τῶν πανηγύρεων, καὶ ἐπεκράτησε νὰ τελῆται εἰς πᾶσαν ἑορτὴν ἀνεξαρτήτως ἂν κατὰ τὴν ἡμέραν καθ’ ἣν προτίθεται ἡ ἀρτοκλασία, τελῆται ἢ ὄχι καὶ ὁλονύκτιος Ἀγρυπνία⁶». Ἀπαρτίζεται δέ ἀπὸ δύο διακεκριμένα μέρη: τὴν εὐλογία τῶν ἄρτων καὶ τὴν ἀρτοκλασία, δηλαδή τὸν διαμερισμὸ τῶν ἄρτων καὶ τὴ διανομὴ των εἰς τεμάχια στοὺς ἀγρυπνοῦντες ἀδελφούς ἢ τὸ ἐκκλησιασμά⁷.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ συναντοῦμε σέ ὅλα τα Μοναστηριακὰ Τυπικὰ, ἰδιαιτέρα στὸ Τυπικὸν τοῦ Ὁσίου καὶ Θεοφόρου ἡμῶν πατρὸς Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου, ὅπου διασώζεται καὶ ἡ παλαιότερα μορφή της. Ἐδῶ π.χ. τὴ βρίσκουμε στὴ «Διάταξη τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ καὶ τῆς Ἀγρυπνίας» μετὰ τὰ ἀπολυτικά: «...Καὶ ἡμεῖς τὸ ἀπολυτικίον τοῦ ἤχου, ἢ τὸ «Θεοτόκε Παρθένε», λέγοντες αὐτὸ ἐκ γ’. Ὁ δὲ κελλαρίτης προτίθησιν ἐν τῷ ἀναλογίῳ ἄρτους ε’ ἐξ ὧν ἐσθίωμεν ἐν τῇ τραπέζῃ. Ὡσαύτως καὶ στάμνον μεστήν οἴνου τοῦ καλλίστου, καὶ ὀλίγον ἔλαιον εἰς ἄγγος τι. Ὁ δὲ ἱερεύς λαβὼν ἄρτον ἓνα ἐπὶ χεῖρας, καὶ τυπώσας ἐν αὐτῷ Σταυρόν, ἐπεύχεται τὴν εὐχὴν ταύτην ἐκφώνως. Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ εὐλογήσας τοὺς πέντε ἄρτους... Καὶ μετὰ τὸ, Ἀμήν, λέγομεν τὸν λγ’ ψαλμόν, τό, Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντί καιρῷ, ἕως τοῦ μέσου, ἄχρι τοῦ, οὐκ ἐλαττωθήσονται πάντος ἀγαθοῦ⁸». Μετὰ δὲ τὸ «Εὐλογία Κυρίου» τοῦ ἱερέως συνεχίζει: «...Ὁ δὲ Κελλαρίτης διακλάσας τοὺς ἄρτους ἐπιδίδωσι τοῖς ἀδελφοῖς. Ὡσαύτως καὶ ἀπὸ ἐνός ποτηρίου οἴνου, διὰ τὸν κόπον τῆς ἀγρυπνίας, ὡσπερ ἐξ’ ἀρχῆς

⁴ Ἰωάννης Μ. Φουντούλης, *Λειτουργικὴ Α’ Εἰσαγωγή στὴ θεία λατρεία*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 150-151. Τοῦ ἰδίου, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, Β’, σ. 290-291.

⁵ Ἰωάννης Μ. Φουντούλης, «Ἀρτοκλασία», *ΘΗΕ*, τ. 3, σ. 287-288.

⁶ Βλ. Γεώργιος Ρήγας, *Ζητήματα Τυπικοῦ*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 23-24.

⁷ Στὸ ἴδιο, σ. 23.

⁸ Βλ. *Τυπικὸν τοῦ Ὁσίου καὶ Θεοφόρου ἡμῶν πατρὸς Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου*, Ἐνετίησιν 1771, σ. 5.

παρελάβομεν από τῶν Ἁγίων Πατέρων. Ἀπό δέ τῆς ώρας ἐκείνης, οὐκ ἔχει τις ἐξουσίαν ποιεῖν ὕδωρ διά τήν μετάληψιν τῶν ἀχράντων Μυστηρίων. Ὁ δέ εὐλογηθεῖς ἄρτος ἐστίν ἀλεξιτήριον παντοίων κακῶν, εἰ μετά πίστεως λαμβάνοιτο...»⁹.

Στήν ἴδια θέση, μετά τά ἀπολυτίκια καί μέ προσθήκη σίτου καί ἐλαίου στά εὐλογούμενα εἶδη, τή βρίσκουμε καί στήν Διάταξη τῆς Ἱεροδιακονίας, τήν συντεθεῖσαν παρά τοῦ ἀγιωτάτου καί Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, Κυρίου Κυρίου Φιλοθέου (τοῦ Κοκκίνου, 1300-1379), ὅπου διατάσσεται ἡ Ἀγρυπνία, πού εἶναι καταχωρημένη στό ἐν χρήσει **Εὐχολόγιον τό Μέγα**: «...Μετά τό νῦν ἀπολύεις καί τό Τρισάγιον... Πάτερ ἡμῶν, ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς Ὅτι σοῦ ἐστίν ἡ Βασιλεία. Καί ψάλλεται τό Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας, καί τό Θεοδοκίον... Εἰ δέ Δεσποτική ἐορτή, ἢ Θεομητορική, τό τῆς ἐορτῆς, ἐκ τρίτου. Ψαλλομένου οὖν τοῦ τελευταίου Ἀπολυτικίου μεγαλοφώνως καί ἀργῶς, ὁ Διάκονος, πρότερον εὐλογίαν αἰτήσας ἐπί τῷ θυμιάματι παρά τοῦ ἱερέως καί λαβῶν, θυμιᾷ κύκλωθεν τούς ἄρτους σταυροειδῶς, εἶτα τόν Ἡγούμενον, καί πάλιν τούς Ἄρτους ἔμπροσθεν μόνον. Πλησιάσαντος δέ τοῦ ἱερέως, ἴσταται παρά τό δεξιόν αὐτοῦ μέρος ὁ Διάκονος, κρατῶν τῇ μέν ἀριστερᾷ χειρὶ τόν θυμιάτον, τοῖς δέ τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς τό Ὁράριον. Καί πληρωθέντος τοῦ Ἀπολυτικίου, δεικνύων μετά τοῦ Ὁραρίου τούς πέντε Ἄρτους, λέγει: Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ δέ ἱερεὺς τήν εὐχήν *Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν ὁ εὐλόγησας τούς πέντε ἄρτους*... Καί συνεχίζει: «Εἰ μὲν οὐκ ἔχει Ἀγρυπνίαν, μετά τήν τῶν Ἀποστίχων συμπλήρωσιν, ὁ μὲν ἱερεὺς εἰσέρχεται ἐντός τοῦ ἁγίου Βήματος, καί μετά τό Τρισάγιον ἐκφωνεῖ Ὅτι σοῦ ἐστίν ἡ Βασιλεία...» τουτέστιν γίνεται εὐθύς ἡ Ἀπόλυσις, ἐπομένως παρέλκει ἡ ἄρτοκλασία.¹⁰».

Εἶναι δέ χαρακτηριστικό ὅτι στίς Ἀγρυπνίες πού τελοῦνται κατά τούς θερινούς μῆνες, γίνεται μὲν εὐλόγησις τῶν ἄρτων, ἀλλά ὄχι καί ἄρτοκλασία, (δηλαδή διανομή τῶν ἄρτων) διότι θεωρεῖται μικρό τό χρονικό διάστημα πού μεσολαβεῖ, μέχρι τῆς μετάληψης τῶν ἀχράντων Μυστηρίων, «διά τό βραχὺ τῆς νυκτός». (Πεντηκοστάριον, Κυριακή τοῦ Θωμᾶ, μετά τόν Ἑσπερινόν)¹¹. Ὁ βαθύτερος λόγος εἶναι δηλαδή ἡ πρό τῆς θείας Μεταλήψεως τελεία νηστεία. Οἱ διατάξεις τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ εἶναι σαφεῖς: «Καίτοι εὐλογοῦνται οἱ ἄρτοι κατά τήν παροῦσαν ὥραν, ἄρτοκλασία γίνεται μόνον ἐν καιρῷ χειμῶνος. Κατά τό θέρος οἱ ἄρτοι εὐλογοῦνται μὲν νῦν, διακλῶνται ὅμως καί διανέμονται μετά τήν θείαν Λειτουργίαν¹²». Ὡς ἀπα-

⁹ Στό ἴδιο.

¹⁰ «Διάταξις τῆς Ἱεροδιακονίας», *Εὐχολόγιον τό Μέγα*, Ἀθήνα 1970, σ. 6-7.

¹¹ Γεώργιος Ρήγας, ὁ.π., σ. 23.

¹² Ἀρχιμ. Δοσίθεος, «Ἵποσημειώσεις εἰς τό Β' Κεφάλαιον», στό *Τυπικὸν τοῦ Ὁσίου καὶ*

ραίτητο στοιχείο τῆς ἀγρυπνίας, ἐπισημαίνεται ἀπό τόν Ἅγιο Συμεών Θεσσαλονίκης (+1429) ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι «εἰ οὐκ ἔστι δέ (ἀγρυπνία), μετὰ τήν κεφαλοκλισίαν οὔτε λιτή γίνεται, οὔτε εὐλόγησις ἄρτων. Τά ἀποστίχου δέ μόνον ψάλλεται, καί τό “Νῦν ἀπολύεις” λέγεται... ὅτι αὕτη ἐξαιρέτως διά τόν κόπον διετυπώθη τῆς ἀγρυπνίας, ἵνα καί εὐλογίας Χριστοῦ, καί μικρᾶς παρακλήσεως οἱ ἀδελφοί διά τόν κόπον τυχόντες, ἔκτοτε προσευχήν διά τήν κοινωνίαν τῶν φρικτῶν μυστηρίων ἔχωσι, καί μάλιστα οἱ ἱερωμένοι¹³».

3. Ἡ νεότερη τάξη τῆς ἀρτοκλασίας κατά τά Τυπικά Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου καί Γεωργίου Βιολάκη (Τυπικόν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ΤΜΕ).

Ἀπό τά παραπάνω συμπεραίνουμε ὅτι ἡ τάξη τῆς ἀρτοκλασίας οὔσα στήν ἀρχική της μορφή «ἀπλουστέρα τῆς σημερινῆς¹⁴», ἡ ὁποία τελεῖται στίς ἐνορίες, δέν περιλάμβανε καμία ἀπό τίς νῦν ὑπάρχουσες δεήσεις, οὔτε τήν κεφαλοκλισία, οὔτε τό «Θεοτόκε Παρθένε...», ἀφοῦ οἱ μέν εἶναι στοιχεῖο τῆς Λιτῆς, τό δέ τῆς ἀπολύσεως τοῦ Ἑσπερινοῦ καί ὄχι τῆς ἀρτοκλασίας: «“Τό Θεοτόκε Παρθένε...” εἶναι τό Θεοτοκίο τῶν μεγάλων ἑσπερινῶν τῶν ἀγρυπνιῶν, πού ψάλλεται ὅταν δέν εἶναι δεσποτική ἐορτή ἀντί τοῦ Θεοτοκίου τοῦ ἤχου τοῦ ἀπολυτικίου¹⁵» τό ὁποῖο, ἄς σημειωθεῖ ἐνταῦθα γιά νά μήν ἐπαναληφθεῖ, ψάλλεται ἀπό τούς χορούς καί ὄχι ἀπό τόν ἱερέα¹⁶. Περιλάμβανε μόνο τήν εὐχή τῆς εὐλογήσεως τῶν ἄρτων καί τήν ψαλμωδία στίχων τοῦ 33ου ψαλμοῦ, ὅπως ἀνωτέρω, κατά τόν ὁποῖον ἀρχικά γινόταν ἡ διανομή καί μετάληψη τοῦ ἁγιασθέντος ἄρτου καί τοῦ οἴνου. Ἀλλά καί αὕτη αὕτη ἡ εὐχή τῆς εὐλογήσεως τῶν ἄρτων ἔχει δεχθεῖ νεότερες προσθήκες παρέμβλητων στοιχείων στά σύγχρονα Ἱερατικά, ὅπως θά φανεῖ κατωτέρω¹⁷.

Ἡ μεταφορά της ἀπό τά μοναστήρια στίς ἐνορίες ἐγίνε προφανῶς κατά τά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, λόγω τῆς σκληρῆς δοκιμασίας τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅποτε ἔγιναν πολλές ἀπλοποιήσεις ἀκολουθιῶν

Θεοφόρου Πατρὸς Ἡμῶν Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου, Ἀθήνα: ἔκδ. Ἱερᾶς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Παναγίας Τατάρνης 2006, σ. 77. Εἰς τό ἐξῆς παρατίθεται ὡς ΤΟΘΠΗΣ.

¹³ Βλ. Συμεών Θεσσαλονίκης, «Περὶ τῆς λεγομένης ἀρτοκλασίας», *PG* 155, 240 AB. Πρβλ. Ἰ. Μ. Φουντούλης, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, Α΄, σ. 39.

¹⁴ Ἰ. Φουντούλης, «Ἀρτοκλασία», *ΘΗΕ*, τ. 3, σ. 287-288. Ἀλλαχοῦ δέ ἀναφέρει: «Ἡ τάξη της ἦταν καί εἶναι ἀπλουστάτη»: *Λειτουργικὴ Α΄*, Θεσσαλονίκη, 2000, σ.150.

¹⁵ Ἰ. Φουντούλης, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, Ε΄, σ. 144-45.

¹⁶ Ἀρχμ. Δοσίθεος, «Ἵποσημειώσεις...», *ΤΟΘΠΗΣ* σ. 73.

¹⁷ *Τυπικόν τοῦ Ὁσίου καί Θεοφόρου ἡμῶν πατρὸς Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου*, Ἐνετίησιν 1771, σ. 5.

καί ἀπλουστεύσεις ιεροτελεστιῶν, δεδομένου ὅτι ἀγρυπνίες ἦταν ἀδύνατο νά τελεστοῦν. «Τότε διαμορφώθηκε μιὰ ιδιόρρυθμη ἀκολουθία, μίγμα Λιτῆς καί Ἑσπερινοῦ, πού κατ' ἀρχάς μέν συνήπτετο στόν Ἑσπερινό, ἀργότερα ὅμως καί στόν Ὁρθρο καί σ' αὐτή τή θ. Λειτουργία ἢ ἐτελεῖτο καί αὐτοτελῶς». Πρόκειται περί μιᾶς «νεωτερικῆς ἀκολουθίας... ἢ ὅποια συνετέθη σέ περίοδο (λειτουργικῆς) παρακμῆς, κατηρτίσθη δέ ἀπό ἀνθολογία παλαιότερων στοιχείων, λίγο ἢ πολύ ἀσύνδετων μεταξύ τους, πού προέρχονται κατά βάση ἀπό τήν ἀκολουθία τοῦ μεγάλου μοναχικοῦ Ἑσπερινοῦ, τῆς ἔκτενοῦς, τῆς Λιτῆς καί τῆς εὐλογήσεως τῶν ἄρτων, πού ἐντάσσεται στή μοναχική ἀγρυπνία¹⁸». Οἱ δεήσεις τῆς Λιτῆς τροποποιήθηκαν κατά τό δοκοῦν (ἢ ἴδια ἢ Λιτὴ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου μετατέθηκε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεσονυκτικοῦ, ὅπου καί παραμένει, πιέζοντάς τιν ἀσφυκτικά, καί, συνωδά αὐτῆς καί τήν μεγαλοπρεπῆ ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου) καί ἔμεινε μετέωρο τό «**Θεοτόκε Παρθένε...**» νά γίνεται κατά τήν ψαλμωδία τοῦ ἠ θυμίαση τῶν ἄρτων, ψαλλόμενο μάλιστα ἀπό τόν ιερέα καθὼς διατάσσεται στό ΤΜΕ¹⁹. Κατά τόν Γ. Ρήγα, «οὐδεμίαν συνάφειαν ἔχει ἡ εὐλόγησις τῶν ἄρτων μετὰ τῆς Λιτῆς καί τῶν μετὰ τήν Λιτὴν εἰθισμένων δεήσεων²⁰».

Ἡ τοιαύτη ὅμως τροποποίηση συνετέλεσε «στήν ἀπώλεια καί ἀλλοίωση τοῦ ἀρχικοῦ τῆς νοήματος, στήριξη διὰ τόν κόπον τῆς ἀγρυπνίας: Ἀποδεδειγμένη ἀπό τόν μεγάλο Ἑσπερινό καί τή στήριξη τῶν πιστῶν “διὰ τόν κόπον τῆς ἀγρυπνίας” καί ἀπέκτησε τήν ἔννοια τοῦ ἀγιασμοῦ διὰ μεταλήψεως τοῦ εὐλογημένου ἄρτου, συνδεόμενη μέ τίς ἑορτές (συνήθως τίς οἰκογενειακές) καί τίς μνήμες τῶν πανηγυριζομένων ἀγίων. Στή σύγχρονη ἐνοριακή πράξη τελεῖται ἢ στό μέσον τοῦ Ἑσπερινοῦ μετὰ ἀπό μίαν ὑποτυπώδη Λιτὴ ἢ στό τέλος μετὰ τὰ ἀπολυτίκια, ἢ καί στό τέλος τοῦ Ὁρθρου (κακῶς) ἢ καί κάκιστα στό τέλος τῆς θ. λειτουργίας, ἂν μή καί τελείως ἀνεξάρτητα²¹».

Πάντως στά νεώτερα Τυπικά τοῦ **Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου** καί **Γεωργίου Βιολάκη**, (καίτοι ὑπάρχει ἀσυμφωνία μεταξύ των) ἡ τέλεσή τῆς ὀρίζεται ἀποκλειστικά στόν Ἑσπερινό καί δὴ τήν ἀγρυπνία. Μάλιστα στό

---

¹⁸Ι. Φουντούλης, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικάς Ἀπορίας*, Ε', σ. 144-45. Τοῦ ἰδίου, *Λειτουργική Α'* σ. 150. Νεωτερικός: αὐτός πού ἀνοίγει νέους δρόμους...

¹⁹ *Τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 10-11 καί 186. Στίς σ. 10 καί 11 ἡ διάταξη ἀπαιτεῖ πολλή προσοχή κατά τήν ἀνάγνωσι, καθόσον ἀκριβῶς στό μέσον τῆς παραγράφου παρεμβάλλεται, ἐκ τυπογραφικοῦ (προφανῶς) λάθους, κείμενο δύο σειρῶν «Περὶ τοῦ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ Προκειμένου» τῆς σ. 10.

²⁰ *Ζητήματα Τυπικοῦ*, ὁ.π. σ. 24.

²¹Ι. Φουντούλης, *Λειτουργική Α'*, ὁ.π., σ. 150-151. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ὅρος ὑποτυπώδης ἔχει τήν ἔννοια τῆς διαμορφώσεως μέ ἀτελεῖ τρόπο...

(χρονολογικῶς ἀρχαιότερο) Τυπικόν τοῦ Κωνσταντίνου διατάσσεται τό **“Θεοτόκε Παρθένε...”** «κατά πᾶσαν ἑορτήν, Δεσποτικὴν τε καὶ Θεομητορικὴν, καὶ παντός ἑορταζομένου Ἁγίου, ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ Διακαινησίμῳ ἑβδομάδι²²». Ἐντύπωση βέβαια προκαλεῖ ἡ διάταξις τῆς ἀκόμη καὶ στίς πένθιμες ἡμέρες τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἐντός τοῦ πλαισίου τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων, στίς ἑορτές τῶν Ἁγίων Χαραλάμπους (10 Φεβρουαρίου) καὶ Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (9 Μαρτίου), μετὰ τὰ ἀναγνώσματα τοῦ Τριωδίου καὶ τό **“Κατευθυνθήτω”**²³. Ἐπίσης στήν «Ἐρμηνεία εἰς ἐγκαίνια ναοῦ» ἐν Κυριακῇ, εἰς τὴν ἀγρυπνίαν, διατάσσεται ἀρτοκλασία μετὰ τὰ ἀναγνώσματα καὶ τὴν ἔκτενῆ, ὅποτε «ψάλλεται ἐξ ἀμφοτέρων τῶν χορῶν τό, **“Θεοτόκε Παρθένε...”** Ὀκτάηχον, μετὰ δὲ ψάλλονται τὰ Ἀποστίχα²⁴». Ἡ πλήρης διάταξις τῆς ὁμως ἀποτυπώνεται στό Τυπικόν τοῦ Γεωργίου Βιολάκη, τό ἐν χρήσει σήμερα Τυπικόν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (ΤΜΕ) ὅπως φαίνεται στήν Προθεωρία § 11, ὅπου μετατίθεται ἀπό τό τέλος τοῦ Ἑσπερινοῦ τοῦ Μοναστικοῦ Τυπικοῦ, στό μεταξύ τῆς ἐκφωνήσεως «Εἶη τό κράτος τῆς βασιλείας σου...» καὶ τῶν Ἀποστίχων διάστημα καὶ ἐξελίσσεται σέ μιά πιό αὐτοτελῆ μορφή, μέ τὴν ὁποία εἶναι γνωστὴ σήμερα, ψαλλομένου «ἐνός κατ’ ἐκλογὴν Στιχηροῦ ἐκ τῆς Λιτῆς. Ἐπίσης διευκρινίζεται ὅτι “ἐν τῇ Διακαινησίμῳ ἑβδομάδι, ἀντὶ τοῦ **“Θεοτόκε Παρθένε...”** (ἐκ τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου) ψάλλεται τό **“Χριστός Ἀνέστη...”** ἐνῶ ἐν Τεσσαρακοστῇ προβλέπεται ἀρτοκλασία μόνο κατὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους²⁵». Εἰς τό ἐν χρήσει **ΙΕΡΑ-ΤΙΚΟΝ** διατάσσεται ὡς ἐν τῷ **ΤΜΕ**.

Κανονικὰ λοιπόν, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, «τό **“Θεοτόκε Παρθένε...”** δέν ἔχει σχέση μέ τὴν ἀρτοκλασία, ἢ μᾶλλον ἔχει τόση ὄση καὶ ἡ ἔκτενῆς καὶ τό ἀπολυτικίον πού προηγήθηκε²⁶». Οὔτε (κατὰ προσωπικὴ ἄποψη, μέ βάση τὰ προαναφερθέντα) καὶ τό **“Χριστός ἀνέστη”** κατὰ τὴ Διακαινησίμο ἑβδομάδα, ἀφοῦ καὶ τοῦτο ψάλλεται στήν ἀπόλυση τοῦ ἑσπερινοῦ, καίτοι διατάσσεται ἀπό τό **ΤΜΕ**²⁷. Οὔτε καὶ οἱ λοιπές δεήσεις

---

²² Βλ. *Τυπικόν τοῦ Κωνσταντίνου, Τυπικόν Ἐκκλησιαστικόν κατὰ τὴν τάξιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Κωνσταντινούπολη (7) 1874, σ. 4*. Τοῦτο διευκρινίζεται στή σελ. 4. Ἄλλ’ εἰς τὴν ὑποσημείωση β, τῆς ἰδίας σελίδας ἀναγράφεται «Εὐλόγησις τῶν ἄρτων» καὶ μετὰ τὴν Δοξολογίαν τοῦ Ὁρθροῦ τῶν Κυριακῶν.

²³ Ὁ.π., σ. 113, 116, 121. Προσωπικῶς πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀρτοκλασία δέν χωράει στό λειτουργικὸ πλαίσιο τῶν καθημερινῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

²⁴ Ὁ.π. σ. 262.

²⁵ *Τυπικόν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*, σσ. 10-11 καὶ 186.

²⁶ Βλ’ Ἰ. Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας, Ε’* σσ. 144-45.

²⁷ Βλ. *ΤΜΕ*, Προθεωρία, § 11.

καί εὐχές –ἐνίοτε μέ ἀτομικό αὐτοσχεδιασμό καί γενικό προσκλητήριο Ἁγίων– τό «**Δέσποτα Πολυέλε...**» κλπ. ἀφοῦ τά αἰτήματα τῆς ἀρτοκλασίας ἔχουν ἤδη ἀναπεμφθεῖ πρὸς Κύριον στίς προηγούμενες δεήσεις καί δὴ κατὰ τὴν μεγάλη ἐκτενὴ τοῦ Ἑσπερινοῦ. Βέβαια ἐκεῖ πού μοιάζει νά ἀνατρέπονται ὅλα εἶναι στό σημεῖο πού ἐνιοὶ ἱερεῖς (πρὸς ἀνθρωπαρέσκεια;) ταυτίζουν «τούς ἐπιτελοῦντες τὴν ἁγίαν ἑορτὴν καί πανήγυριν ταύτην» μέ τούς «προσφέροντες τά δῶρα ταῦτα» (sic) ἀποκλειστικά!!! Δηλαδή οἱ ἑορτάζοντες εἶναι ὄχι ὅλη ἡ Ἐκκλησία, ἀλλά μόνο οἱ προσφέροντες τούς ἄρτους! Ἔτσι δηλ. ἔχουμε «ἑορτάζοντες» καί μὴ ἑορτάζοντες!

Ἀλλά οἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις θά ἦταν ἐλλιπεῖς ἂν δέν ἐπεσημαίνετο εὐθύς ἀμέσως ἡ ζημία πού ἔχει προκληθεῖ καί ἤδη παγιωθεῖ στήν ἴδια τὴ δομὴ τῶν ἐνοριακῶν ἀκολουθιῶν στίς ὁποῖες συνάπτεται, τοῦ Ἑσπερινοῦ, τοῦ Ὁρθρου καί τῆς θ. Λειτουργίας, μάλιστα δέ στίς μεγάλες Ἑορτές, κυρίως διὰ τοῦ ἐξοβελισμοῦ τοῦ Βιβλικοῦ στοιχείου καί στή θ. Λειτουργία μέ τὴν μυστικῶς ἀνάγνωση ἢ παράλειψη τῆς Μεγάλης Ἐκτενοῦς καί τῶν εὐχῶν τῶν Κατηχομένων, τοῦ Ἀλληλουαρίου τοῦ Ἀποστόλου, τοῦ «Πληρωθήτω...» κ.λ.π. Ὡς ἐπακόλουθο, κατὰ τὸν καθηγητὴ Πέτρο Βασιλειάδη, “ὁ πιστός στερεῖται ἑνὸς οὐσιαστικοῦ στοιχείου, χωρὶς τό ὁποῖο ἡ εὐχαριστιακὴ “κοινωνία” παραμένει ἐλλιπής²⁸”. Στόν μέν Ἑσπερινό α) διὰ τῆς ὀριστικῆς ἐκτοπίσεως τοῦ α’ καθίσματος τοῦ Ψαλτηρίου ἢ τοῦ Μακάριος ἀνὴρ στίς Θεομητορικὲς ἑορτές καί τῶν ἐπισημῶς ἑορταζομένων Ἁγίων, στοιχεῖο, τό ὁποῖο διατάσσει τό ΤΜΕ²⁹ καί β) τῆς μεταθέσεως τῆς Λιτῆς, ὅπως προανεφέρθη. Στόν Ὁρθρο ἐπίσης διὰ τῆς ὀριστικῆς κατάρτησης α) τοῦ Πολυελέου. (Γ’ αὐτό καί ἀκοῦμε συχνά Πολυελέους στό Κοινωνικό!) β) τῶν ὠδῶν καί τῶν ἀντίστοιχων βιβλικῶν αὐτῶν στίχων. Συνήθως στόν Ὁρθρο ψάλλονται μόνο ἡ πρώτη καί τρίτη ὠδή. γ) τῆς ἀχρησίας τῆς ἐπιδόσεως ἁγίου ἐλαίου στοὺς πιστοὺς πρὸς τό τέλος τῆς ἀκολουθίας, ὡς διατάσσεται στά Μηναιὰ κατὰ τίς μεγάλες Ἑορτές, τηρουμένης στό Ἅγιον Ὄρος καί στίς σλαβικὲς ἐκκλησίες. Πρόκειται γιὰ σεβασμῖα παράδοση, τὴν ὁποία τηροῦσαν παλιοὶ ἱερεῖς. δ) τῆς ἀπολύσεως τοῦ Ὁρθρου. γ) Ἡ δέ μετάθεση καί τέλεσή της στή θ. Λειτουργία ἔχει χαρακτηρησθεῖ «ὀθνεῖα καί ἐκτός τόπου καί χρόνου...³⁰» καθόσον προσβάλλει τὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ τελεσιουργουμένου Μυστηρίου: «Ἐάν πράγματι ἡ Λειτουργία καλεῖ τούς πιστοὺς νά

²⁸ Π. Βασιλειάδη, *Lex Orandi*, Ἰνδικτος, θήνα 2005, σ. 129.

²⁹ Βλ. Προθεωρία, §§ 4 καί 5, σσ. 6-7. Στίς ἐνορίες ὅμως δέν ψάλλεται ποτέ τό «Μακάριος ἀνὴρ...». Οὔτε καί ὁ Πολυέλεος στόν Ὁρθρο (ἔστω μερικοὶ στίχοι), καίτοι πρόκειται περὶ Βιβλικοῦ στοιχείου. Διατί ἄραγε;

³⁰ Βλ. Πρωτ. Γ. Τσέτση, Βλ. Πρωτ. Γ. Τσέτση, «Στοχασμοὶ γύρω ἀπὸ τό θέμα τῆς “Λειτουργικῆς Ἀναγεννήσεως”», στήν ἰστ. τῆς Ἀπ. Διακονίας, www.apostoliki-diakonia.gr.

μεταφέρουν εκεί τις βιοτικές ανάγκες τους³¹» τότε είναι παράλογο ή «τετελειωμένη θυσία όλων τῶν θυσιῶν³²» νά διακόπτεται ἢ να συνάπτονται ἀμέσως μετά τό “Εἶη τό ὄνομα Κυρίου” οἱ δεήσεις, ἡ κεφαλοκλισία, τό “*Δέσποτα Παντοκράτωρ*” κλπ. τῆς ἀρτοκλασίας, ὡς ἐάν μή «ἤνυσται καί τετέλεσται...τό τῆς οἰκονομίας μυστήριον» κατά τή Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου. Φυσικά τά ὀνόματα τῶν προσφερόντων τούς ἄρτους, εἶναι δυνατόν νά μνημονευθοῦν στήν Προσκομιδή, τή Μεγάλῃ Ἐκτενῇ, ἢ στά Δίπτυχα!

Κατά τόν ἴδιο λόγο παρέλκει ἡ μετάθεσή της κατά τήν ἑορτή τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τ. Σταυροῦ στόν Ὅρθρο: «...εἶναι τέτοια ἡ θεολογική καί λειτουργική φύσις τῆς ἑορτῆς αὐτῆς, ὥστε κάθε ἄλλη τελετή, πού ἐπισκιάζει ἢ πού ἔστω τίθεται παραλλήλως πρός τήν ὕψωσι, δέν χωρεῖ στό λειτουργικό της πλαίσιο... Τό ἴδιο θά πρέπει νά ἰσχύει καί κατά τήν Κυριακήν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως...³³» καί τῆς Πεντηκοστῆς, ὅπου μετά τή θ. Λειτουργία ἔπεται ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ. Στήν ἴδια βεβαίως προοπτική τίθεται τό ἐρώτημα ἐάν καί κατά πόσον ἡ ἐν λόγω ἀκολουθία ἀρμόζει στό λειτουργικό πλαίσιο τῆς Ἁγίας Κυριακῆς τοῦ Πάσχα.

4. Θαυματουργικές ιδιότητες τοῦ ἁγιασμένου ἄρτου

Τέλος ἄς σημειώσουμε ἐδῶ, ὅτι τά περισσότερα τῶν ἀρχαίων Τυπικῶν ὁμιλοῦν γιά «θαυματουργικές ιδιότητες τῆς ἀρτοκλασίας, τοῦ ἄρτου ἐσθιόμενου μετά πίστεως: Περί ἰάσεως ψυχικῶν παθῶν καί σωματικῶν νόσων διά τῆς λήψεως ἡγιασμένου ἄρτου, καθόσον οὗτος ἔχει διάφορα χαρίσματα – παύει πυρετούς, πινόμενος μετά ὕδατος, φρίκην (ρίγος) διώκει κλπ.». Βεβαίως ἡ προσφορά τῶν ἄρτων δέον νά συνοδεύεται ἐπίσης ἀπό τά «**ἕτερα εἶδη ἀρτοκλασίας**, τουτέστιν τόν σίτον, τόν οἶνον καί τό ἔλαιον, τά ὁποῖα μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν πρός εὐλογία τῶν ἀντιστοιχῶν οἰκιακῶν ἀποθεμάτων καί μάλιστα γιά τήν παρασκευή προσφόρου ἢ κολλύβων ὁ σίτος³⁴».

5. Ἐπαναφορά στή ἀρχική θέση

Διά τοῦτο φρονοῦμε ὅτι εἶναι ἐπιτακτική ἀνάγκη νά ἐπανέλθει καί ἡ ἱεροτελεστία αὐτή στήν ἀρχική κανονική της θέση τοῦ Ἑσπερινοῦ, κατά τή διάταξη τοῦ Μοναστικοῦ Τυπικοῦ, μετά δηλ. τό Θεοτοκίον τῶν Ἀπολυτι-

---

³¹ Ἰω. Ζηζιούλας, Μητρ. Περγάμου, *Ἡ Κτίσις ὡς Εὐχαριστία*, Ἀθήνα 1992, σ. 22.

³² π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν, *Ἡ Ἐκκλησία Προσευχομένη - Εἰσαγωγή στή Λειτουργική Θεολογία*, Ἀθήνα 1991, σ. 118.

³³ Ἰωάννης Φουντούλης, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικάς Ἀπορίας, Ε΄*, σ. 290-294.

³⁴ Ἀρχμ. Δοσίθεος, «Ὑποσημειώσεις...» *ΤΟΘΠΗΣ*, ὁ.π. σσ. 78-79.

κίων – ἀπαλλαγμένη ἀπό τὰ πρόσθετα νεωτερικά στοιχεῖα, τὰ ὅποια καί τήν ἀδικοῦν – ψαλλομένης ἐπακριβῶς καί τῆς Λιτῆς στόν οἰκεῖο της τόπο (ἔστω μέ ὀλιγοτέρα τροπάρια χάριν συντομίας, γιά τίς ἐνορίες). Ἦδη ἡ εὐχή τῆς εὐλογήσεως περιλαμβάνει καί τούς προσφέροντες τούς ἄρτους καί τόν ἀγιασμό τους (βλ. κατωτέρω). Μέ τήν ὑπάρχουσα δέ δομή (ὅπως εἶναι στό ΤΜΕ) ἄς τελεσθεῖ ὡς ἀτομική ἀκολουθία ἀνεξάρτητα ἀπό ἄλλες ἀκολουθίες ἐν τῷ ναῷ ἢ ἐν οἴκῳ, διότι μόνο τότε δικαιολογεῖται. Ἄν μάλιστα κατά τόν μακαριστό Ι. Φουντούλη «θεωρηθεῖ ὡς παλαιοτάτη λειτουργική πρᾶξις καί δῆ καί ὑπόλειμμα τῶν ἀγαπῶν τῶν πρώτων χριστιανῶν, διασώσασα πρὸς τοῖς ἄλλοις καί τό ἀρχαῖον ὄνομα τῆς θ. εὐχαριστίας («κλάσις τοῦ ἄρτου»), ὡς καί τόν τρόπον κλάσεως καί διανομῆς αὐτῆς³⁵», τότε σίγουρα ἀδικεῖται στή σύγχρονη λειτουργική μας εὐσέβεια. Οἱ ἀρχικές παρατηρήσεις τοῦ ἀρχιμ. Δοσιθέου τῆ δικαίωνουν.

Σέ περίπτωση δέ τῆς κατ’ οἰκονομίαν τελέσεώς της στό τέλος τοῦ Ὁρθρου, ἢ τῆς θ. Λειτουργίας ἡ ὀρθή πράξις, κατά τόν μακαριστόν καθηγητή, εἶναι νά διαβαστεῖ μόνο ἡ εὐχή τῆς εὐλογήσεως τῶν ἄρτων καί νά γίνει θυμίαση αὐτῶν, μετά τό «**Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν**». Στή θ. Λειτουργία, μετά τό «**Δι’ εὐχῶν**» ἢ τήν Ὀπισθάμβωνο εὐχή³⁶. Στή δεύτερη περίπτωση μπορεῖ κάλλιστα νά συνδυαστεῖ καί μέ τή λιτάνευση τῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου ἢ τῆς ἀγομένης ἐορτῆς περίξ του ναοῦ καί τή διανομή τοῦ ἀντιδώρου καί τοῦ ἄρτου στόν αὐλεῖο χῶρο.

Ὁ προαναφερθεῖς τυπικολόγος Γ. Ρήγας, παραθέτει τήν τέλεσή της κατά τήν “παλαιάν διατύπωσιν” ὡς ἐξῆς:

6. ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΑΡΤΟΚΛΑΣΙΑΣ – Ἐπίμετρο

Μετά τό *Νῦν ἀπολύεις* καί τό τρισάγιον, ψάλλονται τὰ Ἀπολυτικά τῆς ἡμέρας οὕτως:

α’) Ἐν Κυριακῇ: Τό ἀναστάσιμον Ἀπολυτικίον, Δόξα τό αὐτό, Καί νῦν τό «*Θεοτόκε Παρθένε*» ἅπαξ. Ἐάν δέ συμπέση καί Ἅγιος ἐορταζόμενος, ψάλλεται τό ἀναστάσιμον Ἀπολυτικίον, Δόξα τοῦ Ἁγίου, Καί νῦν τό «*Θεοτόκε Παρθένε*». Ἐάν δέ συμπέση ἐν Κυριακῇ ἀπόδοσις Δεσποτικῆς ἢ Θεομητορικῆς ἐορτῆς, ἢ μεθεόρτα, ἢ προεόρτια, ἄνευ ἐορταζομένου Ἁγίου, τό ἀναστάσιμον Ἀπολυτικίον, Δόξα τῆς ἐορτῆς, Καί νῦν «*Θεοτόκε Παρθένε*». Τέλος ἔάν συμπέσει μετά τῆς ἀποδόσεως, ἢ τῶν μεθεόρτων, ἢ προεορτίων καί ἐορ-

³⁵ Βλ. Ι. Φουντούλη, «Ἀρτοκλασία», ὁ.π. σ. 287.

³⁶ Οἱ διατυπωθεῖσες ἐνταῦθα προτάσεις ἐκφράζουν προσωπική ἄποψη τοῦ συγγραφέως, κατόπιν σχετικῆς ἐπί τοῦ θέματος συζητήσεως μέ τόν μακαριστόν καθηγητή Ι. Φουντούλη, περί τό ἔτος 2005.

ταζόμενος Ἅγιος, ψάλλεται τό ἀναστάσιμον Ἀπολυτίκιον, τῆς ἑορτῆς, Δόξα τοῦ Ἁγίου, *Καί νῦν τό «Θεοτόκε Παρθένε».*

β') Ἐκτός Κυριακῆς: Τό Ἀπολυτίκιον τοῦ ἑορταζομένου Ἁγίου, Δόξα τό αὐτό, *Καί νῦν «Θεοτόκε Παρθένε».* Ἐάν δέ συμπέσωσι καί μεθέορτα, ἢ προεόρτια, ἢ ἀπόδοσις ἑορτῆς, τό ἀπολυτίκιον τῆς ἑορτῆς, Δόξα τοῦ Ἁγίου, *Καί νῦν τό «Θεοτόκε Παρθένε».*

Γ') Εἰς τὰς Δεσποτικές καί Θεομητορικές ἑορτάς παραλείπεται τό «Θεοτόκε Παρθένε», καί ψάλλεται μόνον τό Ἀπολυτίκιον τῆς ἑορτῆς ἐκ γ'. Ἐάν δέ Θεομητορική ἑορτή συμπέση ἐν Κυριακῇ, ψάλλεται τό Ἀναστάσιμον Ἀπολυτίκιον ἅπαξ, καί τό τῆς ἑορτῆς δῖς.

Ψαλλομένων τῶν Ἀπολυτικίων ἐξέρχεται ὁ ἱερεύς ἐκ τοῦ ἱεροῦ, καί ψαλλομένου τοῦ «Θεοτόκε Παρθένε», ἢ κατὰ τὰς Δεσποτικές καί Θεομητορικές ἑορτάς τοῦ τρίτου Ἀπολυτικίου τῆς ἑορτῆς, θυμῶ σταυροειδῶς τούς ἄρτους κατὰ τήν εἰθισμένην τάξιν. Καί εὐθύς μετὰ τήν συμπλήρωσιν τοῦ «Θεοτόκε Παρθένε», ἢ τοῦ τρίτου τῆς ἑορτῆς Ἀπολυτικίου, λαμβάνει ὁ ἱερεύς ἀνά χεῖρας ἓνα τῶν ἄρτων καί εὐλογεῖ αὐτούς λέγων ἐκφώνως τήν εὐχήν «*Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας τούς πέντε ἄρτους ἐν τῇ ἐρήμῳ,..*» Ἐάν δέ εἶναι ἀνάγκη νά μνημονεύσῃ καί ὀνόματα τῶν προσενεγκάντων τούς ἄρτους ἀναφέρει αὐτά ἐν τῇ εὐχῇ μετὰ τήν φράσιν «*καί πλήθυνον αὐτά ἐν τῷ οἴκῳ τῶν παρασκευασάντων (δεῖνος καί δεῖνος), ἐν τῇ πόλει (ἢ τῇ ἀγίᾳ Μονῇ ταύτῃ καί εἰς τόν κόσμον σου ἅπαντα...)*». Μετὰ τήν εὐχήν λέγεται χῦμα τό *Εἴη τό ὄνομα Κυρίου* τρίς, Δόξα καί νῦν, καί ἀναγινώσκειται ὁ Ψαλμός *Εὐλογήσω τόν Κύριον* μέχρι τοῦ «*ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν*». Ἀκολουθῶς ψάλλεται ὁ στίχος *Πλούσιοι ἐπτώχευσαν* καί ἐπέινασαν ἅπαξ³⁷. Ὁ ἱερεύς μετὰ τήν εὐχήν ἀπέρχεται καί ἴσταται ἔμπροσθέν των ἁγίων θυρῶν βλέπων πρὸς δυσμᾶς. Μετὰ δέ τήν συμπλήρωσιν τοῦ *Πλούσιοι ἐπτώχευσαν* λέγει *Εὐλογία Κυρίου καί ἔλεος αὐτοῦ*. Εἴθ' οὕτως ἐάν μὲν γίνεται Ἀγρυπνία, τίθεται ἢ κατὰλληλος ἀνάγνωσις, καί μετ' αὐτήν συνεχίζεται κατὰ τάξιν Ὁρθρος. Εἰ δέ μή εὐθύς ὁ ἱερεύς ποιεῖ τήν ἀπόλυσιν τοῦ Ἑσπερινοῦ λέγων «*Δόξα σοι Χριστέ ὁ Θεός, ἡ ἐλπίς ἡμῶν, δόξα σοι. Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν.*»³⁸

Ἀναφέραμε ὁμῶς προηγουμένως ὅτι καί ἡ ἴδια ἢ εὐχή τῆς εὐλογήσεως τῶν ἄρτων ἔχει δεχθεῖ παρέμβλητα στοιχεῖα. Παραθέτομε ἐδῶ τήν ἀρχική μορφή τῆς κατὰ τό Ἱεροσολυμιτικό Τυπικό: «*Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεός*

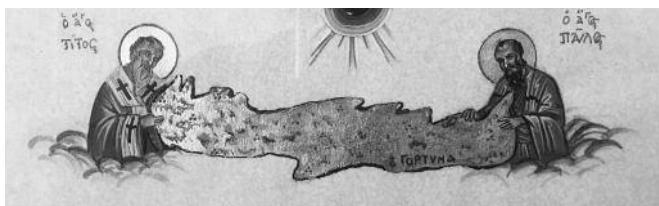
³⁷ Κατὰ τόν Ἄρχιμ. Δοσίθεο, «ὁ στίχος οὗτος ψάλλεται μόνον εἰς ἤχον βαρύν ἐναρμόνιον. Λέγομεν μόνον, διότι πολλοί ψάλλουσι τοῦτον εἰς ἤχον πλ.α' καί δὴ εἰς ρυθμόν τρίσημον καί ὑποσκάζοντα. Ψάλλεται δέ ὑπὸ τῶν χορῶν». «Ἵποσημειώσεις...», *ΤΟΘΠΗΣ*, ὀ.π. σ. 76. Ἐπισημάνση δική μας. Ἵποσκάζω: χωλαίνω, κουτσαίνω...

³⁸ Βλ. Γ. Ρήγα, «Ἡ θέσις τῆς Ἀρτοκλασίας», *Ζητήματα Τυπικοῦ*, ὀ.π. σσ. 24-25.

ἡμῶν, ὁ εὐλόγησας τοὺς πέντε ἄρτους, καὶ πεντακισχιλίους χορτάσας, Αὐτός εὐλόγησον καὶ τοὺς ἄρτους τούτους, τὸν σίτον, τὸν οἶνον καὶ τὸ ἔλαιον, καὶ πλήθυνον αὐτὰ ἐν τῇ ἀγίᾳ Μονῇ (Εκκλησία) ταύτῃ, καὶ εἰς τὸν κόσμον σου ἅπαντα. Καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας πιστοὺς ἀγιάσον. Ὅτι σύ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἀγιάζων τὰ σύμπαντα Χριστέ ὁ Θεός καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ Πατρὶ...³⁹».

Παραβάλλον τὴν ὡς ἄνω εὐχὴν μέτῃ σημερινῇ τῆς διάταξιν ἐπὶ **ΙΕΡΑΤΙΚΑ**, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δοσίθεος σχολιάζει: «Πρόσχευ ὦ ἱερεῦ, εἰς τὸ ἀπλοῦν τῆς εὐχῆς καὶ μὴ πρόσθετε ἐκ ζήλου τὰ περιττά «ἐν ἐρήμῳ – ἄνδρας – δούλους – τρέφων – πληθύνων – συντηρῶν⁴⁰».

Ἄλλὰ δι' ὅλα αὐτὰ «*Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν*». Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ παρούσα πραγμάτευση θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ταπεινὴ λειτουργικὴ καὶ θεολογικὴ τοποθέτηση.

³⁹ Ὁ. π. σ. 5. Ἁγ. Συμεὼν Θεοσ/νίκης, ὁ.π.

⁴⁰ Ὑποσημειώσεις..., ὁ. π. σ. 76.

*Στρομπάκης Μιχαήλ, μόν. Έπ. Καθηγητής
Ίστορικής Βυζαντινής Μουσικολογίας τής Π.Α.Ε.Α.Κ.*

*Η Πατριαρχική Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστική Ἀκαδημία Κρήτης,
εἰς Ἡράκλειον*

**The abridgments of old compositions
by Jacob the Protopsaltes as a survival
of old Church music tradition the 1st eothinon
as an example of an abridgement
by Jacob presuppositions and rules**

Στρουμπάκης Μιχαήλ, μόν. Ἐπ. Καθηγητής
Ἱστορικῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Π.Α.Ε.Α.Κ.

This paper¹ aims to present the case of abridgments of old compositions by Jacob the first Chanter of the Great Church² upon certain groups of hymns coming from the late and post-Byzantine Tradition,³ that includes, except for the Heirmologion, the old Sticherarion⁴ and, Papadike⁵ as well from the 12th to 17th centuries. Abridgment in Byzantine Church music means the intervention which aims to reduce the duration of the hymn to be chanted within a certain time prescribed from the modern liturgical practice.⁶ The abridgments are used upon hymns which represent different standards from those of modern times and they mostly run on older musical traditions.⁷ However, these hymns have great musical value and their abolishment from the active liturgical practice would create a gap in the chain of tradition in general.⁸

---

¹ This paper was presented in the International Medieval Congress, 9-7-2012, Leeds, Session 322: Accepting or Rejecting Liturgical Rules in the Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the 18th Century, II, (18-7-2020).

² About the life and work of Jacob the First Chanter of Great Church, see Χρύσανθος, 1832, σ. xxxvi). Στάθης, 1996. Στάθης, 1997 & Χαλδεακис, 2014.

³ About Byzantine and post- Byzantine chant, see in general, Strunk, 1977a. Strunk, 1977b. Στάθης, 1972. Στάθης, 1983a. Amargianakis, 1993. Στάθης, 2000. Lingas, 2006.

⁴ About old Sticherarion, as a genre of melopoeia, see Στάθης, 1975, σ. κθ'. Στάθης, 2018, σσ. 57-58. About old Sticherarion as a musical manuscript see, Στάθης, 1975, σσ. λα'-λβ'. Troelsgård, 1998. Γιαννόπουλος, 2008, σσ. 71-78. Καραγκούνης, 2011, σ. 61-63.

⁵ About Papadike, as a genre of melopoeia, see Στάθης, 1975, σ. λ'. Στάθης, 2018, σ. 60. About Papadike as a musical manuscript see, Στάθης, 1975, σ. λε'-λστ'. Γιαννόπουλος, 2008, σσ. 82-85. Καραγκούνης, 2011, σ. 64.

⁶ About abridgments, see Στάθης, 2001. Μπαλαγεώργος, 2003 & Στρουμπάκης, 2014, σσ. 245-247, 477-500.

⁷ As Gregorios Stathes (2001, p. 590) says: "The evolution of psaltic art follows the liturgical practice of the Church and serves the Church according to all its requirements".

⁸ The Church's timeless endeavor was to preserve the uninterrupted "asmatic" tradition of the post-Byzantine period within the monastic Services, cf. Στάθης, 1972, σσ. 412-427. Στάθης, 2001, p. 590.

It is well-known that the Orthodox Church is very sensitive to maintaining unity through the tradition at all levels as well as music, as an active expression of its presence. The reduction of the duration of a hymn occurs mainly through the removal of all enlarged musical elements as well as those that are repeated often in the original text. The challenge for the process of abridgment is to preserve the original composition's structure to be chanted more easily in a shorter time. This happens more often especially when in modern times we are asked to chant compositions coming from the older repertoire, which tend to suffer an eclipse because of the stylistic changes and the liturgical requirements.

We will not elaborate any further on the issue of abridgments because we want to focus mainly on the work done by Jacob the First Chanter, namely which old hymns Jacob abridged, why he abridged them, which goals this project serves and particularly, how he dealt with the old formulas and "thesis" (namely under which conditions and which rules) and finally which the music-aesthetic result of this work was.

It is known that Jacob lived and worked in an era when a lot of important developments in the field of church music had been placed. As Achilleas Chaldaeakes says: "two fundamental concepts can appear intensely: one of musical freedom and the other of ecclesiastical rules" (Chaldaeakes, 2014, p. 91). Therefore this era is characterized as a second heyday after the 16th century.⁹ These changes focus mainly on two points; the notation and the composition (or even the recording) of new chants. As far as the notation is concerned, further explanation (or "exegesis") is in process. The explanation had started earlier and actively expressed by John from Trabezond,¹⁰ the first Chanter of the Great Church (1750), continued and systematized by Peter the Peloponnesian,¹¹ Lampadarios of Great Church and developed by Peter's and Jacob's students Peter from Byzantion¹² and George the Cretan,¹³ until the final interpretation "exegesis" and the establishment of the New analytical Method (Notation).¹⁴

---

⁹ Cf. Χατζηγιακουμής, 1999, σ. 76-84.

¹⁰ About life and work of John from Trabezond, see Χατζηγιακουμής, 1975, σσ. 303-305. Χαλδαιάκης, 2003, σσ. 459-460. Χαλδαιάκης, 2013. Χαλδεακис, 2015. Στάθης, 2016, 1st Vol., pp. 119-122.

¹¹ About life and work of Peter the Peloponnesian, Lampadarios of Great Church, see Χατζηγιακουμής, 1975, σσ. 368-377. Στάθης, 1983b. Στάθης, 1996. Χαλδαιάκης, 2003, σσ. 513-516. Καραγκούνης, 2003, σσ. 513-516. Στάθης, 2016, Vol. 1, pp. 123-126.

¹² About life and work of Peter from Byzantion, see Παπαδόπουλος, 1890, σ. 324-325. Χατζηγιακουμής, 1975, σ. 364-367. Βουδούρης, 1998, σ. 219-222. Καραγκούνης, 2003, σ. 529-531. Στάθης, 2016, Α' Τόμος, σ. 126-128. Γιαννόπουλος, 2017.

Regarding the composition, we ascertain new aspects reflecting the trends of the late 18th century. So, we constate the re-writing of old books briefly, expressed mainly by Peter the Peloponnesian. The new books are *Anastasimatarion* (which contains along with the Resurrection Hymns, the kekragarion, and Eothinon too),¹⁵ the *Heirmologion* of *Katavasiai*¹⁶, and *Doxastarion*.¹⁷ These new books were copied right from the beginning and were greatly spread, which signaled the gradual removal of the old repertoire¹⁸ and the orientation to new shortened tendencies of composition. This could cause abandonment of the old repertoire and signal the apperception of new elements to synthesis (“melourgia”), which by the aid of “exegematic”

---

¹³ About life and work of George the Cretan, see Χατζηγιακουμής, 1975, σ. 277-279. Χαλδαιάκης, 2003, σ. 467. Μαζέρα, 2012a, σ. 167. Καστρινάκης 2014, σ. 374-389. Στάθης, 2016, Α' τόμος, σ. 131-133.

¹⁴ About the establishment of the New analytical Method, see Στάθης, 2016, vol. 1, especially the pp. 193-258.

¹⁵ An example of a rubrique of this manuscript is recorded in ms Docheiarion 367 (late 18th century), f. 1r: «Ἀναστασιματάριον σὺν Θεῷ Ἁγίῳ, συντεθὲν κατὰ τὸ ὕφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας παρὰ τοῦ μουσικολογιωτάτου κύρ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου», cf. Στάθης, 1975, p. 495. About *Anastasimatarion* as a musical manuscript, see Στάθης, 1975, p. λγ' & Giannopoulos, 2008, pp. 72-73.

¹⁶ Cf. ms Skete of St Fathers of Chios (year 1784): «Δοξαστικά τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἀποστίχου τε καὶ αἰῶν τοῦ ὅλου ἔνιαυτοῦ τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ ἑορταζομένων ἀγίων, ἅτινα συνετέθησαν ἐκκλησιαστικῶς παρὰ τοῦ μουσικολογιωτάτου διδασκάλου λαμπαδαρίου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας κύρ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, δι' ἰδίαν καὶ κοινὴν ὠφέλειαν», see Stroumpakis, 2006, pp. 504-505. See, too, ms Mingana 7 (year 1780, *Doxastarion* by Petros Lampadarios), f. 1r: «Ἄνθολογία Στιχηραρίου περιέχουσα πάντα τὰ δοξαστικά τοῦ ἔνιαυτοῦ τῶν τε δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ ἄλλων ἑορταζομένων ἀγίων, συντεθέντα παρὰ τοῦ μουσικολογιωτάτου λαμπαδαρίου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας κύρ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου δι' ἰδίαν καὶ κοινὴν ὠφέλειαν», see Giannopoulos, 2008, p. 393. About *Doxastarion* composed by Petros Lampadarios, see Apostolopoulos, 2006 & Chatzipapas, 2006.

¹⁷ Cf. ms Docheiarion 397 (forth quarter of 18th century), f. 1r: «Καταβασίαι σὺν Θεῷ Ἁγίῳ τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, συντεθεῖσαι κατὰ τὸ ὕφος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, Σύνθεσις σὲ κύρ Πέτρου Λαμπαδαρίου (Πελοποννησίου), Στάθης, 1975, p. 570. Ms Konstamonitou 94 (late 18th century), f. 1r: «Καταβασίαι τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, αἵπερ συνετέθησαν παρὰ τοῦ δομεστίκου Πέτρου [Πελοποννησίου], ὡς ψάλλονται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ», Στάθης, 1975, p. 679. About *Heirmologion* composed by Petros Lampadarios, cf. Στάθης, 1975, pp. λγ' - λδ' & Giannopoulos, 2008, p. 80.

¹⁸ The old repertoire, except for Papadike, includes *Anastasimatarion* composed by Panagiotes the New Chrysafes (17th century), *Heirmologion* composed by Balasios the Priest and Germanos Archbishop of New Patras (17th century), and *Stichirarion* composed (embellished) by Pangiotēs the New Chrysafes (17th century), cf. Στάθης, 1995a, b, c.

notation, created new opportunities. On the other hand, it could lead to a gradual detachment from the old tradition. It was necessary at that time to find the umbilical cord that would connect the new melodic aspects to the old musical traditions. Of course, the old repertoire had survived until that time, because of copying the manuscripts and the chanting in the Offices of Church.¹⁹

However, the composition of new shorter in duration hymns would replace hymns who had their sources in the 12th, 13th or 14th century and upon.

The table below summarizes which old chants were in use until the late 18th century, which new chants were composed instead of them during the same period and what the work of abridgment made by Jacobs concerns:

OLD CHANTS, NEWER CHANTS AND JACOBS' PROTOPSALTES ABRIDGEMENTS

Old music tradition (12th - 17th cent.)	New repertoire (18th cent.)	Jacobs' Abridgements
Kekragarion in all modes ²⁰	Kekragarion synoptic by Anthony the Priest (in all modes) ²¹ Kekragarion by Daniel the Protopsaltes (in all modes) ²² Kekragarion by Peter Lampadarios (in all modes) ²³	Kekragarion by Jacob (in all modes)
Dogmatikon Theotokion in all modes ²⁴	Dogmatikon Theotokion by Daniel the Protopsaltes (in all modes) ²⁵ Dogmatikon Theotokion by Peter Lampadarios (in all modes) ²⁶	Dogmatikon Theotokion by Jacob (in all modes)
Pasapnoarion of lauds in all modes ²⁷	Pasapnoarion by Daniel the Protopsaltes (in all modes) ²⁸ Pasapnoarion by Peter Lampadarios (in all modes) ²⁹	Pasapnoarion by Jacob (in all modes)
The 11 Eothinon ³⁰	The 11 Eothinon by Peter Lampadarios ³¹	The 11 Eothinon by Jacobs
Sticherarion ³²	Doxastarion by Peter Lampadarios ³³	Doxastarion by Jacob

---

¹⁹ It is well known that these kinds of manuscripts did not stop to be copied until the establishment of the New Analytical Method of Notation, cf. the published descriptive Catalogs of Byzantine music manuscripts: Στάθης, 1975. Στάθης, 1976. Στάθης, 1993. Chal-daiakes, 2005. Μπαλαγεωργος & Kritikou, 2008. Giannopoulos, 2008b. Στάθης, 2015.

²⁰ This tradition mainly includes the Kekragarion composed by Ioannes Damaskenos, cf. ms Ivion 1126 (year 1810, Anthology), f. 38r: “Kekragarion composed by our St. Father Ioannes Damaskenos” (Στάθης, 2015, p. 363. The Kekragarion edited in *Πανδέκτη*, 1850, vol. 1, pp. 113-149), the Kekragarion of old tradition of 15th cent., cf. Ms Ivion 1007, (year 1605, Stichirarion-Anastasimatarion-Anthology), f. 149r: “Kekragarion, embellishment by Manouel Chrysafes, a tradition of 15th cent.” (Στάθης, 2015, p. 27. The Kekragarion edited in *Μουσική Βιβλιοθήκη*, 1868, vol. A), the Kekragarion composed by Balasios the Priest, cf. ms Docheiarion 338 (year 1767, Anthology), f. 9r: “Other [Kekragarion] by Μπαλασιος the Priest” (Στάθης, 1975, p. 406. The Kekragarion edited in *Πανδέκτη*, 1850, pp. 149-183), and the Kekragarion embellished by Panagiotēs Chrysafes, cf. ms Docheiarion 338 (year 1767, Anthology), f. 6r (Στάθης, 1975, p. 406). About Kekragarion from the 14th to the beginning of the 19th cent., see Kujumdzieva, 1993.

²¹ Cf. ms Docheiarion 338 (year 1767, Anthology), f. 16r: “Other [Kekragarion] by Antonios the Priest”, Στάθης, 1975, p. 406.

²² Cf. ms Xeropotamou 305 (last 18th cent., Anthology), f. 31v: “Another composition synoptical Kekragarion along with the Dogmatic Theotokion, as they are chanted in Konstantinople nowadays, composed by Daniel the fist Chanter of the Great Church”, Στάθης, 1975, p. 95.

²³ The Kekragarion composed by Petros Lampadarios is edited in *Μουσική Βιβλιοθήκη*, 1869.

²⁴ The tradition of composition of Dogmatikon Theotokion includes those compositions which derive from Anastasimatarion of 15th cent., cf. ms Ivion 1119 (15th cent., Stichirarion), f. 240v, see Στάθης, 2015, p. 304. These compositions are edited in *Μουσική Βιβλιοθήκη*, 1868, vol. A. Dogmatikon Theotokion derived from Anastasimatarion embellished by Panagiotēs the New Chrysafes are also included, cf. ms Xeropotamou 358 (19th cent.), f. 1r, see Στάθης, 1975, p. 216.

²⁵ Cf. ms Xeropotamou 305 (last 18th cent.), f. 31v: “Another composition synoptical Kekragarion along with the Dogmatic Theotokion, as they are chanted in Konstantinople nowadays, composed by Daniel the fist Chanter of the Great Church”, Στάθης, 1975, p. 95. See the Theotokion edited in the new Notation in Τζουραμάνης, 2020.

²⁶ See the Dogmatikon Theotokion composed by Petros Lampadarios edited in *Μουσική Βιβλιοθήκη*, 1869.

²⁷ Cf. ms Xeropotamou 266 (17th century, Anastasimatarion composed by Panagiotēs the New Chrysafes), Στάθης, 1975, p. 17. See the Pasapnoarion of Lauds of the tradition of 15th century in *Μουσική Βιβλιοθήκη*, 1868, vol. A.

²⁸ Cf. ms Xeropotamou 305 (last 18th cent., Anthology), f. 109r: “In the Lauds. Synoptic composition by Mr. Daniel the First Chanter of the Great Church, Στάθης, 1975, p. 97. See the Pasapnoarion edited in the new Notation in Tzouramanes, 2020.

²⁹ See the Pasapnoarion of Lauds in the New Notation in *Μουσική Βιβλιοθήκη*, 1869, vol. B.

³⁰ Cf. ms Xenophontos 128 (year 1671, Anthology by Chrysafes the New), f. 103v: “Beginning of eleven Eothinon. The hymns are composed by Leon the wise man the king of

About the table above, we can point out that Jacob was interested in chants that tended to be replaced and surely not in compositions which by tradition had to show slow music contents or kalophonic states, such as the slow kalophonic mathemata, the Kratemata, the Cherouvikon or the Koinonikon. It is also known that Peter the Peloponnesian, even though he was the introducer of the new sticheraric style, and composed according to it, he also composed the slow Pasapnoarion of Matins,³⁴ a lot of slow “Mathemata”,³⁵ and slow Cherouvikon³⁶ and Koinonikon.³⁷

At that point, Jacob intervened with his work of abridgments. The abridgments are known since there are many recordings in the musical manuscript codices. In many cases, it is indicated that the old chants have been the basis of these abridgments. Jacob elaborated the old chants of kekragarion in all modes,³⁸ the eight dogmatical Theotokion,³⁹ the Pasapnoarion of Lauds in all modes,⁴⁰ and the eleven Eothinon.⁴¹ It is considered that he also

---

Roman, and the music is set by Mr. Ioannes the Glykys”, Στάθης, 1976, p. 60. See the embellishment by Panagiotes the New Chrysafes in ms Xenophontos 153 last 18th cent., Anthology), f. 36v, Stathes, 1976, p. 110.

³¹ Cf. ms Xenophontos 105 (last 18th cent., Anthology), f. 102v: “Eothinon sort composed by Petros the Peloponnesian”, Στάθης, 1976, p. 12. See the Eothinon edited in the New Notation in *Μουσική Βιβλιοθήκη*, 1869, vol. B.

³² Cf. ms Iviron 1007 (year 1605, Sticherarion-Anastasimatarion-Anthology), Sticherarion of the old tradition of 15th century, see Στάθης, 2015 p. 27. About Sticherarion composed by Panagiotes the New Chrysafes see ms Karakallou 235 (year 1691), Στάθης, 1993, p. 458.

³³ Cf. ms Skete of St Fathers of Chios (year 1784), see Stroumpakes, 2006.

³⁴ See indicatively the Pasapnoarion of Matins composed by Petros Lampadarios, mode 2nd plagal, *Πανδέκτη*, 1851, vol. 2, pp. 459-465.

³⁵ See indicatively Mathema composed by Petros Lampadarios “Xenon tokon idontes” in *Πανδέκτη*, 1851, vol. 3, pp. 268-283.

³⁶ See indicatively the eight slow Cheroubikon the so-called “unedited” composed by Petros Lampadarios in *Πανδέκτη*, 1851, vol. 4, pp. 110-159.

³⁷ See indicatively the Koinonikon for Sundays, the so-called “inedited”, composed by Petros Lampadarios in *Πανδέκτη*, 1851, vol. 4, pp. 506-534.

³⁸ Cf. ms Iviron 1015 (year 1814, Doxastarion by Jacob), f. 156v: “Kekragarion by Jacobs, abridged from the old ones and the first theotokion of Oktoechos and Pasapnoarion of Lauds”, Στάθης, 2015, p. 58. Ms National Library of Greece 3109 (19th cent.), f. 106r: “Kekragarion by Jacobs, abridged from the old ones and the first theotokion of Oktoechos and Pasapnoarion of Lauds”, Touliatos, 2010, p. 206. Ms National Library of Greece 1868 (1820), f. 80v: “[Kekragarion] other composed from the old ones with more embellishment, composed by Mr. Jacob the Protopsaltis”, Touliatos, 2010, p. 560.

³⁹ See footnote above.

⁴⁰ Cf. Vatopaidion Monastery 1370 (19th), ff. 28v-37r, *Pasapnoarion of Lauds in all*

elaborated on old Sticherarion, and the Polyeleos composed by Daniel first chanter of the Great Church. The reason for selecting these chants is obvious: all, except for the Polyeleos of Daniel, were set to music again in a shorter way, in the 18th century. So, any slower version of these chants maybe would be fatally abolished.

The question raised is under which presuppositions Jacob intervened in older compositions and which rules he followed to give us a successful and acceptable musical result. To give some preliminary explanation,⁴² we proceed to a comparative examination of a well-known and very chanted abridged composition of the 1st Eothinon⁴³ *Eis to Oros tois mathitais* in comparison with the older source, i.e the composition by Ioannes Glykys. Both texts are transcribed to new analytic notation. The abridged one is in-

---

modes, composed by Mr. Chrysafis the New, transcribed with embellishment by Mr. Jacob the Protopsaltes (here we can decipher that Jacob intervened to the old compositions of Pasapnoarion).

⁴¹ Cf. ms Xenophonos 105 (18th century, Anthology), f. 249v: “The 11 Eothinon by Jacob the Protopsaltes, abridged from the old ones with more embellishment”, Στάθης, 1976, p. 14. Leimonos Monastery 341 (1790-1793), φφ. 85r-91v: “The 11 Eothinon by Jacob the Protopsaltes, abridged from the old ones with more embellishment”, Χατζηγιακουμής, 1975, p. 183.

⁴² We understand that a comprehensive examination of all compositions abridged by Jacob is needed if we want to obtain a clear image of his methodology. Here, we present the result derived from the examination of one composition among the 11 ones of Eothinon.

⁴³ According to the manuscript tradition, we can note that the most ancient codices, containing these chants, mention that they are poems and compositions of the Byzantine Emperor Leo VI, the wise man. Some examples are provided by the manuscripts, such as Sinai 1242 (11th cen.), f. 208r: “Royal Sticherion of 11 Gospels, poem by Emperor Leo” (in coislin notation), cf. Μπαλαγεώργος & Κρητικοῦ, 2008, p. 110. See Ms Sinai 1220 (13th cent.), f. 251r: “The eleven eothinon, poem by Emperor Leo”, and ms Sinai 1230 (year 1365), f. 293v: “Beginning at first by Holy God the eleven Eothinon, poem by Emperor Leo”, cf. Μπαλαγεώργος & Κρητικοῦ, 2008, p. 34. Between the 14th and 15th cent. many recordings are referring to the compositions of Eothinon, without mentioning the name of the composer, as we can see, for instance, in the ms National Library of Greece 884 (year 1341, Sticherarion), f. 382r: “The eleven eothinon”, cf. Toulaiatos, 2010, p. 32. In the same codex, indeed, in f. 382r in the footnote, a posterior scribe doubts that Emperor Leo himself was the actual author of the poetic text of Eothinon: “Beginning at first by Holy God the eleven Eothinon stichiron idiomelon which are not written by the defunct king Leo the wise man, as very few believe, but by another who had been the archpriest of Thessaloniki and had the same name as Leo”. Later, from 16th and 17th cent. the compositions of Eothinon are attributed to Ioannis Glykys, even if they are included in the Sticherarion of Chrysafis the New, who is said to have embellished the older compositions. About the compositions of old Eothinon, see Γιαννόπουλος, 2013.

cluded in most important printed Anthologies in the 19th century.⁴⁴ The composition by Ioannes Glykys is recorded in the manuscripts of Chourmouzios Chartophylax.⁴⁵ The comparison is based on the transcribed text of both compositions.

To decode the method, we followed the process of modes in the abridged text. The table below describes the process. It shows in which mode each segment of the liturgical text is structured, according to the two compositions. We chose to work according to the modal process because the modal development shows the use of “theseis” and their selection in the new text.⁴⁶

MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF THE 1ST EOTHINON-COMPARATIVE TABLE

line	IOANNIS GLYKYS	JACOB THE PROTOPSALTES
1.	fall to aneanes -aneanes Εἰς τὸ ὄ..... ρος	aneanes Εἰς τὸ ὄρος
2.	difonon A'-aneanes τοῖς..... μαθηταῖς	difonon A'-aneanes τοῖς.....μαθηταῖς
3.	aneanes-neagie-aneanes ἐπει.....γο.....μένοις	aneanes-neagie-aneanes ἐπει.....γο.....μένοις
4.	aneanes- aneanes-neagie-aneanes - neagie-aneanes διὰ....τὴν....χαμόθεν..... ἔπαρσιν	aneanes- <i>varys</i> -neagie-aneanes διὰ τὴν χαμόθεν ἔπαρσιν
5.	aneanes- neagie-aneanes-neagie -aneanes ἐ.....πέστη.....ὁ Κύ.....ριος	aneanes- <i>agia</i> -aneanes ἐπέ.....στη ὁ Κύριος
6.	neagie -aneanes- agia-aneanes-legetos Καὶ...προσκυνήσαντες...αὐ.....τὸν	aneanes Καὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν
7.	legetos- neagie-legetos-neagie-nana- neagie -legetos καὶ τὴν δο.....θεῖσαν..... ἐξου.....σίαν	legetos καὶ τὴν δοθεῖσαν ἐξουσίαν

⁴⁴ Cf. *Πανδέκτη*, 1851, Vol. 2, pp. 538-541.

⁴⁵ Cf. ms EBE-ΜΠΤ 704 (year 1827, Papadike, 2nd vol.), ff. 215v-216v, Στάθης, 2016, vol. 2, p. 49.

⁴⁶ How to read the table: The modes in upright letters denote the common modes in the two texts· the modes in bold show which modes do not exist in the abridged text· and the modes in italic shows the new modes in Jacobs' text.

8.	legetos-neagie-ananes-legetos παντα.....χοῦ.....διδα.....χθέντες	legetos-neagie-ananes-legetos παντα.....χοῦ.....διδα.....χθέντες
9.	agia- aneanes-neagie εις τὴν...ὕπ' οὐρα...νὸν	agia εις τὴν ὑπ' οὐρανὸν
10.	ananes- aneanes-neagie-ananes- nana- agia ἕξα.....πε.....στέλ.....λοντο.....κηρῦ...ξαι	ananes-nana- agia ἕξαπεστέλλοντο...κηρῦ...ξαι
11.	agia- ananes-neagie -ananes τὴν...ἐκ νεκρῶν...Ἀνάστασιν	agia-ananes τὴν ἐκ νεκρῶν..... Ἀνάστασιν
12.	neagie-nana- agia-aneanes-agia- ananes- neagie-ananes-neagie -ananes καὶ τὴν εἰς..οὐρανοῦς..... ἀ.....πο.....κα.....τάστα...σιν.....οἷς	neagie-nana- agia-aneanes-agia- ananes- neagie-ananes καὶ τὴν εἰς οὐ.....ρανοῦς..... ἀ.....πο.... κα.....τάστασιν οἷς
13.	ananes- nana-neagie -ananes- neagie- ananes-neagie -ananes καὶ συνδιαί.....ωνίζειν.....ὁ ἀψευδῆς.....ἔ.....πειγ.....γειλατο	ananes-ananes-ananes καὶ συνδιαίωνίζει.....ὁ ἀψευδῆς.....ἐπειγγείλατο
14.	aneanes-ananes-aneanes-ananes- neagie Χρι.....στος... ὁ Θε.....ο.....ος	neagie-ananes Χριστὸς ὁ Θε.....ός
15.	ananes- trochos ananes-agia-ananes (trochos)-ananes -ananes (βάση) Καὶ Σωτὴρ τῶν ψυχῶ.....ῶν .....ἡμῶν	ananes Καὶ Σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν

Some remarks about the process of the abridgment.

- The presuppositions:

The purpose of Jacob is the production of one chant meeting the following presuppositions:

a) The new chant should be based on the old one and not departed from it.

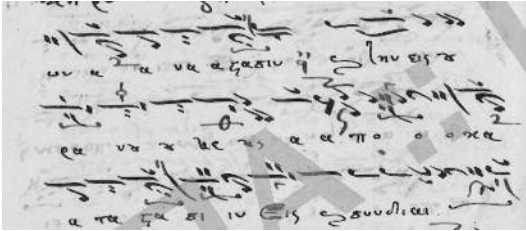
b) He should create an abridged text which successfully links the modern era with the old tradition.

- The rules:

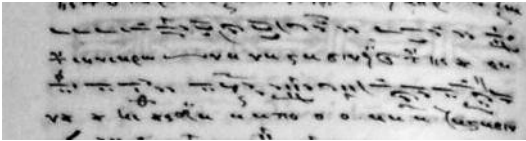
1) He preserves the melody and the notation of old “theseis” in the abridged text.⁴⁷

⁴⁷ About Jacob’s persistence to the notational tradition of church music against the

Example: musical phrase: *καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀποκατάστασιν*

*BKΨ 22/176 (17th cent.,
Anastasimatarion by
Chrysaphes the New), f. 97v.*

*Docheiarion 341 (19th cent.,
Anthologia), f. 160v.*

2) by removing the continuous modal changes, but also conserving the beginning and the end of the melody structure, existing in the old text.

Example:

musical phrase *ἐξαπεστέλλοντο κηρῦξαι*

Ioannes Glykys:

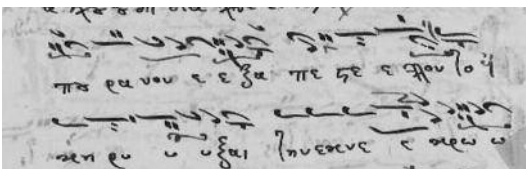
anapes-aneanes-neagie-anapes-nana-agia

ἐξα.....πε.....στέλ.....λοντο....κηρῦ...ξαι

Jacob the Protosaltos:

anapes- nana- agia

ἐξαπεστέλλοντο...κηρῦ...ξαι

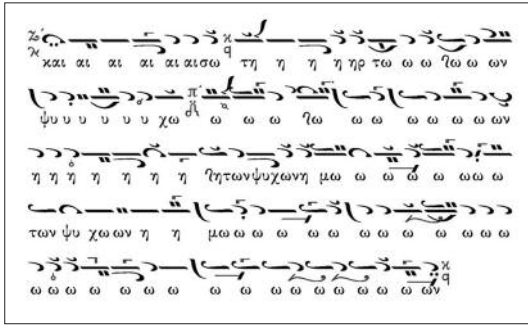
*BKΨ 22/176 (17th cent.,
Anastasimatarion by Chrysaphes
the New), f. 97v.*

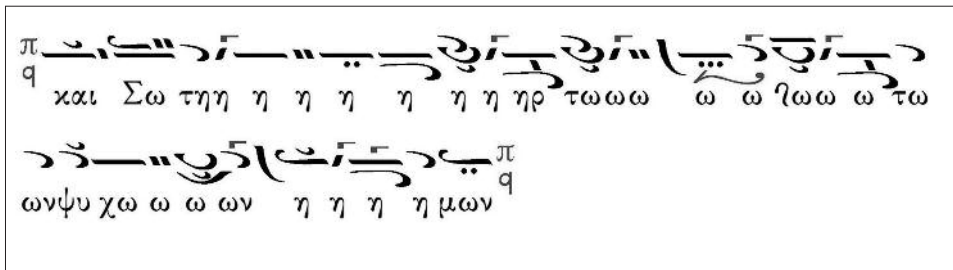
attempt of the musician Agapios Paliermos of Chios on changing the musical notation, see Kritikou, 2013.

The excerpt from the *Chrysantos'* transcription, EBE-MIT 704 (year 1827, *Papadike*, 2nd vol.), ff. 215v-216r.

The abridgment by Jacob, *Pandekte*, 1851, 2nd vol., p. 541.

5) Regarding the internal structure of the chant, Jacob composed it by condensing the original musical text as well as recreating it by using new musical phrases, but he almost always followed the original mode.

Example: musical phrase *ἐπειγομένοις*

Ioannes Glykys:

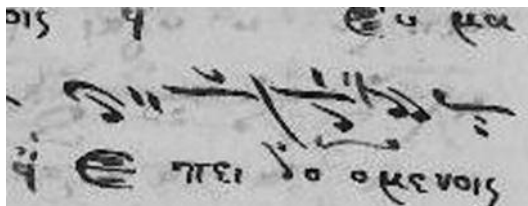
aneanes-neagie-aneanes

ἐπει.....γο.....μένοις

Jacob the Protosaltis:

aneanes-neagie-ananes

ἐπει.....γο.....μένοις

BKΨ 22/176 (17th cent., *Anastasimatarion* by Chrysaphes the New), f. 97r.

In conclusion, Jacob is presented as a disciplinarian of keeping the music of old tradition. The old tradition has survived through the abridgments which became the connecting link between old and modern church music. They were published in almost all musical editions of the 19th and 20th centuries. Nowadays, we chant abridgments when we want to remember the old music. It is no coincidence that these texts have not been overtaken by other similar compositions and this is the best proof of how the old tradition was able to survive, not only in the 18th century but also today.

REFERENCES

Amargianakis, G. (1993). The interpretation of the Old Sticherarion. In C. Troelsgård (Ed.), *Byzantine Chant. Tradition and Reform. Acts of a Meeting held at the Danish Institute* (Vol. 2, pp. 23- 51). Athens: Monographs of the Danish Institute at Athens.

Chaldaeakes, A. (2014). Musical Freedom and Ecclesiastical Rules at the Ecumenical Patriarchate of Constantinople during the 18th century. *Ανατολής τὸ Περιήχημα*, 1, 87-129.

Kritikou, F. (2013). Accepting or rejecting liturgical rules in the Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the 18th century. Attempts at notational reform: The case of Agaprios Paliermos and Jacob the Protopsaltes. *Musicology Papers*(2), 46-59.

Kujumdzieva, S. (1993). The Kekragaria in the Sources from the 14th to the Beginning of the 19th Century *Cantus Planus* (pp. 449-463). Eger: Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences.

Lingas, A. (2006). Medieval Byzantine chant and the sound of Orthodoxy. In A. Louth & A. Casiday (Eds.), *Byzantine Orthodoxies, Papers from the 36th Spring Symposium of Byzantine Studies* (pp. 131-150). Aldershot: Ashgate.

Strunk, O. (1977a). The Chants of the Byzantine- Greek Liturgy. In *Essays on Music in the Byzantine World* (pp. 297-330). New York: W.W. Norton & Company. INC.

Strunk, O. (1977b). Melody construction in Byzantine Chant. In *Essays on Music in the Byzantine World* (pp. 191-201). New York: W.W. Norton & Company. INC.

Touliatos-Miles, D. (2010). *A descriptive Catalogue of the Music Collection of the National Library of Greece: Byzantine Chant and Other Music Repertory Recovered*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Limited.

Troelsgård, C. (1998). What kind of chant books were the Byzantine Sticheraria. In *Cantus Planus Esztergom and Visegrád* (pp. 563-574). Budapest: Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences.

Αποστολόπουλος, Θ. (2006). Μορφολογικές παρατηρήσεις στα δοξαστικά τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου κατὰ τὸ νέο ἀργὸ στιχηρᾶρικὸ εἶδος. *Πρακτικὰ Β΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου Μουσικολογικοῦ καὶ Ψαλτικοῦ: Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης: Τὰ γένη καὶ εἶδη τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς Μελοποιίας, Ἀθήνα 15-19 Ὀκτωβρίου 2003* (pp. 291-309). Ἀθήνα: Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Βουδούρης, Ἀ. (1998a). Μουσικολογικά Ἀ΄, ἦτοι σημειώματα ἀναφερόμενα εἰς ἐκκλησιαστικούς μουσικούς διδασκάλους μάλιστα δὲ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς μέχρι τοῦ νῦν χρόνου ἀκμάσαντας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1940. *Μουσικοκριτικά* (Τόμ. 17, pp. 159-315). Ἀθήνα: Εὐρωπαϊκὸ Κέντρο Τέχνης.

Βουδούρης, Ά. (1998b). Μουσικολογικά Β΄, ήτοι σημειώματα εις έκκλησιαστικούς μουσικούς διδασκάλους έξωτερικούς άπό του δεκάτου ένατου αιώνου και έξής άκμάσαντας έν τε Κωνσταντινουπόλει και άλλαχού συνταχθέντα παρά Άγγέλου δομειστικού τής Μεγάλης του Χριστού Έκκλησίας του έκ Χερρονήσου. *Μουσικοκριτικά* (Τόμ. 17, pp. 318-484). Αθήναι: Εύρωπαϊκό Κέντρο Τέχνης.

Παννόπουλος, Έ. (2008a). *Η ψαλτική Τέχνη. Λόγος και μέλος στη Λατρεία τής Όρθόδοξης Έκκλησίας* (2^η έκδ.). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Παννόπουλος, Έ. (2008b). *Τά χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής. Άγγλία. Περιγραφικός κατάλογος τών χειρογράφων ψαλτικής Τέχνης τών άποκειμένων στις Βιβλιοθήκες του Ήνωμένου Βασιλείου*. Αθήνα: Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Ίερά Σύνοδος τής Έκκλησίας τής Ελλάδος.

Παννόπουλος, Έ. (2013). Έωθινά δοξαστικά τροπάρια. *Μεγάλη Όρθόδοξη Χριστιανική Έγκυκλοπαίδεια* (Τόμ. 7, σσ. 435-436). Αθήνα: Στρατηγικές Έκδόσεις.

Παννόπουλος, Έ. (2017). Η προσφορά και τó έργο του Πέτρου Βυζαντίου στην Ψαλτική Τέχνη. Άνακτήθηκε06-02-2019, from <https://www.pemptousia.gr/video/i-prosfora-ke-to-ergo-tou-petrou-vizantiou-stin-psaltiki-techni/>

Καραγκούνης, Κ. (2003). *Η παράδοση και έξήγηση του μέλους τώ Χερουβικώ τής Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Μελοποιίας* (Μελέται 7). Αθήνα: Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Ίερά Σύνοδος τής Έκκλησίας τής Ελλάδος.

Καραγκούνης, Κ. (2011). Τά είδη τών χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινής Μουσικής. Μικρά συμβολή στη Μουσική Κωδικολογία. ΣτδΑ΄ *Κύκλος Μουσικολογικών Διαλέξεων. Μάρτιος-Άπρίλιος 2011. Πρακτικά* (σσ. 59-68). Βόλος: Σύνδεσμος Ίεροψαλτών Βόλου «Ίωάννης ό Κουκουζέλης».

Καστρινάκης, Ί. (2014). Γεώργιος ό Κρής, ό πρόδρομος του Νέου Γραφικού Συστήματος τής Ψαλτικής Τέχνης. *Έπιστημονική Έπετηρίδα ΠΑΕΑΚ, Γ΄*, 374-389.

Μαζέρα, Σ. (2012). Γεώργιος ό Κρής *Μεγάλη Όρθόδοξη Χριστιανική Έγκυκλοπαίδεια* (Τόμ. 5, σ. 167). Αθήνα: Στρατηγικές Έκδόσεις.

Μουσική Βιβλιοθήκη διηρημένη εις τόμους και περιέχουσα άπάσης τής έναυσίου Άκολουθίας τά μαθήματα τών Άρχαίων επί τής Βυζαντινής έποχής και μετ΄ αυτήν Μουσικοδιδασκάλων μετá προσθήκης τών μέχρι τουδε άνεξηγήτων. Έκδίδεται έγκρίσει και άδεία τής Α. Θ. Παναγιότητος και τής Ίερ. Συνόδου παρά τών Μουσικοδιδασκάλων τής Πατριαρχικής Σχολής τής Έκκλησιαστικής Μουσικής. Αναλώμασιν αυτών τε και τών φιλομούσων συνδρομητών. Τόμος Δεύτερος. (1869). Έν Κωνσταντινουπόλει: Έν τή Πατριαρχική Τυπογραφία τή διευθυνομένη υπό Κ. Β. Δ. Καλλίφρονος.

Μουσική Βιβλιοθήκη διηρημένη εις τόμους και περιέχουσα άπάσης τής έναυσίου Άκολουθίας τά μαθήματα τών Άρχαίων επί τής Βυζαντινής έποχής και μετ΄ αυτήν Μουσικοδιδασκάλων μετá προσθήκης τών μέχρι τουδε άνεξηγήτων. Έκδίδεται έγκρίσει και άδεία τής Α. Θ. Παναγιότητος και τής Ίερ. Συνόδου παρά τών Μουσικοδιδασκάλων τής Πατριαρχικής Σχολής τής Έκκλησιαστικής Μουσικής. Αναλώμασιν αυτών τε και τών φιλομούσων συνδρομητών. Τόμος Πρώτος. (1868). Έν Κωνσταντινουπόλει: Έν τή Πατριαρχική Τυπογραφία τή διευθυνομένη υπό Κ. Β. Δ. Καλλίφρονος.

Μπαλαγεώργος, Δ. (2003). *Ό Θεόδουλος μοναχός και τó έργο τών συντημήσεων*. Αθήνα.

Μπαλαγεώργος, Δ., & Κρητικού, Φ. (2008). *Τά χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής Σινά. Κατάλογος περιγραφικός τών χειρογράφων κωδίκων βυζαντινής μουσικής, τών άποκειμένων στην Βιβλιοθήκη τής Ίεράς Μονής του Όρους Σινά*. Αθήνα: Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Ίερά Σύνοδος τής Έκκλησίας τής Ελλάδος.

Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α΄ Δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. (1850). (Τόμος 1 περιέχων τὰ μαθήματα τοῦ Ἑσπερινοῦ). Ἐν Κωνσταντινουπόλει: ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου ἁων΄ (Φωτο-ἀνασταστική ἀνατύπωση Ἐκδόσεις Ἐπέκταση, Κατερίνη 1997).

Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α΄ Δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. (1851a). (Τόμος 2 περιέχων τὰ μαθήματα τοῦ Ὁρθρου). Ἐν Κωνσταντινουπόλει: ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου ἁων΄ (Φωτο-ἀνασταστική ἀνατύπωση Ἐκδόσεις Ἐπέκταση, Κατερίνη 1997).

Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α΄ Δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. (1851b). (Τόμος 3 περιέχων τὰ μέγιστα μαθήματα τῆς τε Παπαδικῆς καὶ τοῦ Μαθηματαρίου). Ἐν Κωνσταντινουπόλει: ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου ἁων΄ (Φωτο-ἀνασταστική ἀνατύπωση Ἐκδόσεις Ἐπέκταση, Κατερίνη 1997).

Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α΄ Δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. (1851c). (Τόμος 4 περιέχων τὰ ὅλα τὰ μαθήματα τῆς Ἱερᾶς Λειτουργίας). Ἐν Κωνσταντινουπόλει: ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου ἁων΄ (Φωτο-ἀνασταστική ἀνατύπωση Ἐκδόσεις Ἐπέκταση, Κατερίνη 1997).

Παπαδόπουλος, Γ. (1890). *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς καὶ οἱ ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὑμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι*. Ἐν Ἀθήναις: Τυπογραφεῖον καὶ Βιβλιοπωλεῖον Κουσουλίνου καὶ Ἀθανασιάδου παρὰ τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων (φωτο-ἀνασταστική ἐκδοση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Κουλτούρα μὲ ἀρ. 2, Ἀθήνα 1977).

Στάθης, Γ. (1972). Ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ στὴ Λατρεία καὶ στὴν Ἐπιστήμη (Εἰσαγωγικὴ Τετραλογία). *Βυζαντινά*, 4, 389-438.

Στάθης, Γ. (1975). *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς Ἁγίου Ὄρους. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους* (Τόμ. Α΄, [Μονὲς Ξηροποτάμου, Δοχειαρίου, Κωνσταμονίτου]). Ἀθήναι: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Στάθης, Γ. (1976). *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς Ἁγίου Ὄρους. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους* (Τόμ. Β΄ [Μονὲς Ξενοφώντος, Παντελεήμονος, Σίμωνος Πέτρας, Γρηγορίου, Διονυσίου]). Ἀθήναι: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Στάθης, Γ. (1983a). Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη στὴν Ὁρθόδοξο Λατρεία *Ἐφημέριος*, ΛΒ(3, 4, 6, 13-14, 19, 23), 21, 45, 77, 187, 237, 284.

Στάθης, Γ. (1983b). Πέτρος λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος ὁ ἀπὸ Λακεδαιμόνος. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του (+1778). *Λακωνικαὶ Σπουδαί*, 7, 108-125.

Στάθης, Γ. (1993). *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς Ἁγίου Ὄρους. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους* (Τόμ. Γ΄ [Ἁγίου Παύλου, Κουτλουμουσίου, Καρακάλλου, Φιλοθέου, Σταυρονικήτα, Ἰβήρων, α΄ μέρος]). Ἀθήναι: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Στάθης, Γ. (1995a). Γερμανός Ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν. Ὁ Βίος. Τὸ ἔργο. Στὸ Μελουργοὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνα : Παναγιώτης Χρυσάφης ὁ Νέος καὶ Πρωτοψάλτης, Γερμανός Ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν, Μπαλάσης Ἱερεὺς καὶ Νομοφύλαξ, Πέτρος Μπερεκέτης ὁ Μελωδός. Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς. Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1995-1996(σσ. 33-41). Ἀθήνα: Ὁργανισμὸς Μεγάλου Μουσικῆς Ἀθηνῶν.

Στάθης, Γ. (1995b). Μπαλάσης Ἱερεὺς καὶ Νομοφύλαξ. Στὸ Μελουργοὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνα : Παναγιώτης Χρυσάφης ὁ Νέος καὶ Πρωτοψάλτης, Γερμανός Ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν, Μπαλάσης Ἱερεὺς καὶ Νομοφύλαξ, Πέτρος Μπερεκέτης ὁ Μελωδός. Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς. Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1995-1996(σσ. 55-61). Ἀθήνα: Ὁργανισμὸς Μεγάλου Μουσικῆς Ἀθηνῶν.

Στάθης, Γ. (1995c). Παναγιώτης Χρυσάφης ὁ Νέος καὶ Πρωτοψάλτης. Στὸ Μελουργοὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνα : Παναγιώτης Χρυσάφης ὁ Νέος καὶ Πρωτοψάλτης, Γερμανός Ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν, Μπαλάσης Ἱερεὺς καὶ Νομοφύλαξ, Πέτρος Μπερεκέτης ὁ Μελωδός. Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς. Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1995-1996(σσ. 7-21). Ἀθήνα: Ὁργανισμὸς Μεγάλου Μουσικῆς Ἀθηνῶν.

Στάθης, Γ. (1996). Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος (†23 Ἀπριλίου 1800). Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς. Οἱ ἦχοι τ' οὐρανοῦ. Ἄγιορεῖτες μελουργοὶ «παλαιοὶ τε καὶ νέοι». Μελουργοὶ τοῦ 18ου αἰῶνα. Πέτρος Λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος - Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος. Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν. Περίοδος 1996-1997. Ἀθήνα: Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν.

Στάθης, Γ. (1997). Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος († 23 Ἀπριλίου 1800). *ΕΕΘΣΠΑ*, 32, 317-334.

Στάθης, Γ. (2000). Ἀλφαβητάρι βυζαντινῆς τελετουργίας καὶ ψαλτικῶν ὄρων (α' -β'). *Ἐφημέριος*, ΜΘ(10, 11), 20-21, 21-22.

Στάθης, Γ. (2015). *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς Ἁγιον Ὄρος*. Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χειρογράφων κωδικῶν βυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους (Τόμ. Δ', Μονὴ Ἰβήρων Β' μέρος). Ἀθήνα: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Στάθης, Γ. (2016). *Τὰ Πρωτόγραφα τῆς Ἐξηγήσεως εἰς τὴν Νέαν Μέθοδον Σημειογραφίας* (Τομ. Α', Τὰ προλεγόμενα. Τόμ. Β', Ὁ Κατάλογος). Ἀθήνα: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Στάθης, Γ. (2018). *Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας* (10 ἔκδ., Μελέται3). Ἀθήνα: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Στρομπάκης, Μ. (2006). Ἐκτο αὐτόγραφο Ἀθανασίου Δομεστίκου. Στὸ *Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Μουσικολογικοῦ καὶ Ψαλτικοῦ: Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης: Τὰ γένη καὶ εἶδη τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς Μελοποιίας*, Ἀθήνα 15-19 Ὀκτωβρίου 2003(σσ. 503-511). Ἀθήνα: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Στρομπάκης, Μ. (2014). *Νικόλαος Δοχειαρίτης καὶ ἡ συμβολὴ του στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη* (Μελέται18). Ἀθήνα: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Τζουραμάνης, Κ. (Ed.). (2020). *Ἀναστασιματάριο Δανιὴλ Πρωτοψάλτου. Μεταγραφὴ στὴ σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου*. Πάτρα.

Χαλδαϊάκης, Α. (2003). *Ὁ πολυέλεος στὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία* (Μελέται 5). Ἀθήνα: Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Χαλδαιάκης, Ά. (2005). *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς. Νησιωτικὴ Ἑλλάς.* Ὑδρα. Ἀθήναι: Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Χαλδαιάκης, Ά. (2013). Ἰωάννης Πρωτοψάλτης ὁ Τραπεζούντιος. *Μεγάλῃ Ὁρθόδοξῃ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια* (Τόμ. 9, σσ. 246-248). Ἀθήνα: Στρατηγικὲς Ἐκδόσεις.

Χαλδαιάκης, Ά. (Ἐπιμ.). (2001). *Τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον. Ἐκφραση ἀγάπης στὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθη. Ἀφιέρωμα στὰ ἐξηντάρχρονα τῆς ἡλικίας καὶ στὰ τριαντάρχρονα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς του.* Ἀθήναι: Ἀνατολῆς τὸ περιήρημα.

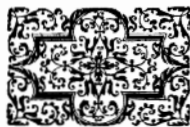
Χατζηγιακουμῆς, Μ. (1975). *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)* (Τόμ. Α΄). Ἀθήνα.

Χατζηπαπᾶς, Π. (2006). Μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Στιχηραρικοῦ Γένους τῆς ψαλτικῆς μελοποιΐας κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς μουσικῆς σημειογραφίας (1814 κ. ἔ.). *Στὸ Πρακτικὸ Β΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Μουσικολογικοῦ καὶ Ψαλτικοῦ: Θεωρία καὶ Πράξις τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης: Τὰ γένη καὶ εἶδη τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς Μελοποιΐας, Ἀθήνα 15-19 Ὀκτωβρίου 2003* (σσ. 359-396). Ἀθήνα: Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Χρῦσανθος, (1832). *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου διὰ φιλοτίμου συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν.* Ἐν Τεργέστη: ἐκ τῆς τυπογραφίας Μιχαὴλ Βαίς (Michele Weis).

Халдеакис, А. (2014). Иаков, протопсалт Великой ц., мелург. *Православной Энциклопедии* (Vol. 20, pp. 504). Москва: Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия».

Халдеакис, А. (2015). Иоанн Трапезундский, протопсалт Великой ц., греч. мелург, кодикограф *Православной Энциклопедии* (Vol. 24, pp. 620-623). Москва: Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия».

*Χριστόφορος Άρβανίτης, Έπίκ. Καθηγητής Κοινωνιολογίας
του Χριστιανισμού και τής Θρησκείας εις τήν Π.Α.Ε.Α.Κ.*

*Ἡ Πατριαρχική Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστική Ἀκαδημία Κρήτης,
εἰς Ἡράκλειον*

On est capable d'avoir un nouvel universel? La réponse éco-chrétienne¹

Ἀρβανίτης Χριστόφορος²

Ἐπίκ. Καθηγητής Κοινωνιολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ
καί τῆς Θρησκείας εἰς τήν Π.Α.Ε.Α.Κ.

1. L'approche éco-sociologique

L'Écologie, un mot qui signifie étymologiquement «parole concernant l'habitat» est la science qu'étudie les relations des êtres vivants en fonction de leur milieu naturel. Le sens fondamental de l'écologie est la notion d'éco-système, une unité naturelle relativement homogène, bien limitée, que nous étudions en rapport de sa fonction: une forêt, un lac, un marécage.³

L'écologie, comme partie des sciences naturelles, a une histoire de 120ans environ. Le terme «écologie» a été proposé et utilisé pour la première fois en 1896 par le biologiste Allemand Ernst Haeckel. Il avait renfermé dans son analyse, des termes biologiques fondamentaux. Il nous a proposé dans son composé *Histoire naturelle de la Création*, de nommer une partie de la zoologie, écologie, science qui explorera tous les rapports d'un être vivant avec le milieu naturel organique et inorganique. Ainsi, l'écologie s'est présentée comme la science de l'interdépendance entre la terre et les animaux qui coexistent dans une région naturelle. Les termes fondamentaux construits par cette science sont: l'habitat, l'inclinaison, la cohabitation, la concurrence, la chaîne des aliments, l'invasion et la succession.

La même année Robert Ejra Park de l'Université de Chicago, a publié un article considérant la ville comme un phénomène naturel, résultat des puissances pas-programmées, à un grand degré incontrôlé, phénomène organisé par des régions de la transformation, du commerce et de la maison. Il a employé le terme «anthropo-écologie», ou, l'écologie de l'homme. L'ouvrage de Park représentait un essai de l'application systématique du premier modèle théorique de l'écologie des plantes et des animaux, sur l'étude des communautés humaines, laquelle, progressivement, a pris le nom «écologie classique de l'homme».⁴

---

¹ Présentation lors du XXXIV - International – Meeting – Rencontre Valeurs universelles et valeurs locales/ particulières entre complémentarités et confrontations 3-6 septembre 2020.

² Christophe Arvanitis est Prof.Assistant sur la Sociologie de la Religion et du Christianisme à l'Académie Ecclésiastique Suprême Patriarcale de Crète.

³ Samuel Pierre, *Les Ecologistes*, (trad. grec). Editions KOMMOUNA. Athènes, 1990, pp.44-45.

Les populations humaines se sont distribués en deux parties : le niveau de la vie (biotique) et le niveau culturel.

a). Le niveau biotique qui comprend des adaptations essentielles pendant la lutte pour la vie, se considère sous-sociable et on l'observe à l'organisation des relations de cohabitation. La lutte pour la vie qui se base sur la collaboration concurrentielle et qui conduit à l'organisation du niveau de vie, détermine aussi la répartition des individus dans un lieu. Cette répartition dans un lieu, reflète l'organisation du niveau de vie de l'organisation humaine.

b). Le niveau culturel qui se fonde sur la communication et le consentement, se considère comme une fondation, basée sur le niveau de vie. Et c'est, sur le niveau culturel que l'écologie de l'homme doit mettre l'accent. C'est pour cela que les domaines culturels n'étaient pas compris dans les premiers ouvrages de la recherche écologique.⁵

En 1938 les critiques commencent. Milan Alihan publie son œuvre *Ecologie Sociale* d'où, il révèle l'erreur logique de la distinction entre le niveau culturel et le niveau de vie de l'organisation humaine. Il a repris l'acceptation, que la concurrence est la procédure fondamentale des rapports humains. La civilisation influence tous les aspects du comportement humain, ainsi un grand partage des opinions a été provoqué. Ceux qui favorisaient l'importance de la civilisation se nommaient «sociaux-culturels» tandis que ceux qui n'étaient pas d'accord, se considéraient partisans d'Ecole «Néo orthodoxe».⁶

Les partisans de la tentative néo-orthodoxe n'acceptent pas que la civilisation, (comme elle s'exprime avec ses valeurs), soit le centre le plus important de la recherche sociologique. Les écologistes socioculturels admettent la civilisation comme la première conception interprétative de l'anthropo-écologie. Le représentant principal de cette conception est Walter Firey, qui soutient que le lieu a une importance symbolique : il ne faut pas qu'on considère qu'il a toujours la caractéristique de créer le coût. Il observe que le lieu est d'une grande importance pour les hommes de façon qu'il se définisse par la civilisation et que les valeurs culturelles interviennent partout, entre le milieu naturel et la communauté humaine.⁷

---

⁴ Park Ejra Robert, «L'écologie de l'homme» in *American review sociology*, 42, 1936, pp.1-15. Aussi, Kouin A. James, «La nature de l'écologie de l'homme» in *Forces Sociales*. 18. pp.161-168. 1939. cité in: *Sociology Theory-Its Nature and Growth* , p. 374.

⁵ *ibid.*, pp. 45-51

⁶ Hans Magnus Enzensberger, *Zur Kritik der politischen Oecologie*, Editions EPICOUROS (trad.grec), Athènes, 1975, p.12.

⁷ N.S.Timasheff - G.A.Theodorson, *Sociological Theory-Its Nature and Growth*, Editions GUTENBERG (Trad.grec), Athènes 1980, pp. 368-369, pp. 374-377.

Une tentative de rapprochement entre la théorie Néo-orthodoxe et socioculturelle est apparue. Les Néo-orthodoxes se mettent à reconnaître la nécessité de l'estimation attentive du cadre culturel, de l'analyse écologique d'une population, ou, d'une communauté. Simultanément, quelques écologistes socioculturels ont reconnu que seulement l'étude des valeurs, que la structure communautaire comprend, ne permet pas une analyse écologique suffisante.⁸ Peut-être, l'analyse démographique et financière de l'organisation communautaire, associée à l'analyse socioculturelle, permettrait une compréhension complète de l'organisation et de la structure communautaire, au lieu d'appliquer seulement l'une de ces deux tentatives. Sans cet argument, il est vraiment difficile de discerner la manière dont l'écologie continuerait de rester une théorie particulière.⁹

Edgar Morin, dans son livre *Pour sortir du vingtième siècle* désirait peut-être interpréter le vers de A. Tarkovski : «Le destin nous poursuit, comme un fou armé d'un rasoir... », interroge : «Qui sommes-nous ? D'où venons-nous ? Où allons-nous ? Des réponses physiques, biologiques, anthropologiques, sociologiques, historiques peuvent résoudre ces questions. Mais ces réponses ne peuvent-elles pas entraîner beaucoup plus grandes questions? L'«Homo Sapiens» connaît-il vraiment, ce qu'est la logique ou la folie, ce qui les oppose et les unit? Est-ce que l'humanité s'avance à travers les reculs

---

⁸ À voir, Louloudis Leonidas, « L'homme et la nature: le caractère de la relation, l'analyse des ses relations », article au revue Nouvelle Écologie, 65, Mars 1990, p.48.

⁹ Les études déjà faites ont approuvé qu'il y avait en deux modèles: a). Le modèle traditionnel espagnol, b). Le modèle américaine des villes. Le modèle traditionnel espagnol se constitue par une place construite au milieu de la ville, et tout près de la ville se trouvent la cathédrale et les bâtiments gouvernementaux. Ordinairement, ils se trouvent auprès des maisons de la haute société et du commerce en détail. Tant que quelqu'un marche du centre en dehors de la ville, le niveau socio-financier abaisse par opposition au modèle écologique des grandes villes modernes des Etas-Unis. Quant au modèle espagnol la région qui entoure le centre de la ville, de dirige en régions semi-autonomes, qui se nomment «barrios». Mais le contact avec le monde extérieur, l'augmentation de la population et l'industrialisation ont provoqué l'apparition des domaines pareils à ceux qui avaient entraîné la formation des villes aux États-Unis. Donc, on a des transformations et des évolutions diverses sur la direction des villes de l'Amérique du Nord. Pourtant, là où cette évolution a rencontré des valeurs d'un modèle différent, bien traditionnel, et a envisagé des réactions grandement fortes. L'industrialisation, l'augmentation rapide de la population et le contact étendu avec les autres civilisations, tentent à abolir ou, à changer les modèles traditionnels. Cependant, ces modèles qui reflètent des valeurs fortement adoptées par tous, elles se maintiennent quelques fois, malgré les appréhensions économiques fortes. Ainsi, l'amalgame de plusieurs donnés et sens écologiques traditionnels avec le cadre socioculturel, apporterait une base satisfaisante sur notre recherche.

passagers et les crises locales, ou, ces idées mêmes du progrès et du développement nous séduisent et nous amènent à la destruction»?¹⁰

Aujourd'hui, on considère l'homme, comme Homo Sapiens et comme Homo Faber. Toutes ces deux définitions sont quand-même restreintes et d'un seul sens. Puisque tous les deux excluent le sentiment, l'amour, la plaisanterie et l'humour, comme des faits secondaires et fortuits. La pensée restrictive, d'un seul sens, est capable (?) de limiter, ou de faire disparaître n'importe quoi ne se considère pas important.¹¹ Pour elle des sujets, comme jeu - contentement - fête - religion sont exclus, comme apparences. La conception restrictive d'un seul sens d'Homo Sapiens-Faber met la base de la conception technico-économique, laquelle domine la société contemporaine.¹²

Tout de même, la pensée technico-financière exprime, comme il est indispensable, l'aspect quantitatif d'une réalité effrayante, technique, économique et démographique. Cependant, elle est aveugle devant la complication de la réalité anthropo-sociale. Les technocrates et les financiers envisagent le monde, d'après les cadences du progrès et le Produit Brut National. Hors de cette quantification, il y a encore le problème du bonheur, de la sanctification des premières nécessités, de la solidarité, de l'assistance, les jouissances familiales et amicales, l'intégration de l'enfant à son entourage social, les difficultés envisagées par les vieillards, la participation au monde, le prix et la valeur du soleil, le problème écologique.¹³ La pensée technico-économique est incapable d'examiner les problèmes dans leurs racines, puisque le mal se trouve à la technique même, et malheureusement, la pensée techno-financière est incapable de prévoir le nouveau.

Le retour écologique sur la terre, depuis les années 70, est une réaction contre la haute industrialisation et l'évolution technologique, une recherche, néo-libératrice, communautaire, de nouvelles façons de vivre.¹⁴ Vers 1950 il semblait que l'industrialisation, le progrès financier de la société eussent comme résultat principal une meilleure vie, le progrès de la société et de l'homme.¹⁵

---

¹⁰ E.Morin, *Pour sortir du vingtième siècle*, (trad. grec), Editions ROES, Athènes 1987, pp. ¹¹ *ibid.*, pp.117, 126

¹² *ibid.*, p.116

¹³ H.Marcuse, *Eros et civilisation*, Editions de Minuit, 1968, p. 90

¹⁴ J.Robin, «Après 1975: les ruptures culturelles» in *Changer d'ère*, Paris 1989, Editions du Seuil, pp.70-72.

¹⁵ Pierre Samuel, *ibid.*, p.213

2. Une approche éco-chrétienne

Or, on a besoin d'être situé comme êtres humains dans le monde naturel et biologique, et de reconnaître notre vraie position socioculturelle. Cela veut dire qu'il faut que notre société soit capable d'accepter chaque chose différente, de travailler avec cela, de discuter avec cela, en commençant bien sûr par elle-même. On doit comprendre l'enchaînement de la civilisation avec l'Écologie. Donc, on doit suivre la voie contraire de celle que nous avons suivie jusqu'aujourd'hui. Inversion du chemin d'égoïsme. Inversion de la marche d'Adam et d'Eve. Une marche vers l'histoire du salut de nouvel Adam.

Dostoïevski quelques millions ans de temps solaire, devant Marx, avait compris et avait montré, en racontant l'histoire de Raskolnikof et de Sonia, de quelle manière se constitue un nouveau cycle de l'humanité. Dostoïevski avait sûrement la conscience de la catholicité de l'Église et de la transsubstantiation de l'homme entier, dans sa marche de gagner encore une fois sa nature humaine, sa palingénésie à l'image et à la ressemblance de Dieu. Le pardon ne peut venir que de ceux qui ont été agressés, lésés, blessés de ceux, que leurs prochains ont été les victimes. L'égoïsme cultive la vengeance et la haine. La metanoïa, L'AMOUR. L'éloignement des débuts théologiques et religieux, avait comme conséquence l'aliénation de l'homme par lui-même, par son voisin, jusqu'au milieu naturel. La direction est connue : c'est une manière matérielle de vivre dans la civilisation de l'abondance et de la consommation et de l'exploitations des dépôts de notre planète.

Il serait souhaitable de découvrir continuellement ce qu'est offert au changement de manière à pouvoir ensuite le transformer et l'intégrer consciemment dans notre société et vie. L'écologie constitue aujourd'hui un repli de l'humanité. Le Métropolitite de Kisamou et Selinis, Eirinaïos, pendant la présentation de la Sainte Semaine par la télévision, a dit que les écologistes sont les prophètes de notre siècle, en posant de cette façon la réunion de la nature à la vie sociale.

On connaît bien le monde du contrôle de la vie sociale du peuple par les prophètes pendant la période de l'Ancien Testament. On a la procédure sociale du contrôle, chaque fois que le peuple «perd sa croyance» en Dieu, tourne la loi et se dirige vers l'aliénation. Les écologistes, à travers une dimension prophétique de l'interprétation des événements contemporains, nous dénoncent «au contrôle», la pensée sur le présent et l'avenir de l'homme, les relations sociales et surtout, aux relations perturbées de la société avec la nature.

2.1 Les Pères

La notion du monde comme création de Dieu était étrangère à la pensée grecque. Dans les narrations mythologiques des Anciens Grecs sur l'origine du monde, et plus tard dans leur philosophie, le monde a été considéré comme né et pas comme créé. Dès le chaos primordial d'Hésiode jusqu' à la matière préexistante d'Anaxagore, on voit que le principe fondamental de la philosophie grecque est: «rien ne provient du néant». Selon ce principe, Dieu le technicien, prend et façonne la matière à naître, qui existe éternellement, **αἰδίως**, en lui et donne, de cette façon, l'existence à tout ce que l'on voit. Plotin, qui était bien influencé par l'enseignement du christianisme sur Dieu, parle en clarté de l'être transcendant dont tout prend, à la fois, forme et existence.

La cosmologie chrétienne a comme source le livre de la Genèse et comme fondement le dogme que tout a été créé librement par Dieu du néant **ἐκ τοῦ μηδενός**. Ainsi il existait dès le début une ouverture béante entre la cosmologie chrétienne et «du dehors», **«θύραθεν»**. Néanmoins les intellectuels chrétiens ont adapté quelques idées de la **«θύραθεν»** cosmologie, qui ont joué un rôle vif, important et déterminant pour l'élaboration théologique de la doctrine de la création.

De l'enseignement platonicien, ils ont pris le principe que la puissance divine arrange tout d'une façon meilleure et que celui qui cultive la philosophie peut distinguer mentalement la sagesse divine et sa logique. De la philosophie stoïcienne a prévalu la notion de la providence divine qui a trouvé un terrain favorable dans la pensée théologique chrétienne. De la même manière favorable, la pensée chrétienne a aussi reçu les notions de la cause première, les preuves qu'il existe vraiment un Dieu bon et sage, la possibilité d'acquérir une connaissance naturelle de Dieu quand on observe l'ordre et l'harmonie de l'univers, et la stabilité des lois naturelles.

En tout cas, on peut trouver aussi des idées semblables dans l'Ancien Testament, surtout dans les Psaumes et les livres sapientiaux, mais cette ressemblance est superficielle, car il y a avait des différences profondes entre la pensée grecque et biblique. Cette influence existe seulement pour que les vérités de la révélation soient encadrées et formulées, afin de devenir plus accessibles et compréhensibles à l'homme de cette époque-là. La substance de la révélation demeure inaltérable et remplit les formes qui l'encadrent de sa force rénovatrice.

2.2. La liturgie éco-eucharistique

Cette anaphore eucharistique est une attitude fondamentale. On peut discerner trois parties qui donnent un caractère trinitaire:

a. La première partie est une prière de remerciement pour la création s'adressant au Père;

b. La deuxième partie est un mémorial reconnaissant de l'œuvre rédemptrice, libératrice du Fils pour la création.

c. La troisième partie est une supplication ou invocation ou «épiclèse» pour la descente du Saint-Esprit afin que par Lui nous recevions «la plénitude du Royaume» sur la terre, sur toute la création.

Le prêtre remercie Dieu, au nom du peuple, de nos avoir donné l'existence: «Du néant tu nous a amenés à l'être ». Reconnaître que notre existence a son origine dans l'acte créateur de Dieu et l'en remercier est en effet de debout de la foi: «C'est par la foi que nous comprenons que les mondes ont été formés par une parole de Dieu de sorte que ce que l'on voit provient de ce qui n'est pas apparent» (Héb.11,3). C'est l'acte de gratitude le plus élémentaire.

C'est en effet par cette action de grâces permanente que l'homme reconnaît l'œuvre du Créateur, lui «renvoie» sa gloire (ἀναπέμπω=envoyer vers le haut, mais aussi renvoyer à nouveau); c'est par cette attitude d'eucharistie, d'action de grâces, que l'homme, qui est la conscience de la création, reconnaît le lien qui unit la création au Créateur et maintient, par ce reconnaissant, le courant d'amour entre le Créateur et la Création, et, par là même, l'harmonie de l'univers.¹⁶

Le Père Jean écrit:

*« L'archétype est venu vers l'image, le Créateur vers sa créature et la créature fait retour à son Créateur ».*¹⁷ Le christianisme par sa liturgie est offert au monde entier. A travers elle se rétablit donc l'unité des hommes avec Dieu et les saints de l'autre monde, ainsi que l'unité entre les hommes. *« A l'office divin, l'unité est vraiment la grande préoccupation, et celle-ci se réalise à travers la réconciliation avec Dieu, la célébration des sacrements, la purification et la lumière qui sont accordées aux chrétiens, la montée dans la perfection en Jésus-Christ. La liturgie de l'Eglise de Dieu est le salut du monde ».*¹⁸

Cependant l'influence de la liturgie ne concerne pas uniquement ceux qui y participent, mais encore les absents et même le monde entier. L'Eglise

---

¹⁶ *Dieu est Vivant*, pp.321-322, 312-313, par une équipe de chrétiens orthodoxes Editions du CERF, Paris 1987.

¹⁷ « Le Message Orthodoxe », Revus trimestriel p.35., No 116., Paris, 1991.

¹⁸ *ibid.*, p.35

a été fondée pour le salut de tous les hommes et la liturgie est célébrée pour le monde entier. Le bénéfice de la liturgie n'est pas seulement pour l'Eglise mais pour l'univers entier, pour tous les hommes de toutes croyances, de toutes confessions, car le Sacrifice non-sanglant et la prière sont présentés au Seigneur mais aussi à l'univers et lui dispensent son amour. Il lui donne l'abondance des fruits de la terre, la paix dans la vie sociale, le succès dans les sciences, les arts, le travail de la terre, l'économie domestique. Son amour s'étend non seulement aux hommes, mais aux bêtes qui sont à leur service.

La liturgie est un contrepoids et un arrêt, au profit des fidèles, de la corruption qui règne dans le monde. Là où concélébrent l'évêque, les prêtres, les diacres et le peuple, là où tous concélébrent et communient, là est la véritable vision, la manifestation de l'Eglise dans la plénitude et la Vérité. La vie de l'Eglise tout entière s'est recentrée sur l'eucharistie, et ce phénomène, d'ailleurs, est partagé par les autres confessions sur chrétiennes, et a favorisé le renouveau spirituel catholique autour de Vatican II.

À côté de l'homme-prêtre du monde et de Dieu se dresse toute la création qui glorifie elle-même le Créateur, quand celui-là offre le sacrifice eucharistique. Le tout de la création participe, **μετέχει**, à la liturgie divine de Dieu et du Peuple. L'homme constitue la miniature de tout l'univers-**κόσμος** et, d'autre part, le **κόσμος** constitue l'agrandissement de tout l'homme. L'âme du **κόσμος** est la création intelligible et son corps la création sensible. De même, l'âme de l'homme est la création intelligible, tandis que son corps est la création sensible. Puisque l'homme constitue la composition du monde sensible et intelligible, en même temps il constitue «l'unité naturelle» des deux mondes. De toute façon le monde intelligible et sensible aux mains de l'homme-prêtre accomplit sa diaconie liturgique. La **παρουσία** de l'homme dans le monde, le transforme d'un lieu inutile à un lieu liturgique.

La beauté divine et créatrice du cosmos exhorte l'homme à faire la doxologie de Dieu et, en même temps, le monde se fait le lieu où l'offre doxologique du pain béni de l'homme est célébré secrètement, **λειτουργείται**, il se fait un œuvre du peuple. La beauté du monde sensible manifeste la beauté divine et le monde sensible constitue la temple tout à fait beau de la présence du **Λόγος** de Dieu. De ce temple-même s'envoie en haut la doxologie commune et unanime de toute la création: «Tous les invisibles Te chantent, tous les visibles Te vénèrent, tous sont obéissants à Sa parole Seigneur».

Le monde matériel devient dans les mains de l'homme-prêtre un cadeau eucharistique qui s'offre au Créateur. L'homme a reçu le monde par les mains de Créateur comme cadeaux divin plein de bénédictions. Ce monde béni, l'homme offre à Dieu, comme cadeau de son eucharistie liturgique: «Ce qui

est à Toi, le tenant de Toi, nous Te bénissons, Nous Te rendons grâce, Seigneur, et nous Te prions, ô notre Dieu». L'homme reçoit le monde comme bénédiction et il l'offre comme Sacrifice Eucharistique.

Le monde arrive-approche à l'autel par l'homme et avec l'homme. Sur l'autel effrayant, le Cosmos, l'homme-le pain-le vin, reçoit la bénédiction de l'Esprit vivifiant et ce fait Eucharistie. L'homme communie «le repas eucharistique», qui est le Christ lui-même, et à partir de ce moment-là devient lui-même (l'homme) l'Eucharistie durable. Dans la fête de la vraie lumière tout et tous se transforment en une vraie eucharistie et en ce moment-là Dieu est exalté au-dessus des cieux et Sa gloire resplendit sur toute la terre, **εἶδομεν τό φῶς τό ἀληθινόν...** A partir de cela, le monde et l'homme unis et fraternisés arrivent à leur destination temporelle et ils deviennent présents continus et éternels. Au-dessous de cette contemplation eschatologique de la liturgie divine les personnes font partie d'une attitude-dimension symbolique dont les paroles et les **πράξεις** nous conduisent-amenent au Royaume de Dieu. Le sacrifice historique et salvatoire de Jésus-Christ se maintient continuellement dans le temps. Or, le sacrifice dépasse en même temps pour devenir une **πράξις** eschatologique et perpétuelle toujours attachée à l'aspect sacrifié et eucharistique.

Tous ceux qui refusent de voir dans la matérialité du Pain Eucharistique la **ἔνδοθεν κρυπτομένη θεότητα** (la déité cachée à l'intérieur du matériel) sont presque semblables aux Juifs, qui, quand le Christ disait qu'il est «le pain descendu de cieux», se contestaient face à lui. L'Esprit Saint sanctifie la matière, le pain et le vin, en la remplissant de la Grâce de Dieu et en la transformant en Corps et en Sang du Christ. En se nourrissant de la chair du Christ et en buvant son sang, l'homme avec tout son corps et sa totalité est allié «en vérité» de Celui dont l'accomplissement de sa Déité donne à l'homme la Grâce. Cette communion et relation matérielle donne la possibilité à l'homme du renouvellement et elle achève-accomplit l'incorruptibilité et sa sanctification, car il s'est devenu ressemblant, selon la grâce, de Dieu, ami de l'homme, **φιλόανθρωπος**, et Seigneur.

Le repas et la boisson sensibles pendant la liturgie divine correspondent à l'unité du corps et de l'âme de la personne humaine. La liturgie divine rend le corps et le sang du Christ sensibles en employant des éléments matériels pour sanctifier et diviniser l'homme de façon possible à sa nature. L'homme s'unit à Dieu pas seulement de façon intelligible et spirituel mais aussi de façon sensible. Et certainement cette relation et unité sensible en Dieu c'est une unité sacramentelle-mystérieuse qui se constitue pendant la Communion Divine.

Dans toutes les liturgies divines le changement existentiel eucharistique

du pain et du vin au corps et au sang du Christ est l'offrande par laquelle on commence le sacrifice mais il est aussi le but de la métamorphose extrême et du renouvellement du cosmos. Le fidèle, ayant cette perspective et cette réalité devant lui, ne s'écrase pas au-dessous du mal usage du monde, **παράχρησις**, et ne s'emprisonne pas par les fers de la consommation. Il demande les biens matériels pour être assuré à l'égard de son existence biologique mais d'une manière et d'un désir mystagogique peut discerner dans les matériaux la Grâce incréée, en disposant leur utilisation comme Liturgie et Eucharistie.

Tous les efforts, qui portent sur la sauvegarde des créatures humaines, sur le discernement, sur l'estimation et sur la perception des données objectives philosophiques, scientifiques et technologiques de notre époque, mais aussi ceux qui portent à l'amélioration de la qualité de la vie humaine en fonction de l'environnement, trouvent également leur possibilité de l'unification et de la récapitulation dans la liturgie divine. Celle-ci constitue «la solution alternative» aux problèmes et aux impasses de la civilisation contemporaine, occidentale. Elle constitue le principe de la communauté humaine rassemblée en paix et en justice devant le trône royal de son Créateur. Elle constitue une réorganisation responsable et décisive de notre vie. La liturgie dans son caractère eucharistique reçoit les fidèles, la vie, les fruits de leur travail et toute la nature comme les cadeaux des êtres humains et, tout d'abord comme le cadeau de Dieu-Père.

Ce caractère eucharistique de la vie se trouve bien sûr à l'antipode de l'envie maniaque et consommatrice qui domine et qui compose la crise morale de la civilisation contemporaine. Si cette qualité eucharistique peut être vivante par les chrétiens en face du monde, ce sera possible de réaliser le changement nécessaire des institutions et des structures sociales, de façon que notre société soit libérée de ses insuffisances radicales et fonctionnelles.

3. Une église «éschato-écologique».

L'Église et le monde ont une relation réelle permanente qui signifie que le monde ne peut être conçu sans la structure de l'Église et l'Église ne peut d'aucune manière être localisée en dehors du monde, car elle constitue le cœur de cet organisme.

Selon Saint Maxime, Dieu tient toute la création et l'unifie. Aussi, pour lui, l'Église est à l'image de Dieu, création divine mais aussi unité sociale. De même, elle constitue l'image de l'univers en deux formes. D'abord comme autel sacré et puis comme le lieu où le peuple peut être rassemblé. On peut dire, qu'il y a vraiment une distinction entre les deux formes, mais

on voit aussi l'existence d'une unité ineffable. L'Eglise donc est le monde et le monde est l'Eglise. L'Eglise, en étant une, sainte, catholique et apostolique cela signifie qu'elle a des dimensions et des prolongements sur toute la création. Chaque chose perd son autonomie et entre dans l'unité de Dieu et de sa création. C'est pour cela que la marche de l'Eglise est combattante. Sa présence à travers des formes de la vie visible et organisé, donne continuellement le message de la construction d'une œuvre.

L'Eglise est considérée comme un corps des membres d'une articulation correcte et d'une cohésion juste de la structure, dans la réalité naturelle, intelligible et historique. Et cela parce qu' au cours de la marche de l'Eglise, chaque élément naturel et historique se trouve jugé, digne et béni, cela signifiant que la réalité sensible ne s'abandonne jamais comme inutile mais se transforme continuellement pendant cette marche.

D'ailleurs la nature de la perfection et, en général, de l'œuvre de l'Eglise, est exactement celle de l'accomplissement de l'unité harmonique entre la dimension du sensible et de l'intelligible tout au long de la marche ascendante. Autrement il ne peut d'aucune manière exister le progrès, car chaque disjonction dans le lieu de la création provoque une mortification une pétrification, une déviation et une stagnation du problème écologique. L'Eglise est à la fois visible et invisible, sensible et intelligible, naturel et surnaturel, historique et éternel. Cependant, elle conserve aussi le caractère de la créativité car il ne cesse jamais d'être la création de Dieu. Mais l'élément historique, qui s'achève sans cesse, est en même temps eschatologique et l'élément eschatologique est en même temps historique. En d'autres mots, la marche de l'Eglise est historique et eschatologique.

L'Eglise a les dimensions de la longueur, de la largeur et de la profondeur. Les dimensions de la largeur et de la longueur, c'est-à-dire de l'action et de la théorie naturelle, forment le lieu historique; la dimension de la profondeur est le lieu eschatologique. Par conséquent, l'histoire du point de vue théologique, ne peut rien nous dire sans l'eschatologie. Mais la compréhension même de l'eschatologie ne peut être effectuée sans l'histoire.

L'enseignement de l'Eglise, la formulation du dogme et sa dimension sociale du culte, et toute la vie ecclésiastique sont des choses inconcevables en dehors de la réalité historique. En intégrant tout cela dans l'événement réel de la destruction écologique actuelle, illogique, on comprend que la rationalisation contemporaine de la dimension culturelle de la civilisation industrielle a perdu ses cohésions et ses structures vraies et justes du point de vue de la création divine. La distinction schizophrène entre l'individuel et le social, qui se passe en dehors du milieu de l'unité qu'offre l'Eglise, a conduit

à travers le critère de l'honnêteté au multiples formes du mauvais usage du monde, qui modifient la création en un objet impersonnel, la violent impudemment afin de la soumettre à la fin à la volulimie et à l'avidité de l'homme. Cependant l'homme oublie qu'il est éloigné de Dieu et que cet acte d'autonomie de la création le conduit aux formes d'idolâtrie. Ainsi, en agissant en dehors de l'Eglise, il essaie d'assurer sa souveraineté sur la création par une ignorance volontaire du «prochain» πλησίον, ou même encore par l'anéantissement et l'extermination du prochain. Pour la Théologie Orthodoxe pourtant, le mauvais usage du monde ou la position correcte envers lui est la PIERRE DE TOUCHE qui examine toute la moralité de l'homme.

La pollution des rivières, des mers et de l'atmosphère, la destruction des arbres et la transformation des forêts en des paysages lunaires, l'accumulation des restants radioactifs dans les êtres vivants, la surcharge de l'atmosphère de bioxyde de carbone, rendent évidents la faiblesse de la «science» de conserver l'équilibre au monde, mais en plus la crise morale très profonde et spirituelle de l'homme désarticulé. Il constate pourtant que celles-ci le conduisent, à la fin, au danger; et pour cela son œuvre «créatrice», se modifie en destruction de la création, ayant comme victime première lui-même.

Les deux aspects de la société actuelle, la technologie et la fausse conception de l'économie servent et assurent l'imposition centro-individuelle sur le monde et la disposition consommatrice en qualité des applications effectives d'une cosmologie impersonnelle. La cosmologie ecclésiastique rejette l'esprit de consommation et la disposition du néo-enrichissement, comme des formes du mauvais usage du monde et elle soutient que ceux qui en aspirent vivent en dehors du monde dans une vie antinaturelle. Ils en existent beaucoup qui paraissent aux yeux des hommes «comme des célèbres, des riches et des sérieux surtout» et la seule chose qu'ils ne puissent comprendre dans leur égoïsme, l'eudémonisme et la centro-individualisme qui les possèdent, soit la HONTE.

C'est autre chose que la participation au monde en qualité de création et preuve de l'amour de Dieu pour l'homme, que l'enrichissement et la consommation à laquelle l'homme fait un mauvais usage du monde. Quand des éléments et des biens de la création matérielle, nécessaires pour la vie de l'homme, entrent dans le territoire de l'Eglise et sont utilisés par Elle, ils deviennent des éléments et des moyens du salut. L'eau devient un moyen de purification corporelle et spirituelle par la plongée au cours du Saint Baptême. Le pain et le vin, des éléments représentatifs de la nature matérielle, deviennent Corps et Sang du Verbe Incarnée de Dieu et du Créateur. L'huile devient le Saint Chrême (confirmation) et un moyen de

thérapie, (Sainte-Onction). Ce rassemblement et cette sanctification de la matière, son usage symbolique-réel intense qui existe dans l'Orthodoxie peut conduire à un respect profond de la nature. Le matérialisme scientifique autant que le romantisme n'ont pu rétablir la juste relation entre l'esprit et la matière. Car le premier le conduit à la prédominance absolue de l'homme en face de la création sans aucune acceptation de l'intention métaphysique ou eschatologique en elle, et le second, par l'anthropocentralité excessive, a servi encore plus, à l'anthropocentrisme idéal débridé.¹⁹

Cependant, d'une manière d'autocritique dans le domaine de la théologie chrétienne, on doit admettre que celle-ci a servi plusieurs fois un certain idéalisme anthropocentrique par le soutien de l'hypostase spirituelle de l'homme. Il s'agit, certes, des mauvaises interprétations de l'Écriture Sainte,²⁰ comme une force totale matérielle et souveraine, ou bien de fausses applications de la moralité chrétienne, par la répulsion de tout matériel en qualité d'anti-idéal de la vie chrétienne.²¹ Saint François d'Assise est un exemple d'auto-restriction, de prudence, de «naturalité» mais aussi d'amour et du respect pour la création. C'est lui qui force Leonardo Boff d'abandonner la Théologie de la Libération et de passer (en critiquant le Marxisme comme inefficent!) à la Théologie de l'Écologie en disant: «Je pense travailler dans la ligne de Saint François d'Assise, en quelque sorte un précurseur des écologistes».²² J'ajoute que la compréhension profonde de l'action éshato-écologique du sacrifice qui prend place au cours de Synaxe de Liturgie et le caractère qu'elle attribue à la vie personnelle et sociale à travers le principe de l'amour est une présupposition fondamentale.

---

¹⁹ Nisiotis Nicolaos, « La nature comme création » (en grec) dans *Revus Synaxis* 14, p.13, 1985.

Les résultats sont indiqués aujourd'hui par l'Écologie. On comprend que la rationalité souveraine de la civilisation technique - industrielle - électronique d'aujourd'hui n'a absolument rien à faire avec la juste relation entre l'homme et la nature. Il s'agit d'une révolution aussi rationalisée (toujours pour le bien de l'homme) qui apparaît d'une manière plus claire dans les relations des deux sexes. La relation entre l'homme et la femme est une relation d'exploitation ayant comme but la volupté subjective et l'exploitation, car la «matière» est même ici séparée de sa substance, de la personne. Ainsi l'amour et le respect d'admiration ont donné leur place à l'exploitation instantanée de l'hypostase. La crise actuelle dans la relation des deux sexes reflète la crise dans la relation entre la nature et l'homme dans une ère de souveraineté de la technologie.

²⁰ Matsukas Nicolaos, *Logos et Mythe* (en grec), Editions POURNARAS, Thessalonique, 1990, p.11

²¹ E. Morin *ibid.*, p. 269

²² Pascal Blaise *Pensées* n.490, Editions de Cluny, Paris, 1942

4. La primauté de la Fraternité éco-œcuménique

Cette présupposition conduit le Pape Paul VI à parler de l'amour de l'homme pour l'homme et de la civilisation de l'amour qui donnera la métamorphose du monde.²³ Et pour le Pape Jean-Paul II cela signifie que la solution du problème écologique consiste à changer de style de vie. Il dit: «La société actuelle ne trouvera pas de solution au problème écologique si elle ne révisé sérieusement son style de la vie».²⁴

De même façon, Le Patriarche Œcuménique de Constantinople Démétrios I dans son message adressé à la Conférence de Séoul pour: «La Justice, La Paix, et L'Intégralité de la Création» accentue: «*Au cours des temps modernes l'homme a voulu s'émanciper et s'éloigner de Dieu. Cette émancipation, encore intensifiée sous l'influence des divers systèmes idéologiques et sociaux, a obscurci la clarté de la foi de conscience et perverti le lien fonctionnel indissoluble de l'homme avec le Créateur et la Création divine*».

Cette aliénation spirituelle a également eu des répercussions sur les rapports de l'homme avec son prochain. Le gardien et économiste de la création divine désigné par Dieu a la prétention de s'arroger le pouvoir de maître arbitraire et de gérant arrogant, méprisant et le caractère sacré de la création, et même le fait que le genre humain en a absolument besoin pour sa survie. Il devient ainsi une menace directe pour la vie même de notre planète et l'angoisse générale face au danger imminent ou en puissance d'une catastrophe apocalyptique du monde, car « le salaire du péché c'est la mort » (Rom. 6,23)...

...En vérité, aujourd'hui, guérir ce mal spirituel et physique est le premier devoir du monde chrétien qui doit lutter avec assurance dans un esprit de la métanoïa pour restaurer « le logos » de la création et « le logos » de l'économie divine. »²⁵

Le Pape Jean Paul II dans sa dernière encyclique *CENTESIMUS ANNUS*, combinant le travail avec le droit de la propriété, la destination des biens communs et de la terre, a écrit: «*Dieu a donné la terre à tout le genre humain pour qu'elle fasse vivre tous ses membres, sans exclure ni privilégier personne. En raison de sa fécondité même et de ses possibilités de satisfaire les besoins de l'homme, la terre est le premier don de Dieu pour la subsistance humaine*».²⁶ Continuant il attache le problème de la consom-

---

²³ Patrick de Laubier, Pour une civilisation de l'amour, Editions FAYARD, 1990, p.204

²⁴ *ibid.*, p.231

²⁵ *Revus EPISKEPSIS*, 435, Editions CENTRE ORTHODOXE, Chambesy, 1990, pp. 11-14.

²⁶ Jean Paul II, *CENTESIMUS ANNUS* Lettre encyclique, p.62

mation à la question écologique et dit: *«L'homme...consomme d'une manière excessive et désordonnée les ressources de la terre et de sa vie même. À l'origine de la destruction insensée du milieu nature, il y a une erreur anthropologique, malheureusement répandue à notre époque. L'homme... oublie que cela s'accomplit toujours à partir du premier don originel des choses fait par Dieu »*.²⁷ Et il ajoute: *«L'humanité d'aujourd'hui doit avoir conscience de ses devoirs et de ses responsabilités envers les générations à venir »*.²⁸

En 2019, le patriarche œcuménique Bartholomée à la Conférence scientifique internationale, qui s'est tenue sur l'île de Halki, a déclaré que les initiatives de l'Église ne visent pas à la confrontation avec le pouvoir laïque et économique, mais, en tant qu'acte d'obéissance à la Parole de Dieu et de responsabilité envers l'homme moderne et les générations futures, souhaitent poursuivre les efforts qui mettent la question écologique au cœur de la sphère publique.

Dès mai 2015, le pape François dans l'encyclique verte «Laudato Si», considéré comme un cri en faveur de notre planète, une véritable angoisse, un appel vibrant à la conversion, au ton souvent dramatique, a lancé un appel pressant pour que tous, dirigeants politiques, financiers, économiques et simples citoyens dialoguent, agissent et changent de vie. *«Loué sois-tu mon Seigneur pour sœur notre mère la terre, nous soutiens et nous gouverne, et produit divers fruits avec les fleurs colorées et l'herbe»*. De saint François d'Assise on passe à Pape François : *«L'homme et la femme post modernes courent le risque permanent de devenir profondément individualistes et beaucoup de problèmes sociaux sont liés à la vision égoïste actuelle axée sur l'immédiateté, aux crises des liens familiaux et sociaux, aux difficultés de la reconnaissance de l'identité»*. Saint François d'Assise, saint Thérèse et saint Jean de la Croix sont reprisés pour un appel aux tous les hommes à œuvrer pour le bien de la terre.

Ainsi, dans cette civilisation de la technologie et de la consommation qui neutralise l'homme et le transforme en unité de consommation, qui objectivise la vérité et réduit la vie à l'«efficacité» utilitariste, qui milite frénétiquement pour l'aliénation humaine et opère pour la destruction de l'environnement naturel de l'homme, la vérité de la personne humaine est fondée au pieds; l'unique et seule vérité capable de surmonter la mort et la dissolution de l'individualité de la personne humaine est suffoquée. Le phénomène sociologique de l'indifférence religieuse est directement lié à cette forme de la société: il y domine une attitude passive, qui se limite à

---

²⁷ *ibid.*, p. 76

²⁸ *ibid.*, p. 77

l'eudémonisme individualiste et où les vraies questions et les vraies préoccupations sur la qualité de la vie, sur le salut et le dépassement du caractère tragique de la mort sont négligées ou écartées; où l'on fait obstacle à toute position dynamique existentielle face aux vraies qualités dans la vie.

L'Eglise dans le nouveau contexte pluraliste et fortement laïcise du continent européen a certainement besoin d'un «discours de sagesse» pour répondre de façon convaincante, non pas aux arguties idéologiques ou aux doutes abstraits posés par les différents «systèmes» rationalisés de notre temps, mais aux grands problèmes réels de la vie et de la mort que l'homme européen contemporaine affronte: l'attitude souvent inhumaine des systèmes politiques, économiques et sociaux; les menaces très graves qui pèsent sur l'environnement naturel; l'aliénation de l'homme causée par ce «bien-être» et par ce «bonheur général» qui se répandent de plus en plus et se substituent toujours davantage à la vérité de l'existence humaine; le danger des armes nucléaires qui risquent de causer des dommages irréparables à notre planète.

Il est pourtant réconfortant de savoir que le chemin âpre et difficile sera plus aisé grâce à la ferme volonté et à l'intention constate des Eglises européennes de cheminer ensemble, de collaborer avec charité et confiance mutuelle, de se consulter l'une l'autre avec humilité et dans un respect réciproque, de se soutenir mutuellement et continuellement pour toute chose.

De cette façon, leur témoignage sera plus crédible pour ceux qui ne croient pas, plus dynamique et efficace auprès de ceux qui ont la foi. A travers le partage de leurs dons et de leurs expériences les Eglises s'enrichiront; elles approfondiront leur connaissance réciproque et leur esprit œcuménique; elles donneront leur contribution valable et indispensable au rapprochement et à la réconciliation des chrétiens.

Cette œuvre commune de vivifications provoquera une révolution spirituelle dont les répercussions peu à peu s'inscriront dans la vie sociale et économique. Nous, hommes de la fin du second millénaire, si souvent orphelins, sans feu ni lieu, nous trouvons dans l'Eglise notre demeure. Et l'Eglise unit le ciel et la terre car dans sa profondeur est le monde en voie de christification. La terre, aujourd'hui, n'est plus la Mère toute-puissante. Alors, qu'elle soit cette fiancée que nous devons protéger du viol et conduire aux noces de l'Agneau.

Donc, c'est à nous, alors, la question: **On est capable d'avoir un nouvel universel?**

**Gabriel Severos, metropolita di Filadelfia
e Massimo Margunios, vescovo di Cithira.
Vita, controversia teologica e particolarità canonica.**

Archim. Nifon Vasilakis s.cretese
Dott. DCO Pontificio Istituto Orientale
Ex alumni Pontificum Collegium Russicum

INDICE: 1. *Vita di Gabriel Severos, metropolita di Filadelfia*, 2. *Vita di Massimo Margunio, vescovo di Cithira*, 3. *La conflittualità teologica tra Massimo Margunio e Gabriel Severos*, 4. *La causa e il significato della loro controversia*, 5. *Caratteri particolari della Chiesa*

1. Vita di Gabriel Severos (1541-1616), metropolita di Filadelfia

Gabriel Severos nacque il 1541 da genitori Monemvasini¹. Invece secondo altri studiosi, Severos nacque il 1539². Più plausibile ci sembra la prima data. Non sappiamo ancora quale fosse il suo nome di battesimo. Gabriel aveva al inizio il cognome «Sviro» e più tardi è diventato Severos³. Suo padre si chiamava Trifon, la sua familia era ricca, fedele, con amore per Dio, per la patria e per l'educazione⁴. Severos nacque e crebbe in Monemvasia⁵.

Come luogo, però, della sua nascita abbiamo due possibili opinioni dagli scrittori⁶ fino ad oggi. Non è ancora chiaro se lui fosse nato a Monemvasia, come credono alcuni, o se lui nacque in uno dei territori che erano sotto la dominazione veneta, come pensano altri. Più possibile è che Severos nacque in un paese delle colonie venete⁷. Questo può essere spiegato, perchè nel 1540 Monemvasia passa sotto la dominazione turca e tanti dei suoi abitanti abbandonano la loro città cercando rifugio vicino ai veneziani. Si può capire che la vita sotto la dominazione veneta non era così dura come presso i turchi. Se davvero Gabriel non è nato a Monemvasia potrebbe essere molto possibile come paese della sua nascita, l'isola di Creta, con la quale aveva rapporti stretti

---

¹ Cf. E. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ, *Γαβριήλ Σεβήρου*, ΕΦ 11 (1913), 5.

² Cf. X. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ορθοδοξία και Δύση*, 118.

³ Cf. E. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique*, V, 29.

⁴ Cf. I. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία*, 65.

⁵ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 468-469.

⁶ Cf. K. ΣΑΘΑ, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, 218.

⁷ Cf. X. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΘΗΕ 4, 117.

e relazioni di cuore. Severos aveva visitata Creta tante volte e sua madre abitava lì. Ancora c'è un'informazione che Severos da tanti anni conosceva Margunio⁸, cioè una persona nata a Creta. Quindi Severos e Margunio erano amici d'infanzia da quando erano giovani o bambini. Creta aveva rapporti stretti con Monemvasia, la quale era un importante tramite del viaggio da Creta a Venezia. Più plausibile ci sembra la prima ipotesi per il luogo di nascita di Severos, seguendo la maggioranza degli scrittori. Questa informazione ci sembra più plausibile; Severos nacque a Monemvasia, però, è vissuto a Creta, ove è cresciuto e, perciò, viene chiamato amico d'infanzia di Margunio⁹.

Severos ricevette la sua elementare educazione a Monemvasia, perché lì c'era una scuola, la quale funzionava anche sotto la dominazione turca¹. Gabriel aveva anch'è un professore privato. Allora chiaramente e senza dubbio Severos era un figlio prediletto e famoso di Monemvasia¹¹.

Nonostante questo, è sicuro che Gabriel ha seguito corsi come studente alla famosa¹² università di Padova in Italia. Gabriel, quando aveva 22 anni, era già sacerdote e dopo la sua ordinazione è andato a Padova per il perfezionamento dei suoi studi¹³. In quel tempo tanti giovani greci dei paesi che erano sotto la dominazione veneta andavano principalmente a Padova (e ad altre città) per studiare teologia, filologia, medicina, giurisprudenza¹⁴. Ancora dobbiamo ricordare che a Padova hanno studiato Meletio Piga¹⁵, Cyrillo Lucari¹⁶ ed altri molto importanti chierici con un ruolo molto si-

---

⁸ Famoso teologo e vescovo ortodosso, per la vita di quale parleremo più avanti.

⁹ Cf. X. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριήλ Σεβήρος*, ΙΤΕΕ 10, 128.

¹⁰ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 469-470.

¹¹ Cf. A. ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ, *Ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας*, Θ 8 (1930), 249.

¹² Cf. A. FABRICII, *Bibliothecae Graecae*, Hamburgi 1740, XI, 770-772.

¹³ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21(1926), 472-474.

¹⁴ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 125.

¹⁵ Cf. N. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελέτιος ὁ Α΄ ὁ Πηγᾶς*, ΘΗΕ 8, 950-956. Meletio Piga, (1549-1601) santo per la Chiesa ortodossa, cretese Patriarca di Alessandria e monaco del sacro Monastero d'Agarathou a Creta. Era tra le più famose persone della sua epoca e aveva un ruolo pacifico tra i rapporti di Severos e di Margunio. Ha studiato a Padova e è diventato monaco allo storico monastero d' Agarathou quando Egumeno era Silvestro. Pochi anni dopo Silvestro è diventato Patriarca d' Alessandria e Meletio Egumeno del monastero. Poi Meletio è andato vicino a Silvestro ordinandosi prete e nominandolo suo protosingello. Seguendo la richiesta del santo Sinodo del Patriarcato Ecumenico è rimasto a Constantinopoli tre anni come predicatore e aiutando a risolvere vari problemi, uno dei quali quell' epoca era la domanda del calendario Gregoriano. Dopo la morte di Silvestro, Meletio è stato eletto suo successore al trono Patriarcale di Alessandria il 1590.

¹⁶ Famoso e santo cretese Patriarca di Constantinopoli. Nato nel Monastero di Agarathos in Iraklion, ove si trova oggi parte delle Sue reliquie e Sue icone.

gnificativo nella vita della Chiesa¹⁷. Esisteva un'abitudine forte di studiare in Occidente, e particolarmente in Italia (nelle famose università di Padova, Venezia ecc.), da parte dei giovani greci provenienti da tutti i paesi sotto la dominazione veneta e turca. Quasi la metà di questi studenti provenivano da Creta¹⁸.

Gabriel prima è stato a Padova e poi è ritornato in Grecia e abitava a Creta. Questo si spiega, perchè dopo il 1582 sua madre e le sue due sorelle abitavano a Creta¹⁹. Per capire la grande importanza che aveva quel tempo l'isola, si possono trovare tanti libri antichi e nuovi²⁰. Si capisce molto bene che Creta era la più importante colonia del dominio veneto in Oriente. Gabriel fu ordinato sacerdote a Zacento² o a Kefalenia². Non era possibile la sua ordinazione a Creta, come alcuni scrivono, perchè quel tempo, a causa della dominazione veneta, non esistevano a Creta vescovi ortodossi e tutte le ordinazioni si facevano in altri paesi². Tutti i vescovi ortodossi di Creta erano sostituiti dai latini o erano fuggiti. Non abbiamo testimonianze per quanto riguarda il tempo della sua tonsura come monaco, neanche informazioni da chi si è ordinato diacono e prete. Però è sicuro che Gabriel come sacerdote abbia lavorato nella sua patria e continuava allo stesso tempo, i suoi studi²⁴.

Gabriel a Padova ha studiato filosofia e teologia nelle scuole cattoliche. Sembra molto probabile che nel 1566 o nel 1567 Gabriel abbia finito i suoi studi a Padova. Sappiamo che nel 1568 è arrivato a Padova Manuel Margunio per studiare e da una sua lettera si capisce che Gabriel non era a Padova. Padova era una città ove, andava la maggioranza dei cretesi per studiare all'università già dalla fine del XIV secolo. Allora Severos dovrebbe aver studiato 3-4 anni e poi è ritornato nella sua patria. Però, solo per un breve periodo abitò a Monemvasia, lavorando come maestro-professore, per poco tempo, a causa della dura dominazione turca.

---

¹⁷ Cf. N. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Λαυρέντιος Μαρίνος Κρής και Λεόντιος Ευστράτιος Κύπριος περί Παραδείσου* (1591), ΕΕΒΣ 45 (1981-1982), 7.

¹⁸ Cf. Γ. ΤΥΠΑΛΛΟΥ, *Οί ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Παταβίου Ἕλληνες σπουδασταί*, ΕΕΒΣ 5-6 (1928-1929), 370.

¹⁹ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 469-477.

²⁰ Cf. Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἕλληνες Λόγιοι εἰς τήν Βενετίαν*, 47.

²¹ Isola greca del mare Ionio.

²² Cf. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΘΗΕ 4, 117.

²³ Cf. Μ. ΠΑΤΕΡΑΚΗ, *Συμβολή στην ιστορία της περιοχής Φουρνής Λασιθίου*, Φουρνή 1994, 17.

²⁴ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 473.

Ὁ Ἅγιος Μελέτιος
Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ὁ Πηγᾶς,
Καθολικόν Ἱ. Μ. Ἀγκαρᾶθου, φορητὴ
εἰκὼν. Διὰ χειρὸς Ἐμμ. Μπετεινάκη

Γαβριήλ ὁ Σεβήρος
(1541-1616)

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος τῶν Ἑλλήνων
εἰς Βενετιάν

Τὸ εἰκονοστάσιο τοῦ Μητροπολιτικοῦ
Ναοῦ San Giorgio dei greci, εἰς Βενετιάν

Ὁ Ἅγιος Μελέτιος
ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Πηγᾶς
(1549-1601)

Ἅγιος Κύριλλος ὁ Λούκαρις
(1572-1638)

Poi Severos è andato a Creta, che era sotto la dominazione veneta, ove c'era maggiore libertà e ha vissuto lì circa 5 anni. Anche a Creta ha lavorato come maestro, predicatore e parroco. La gente lo amava molto e lo rispettava tanto. Non è senza significato l'evento che tanti cretesi di Iraklio siano andati volentieri a Constantinopoli per la sua ordinazione vescovile. A Iraklio poi ha conosciuto Meletio Piga, con il quale aveva rapporti fraterni e amicizia sacra.

A Creta anche in quell'epoca esiste un alto livello di cultura, di civiltà e d'arte. I viaggi da e per Venezia erano tanti e i rapporti, a causa della paura dei Turchi miglioravano sempre. Così si spiega l'importante rinascimento cretese dell'epoca. I rapporti tra Creta e Venezia erano molto stretti e molto spesso tante navi, (galere di solito), arrivavano all'isola da Venezia e viceversa, portando la gente, dei soldati, dei mercanti e tutte le loro mercanzie²⁵. Ma anche i rapporti tra Creta e Padova sono notevoli²⁶. Gabriel a Creta, benchè fosse tanto amato dalla gente, non poteva rimanere a lungo. Era una persona che voleva sempre offrire di più alla Chiesa e alla patria. Perciò cercava una città più grande come base sua e come centro delle sue azioni. Questa indubbiamente era Venezia.

Nel 1572 Severos si trova a Venezia. Nel 1573 è stato eletto parroco della comunità-confraternità greca²⁷ di Venezia nella Chiesa di san Giorgio dei greci. Severos è stato eletto parroco dalla Confraternita greca, perchè questa faceva l'elezione del suo parroco a Venezia, secondo i privilegi e le decisioni dei Papi, senza nessun ostacolo dalle altre autorità religiose o politiche. Come parroco Gabriel ha svolto un intensissimo lavoro per promuovere il livello intellettuale e spirituale delle anime. Indicava come un valido esempio la propria vita, seguendo il vangelo e offriva ai vicini cibo spirituale. Ma lo stesso faceva anche per i lontani usando lettere²⁸. Gabriel prendeva cura di Margunio, il quale confessava a lui la sua debole fede ed alcuni punti teologici come per esempio la difesa della processione dello Spirito Santo²⁹.

Ancora come parroco a Venezia Severos aveva rapporti con tante persone educate d'epoca, con le più importanti, che avevano un ruolo significativo alla vita della Chiesa Greci ed altri. Gabriel era, come scrivono, una persona di carisma. I Greci pensavano che la sua presenza là, fosse un regalo

---

²⁵ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 114 .

²⁶ Cf. G. FABRIS, *Professori e scolari greci all'università di Padova*, AV 30 (1942), 120-165.

²⁷ Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἡ ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικὴ Κοινότης*, 170-210.

²⁸ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 481.

²⁹ Cf. N. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Μάξιμος Μαργούνιος*, ΕΕΒΣ 19 (1949), 293.

divino³⁰. Aveva tante virtù cristiane ed è stato un esempio di vero pastore secondo il Vangelo. Del suo notevoli e grandi servizio e le funzioni, nonostante non mancavano purtroppo le gelosie, gli scandali e l'intervento delle persone cattive³¹. Le difficoltà ed i problemi accompagnano Gabriel a Venezia come parroco e come Metropolita.

All'inizio del 1575 ha fatto un viaggio a Costantinopoli, e già a maggio era a Costantinopoli ove era molto famoso nel Patriarcato come un chierico ben educato e con un lavoro consolidato³. Però dobbiamo dire che era famoso anche in tutto il mondo ortodosso, cattolico e protestante. A Costantinopoli, nel 1576 Gabriel ha partecipato ad un gruppo di teologi ortodossi, che ha aiutato il Patriarca Ieremia II³³ a rispondere ai teologi protestanti di Tübingen, scrivendo circa i sette sacramenti. Quindi Severos era nel 1577 a Costantinopoli e ha partecipato al gruppo dei teologi che hanno esaminato la *Confessione Agustea* dei protestanti³⁴. Perciò Severos ha ricevuto una copia della *Confessione Agustea* dei protestanti, come anche altri famosi greci³⁵.

A causa di questo evento possiamo capire che Severos aveva una buona formazione, educazione e conoscenza della disciplina della Chiesa per i sacramenti. Aveva un'educazione all'università cattolica, una viva esperienza alla Chiesa ortodossa ed un incontro ufficiale con la fede protestante. Gabriel Severos era uno dei teologi, che furono contro il protestantesimo dell'epoca³⁶. Quindi capiamo che Severos non è stato un chierico qualsiasi, ma era uno speciale e molto importante.

Così non sembra strano che un anno dopo sia stato eletto vescovo dal Sinodo Patriarcale a Costantinopoli. Il 18 luglio 1577 è stato ordinato vescovo, Metropolita di Filadelfia. Per quanto riguarda l'elezione di Severos, vediamo che gli scrittori ed i suoi biografi la difendono come legittima. Caratterizzando la legittimità dell'elezione di Severos, i biografi indicano che non c'è stata «simonia» cosa frequente a quell'epoca. Il Patriarca Ieremia II,

---

³⁰ Cf. I. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, *Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ἀποικία*, 69.

³¹ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 604.

³² Cf. X. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΘΗΕ 4, 117.

³³ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν ΚΠόλεως Χρονολογικὸς Πίναξ*, Θ 4 (1926), 180. Il Patriarca Ieremia II era Patriarca Ecumenico per tre periodi 1572-1579, 1580-1584, 1586-1595.

³⁴ Cf. K. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, *Θεοδόσιος Ζυγομαλάς*, Θ 1 (1923), 146-147.

³⁵ Cf. N. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Μάξιμος Μαργούνιος*, ΕΕΒΣ 19 (1949), 293.

³⁶ Cf. I. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Ἡ Ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου*, Θ 20 (1949), 111.

che ha scelto Severos, non è stato mai simoniaco e invece ha lottato contro la simonia e non faceva cose, che gli dicessero i ricchi ed i potenti³⁷.

Si nota l'aiuto a Severos del suo forte amico Leonida di Creta³⁸. Dà altra parte si vede la volontà dei suoi biografi di mostrare la giusta decisione della sua scelta, cioè testimoniare la saggezza, le virtù ed i carismi della persona. Gabriel per sua natura e per sua educazione non amava la vana gloria e non era ambizioso. L'educazione teologica, la vita morale, le virtù e l'amore per Dio e per la patria ed i servizi di Severos si evincono dalla sua elezione a Metropolita di Filadelfia in Lidia. Severos è stato mandato come esarca patriarcale a Venezia e abitava lì permanentemente, sottolineando che era persona operosa, attiva e ben educata³⁹.

Ciò che è importante, lo dobbiamo sottolineare, è che Gabriel Severos non è mai andato a Filadelfia di Asia Minore, ma è andato a Venezia. Qua dobbiamo necessariamente sottolineare che Gabriel non ha lasciato e non ha abbandonato la sua eparchia per il proprio interesse, ma solo per il bene della Chiesa. Non è andato a Venezia per avere una vita più facile e non è stato lontano dai paesi che erano sotto la dominazione turca, perchè forse avesse paura. Severos ha trovato rifugio a Venezia solo perchè là poteva lavorare meglio per quelli che credeva fossero utili per la Chiesa. Prima, però, è passato dalla sua amata isola di Creta, dove abitavano la sua famiglia (sua madre e sue sorelle) ed i suoi migliori amici. Tra i suoi amici è interessante notare Massimo Margunio, il quale quell'anno fu ordinato presbitero⁴⁰.

Severos ha avuto sempre un interesse vivo per quell'isola. Il suo vivo interesse per Creta gli ha procurato l'accusa che incitasse i cretesi a chiedere da Venezia l'insediamento di vescovi ortodossi nell'isola⁴¹. Suo scopo iniziale era di essere la testa-il capo della gerarchia cretese, che cercava di organizzarsi quel tempo, però mai non è stato realizzato questo progetto⁴².

A Venezia è arrivato (poco prima) il 10 marzo 1578 ed è stato accettato volentieri dai Greci e dai Veneziani. Appena dopo il suo arrivo erano molto felici e lieti ed avevano una grande voglia di esprimere amore e rispetto a lui. Per capire l'amore ed il rispetto della gente fedele a Severos basta sentire che fossero pronti a dare la loro vita e regalare tutti i loro soldi e le loro proprietà per realizzare ogni cosa ed opera che lui decidesse come utile⁴³. Perciò la co-

---

³⁷ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 596-598.

³⁸ Cf. X. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΘΗΕ 4, 117.

³⁹ Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἀνέκδοτα Πατριαρχικά Γράμματα*, 19.

⁴⁰ Cf. I. LAMIUS, *Deliciae Eruditorum*, IX, 34-35.

⁴¹ Cf. A. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου*, ΕΦ 36 (1937), 32.

⁴² Cf. X. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριήλ Σεβήρος*, ΙΤΕΕ 10, 128.

munità greca l'ha eletto e l'ha votato come parroco e non come vescovo⁴⁴.

Per il governo di Venezia, Gabriel portava due lettere del Patriarca, il quale ha confermato il suo viaggio poco tempo dopo la sua elezione vescovile⁴⁵. A Venezia ha ricevuto dallo stato tanti soldi come aiuto ed ogni tanto riceveva un sussidio⁴⁶. La comunità greca di Venezia era molto contenta della presenza e del servizio di Severos e a causa del suo amore e del rispetto della sua eccellenza, ha contribuito perchè il Patriarcato di Costantinopoli riconoscesse la sua sede a Venezia come legittima, canonica e permanente. Come vedremo tra poco, Severos è stato il primo Metropolita di Filadelfia con la sua sedia a Venezia.

Esercitando da lì il suo servizio pastorale, come vescovo della Chiesa, ha svolto un grande lavoro e ha agito per il bene della Chiesa e per la vita dei fedeli. Però, come si capisce, non mancavano dei problemi. In totale, Severos ha avuto due grandi categorie di lotte e conflittualità durante la sua vita. La prima categoria disciplinare e la seconda teologica.

Allora, alcune persone cattive⁴⁷ hanno scritto una lettera al Patriarca di Costantinopoli, Ieremia II, piena di accuse-bugie contro Severos per vari delitti. Purtroppo, il Patriarca ha creduto come vero il contenuto dell'epistola che ha ricevuto contro Gabriel, dai suoi nemici. Così ha mandato una lettera patriarcale ai nobili greci di Venezia contro Severos. Però i greci amavano tanto il loro pastore. Perciò hanno scritto subito una lettera al Patriarcato di Costantinopoli, per dare una dura protesta. Purtroppo il Patriarca non ha cambiato opinione dopo la loro lettera. Loro hanno mandato una seconda lettera (20 Ottobre 1579) scrivendo che si scandalizzavano, perchè il Patriarca ha dato credito a ciò che hanno scritto persone cattive⁴⁸ e perchè non crede a ciò che scrivono le persone per bene. Elle pensavano che Severos fosse una brava persona, un ottimo pastore ed un esempio per i vescovi e tutto ciò che è stato scritto contro di lui fosse frutto di bugie e della cattiveria.

Ma è stata fatta una nuova denuncia al Patriarca Ecumenico, che Severos durante le celebrazioni non facesse la commemorazione del nome del Patriarca. Severos aveva proibito ad un diacono di nome Niceforo (il quale più tardi è stato vicario del trono ecumenico) di predicare nella Chiesa contro un predicatore di nome Panigarola, per evitare delle agitazioni. Niceforo al-

---

⁴³ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 722.

⁴⁴ Cf. I. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, *Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία*, 69.

⁴⁵ Cf. M. CRUSIUS, *Turcograeciae*, 525.

⁴⁶ Cf. N. ΜΟΣΧΟΝΑ, *Ἡ παροικία τῆς Βενετίας*, ΙΤΕΕ 10, 241.

⁴⁷ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 723.

⁴⁸ Cf. M. CRUSIUS, *Turcograeciae*, 526.

lora per vendicarsi ha accusato Severos presso il Patriarca dicendo bugie che lui aveva comandato di non commemorare durante le liturgie il nome del Patriarca, ma solo il suo nome⁴⁹.

Questo era una bugia, perchè Severos sempre commemorava il nome del Patriarca. Severos commemorava il nome del Patriarca ed i nomi dei vescovi che erano vissuti a Venezia, come ha scritto, perchè non si possano dimenticare le beneficenze. Ancora, come assicura Severos, benchè lui sempre commemorasse il nome del Patriarca, i sacerdoti invece erano liberi di commemorare altre volte il nome del Patriarca ed altre volte il nome di Severos. Ancora hanno detto che Severos avesse scomunicato alcune persone; però in realtà aveva seri motivi di farlo e l'ha fatto giustamente. Perchè se ha punito alcuni con la massima delle pene, lo ha fatto per il bene e per il loro perdono e per custodire la gente fedele della sua Chiesa. La verità ha brillato finalmente ed il Patriarca Ieremia II ha mandato una lettera patriarcale alla Chiesa di san Giorgio di Venezia, con la quale dice che la Chiesa di san Giorgio di Venezia è Stauropegio⁵⁰, cioè dipende direttamente dal Patriarcato Ecumenico e riconosce come suprema autorità solo il Patriarca Ecumenico e di conseguenza deve essere commemorato il suo nome. Alla fine accettò che i Metropoliti di Filadelfia stessero a Venezia come esarchi e vicari⁵¹. Benchè fosse stato letto con rispetto dalla comunità greca di Venezia non è stato accettato, per cause politiche e a causa del fatto che la Chiesa fosse proprietà autonoma. Spesso è stata sottolineata la volontà della comunità greca di Venezia di autonomia e indipendenza⁵².

Nel 1580-1581 si trovano nelle comunità dei Greci d'Italia due chierici ladri⁵³, i quali dicono bugie e si presentano come rappresentanti patriarcali e che raccolgono soldi per i vari bisogni e le diverse necessità del Patriarcato Ecumenico; invece loro sfruttano i soldi raccolti. Questo evento indica che Severos era un gerarca saggio. Intuiva che l'uso cattivo dei privilegi potesse fermare tutte le raccolte di soldi all'Occidente. Severos sapeva che insieme al colpevole paga anche l'innocente e perciò ha agito in quel modo come vicario del Patriarca Ecumenico. Queste raccolte di soldi ad occidente le facevano spesso i monaci del monastero di santa Caterina di Sinai⁵⁴. Questi privilegi e permessi Papali hanno usato alcuni monaci e chierici cattivi per

---

⁴⁹ Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ανέκδοτα Πατριαρχικά Γράμματα*, 19.

⁵⁰ Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἡ ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικὴ Κοινότης*, 205-206.

⁵¹ Cf. N. ΜΟΣΧΟΝΑ, *Ἡ παροικία τῆς Βενετίας*, ΙΤΕΕ 10, 242.

⁵² Cf. Γ. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία*, 67.

⁵³ Cf. Τ. ΝΕΡΟΥΤΣΟΥ, *Χριστιανικαὶ Ἀθήναι*, ΔΙΕΕΕ 4 (1892), 183.

⁵⁴ Cf. Π. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗ, *Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ*, Ἱεροσόλυμα 1875, 98-104.

interesse proprio. Si notano tre nomi, il falsario Laurentio, il monaco Macario e l'ieromonaco Gabriel. Severos ha sequestrato le lettere e i timbri falsari del primo, però, non ha denunciato il caso alle autorità governative locali, a causa dell'onore della Nazione⁵⁵. Severos come vescovo ha subito informato il Patriarcato; e il Patriarca Ieremia II ha mandato una lettera al principe (doge) di Venezia pregandolo di intervenire⁵⁶. Dopo questo scandalo appare una nuova situazione difficile e dura per Severos, perchè erano state pubblicate accuse bugie, che avesse fatto opere cattive. Severos ha scritto di nuovo una lettera al Patriarca chiedendogli di punire i cattivi chierici⁵⁷. Loro purtroppo sono rimasti senza punizione per tanto tempo e continuavano le loro cattive azioni e gli scandali e hanno preparato una grande trappola a Severos, perchè era contrario alle loro cattiverie⁵⁸. Serafim⁵⁹, uno di loro, aveva un'amicizia con il diacono Niceforo, il quale a quel tempo governava come vicario il trono Ecumenico, perchè il Patriarca Ieremia II era in esilio a Rodi. Niceforo e Serafim avevano un grande odio per Severos e volevano vendicarsi. Questi monaci sono caratterizzati come demoni dal Gabriel. Serafim è stato chiamato da Severos anticristo, di natura cattiva e volontà diabolica. Il perchè lo ha chiamato così può essere capito da ciò che segue.

Le rivoluzioni a quell'epoca erano un fenomeno frequente e che facilmente succedeva, con conseguenze varie e di solito gravi e piene di sangue⁶⁰. Tanti gerarchi greci hanno partecipato e hanno organizzato guerra contro i veneziani per la libertà⁶¹. Nel 1588 è successo un evento tragico nella vita di Severos. Un prete ha pubblicato bugie scrivendo che Severos preparava una rivoluzione contro i veneziani. Hanno falsificato una lettera usando il nome di Severos, nella quale si scriveva che il Metropolita di Filadelfia fosse d'accordo con il re di Spagna per preparare una guerra-rivoluzione a Creta per liberarla dai veneziani⁶². Secondo la trappola, la lettera è stata mandata da Creta a Constantinopoli da un prete e spiegava l'organizzazione della guerra, una rivoluzione di Severos. La lettera è stata portata alle mani del-

---

⁵⁵ Cf. Ε. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ, *Γαβριήλ Σεβήρου*, ΕΦ 11 (1913), 30-31.

⁵⁶ Cf. Ί. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, *Χρυσόβουλλα και γράμματα*, 11.

⁵⁷ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ό Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 728.

⁵⁸ IBID. 731-734.

⁵⁹ Cf. Ε. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ, *Γαβριήλ Σεβήρου*, ΕΦ 11 (1913), 11-16.

⁶⁰ Cf. Ν. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Κρητικά ήτοι τοπογραφία και όδοιπορικά της νήσου Κρήτης*, Αθήνα 1894.

⁶¹ Cf. Ί. ΧΑΣΙΩΤΗ, *Έλληνοβενετικές προσεγγίσεις έν όψει του πολέμου*, ΙΤΕΕ 10, 311.

⁶² Cf. Ε. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique*, II, 422.

l'ambasciatore di Venezia a Costantinopoli. Subito lui ha dato credito al contenuto della lettera come originale.

Così Severos (che per sfortuna sua, in quel mesi preparava un suo viaggio a Creta) è stato giudicato ed è stato chiuso in prigione il 22 ottobre 1588, per poco tempo, insieme a tutti i suoi vicini e parenti. Severos è stato in prigione per qualche settimana⁶³. La maggiore parte degli scrittori dicono che Severos è stato in prigione pochi mesi e questa opinione ci sembra più giusta. Gabriel è stato in prigione più di cinque mesi. Invece secondo altri⁶⁴ è rimasto in prigione circa due mesi⁶⁵. Tutte le sue lettere e tutti i suoi manoscritti sono stati sequestrati. Ma poi la verità ha brillato. Dopo una seria inchiesta ed interrogazione delle persone ed esame degli eventi a Creta ed a Venezia hanno evidenziato che tutto fosse una sporca trappola di un cattivissimo nemico di Severos. Così è stato rilasciato il Metropolita come innocente.

Il Patriarca è tornato a Costantinopoli da Rodi nel giugno del 1587 e dopo due mesi è partito da Costantinopoli per la Russia⁶⁶. Quindi il Patriarca Ecumenico Ieremia II era a quel tempo in Russia. Quando è tornato e ha appreso la sfortunata storia di Severos, ha mandato una lettera (nel 1589) esprimendo i suoi più cordiali sentimenti e la sua tristezza per l'evento. Nel 1589 Severos continuava ad esercitare i suoi servizi come superiore della comunità greca di Venezia⁶⁷.

Un altro evento importante è che alla fine del XVI secolo la Chiesa Cattolica è passata dal calendario Giuliano (vecchio) al Gregoriano (nuovo) ed il Governo di Venezia ha chiesto dal Patriarca di Costantinopoli Ieremia II, di permettere l'uso del cosiddetto nuovo calendario. Il Patriarca però ha dato una risposta negativa e ha mandato lettere al Doge di Venezia ed al Metropolita di Filadelfia Gabriel Severos a Venezia spiegando le cause di questa sua decisione⁶⁸. La politica del Patriarca Ieremia II e di Severos sul tema del calendario nuovo è importante, perchè più tardi il calendario⁶⁹ nuovo è stato accettato ed è in uso fino ad oggi. Notevole è il fatto che Severos fosse aperto al nuovo calendario, perchè non voleva essere contrario al governo con il quale spesso aveva una buona collaborazione in tanti temi⁷⁰.

---

⁶³ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις τήν ιστορίαν*, ΝΣ 18 (1923), 716.

⁶⁴ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 732-733.

⁶⁵ Cf. A. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, *Ὁ ιερὸς κλήρος κατὰ τὸν ις' ὄν αἰῶνα*, Αθήνα 1892, 21-22.

⁶⁶ Cf. E. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ, *Γαβριήλ Σεβήρου ιστορικὴ ἐπιστολή*, ΕΦ 11 (1913), 28.

⁶⁷ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀποκατάστασις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Κύπρου κατὰ τὸν ις' αἰῶνα*, Θ 6 (1928), 14.

⁶⁸ Cf. X. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Ἐκκλησία*, ΙΤΕΕ 10, 226.

⁶⁹ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 620-623.

Questo indica ancora una volta che Gabriel fosse un gerarcha che potesse vedere la realtà ed il futuro della Chiesa, macroscopicamente per il suo vero bene. La stessa politica ha seguito anche alla decisione pontificia di esaminare le edizioni dei libri religiosi ortodossi che si pubblicavano a Venezia. Severos era d'accordo a cambiare questi punti, perchè non erano contrari a nessun dogma, ma ha chiesto che anche la Chiesa Romana facesse lo stesso, cioè cambiasse le parole che sono ingiuste per i greci e per i latini⁷¹. Severos ritirandosi in questo modo a temi secondari si presentava come ubbidiente cittadino di Venezia senza danneggiare l'ortodossia. Ha fatto ciò per il bene degli ortodossi che abitavano in Italia in un difficile periodo.

Non dobbiamo ancora dimenticare che Severos ha svolto un grande lavoro per l'educazione dei greci, sapendo che per loro la letteratura greca (che era già famosa e coltivata in occidente) sarebbe stato un importante mezzo per il progresso come in ogni altra epoca. Lo stato di Venezia contribuiva ogni anno con soldi per questa scuola a causa di Severos e della fedeltà dei Greci nei confronti dello stato veneto⁷².

A Venezia non c'era scuola, ma solo un ginnasio, il quale piano piano a causa della mancanza dei maestri e dei soldi è stato chiuso, ma nel 1593 Severos ha fondato una scuola. La scuola era degna della ricchezza e dei bisogni della nazione e una culla spirituale e culturale per tutti i greci e tutti gli uomini. Nel 1597 Severos ha fondato una biblioteca importante e molto ricca, la quale è diventata una tra le più famose d'Italia. Gabriel ha fatto tante edizioni dei libri e dei manoscritti che erano custoditi alla sua biblioteca⁷³. Ancora è notevole che nel 1609 Gabriel abbia fondato un monastero femminile, dove si studiava, secondo Dio, filosofia, si coltivavano la letteratura e l'educazione spirituale e intellettuale⁷⁴.

Il 21 ottobre 1616 Gabriel Severos morì (avendo l'età di 75 anni) nel monastero di santa Paraskeve a Lesine⁷⁵ in Dalmazia⁷⁶ durante una sua visita pastorale⁷⁷. I Greci di Venezia per onorare la sua memoria hanno trasferito le sue reliquie e le hanno sepolte a san Giorgio in una grandiosa tomba di

---

⁷⁰ Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἡ ἐν Βενετία Ἑλληνικὴ Κοινότης*, ΕΕΒΣ 37 (1969-1970), 206.

⁷¹ Cf. Ἰ. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, *Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα*, 22.

⁷² Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριὴλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 663-664.

⁷³ Cf. E. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique*, II, 48.

⁷⁴ Cf. Ἰ. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, *Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία*, 112-113.

⁷⁵ Cf. L. ROUSSELET, *Nouveau Dictionnaire de Géographie Universelle*, Paris 1894, III, 331. Lesina era una città principale dell'arcipelago di Dalmazia.

⁷⁶ Cf. E. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique*, II, 149.

⁷⁷ Cf. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριὴλ ὁ Σεβήρος*, ΘΗΕ 4, 117.

marmo. Secondo altri scrittori⁷⁸ la data della sua morte è il 1618. Invece, si trova tra i scrittori come data della morte di Severos (senza spiegazioni), il 1638⁷⁹. Però lo scrittore non spiega la data della morte di Severos, e non nota né fonti, né bibliografia. Ancora si riscontra un'altra data per la morte di Severos, secondo la quale Severos morì nel 1614⁸⁰.

Quindi la data della morte di Severos è il 21 Ottobre 1616⁸¹. La certa data è questa, perchè l'altre non possono essere possibili. Anche perchè sappiamo che successore di Severos come Metropolita di Filadelfia ed esarcha del Patriarca Ecumenico fu il cipriota Teofane Xenake (1617-1632)⁸².

Anche alla fine dobbiamo dire che tutti gli scrittori sottolineano la sua vita virtuosa, la sua bontà, il suo carattere caritatevole, la sua severa semplicità, la sua dieta ascetica, il suo carisma di insegnare con le parole e con il suo esempio, la sua pura e assoluta devozione, che generalmente presentano la sua vita come un esempio di vita di un pastore dei primi anni del cristianesimo. Memorabile e notevole è anche la sua agilità mentale, la sua sveltezza politica, la sua straordinaria intelligenza e sottigliezza, che gli permettevano di superare gli ostacoli⁸³.

Molto importanti eventi ed elementi della sua vita sono la sua presenza alla Metropoli di Filadelfia, le sue opere ed i suoi rapporti con Massimo Margunio.

2. Vita di Massimo Margunio (1549-1602), vescovo di Cithira

Margunio è nato ad Iraklio di Creta nel 1549. Il suo nome di battesimo era Manuel. Suo padre era greco, ma la famiglia di sua madre era italiana⁸⁴. Ha studiato alla famosa scuola di santa Caterina da Sinai ad Iraklio. Questa era la più importante scuola in quegli anni ad Iraklio, ove non c'erano università e il livello intellettuale e spirituale era abbastanza basso. La sua biblioteca era famosa per la sua epoca. Margunio ha imparato la lingua latina dal vescovo cattolico di Sitia⁸⁵ Gasparo Viviano. Margunio nella sua mentalità e pensiero teologico aveva tanta influenza da Viviano. Massimo aveva

---

⁷⁸ Cf. X. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριήλ Σεβήρος*, ΙΤΕΕ 10, 128.

⁷⁹ Cf. X. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ορθοδοξία και Δύση*, 118.

⁸⁰ Cf. Ε. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ, *Γαβριήλ Σεβήρου*, ΕΦ 11 (1913), 5.

⁸¹ Cf. Β. ΣΤΑΥΡΙΔΗ, *Επισκοπική Ιστορία*, 352.

⁸² Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Άποκατάστασις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Θ 6 (1928), 10-11.

⁸³ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 624.

⁸⁴ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 166.

⁸⁵ Città di Creta, orientale.

studiato bene il Concilio di Firenze da Nicolao, un monaco latino e era tifoso, se si permette il termine, dell'unità delle Chiese, che la pensava possibile e che ogni differenza e disaccordo potesse essere superato⁸⁶.

Margunio era una persona, a cui piaceva imparare sempre di più per ogni cosa, cioè il suo spirito era sempre pronto a cercare ed a pensare, per trovare la verità. Come scopo della sua vita ha di trovare la verità per ogni caso e ogni tema. Così nel 1568 è andato, con l'aiuto di Viviano, a Padova per continuare i suoi studi all'università. Padova è stato per lungo tempo quasi l'unico centro dei studi universitari dei greci⁸⁷. A Padova, avendo una lettera di raccomandazione dal Viviano, ha studiato filologia, filosofia, teologia, medicina e giurisprudenza per 8 anni⁸⁸. Durante i suoi studi (1568-1577), ha fatto amicizia con Gabriel Severos⁸⁹, Meletio Piga⁹⁰, Cirillo Lucari⁹¹ ecc e presto è diventato famosissimo, come anche loro. La loro amicizia è interessante, perchè anche durante le loro differenze teologiche, Margunio continuava a scrivere per Severos al Patriarca di Costantinopoli proclamandolo suo bravo amico. Margunio studiava a Padova e non insegnava e solo con l'amicizia sua e parlando con gli altri si può dire che gli insegnasse⁹². Severos e Margunio avevano rapporti stretti di stima e di amicizia tra di loro notevoli veramente e la loro conflittualità teologica, perciò, viene caratterizzata come tragica. I sentimenti di Margunio nei confronti di Severos erano di amicizia e di rispetto paterno e didascalico⁹³. Il Patriarca di Costantinopoli Ieremias II Trano ha invitato a Costantinopoli Massimo e Gabriel con lo scopo di riordinare ed organizzare l'educazione e la vita della Chiesa⁹⁴.

Ma nel 1577 Margunio ha abbandonato gli studi ed è tornato a Creta, perchè la sua vita era in pericolo a causa della sua polemica teologica con gli occidentali. Il Vaticano ha chiesto il giudizio di Margunio, però, alla fine

---

⁸⁶ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις τήν ιστορίαν τοῦ Μάξιμου Μαργουνίου*, ΝΣ 18, (1923), 708-727.

⁸⁷ Cf. Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ, *Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης*, ΕΕΒΣ 37 (1969-1970), 260.

⁸⁸ Cf. Ν. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμος ὁ Μάργουνιος*, ΘΗΕ 8 (1966), 632-633.

⁸⁹ Cf. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' τὸν Τρανόν*, ΕΑ 32 (1912), 195.

⁹⁰ Cf. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμος Μαργουνίου ἐπισκόπου Κυθήρων, Ἐπιτάφιοι Λόγοι, εἰς Μελέτιον Πηγάν Πάπαν καὶ Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας*, ΕΦ (1911) 407-421.

⁹¹ Cf. Ἰ. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Κύριλλος ὁ Α' ὁ Λούκαρης*, ΘΗΕ 7, 1183-1188.

⁹² Cf. Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Μάξιμος Μαργουνίου πρὸς Συμεῶνα Καβάσιαν*, ΕΕΒΣ 19 (1949), 293.

⁹³ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 8.

⁹⁴ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 167.

non è stato giudicato a causa dell'intervento del rappresentante di Venezia a Roma⁹⁵. Margunio aveva buona volontà e una pura voglia per l'unità tra le Chiese, però, gli mancavano l'esperienza e la parte pratica della realtà. Così il Vaticano da una parte ha chiesto che fosse giudicato dalla Sacra Inquisizione, mentre Severos dall'altra parte diceva che Margunio era influenzato dai teologi latini⁹⁶.

Margunio aveva un vivo interesse per l'unità tra le Chiese. La domanda per l'unità tra le Chiese aveva una particolare importanza specialmente dopo il Concilio di Firenze. Margunio aveva passato un grave pericolo per la sua vita a Padova a causa della sua polemica contro la Chiesa Cattolica. Margunio ha usato i testi dei Padri orientali ed occidentali per rispondere alla domanda per l'unità tra le Chiese, superando le differenze circa la processione dello Spirito santo. Questa domanda era una delle più importanti cause della divisione delle Chiese⁹⁷. Questa differenza era piuttosto differenza linguistica, perchè i padri latini a causa della lingua latina che è sintetica e non ha la varietà delle parole che ha la lingua greca, usavano la stessa parola per esprimere due cose diverse⁹⁸.

A Creta è rimasto 5 anni durante i quali abitava al monastero di santa Caterina da Sinai, insegnando e predicando⁹⁹. Nel 1577 Severos ha fatto un viaggio come Metropolita di Filadelfia, passando da Creta, ove si riconcigliò con Margunio¹⁰⁰. Margunio nel 1578-1580 è ieromonaco a Creta. Alla fine del 1580 Margunio era a Venezia ed è stato nominato egumenos del Monastero di san Antonio di Savathiana a Creta, ove ha fatto una tipografia per l'edizione di vari libri. Alla fine del 1583, volendo andare a Constantinopoli, è passato da Venezia, ove ha incontrato Severos e ha espresso a lui le sue opinioni teologiche; ma Gabriel non ha capito bene la sua buona volontà e ha pensato che avesse sacrificato il dogma ortodosso.

Nel 1583 Margunio ha scritto la sua opera *Per la processione dello Spirito Santo*¹⁰¹ divisa in tre libri, nella quale cercava di costruire un ponte tra la teologia cattolica ed ortodossa, dalla sua cordiale volontà per l'unità. Pos-

---

⁹⁵ Cf. B. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, *Λασκάρις 1400-1869*, ΕΕΒΣ 5-6 (1928-1929), 131-168.

⁹⁶ Cf. X. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Μάξιμος Μαργούνιος*, ΙΤΕΕ 10 (1974), 127.

⁹⁷ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 4-6.

⁹⁸ Cf. K. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, *Ἀνθίμου Ἀθηνῶν λόγος ἀνέκδοτος περὶ τῶν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος προόδων*, ΕΕΒΣ 7-8 (1930-31), 31.

⁹⁹ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 168.

¹⁰⁰ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 14-16.

¹⁰¹ Cf. N. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμος ὁ Μαργούνιος*, ΘΗΕ 8 (1966), 635. «Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».

siamo ricordare che Margunio aveva studiato gli atti del concilio di Firenze e la vista delle firme degli ortodossi patriarchi, dei vescovi e dell'imperatore Giovanni Paleologo, con le quali accettavano come certo il termine latino della fede è stato uno shock per la sua fede¹⁰. Margunio con questa sua opera non ha potuto aiutare gli ortodossi e neanche convincere i cattolici.

All'inizio del 1584 è arrivato a Costantinopoli, invito del Patriarca Ieremia II, che voleva farlo direttore della prima scuola patriarcale¹⁰³, ma, purtroppo, quando è arrivato, il Patriarca era imprigionato dai Turchi. Il Patriarca era in prigione a causa del dolo e delle ingiuste e illegittime cattiverie; sul suo trono c'era non canonicamente da poco tempo un altro anticononicamente¹⁰⁴. Dopo la sua liberazione l'ha ordinato vescovo di Cithira il 15 aprile. L'agosto dello stesso anno è andato a Creta e poi a Cithira al suo vescovato. Ma il governatore dell'isola non gli ha dato il permesso di soggiorno, perchè aveva paura della sua molta influenza nella gente ortodossa dell'isola¹⁰. Così è tornato a Creta, per poco tempo. Perchè nessun vescovo ortodosso poteva, secondo la legge veneta, abitare a Creta, così neanche Margunio¹⁰⁶. Quindi Venezia non ha permesso il suo soggiorno nella sua eparchia di Cithira, ma neanche nella sua isola amata, cioè a Creta. Vengono assegnati però alcuni terreni a suo fratello a Creta e viene permesso così il suo soggiorno lì. Questo è stato fatto per prevenire le possibili proteste. Margunio ha scritto una relativa lettera al governo di Venezia, ma non ha mai ricevuto risposta.

Così è andato a Venezia, ove è stato permesso il suo soggiorno nel 1585. Severos non era contento della presenza di Margunio lì e non si fidava già dall'inizio. Il governo di Venezia non solo gli ha dato il permesso di soggiorno a Venezia, ma anche il permesso di insegnare greco e latino. Lo Stato pagava a lui una somma come pensione. Però, secondo la decisione del governo della Repubblica di Venezia, gli era proibito fare ordinazioni ed andare al suo vescovato a Cithira¹⁰⁷.

Durante questo periodo non mancano le controversie con altri professori¹⁰⁸ greci. Margunio studiava i manoscritti ed incontrava eruditi della sua

¹⁰² Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 10.

¹⁰³ Cf. X. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Τὸ πρῶτο πατριαρχικὸ σχολεῖο*, ΙΤΕΕ 10, 373.

¹⁰⁴ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν*, ΝΣ 18 (1923), 709-712.

¹⁰⁵ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1926), 214.

¹⁰⁶ Cf. A. ΕΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Βενετοκρατίας*, ΕΦ 35 (1936), 514.

¹⁰⁷ Cf. N. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμος ὁ Μαργούνιος*, ΘΗΕ 8 (1966), 633.

¹⁰⁸ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Αποκατάστασις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Κύπρου κατὰ τὸν 15 αἰῶνα*, Θ 6 (1928), 14.

epoca a Venezia. Però sempre chiedeva permesso di andare alla sua eparchia, ma riuscire solo a ricevere un salario più alto. Dopo 20 giorni di malattia è morto in età di 53 anni, il 1 luglio 1602¹⁰⁹. Dopo la sua morte per l'eredità dei suoi libri, soldi e vestiti, una lettera patriarcale dice di venirli al Patriarcato Ecumenico, perchè lui non è mai stato al suo vescovato a Cithira.

Severos era il responsabile per sistemare e mandare il patrimonio a Constantinopoli, con il permesso dello Stato di Venezia, cosa che ha fatto¹¹⁰. L'ha aiutato anche il fratello di Margunio, che era monaco di nome Meletio. Chi nascondeva delle cose della sua eredità era sotto scomunica. Molto interessante è il testamento di Margunio, benchè un suo speciale studio esca dai confini di questa tesi. Però possiamo dire che Margunio ha lasciato i suoi codici al monastero di Savathiana di Creta (ove è stato abate), altri libri ha mandato al monastero di Monte Athos Ibiron, ha regalati i suoi vestiti ecclesiastici al monastero di santa Caterina di Sinai ad Iraklio. Ancora soldi ha lasciato a suo fratello, con la condizione di essere monaco al monastero di Savathiana o Vrondisi di Creta. Anche al seminario di Iraklion ha regalato tante cose e soldi a suo nipote e a sua zia, altre cose ad alcune monache, alla Chiesa di san Giorgio ecc. Ha lasciato anche a Severos qualche regalo secondo il suo testamento, cioè 4 candelieri vescovili d'argento.

Ha lasciato un grande numero dei libri¹¹¹ di vari temi, di cui fino oggi si sottolinea la loro importanza, anche a causa dei problemi e delle battaglie che ci sono state. Le opere di Margunio si trovano fino ad oggi in tante speciali biblioteche dei monasteri di Creta e di Monte Athos, Mosca, Constantinopoli, Venezia ecc. Margunio era un uomo saggio, aveva buona educazione filosofica e teologica, sapeva bene la storia della Chiesa e ancora aveva una grande esperienza ed era un poeta noto¹¹².

3. La conflittualità teologica tra Massimo Margunio e Gabriel Severos

La conflittualità teologica tra Massimo Margunio e Gabriel Severos ha un interesse particolare non solo per la storia, ma anche per il diritto canonico, come una controversia canonica tra due vescovi, uno eparchiale ed uno di passaggio. Per il canonista le lettere canoniche che sono state mandate a causa di questa conflittualità dai vescovi, dai Patriarchi e dal Sinodo Patriarcale hanno un interesse speciale.

Allora Margunio dopo di 2 anni di dialogo teologico con Severos a Pa-

---

¹⁰⁹ Cf. Δ. ΤΣΑΜΗ, *Άγιολογία τής Όρθόδοξης Έκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1990, 39.

¹¹⁰ Cf. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ανέκδοτα Πατριαρχικά Γράμματα*, 27-48.

¹¹¹ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 177-193.

¹¹² Cf. Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1872, 481.

dova ha scritto a Creta nel 1583 un'opera in greco *Per la processione dello Spirito Santo*, in greco e ne ha dato una copia a Severos. Leggendo questo, Severos ha subito pensato che Margunio diffendesse i dogmi dei latini¹¹³ e così la conflittualità teologica tra loro ebbe inizio; solo con l'intervento molteplice dei Patriarchi di Costantinopoli Ieremia II e di Alessandria, Meletio Piga, dopo tanti anni e scambiando tante lettere patriarcali è finita¹¹⁴. L'8 giugno del 1584 Margunio ha scritto una lettera a Severos, nella quale chiedeva scusa e perdono per la lotta tra di loro perchè non aveva capito bene la sua buona volontà¹¹⁵.

Quindi la causa della loro lotta teologica era che Margunio aveva scritto nel 1583 un'opera, con la quale cercava di oltrepassare e riconciliare la questione della processione dello Spirito Santo tra le Chiese cattolica e ortodossa. Quell'anno è iniziata la molto dura, famosa e lunga battaglia teologica tra i due dei più famosi gerarchi della loro epoca, la quale ha avuto tante conseguenze pesanti nella Chiesa e ha prodotto tante tristezze. Benchè il Patriarca di Costantinopoli Ieremia Trano avesse giudicato discutibili e possibili le opinioni di Margunio, Severos le ha criticate fortemente come traditore del dogma ortodosso e lo ha punito con sospensione; così è stato obbligato a esiliarsi a Padova¹¹⁶. Il Sinodo di Costantinopoli ha dichiarato innocente Margunio e ha chiesto a Severos di riconciliarsi con lui, cosa avvenuta nella Pasqua del 1590. Poco tempo dopo, però, sono iniziati di nuovo lo scontro e l'inimicizia. A causa di questa inimicizia sono state scritte tante lettere. Interessante vedere due lettere di una collezione che si trova al Archivio della Confraternità greca ortodossa di Venezia (con i num. 6 e 7)¹¹⁷. Margunio ha scritto un'*Omelia* sull'evento della ripacificazione con Severos dopo la loro lunga e dura disputa teologica. Margunio ha scritto l'*Omelia* ai suoi amici, affinché si è ripacificato con Severos per il bene della Chiesa¹¹⁸. Però, poco tempo dopo le loro relazioni ridiventano cattive.

Nel 1587 Margunio ha pubblicato *Enchiridion per la processione dello Spirito Santo*¹¹⁹ criticato da Severos. Secondo Severos scrivere per il dogma

---

¹¹³ Cf. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μαξίμου Μαργουνίου όμιλία επί διαλλαγής*, ΕΕΒΣ 21 (1951), 283-289.

¹¹⁴ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 169-176.

¹¹⁵ Cf. Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις την ιστορίαν*, ΝΣ 18 (1923), 712.

¹¹⁶ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ταβριήλ ό Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926) 481.

¹¹⁷ Cf. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ανέκδοτα Πατριαρχικά Γράμματα*, κα'.

¹¹⁸ Cf. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μαξίμου Μαργουνίου*, ΕΕΒΣ 21 (1951), 283-289.

¹¹⁹ Cf. Ν. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμος ό Μαργούνιος*, ΘΗΕ 8 (1966), 635. «Περί τής έκπορεύσεως του Άγιου Πνεύματος βιβλία τρία . Έγράφη έν Κρήτη τώ 1583».

è una cosa molto importante e dura e non tutti gli uomini possono spiegare, interpretare ed esprimere il dogma¹²⁰. Allora, secondo Severos, in quel tempo Margunio non doveva toccare il dogma, perchè esisteva il pericolo di scandalizzare e produrre maggiori problemi nella sua difficile epoca. Margunio poi ha scritto ai Patriarchi di Costantinopoli Ieremia II e di Alessandria Meletio Piga, pregandoli di esaminare la situazione insieme al tribunale vescovile della Sinodo. Ambedue i Patriarchi, però, sperando e rispettando la pace della Chiesa, hanno mandato lettere a Margunio ed a Severos chiedendo la riconciliazione e di fermare la lotta. In genere sono mandate tante lettere¹²¹ durante tutte le fasi della polemica tragica tra i due gerarchi. Un certo numero di queste lettere patriarcali, metropolitane e vescovili sono sparite. Si può capire il perchè leggendo una lettera del Patriarca di Costantinopoli Ieremias II del 1592. Con questa lettera il Patriarca parlando ai chierici e ai laici di Creta, Zacento, Cefalinia, Corfù, comanda loro di bruciare le accuse esistenti scritte tra Severos e Margunio, perchè sono scritte falsamente, altrimenti la pena sarebbe la scomunica. Dal punto di vista canonico, vediamo come la pena della scomunica venisse usata come mezzo di obbedienza ad un comando patriarcale.

Severos invece non si è fermato. La pace tra i due vescovi arriva il 7 aprile 1590, ma non dura tanto tempo. Questo perchè Margunio, pochi mesi dopo, pubblica copie della sua suddetta opera *Per la processione dello Spirito Santo* e ne manda una al Patriarca Ecumenico. Bisogna capire che indubbiamente Margunio pubblicava il testo non per produrre problemi, ma per informare ed insegnare sulla verità dei dogmi. Margunio nato a Creta cioè all'Oriente ortodosso ed avendo seguito corsi teologici all'università di Padova, cioè in Occidente, era una persona pacifica, un ponte tra Oriente ed Occidente¹²². Suo scopo era di illuminare e chiarire i dogmi per promuovere l'unità delle Chiese. Margunio aveva buona volontà e una pura voglia per l'unità tra le Chiese; non aveva nè dolo nè lo scopo di creare problemi, ma provava di trovare la verità e superare la divisione¹²³. Perchè, secondo Margunio¹²⁴, la differenza delle Chiesa orientale e occidentale nell'antichità era solo linguistica e non disciplinare, perciò, secondo lui, era possibile l'unità. Invece secondo Severos questo non poteva essere possibile nella sua epoca, a causa del carattere della determinata situazione storica. Non è vero che Severos

---

¹²⁰ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1926), 210.

¹²¹ Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ανέκδοτα Πατριαρχικά Γράμματα*, 23-27.

¹²² Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 172.

¹²³ Cf. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μαξίμου Μαργουνίου*, ΕΕΒΣ 21 (1951), 283-289.

¹²⁴ Cf. Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, *Ἀνθίμου Ἀθηνῶν λόγος*, ΕΕΒΣ 7-8 (1930-31), 32.

fosse contro la delucidazione del dogma e del dialogo tra le Chiese; però, credeva che, sotto le determinate condizioni teologiche, canoniche, politiche, economiche, sociali della realtà che vivevano, questo grande e molto importante evento poteva essere solo un sogno per la Chiesa medievale. Dobbiamo ancora dire che Severos voleva l'avvicinamento delle Chiese e l'unità, ma era realista riconoscendo le difficoltà determinate dalla sua epoca.

Margunio pensava che le sue opere fossero ortodosse e ingiustamente Severos fosse contrario. E veramente tra le opere di Margunio si trovano dei testi molto importanti e senza dubbio «ortodossi». Quindi Margunio ha chiesto al Patriarca di pubblicare una penitenza contro Severos, cosa avvenuta ma senza conseguenze, perchè Severos non l'ha rispettata¹²⁵. Molto interessante è l'epistola patriarcale con la quale Ieremias ha chiesto a Severos di tornare alla sua eparchia in Asia Minore. Davvero, il Patriarca di Costantinopoli ha pubblicato una penitenza («epitimio») ecclesiastica¹²⁶, ma non solo per Severos, ma anche per Margunio; cioè sono state «punite» ambedue le persone, ma senza conseguenze come già abbiamo scritto.

Ieremia ha mandato una lettera patriarcale dura, in cui insieme con la sua Sinodo e usando una dura lingua ha chiesto a Severos di tornare alla sua eparchia altrimenti secondo le leggi dei santi Padri giustamente sarà in degradazione. Dal punto di vista canonico-giuridico qui è importante capire che prima della possibile punizione viene data un'opportunità per cambiare opinione e fuggire dalla pena della legge. Poi si vedono alcuni fondamentali elementi di graduazione, cioè deve essere giusta, ragionevole e secondo le leggi dei Padri. Ancora per ogni «epitimio» non basta la sua pubblicazione se non sarà accettato nella prassi; quindi un «epitimio», per avere conseguenze, deve essere accettato da un'autorità (se quest'autorità è statale o civile si può capire come tragica può diventare la situazione) deve obbligare la sua realtà. Il caso perfetto è quando liberamente si accetta ogni «epitimio», almeno quando è giusto o canonico. In quell'epoca non dobbiamo dimenticare che era molto frequente l'uso degli «epitimi» come mezzi non solo di punizione, ma piuttosto per procurare la paura che guida, secondo la mentalità dell'epoca, all'osservanza delle leggi, dei canoni e dei comandamenti dei superiori della gerarchia ecclesiastica e civile.

Per capire meglio il senso dell'«epitimio», dobbiamo dire che il Sinodo patriarcale comandava ad ambedue i vescovi di fermare la conflittualità e

---

¹²⁵ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις τήν ιστορίαν*, ΝΣ 18 (1923), 717-720.

¹²⁶ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 338-341.

riappacificarsi, altrimenti sarebbero stati in penitenza. L'«epitimion» era un preavviso per loro. Ma l'«epitimion» non è stato accettato da Severos, il quale non aveva paura della possibile punizione¹²⁷. Severos in genere era un gerarca obbediente, però, per ragioni importanti e severe, non ha rispettato le decisioni del Sinodo patriarcale e perciò ha presentato le sue dimissioni canoniche, senza conseguenze¹²⁸.

Severos ha usato le dimissioni sue come un mezzo di difesa della sua opinione e ha avuto successo. Possiamo ricordare che nella storia della Chiesa tante volte si trovano le dimissioni come mezzo per manifestare il disaccordo su questioni importanti o a causa della discordia con il principe ad alcuni temi della natura canonica.

La decisione sinodale secondo la quale Margunio era innocente, non ha fermato la conflittualità con Severos, come si capisce dalle lettere, che sono state mandate (da Severos, Margunio, Patriarca di Costantinopoli e Patriarca di Alessandria Meletio Piga). I Patriarchi chiedevano la pace, la cessazione delle controversie e la bruciatura¹²⁹ di tutto ciò che produceva dei problemi; finalmente la pace è stata possibile nel 1593. Quindi nel 1593 con l'intervento di tante persone e del teologo magno e Patriarca di Alessandria, Meletio Piga¹³⁰ le due persone si riappacificano permanentemente.

4. La causa e il significato della loro controversia

Tanti scrittori vedono come responsabile della controversia Severos. Dicono che la posizione di Severos non era coerente con gli accordi¹³¹. Durante il suo servizio pastorale a Venezia per circa 40 anni, Gabriel ha lavorato molto per l'organizzazione della comunità greca e per l'aiuto ai greci dei paesi, che erano sotto la dominazione veneta¹³²; però, in alcuni casi il suo zelo e non la sua gelosia lo ha guidato a fare alcuni sbagli, esagerazioni ed ingiustizie. Si trovano degli scrittori¹³³ che, scrivendo poco su Gabriel Severos, scelgono di mostrarlo geloso nei confronti di Margunio, suo avver-

---

¹²⁷ Cf. M. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' τὸν Τρανόν*, ΕΑ 32 (1912), 195.

¹²⁸ Cf. Β. ΣΤΑΥΡΙΔΗ, *Οἱ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἱε' -κ' αἰῶνες*, Ο 4 (2001), 53. «...Τυπικῶς ἀπέστειλε τὴν παραίτησίν του...διὰ θέματα κανονικῆς φύσεως, ἀνεχώρησεν...».

¹²⁹ Cf. Α. ΝΙΝΟΛΑΚΗ, *Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, ὁ Κρῆς Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ ἐπιτηρητῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, 1545-1602*, Χανιά 1903, 86-88.

¹³⁰ Cf. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Μελέτιος Πηγᾶς*, ΙΤΕΕ 10, 128-129.

¹³¹ Cf. Ν. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμος ὁ Μαργούνιος*, ΘΗΕ 8 (1966), 634.

¹³² Cf. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, *Γαβριὴλ ὁ Σεβήρος*, ΘΗΕ 4, 118.

¹³³ Cf. Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ορθοδοξία καὶ Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 1999³, 118.

sario, benchè fossero stati amici d'infanzia. Come abbiamo già notato, pensiamo che anche in questa opinione si può trovare ingiustizia.

Allora, come scrive una delle sue vittime più innocenti, era il più grande forse dotto del XVI secolo, Massimo Margunio. Perchè alcuni scrivono¹³⁴, che Severos non vedeva in modo sincero Margunio, non poteva capire la sua pura voglia per l'unità dei cristiani e alla fine la gelosia di Severos, ella all'inizio era spiegabile, ella è diventata irragionevole, perchè non accettava le spiegazioni e le chiarificazioni di Margunio. Ancora si scrive che Severos aveva un comportamento brusco e un atteggiamento sospettoso, senza rispetto della volontà unitaria di Margunio e in genere il suo carattere era difficile e strano. Infine si scrive che Severos era avversario e rivale di Margunio. Altri scrittori¹³⁵ hanno un'opinione neutra per Severos. Sembra non essere sicuro se siano vere e giuste le cose che ha scritto Margunio contro di lui o se l'abbia fatto a causa della sua passione e rivalità. Con altre parole è scritto che Severos non è degno di lodi, se è vero tutto ciò che ha scritto contro di lui Margunio. Ancora altri studiosi ci sembra che abbiano preso la parte di Margunio, scrivendo che Severos era uomo combattivo, doppiogiochista e bifronte¹³⁶.

Però possiamo dire che la Chiesa nella sua storia ha conosciuto tanti cristiani, uomini combattivi difendevano dei loro diritti, senza dimenticare allo stesso tempo anche i problemi che hanno creato queste persone e i diritti umani che sono stati violati con il loro sforzo. Se Severos era doppiogiochista e bifronte (senza voler fare il suo difensore), diciamo che nella vita spirituale essere così è indubbiamente peccato, ma nel diritto canonico, quando si deve essere in regola, tante volte, bisogna avere un'agilità, la quale può essere caratterizzata come ipocrisia dai non esperti.

Margunio ha fatto richiesta ai Patriarci di Costantinopoli e di Alessandria, perchè, secondo lui, Severos spinto dalla gelosia e dall'invidia lo accusava ingiustamente. Meletio Piga ha respinto la richiesta, negando i sospetti di Margunio e gli ha chiesto di riappacificarsi con Severos. Perciò ha scritto: «Il dogma è giusto così com'è. Il vescovo sbaglia e si allontana dalla verità credendo che l'aggiunta nel Simbolo della Fede provenga dai santi, errando doppiamente. Volendo servire sia i greci che i latini si è scontrato con ambedue»¹³⁷. A Meletio Piga¹³⁸ sembra impossibile che persona come Severos

---

¹³⁴ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις τήν ιστορίαν*, ΝΣ 18 (1923), 714-725.

¹³⁵ Cf. K. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, 480.

¹³⁶ Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ανέκδοτα Πατριαρχικά Γράμματα*, 23.

¹³⁷ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις τήν ιστορίαν*, ΝΣ 18, (1923), 721.

¹³⁸ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 17.

sia calunniatore e si può dire che Severos a causa del suo amore per l'ortodossia giungeva qualche volta agli estremi, ma non può mai credere che sia calunniatore. Severos, come affermano tutti i suoi biografi e secondo quasi tutti i testi, era una persona virtuosa, premurosa e caritatevole.

Meletio Piga ha di nuovo scritto lettere, nel 1591, per ottenere la pace tra di loro chiedendo la fine della loro disputa per il bene della Chiesa. Lo stesso ha fatto anche Ieremia II. Severos ha mandato una copia dell' *Enchiridion* di Massimo¹³⁹ a Costantinopoli ed è stata considerata la degradazione di Margunio. A questo *Enchiridion* Margunio ha scritto contro Gabriel.

Ma anche dalla parte della Chiesa latina Margunio stava in pericolo, perché i teologi hanno giudicato come eretico il suo *Enchiridion* e doveva presentarsi alla sacra Inquisizione¹⁴⁰, ma è stato salvato dall'intervento del governo veneto. Dal Padova Margunio ha mandato a Costantinopoli la sua *Apologia*¹⁴¹ e alla fine, nell'ottobre del 1592 il santo Sinodo l'ha acclamato innocente, chiedendo, però, pace e amicizia con Severos, ed è stata realizzata finalmente nel 1593¹⁴². L'*Apologia* di Margunio è scritta il 13 novembre 1592 e è esaminata dal Sinodo locale di Costantinopoli il 12 febbraio 1593, il quale Sinodo ha accettato l'*Omologia* di Margunio come ortodossa. Interessante è che questo Sinodo minacciava quelli che al futuro potrebbero produrre problemi alla pace tra i due gerarchi. Secondo la giustizia saranno al fuori della Chiesa come diavoli e anticristi.

Allora, un importante capitolo del movimento spirituale della Chiesa ortodossa del XVI secolo era la lotta teologica tra Severos¹⁴³ e Margunio. Le loro figure¹⁴⁴ possono rappresentare due grandi strade dei teologi e dei gerarchi ortodossi alla loro pratica davanti alle relazioni con la Chiesa cattolica e con i protestanti. Alla fine dobbiamo sottolineare come indubbiamente Severos e Margunio fossero veramente tra le più famose e importanti persone del loro secolo per la Chiesa ortodossa e come abbiano indelebilmente segnato la sua storia.

Non è casuale che Meletio Piga abbia proposto loro (come suoi amici) il trono Ecumenico, con le sue lettere. Allora se avessero voluto avessero potuto essere eletti Patriarcati Ecumenici. Forse nasce la domanda se la loro conflittualità teologica avrebbe creato qualche tristezza o vendetta nel caso

---

¹³⁹ Cf. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμου Μαργουνίου*, ΕΕΒΣ 21 (1951), 286. «Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἔκπορεύσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος».

¹⁴⁰ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 619.

¹⁴¹ Cf. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἀνέκδοτα Πατριαρχικά Γράμματα*, 23.

¹⁴² Cf. Ν. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμος ὁ Μαργούνιος*, ΘΗΕ 8, 632-635.

¹⁴³ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22(1926), 215.

che fossero stati ambedue candidati per il trono Ecumenico. La risposta è negativa, perchè non si interessavano a questo. Almeno Severos non poteva vivere in una città, che secondo lui, è stata barbarizzata, senza cultura, senza spiritualità, senza i minimi elementi di umanità. Per Margunio poi non poteva essere possibile questo a causa delle sue relazioni con le persone e i centri di potere della sua epoca.

Allora, Severos e Margunio sono una “coppia” di vescovi storica e sacra. Come ha scritto Margunio alla sua *Omelia* per i funerali di Meletio Piga, lui e Severos erano due vescovi uniti nella carità in un’anima, avendo amicizia fraterna¹⁴⁵.

Ambedue volevano l’unità dei cristiani, in un periodo molto difficile, ma seguendo strade diverse¹⁴⁶. Cioè Severos (senza dimenticare che aveva un’educazione cattolica) era più ortodosso, non in senso negativo, ma sicuramente meno riflessivo all’usanza dell’economia canonica.

Severos spiegava tutto ciò che ha fatto durante la loro lotta teologica come bisogno della Chiesa in un periodo difficile, perchè pensava che la chiesa latina non avesse pura volontà per l’unità e perchè secondo lui Margunio abbandonava i dogmi ortodossi inspiegabilmente. Severos ha accusato Margunio di sospetti e perciò ambedue hanno mandato lettere al Patriarca Ieremia. Era molto duro nei confronti di Margunio. Notevole è che Gabriel abbia proibito a Margunio di celebrare qualunque sacramento nella sua eparchia¹⁴⁷. Invece Margunio¹⁴⁸, avendo un’educazione orientale-ortodossa

---

¹⁴⁴ Cf. M. GORDILLO, *Introductio in Theologiam Orientalem*, Roma 1961, II, 25-26.

¹⁴⁵ Cf. I. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Μάξιμου Μαργούνιου επισκόπου Κυθήρων*, ΕΦ 8 (1911), 410-415.

¹⁴⁶ Cf. B. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗ, *Από τό φόβο στην αγάπη*, Θεσσαλονίκη 1993, 176. Le strade che guidano ad un luogo di solito sono più di una. I Padri dicono che Dio ha creato tante diverse strade per far arrivare l’uomo nel Paradiso. Ognuno secondo le sue potenzialità, carismi e debolezze segue la sua strada adeguata per arrivare da questo mondo di ingiustizia alla città di Dio, al regno del cielo, al Paradiso. Lo scopo di ogni strada e di ogni regola e canone che seguono questo viaggio della vita di ogni fedele e della chiesa come corpo di Cristo è sempre la salvezza. La quale salvezza non la si può avere per mezzo di forza o di violenza, ma neanche rispettando tutti i canoni e tutte le leggi. Non basta il diritto se non si accompagna dall’eterna purezza della mente e del cuore. La libertà personale non ci permette nessuna fabbricazione della vita spirituale seguendo assolutamente una solo strada o una solo regola per tutti, dimenticando che esistono varie e diverse strade e regole secondo la Tradizione della Chiesa e dell’insegnamento dei Padri.

¹⁴⁷ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 612-613. Ogni vescovo per celebrare all’eparchia di un altro vescovo ha bisogno del permesso canonico. Questa è una prassi e un canone antico nella Chiesa. Interessante è che Margunio non poteva celebrare neanche la divina eucaristia nella sua casa, perchè l’aveva proibito Severos.

e occidentale-latina, ed usando nella stessa misura i testi dei Padri d' Oriente e dell' Occidente, incarnava nella sua persona un vivo ponte, tra le Chiese, che erano separate a cause politiche, teologiche, culturali e psicologiche¹⁴⁹. La voglia di Margunio per l'unità delle Chiese è presentata come una buona passione e come unica sua preoccupazione. Margunio aveva una passione per l'unità che l'ha guidato a fare alcuni sbagli. Margunio, avendo «due polmoni»¹⁵⁰, ha realizzato storicamente un non formale membro della Chiesa cattolica, in senso lato, avendo come scopo della sua vita il servizio dell'unità tra le Chiese.

Però, non possiamo dall' altra parte non sottolineare che Margunio, benchè durante tutta la sua conflittualità con Severos avesse la simpatia della Chiesa, abbia fatto sbagli, uno dei quali sia la pubblicazione e la stampa del suo ultimo *Enchiridion per la Processione dello Spirito Santo*¹⁵¹. Le espressioni che ha usato contro Severos erano troppo dure. Margunio voleva l'unità tra le Chiese e pensava che per questo scopo bastasse di risolvere il problema dogmatico del filioque, senza capire che un'idea così pura non poteva realizzarsi nell'epoca delle difficoltà, del buio, del fanatismo e dell'odio¹⁵².

Dobbiamo sottolineare che nella loro lotta teologica, a parte le cause e le ragioni teologiche, più o meno importanti, sono entrate come importanti parametri anche le debolezze umane¹⁵³. Alla conflittualità e disputa sono entrate anche debolezze umane che l'hanno aggravata. Ancora bisogna essere attenti perchè non basta che una parte o l'altra abbiano ragione. La ragione si perde e si distrugge se viene difesa con un modo brusco e superbo¹⁵⁴.

---

¹⁴⁸ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις τήν ιστορίαν*, ΝΣ 18 (1923), 714-715.

¹⁴⁹ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 193.

¹⁵⁰ Cf. *Promulgazione del CCEO da Giovanni Paolo II*, CCEO 413-415.

¹⁵¹ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις τήν ιστορίαν*, ΝΣ 18 (1923), 725-727. Secondo Papadopoulos: A causa della stampa di questo suo *Enchiridion* Margunio è stato in pericolo una seconda volta di essere giudicato dalla sacra Inquisizione come eretico. Il Papa Clemente VIII ha chiesto dalla città di Venezia di portare Margunio a Roma. L'ambasciatore di Venezia presso la Santa Sede ha dichiarato che da sempre i greci avevano libertà religiosa e in nessun caso non dovevano seguire le abitudini latine o il culto latino. Un cambiamento di questa pratica potrebbe avere conseguenze non solo religiose ma anche politiche. Però, doppio questo evento, spie seguivano Margunio e sempre ogni suo spostamento e ogni cosa che scriveva era sotto il controllo delle città di Venezia e Padova che gli avevano dichiarato che se producesse uno scandalo sarebbe punito.

¹⁵² Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 617.

¹⁵³ Cf. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μαξιμου Μαργουνίου*, ΕΕΒΣ 21 (1951), 286-287.

¹⁵⁴ Cf. Η. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ, *Ιστορία τοῦ Οἰκουµενικοῦ Πατριαρχείου*, xxii.

Allora è molto importante vedere sempre insieme le circostanze storiche, teologiche, politiche, economiche e quelle psicologiche, cioè i soggetti umani. L'uomo, anche se possiede sapienza e virtù, non può liberarsi dai difetti che caratterizzano la natura umana. Le determinate persone che in una situazione storica con la loro vita, i loro carismi ma anche con le loro debolezze, hanno alle loro mani il timone-pedalione della Chiesa, possono guidare la nave della Chiesa ad un porto tranquillo o guidarla al mare pericolosissimo, rischiando la vita del popolo di Dio.

Infine possiamo ricordare per i contemporanei dialoghi teologici, canonici, interecclesiali ed ecumenici, ciò che diceva il santo Patriarca di Alessandria Meletio Piga ai due gerarchi: «**Riconciliarsi e di riappacificarsi per non diventare il buio, bensì la luce nei tempi difficili caratterizzati da situazioni gravi**»¹⁵⁵.

5. Caratteri particolari della Chiesa

Quell'epoca è caratterizzata da una crisi nella Chiesa ortodossa e non solo. In genere si vedeva un'instabilità politica e sociale¹⁵⁶. Esisteva una dura polemica tra i teologi latini e protestanti per il vero spirito del cristianesimo. La presenza dei protestanti ha prodotto tante conflittualità teologiche e sociali, che hanno segnato la storia di tutta la vita ecclesiastica. Il mondo cristiano era stato scuotato con l'apparizione del protestantesimo. Ma anche in Italia i greco-ortodossi passavano quel periodo sotto la giurisdizione del trono di Roma. Spesso la gente dimentica la sua tradizione bizantina e le sue abitudini tradizionali¹⁵⁷. Dall'altra parte si intraprende un cammino per l'unità tra tutte le Chiese. Oggi è molto interessante studiare i rapporti e le relazioni¹⁵⁸ delle Chiese di quell'epoca, in mezzo ad un movimento vivo per l'unità.

Nella Chiesa ortodossa in quell'epoca c'erano una grande ignoranza¹⁵⁹, poca educazione, situazione molto difficile, a causa della dominazione dura e dei tanti anni di schiavitù. Molto indicativo è vedere un breve discorso circa l'aiuto spirituale della Grecia che ha scritto Possevino sugli estremi bisogni della Grecia in quel periodo. «Sono tanti, et si eccissiano li bisogni

---

¹⁵⁵ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22 (1927), 613.

¹⁵⁶ Cf. K. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἑλληνες Λόγιοι εἰς τὴν Βενετίαν*, Ἀθῆνα 1965, 50.

¹⁵⁷ Cf. Γ. ΖΕΡΒΟΥ, *Σύντομος ἱστορικὴ ἀνασκόπησις τοῦ Ἑλληνορθοδόξου στοιχείου εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν κατὰ τοὺς αἰῶνας Η' -ΙΖ'*, Ο 4 (2001), 45.

¹⁵⁸ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν Ὀρθοδόξων πρὸς τοὺς Ἑτεροδόξους κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα*, Θ 3 (1925), 26-33.

¹⁵⁹ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 22(1926), 211.

spirituali di quei della chiesa Greca...Facilmente sciogliono li Matrimonii... non si confessano et i sacerdoti...»¹⁶⁰. L'autorità di Venezia all'inizio riconosceva solo la gerarchia latina¹⁶¹, perchè la gerarchia ortodossa non aveva il permesso di soggiorno nei paesi che erano sotto la dominazione veneta come l'isola di Creta¹⁶². La maggior parte dei sacerdoti ortodossi, «Arcipreti», riconosceva la gerarchia latina come suprema autorità e non aveva ufficialmente e rapporti con il Patriarcato di Constantinopoli¹⁶³.

I «Protopapades» (preti maggiori, «Arcipreti») erano un fenomeno particolare locale e contemporaneamente di alcune isole e paesi del dominio veneto, come per esempio Creta. Benchè si trovino anche oggi, i protopresbiteri non avevano lo stesso ruolo e non esercitavano la stessa autorità. Allora erano preti speciali, delle grandi città, con un maggior potere e con una responsabilità che assomigliava a quella vescovile. Non facevano ordinazioni, ma tutto l'altro era sotto le loro decisioni. Ogni questione della vita della Chiesa ortodossa era sottoposto alla loro sorveglianza e sottomesso ai loro diritti e doveri. Non è ancora ben esaminata la loro figura canonica, però non è qui il luogo adeguato per scrivere di loro qualche cosa in più.

Esistevano persone ben educate, la maggioranza dei quali erano chierici, che andavano in Occidente per prendere la luce, che aveva brillato un'epoca al loro Oriente e quando tornavano insegnavano alla povera gente aiutandola a svegliarsi spiritualmente. In altre parole, erano numerosi i chierici che cercavano di trovare in Occidente la luce spirituale dell'educazione e raccogliere i frutti dagli alberi della sapienza, che avevano le loro radici all'Oriente classico, allora affondato nel buio dell'ignoranza¹⁶⁴. Però dalla fine del XV secolo si vede una grandissima illuminazione delle scienze letterarie a Creta ed in tanti altri paesi veramente memorabile.

Il numero delle persone educate accresce quegli anni come pure l'interesse per la sapienza, le scienze, la filosofia e l'arte particolarmente, pregustando il Rinascimento¹⁶⁵. Tanti rifugiati arrivavano da Constantinopoli a causa della dura situazione creata della dominazione turca. Ancora, tanti

---

¹⁶⁰ Cf. A. POSSEVINO, *De Rebus Graecorum*, AHSJ, OPP. NN. 316, II, 15.

¹⁶¹ Cf. N. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Έκκλησία στην Ελλάδα κατά την Φραγκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1984², 109-198.

¹⁶² Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Μέτρα τής Βενετίας εναντι τής εν Κρήτη επιρροής του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατ' ανέκδοτα βενετικά έγγραφα (1418-1419)*, ΕΕΒΣ 30 (1960-1961), 85-144.

¹⁶³ Cf. M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Η εν Βενετία*, ΕΕΒΣ 37 (1969-1970), 184-185.

¹⁶⁴ Cf. A. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ό Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 471.

¹⁶⁵ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 140-163.

nobili di Venezia abitavano a Creta e da sempre i cretesi avevano un interesse speciale per l'educazione e la sapienza. Una veramente importante, ma anche tragica Confessione della Fede (*Omologia*) è stata quella del Patriarca di Costantinopoli Cyrillos Lucaris¹⁶⁶, l'autenticità della quale non è stata ancora provata dalla storia e dagli scienziati. Nella confessione di Cyrillos Lucaris si trovano elementi del protestantesimo, benchè lui fosse indubbiamente ortodosso. Sforzandosi di mantenere una posizione neutra, per il bene dell'unità della Chiesa, è caduto in controversie teologiche.

L'ortodossia si trovava tra i cattolici ed i protestanti e nei testi simbolici ortodossi del XVII secolo si trovano argomenti e termini teologici occidentali¹⁶⁷. Tanti teologi ortodossi, per difendersi, usavano argomenti e testi dei cattolici contro i protestanti e argomenti e testi dei protestanti contro i cattolici, in una lotta nella quale le questioni politiche avevano il loro significato. Gli ortodossi studiavano in Occidente vicino ai cattolici o ai protestanti; quando tornavano ai loro paesi portavano teologie occidentali, le quali benchè non fossero eretiche, non erano neanche ortodosse¹⁶⁸. La differenza tra il cattolicesimo e l'ortodossia, come si vede da un grande numero di testimonianze si considerava piuttosto come allontanamento dalla lettera di qualche formalità riguardante questioni di tradizione o amministrative, ma non ai principi fondamentali del Vangelo della salvezza¹⁶⁹.

Con la Chiesa cattolica i rapporti¹⁷⁰ non erano sempre ottimi e per essere più chiari non mancavano le controversie teologiche¹⁷¹, il proselitismo¹⁷² ecc. Un buon esempio è il dialogo duro e forte tra i teologi cattolici Bellarmino¹⁷³ e Posevino¹⁷⁴ e Severos. Poi la Chiesa latina notava l'avvicinamento che si realizzava tra protestanti e ortodossi e il Cardinale Carlo de Guisse (†1577) fece ai greci di Venezia 12 domande¹⁷⁵, delle quali la dodicesima fu quanti e quali sono i sacramenti.

---

¹⁶⁶ Cf. X. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ορθοδοξία και Δύση*, 99.

¹⁶⁷ Cf. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Οικουμενική Κίνηση*, 216-217.

¹⁶⁸ IBID., 210.

¹⁶⁹ Cf. X. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ορθοδοξία και Δύση*, 97.

¹⁷⁰ Cf. X. ΑΓΓΕΛΙΔΑΚΗ, *Ἡ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας (1204-1669)*, Θ 4 (1926), 21-41.

¹⁷¹ Cf. Ζ. ΤΣΙΡΠΙΑΝΗ, *Ἡ ἀντιμεταρρύθμιση καὶ ὁ ὀρθόδοξος κόσμος*, ΙΤΕΕ 10, 121-124.

¹⁷² Cf. Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Ἐκκλησία*, ΙΤΕΕ 10, 211.

¹⁷³ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν*, ΝΣ 18, (1923), 716.

¹⁷⁴ Cf. C. O'NEILL-J. DOMINGUEZ, *Diccionario Historico de la compañia de Jesus, Biografico-Tematico*, Madrid 2001, IV, 3201-3203.

¹⁷⁵ Cf. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων κατὰ τὸν ἰσ' αἰῶνα*, Θ 3 (1925), 107-109.

Nei paesi che erano sotto la dominazione veneziana la religione ufficiale era il cattolicesimo. I vescovi latini avevano potere e giurisdizione sugli ortodossi e esercitavano, permettevano e attribuivano l'autorità canonica. Di solito, insieme alla terra, anchè la Chiesa ortodossa di ogni paese, luogo ed isola passava al governo occidentale. Le Chiese ortodosse con alcuni privilegi, grandi o piccoli, temporanei o permanenti, allora, erano sotto la giurisdizione della Chiesa di Roma¹⁷⁶, riconoscendo il Papa come suprema autorità di tutti i Cristiani. Di solito i Greci studiavano alle scuole dei monasteri cattolici e spesso dimenticavano la loro lingua e le loro tradizioni.

Dall'altra parte i protestanti avvicinavano l'oriente e arrivavano al bizzanzio, per vedere la situazione degli ortodossi e cercavano di unirsi con loro, preparando tanti gruppi di missioni teologiche, lettere ai Patriarchi e usando, per il successo delle loro missioni, le ambasciate dei paesi protestanti e molto spesso quella tedesca¹⁷⁷.

In quegli anni non mancava la simonia alle elezioni dei vescovi. Però non mancano anche le persone che erano contrarie a quella prassi, usando nella prassi il Vangelo, i sacri Canoni dei santi Padri e il contenuto dell'*Enciclio Epistola* del Patriarca di Costantinopoli Gennadio e del suo Sinodo a tutti i Metropoliti e al Papa di Roma (nel 459 a.C.)¹⁷⁸. Queste persone hanno combattuto la simonia verbalmente, con scritti e con la loro vita. Il Patriarca Ieremias II con una decisione sinodale ha pubblicato un decreto secondo la quale chi ordinasse o fosse ordinato per mezzo di soldi sarebbe degradato¹⁷⁹.

Un'altra notevole caratteristica dell'epoca era la paura che esisteva dell'autorità statale (il governo veneto¹⁸⁰) e ancora dell'autorità della Chiesa (Cattolica in questo caso), in altre parole l'organizzazione di una Chiesa locale (la parrocchia dei greci di Venezia) era sottoposta alle autorità non «canoniche». La politica ecclesiastica di Venezia non era sempre la stessa, ma cambiava spesso seguendo gli interessi economici, politici e sociali dello stato e talvolta esercitando pressione alle decisioni ecclesiastiche. Per capire meglio questo caso dobbiamo menzionare che non esisteva il titolo «vescovo di Venezia» dei Greci, perchè i Greci avevano paura del governo di Venezia. Ma anche a Creta¹⁸¹ non era permessa e legittima (secondo le leggi di Ve-

---

¹⁷⁶ Cf. Ε. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ, *Γαβριήλ Σεβήρου*, ΕΦ 11 (1913), 27 e 31.

¹⁷⁷ Cf. Α. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Γαβριήλ ὁ Σεβήρος*, ΝΣ 21 (1926), 532-533.

¹⁷⁸ Cf. Π. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Κώδικας Ἱερῶν Κανόνων*, *Θεσσαλονίκη* 1995², 652-659.

¹⁷⁹ Cf. Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οἱ ἐπίσκοποι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους*, ΕΕΒΣ 17 (1941), 298-302.

¹⁸⁰ Cf. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἡ ἐν Βενετία*, ΕΕΒΣ 37 (1969-1970), 191.

nezia) la presenza dei vescovi ortodossi e così le ordinazioni dei preti si facevano in altri luoghi, isole e paesi.

Chi volesse ordinarsi a Creta doveva andare da una parte del dominio Veneto, ove era permesso il soggiorno dei vescovi ortodossi, cioè di solito andava a Mettoni, Coroni e più spesso a Monemvasia. Talvolta, però, arrivavano a Creta in segreto e ben nascosti vescovi da Constantinopoli per ordinare preti, ma il pericolo era grande a causa delle dure pene che prevedeva la legislazione del governo veneto.

Qui occorre ricordare che anche ai nostri tempi e ad ogni epoca si trova questa caratteristica. Senza dubbio la si trova solamente poco cambiata e modernizzata; tutte quasi le autorità (economiche, politiche, religiose, sociologiche, scientifiche ecc) cercano di influenzare la vita degli uomini (di qualsiasi fede, credenti e no), in altre parole vogliono intervenire sull'espressione della verità di questa vita. In questa realtà si può spiegare che per il bene comune si fanno limiti al bene personale. Si può dire che nell'organizzazione della Chiesa in ogni epoca si può vedere (facilmente o difficilmente, dipende dalla volontà) una notevole influenza di autorità del mondo.

In genere è stata memorabile e molto significativa l'assenza della gerarchia ortodossa a Creta e il fenomeno dell'amministrazione della Chiesa per mezzo di "Arcipreti", a causa della politica e degli interessi di Venezia, i quali hanno prodotto anche le sue leggi medievali. I greci lavoravano nella flotta veneta, servivano come soldati all'esercito di Venezia ed avevano un ruolo importante alla vita sociale della città. Tutto questo portò il governo di Venezia a riconoscere a loro una certa libertà religiosa. Poi esistevano tanti sacerdoti e monaci non canonici, cioè che non erano mai stati ordinati, ma dicevano bugie sulla loro ordinazione per fuggire dai loro obblighi militari e dagli altri doveri del esercito veneto¹⁸². Qua si possono capire quali domande di canonicità della celebrazione dei sacramenti possono nascere, con speciale interesse per il diritto canonico.

Ancora spesso i sacerdoti non avevano, a causa della mancanza forse di educazione, il dovuto rispetto alle cose sacre. Ancora, non mancavano le punizioni di preti ortodossi che celebravano senza seguire le leggi statali di Venezia. Dove non c'erano sacerdoti e Chiese ortodosse, gli ortodossi partecipavano alle celebrazioni delle Chiese latine. All'inizio partecipavano alle celebrazioni delle Chiese latine, poi celebravano alle cappelle latine fino a

---

¹⁸¹ Cf. N. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *La politica religiosa di Venezia a Creta verso i cretesi ortodossi dal XIII al XV secolo*, ΕΕΒΣ 38 (1971), 363-376.

¹⁸² Cf. Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Περί τής θέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου*, ΕΦ 35 (1936), 516-517.

costruire la loro Chiesa a Venezia. Occorre ricordare che Venezia ha provato tante volte e con vari metodi a portare la Chiesa ortodossa sotto Roma per ragioni di amministrazione e con scopo politico, cioè per governare meglio i Greci.

Quindi possiamo capire che esisteva un contrasto d'interessi tra Roma e Venezia quell'epoca, altre volte piccolo e altre grande con significative e importanti conseguenze nella vita della santa Chiesa, cattolica e ortodossa. Allora, quel conflitto di interessi di solito lo si vedeva alle elezioni dei vescovi, ove si verificano tante irregolarità. Veramente è un tema interessante esaminare i vari sistemi delle elezioni vescovili che esistevano quelli secoli e la casualità che li caratterizzava, le irregolarità e i dubbi che però non possiamo notare qua esattamente.

È veramente interessante vedere come fosse la situazione dei Greci a Venezia, i loro diritti e doveri e in generale la loro vita religiosa e lo stato giuridico dei chierici. Però, per non uscire dal nostro tema, facciamo solamente un breve viaggio nell'epoca mostrando un quadro generale, per poter capire la società e le circostanze di Venezia durante la vita di Severos. Allora Venezia era una città importantissima, capitale del grande dominio veneto, centro del mercato, centro dei libri, della letteratura, dell'arte e delle scienze.

In aggiunta Venezia era la più ricca e la più numerosa tra cittadini e visitatori, unica città dell'Europa occidentale e si incontravano quasi tutte le lingue e tutti i popoli. La comunità greca aveva un posto speciale a causa del suo numero e del livello sociale, culturale e spirituale, membri della quale erano eccellenti soldati dell'esercito veneto, mercanti famosi ecc. Assomigliava alla grande Città dell'Oriente, della quale Venezia era succeditrice e perciò il greco Cardinale Bessarione, quando parlava di Venezia, parlava come di un'altra quasi Bisanzio¹⁸³.

I Greci all'inizio dovevano partecipare alle celebrazioni latine come già abbiamo detto, fino ad avere la loro propria Chiesa. I greci hanno chiesto permesso al governo veneto di costruire una propria Chiesa rappresentati dal molto potente cardinale greco Isidiros, che era prima Metropolita di Kiev e poi Cardinale della Chiesa Romana. Il permesso è stato dato nel 1456 non per costruire una Chiesa ma per comprare la terra per una sua costruzione futura.

A causa della guerra con i Turchi, Venezia aveva bisogno di soldati greci, quindi ha dato il permesso a loro di usare una cappella latina. Poi i greci hanno ottenuto il permesso di fondare Scuola, greca frattellanza. E alla fine

---

¹⁸³ Cf. K. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, "Ελληνες Λόγιοι εις τήν Βενετίαν, 70-72 e 243-258.

nel 1514 Venezia ha riconosciuto il diritto ai Greci di avere una propria Chiesa, però sotto due condizioni, cioè di rimanere «veri e cattolici cristiani» e che il permesso della costruzione avesse anche il permesso del Papa. Il Papa Leon X Medico ha dato il permesso nel 1514 e nel 1521 per la costruzione della Chiesa con campanile e cimitero. Ancora ha stabilito il diritto dei greci di scegliere da soli il loro parroco, il quale celebrava secondo il rito orientale «Juxta ritum et morem vestrum»¹⁸⁴.

Partecipavano alle Chiese latine e finalmente hanno ottenuto il diritto di avere la propria Chiesa e il privilegio di essere indipendenti dalla locale autorità ecclesiastica. Il Papa con bolla del 1521 ha proibito al Patriarca di Venezia e ai vescovi latini ogni loro intervento agli affari ecclesiastici greci, riconoscendo così i loro diritti di autogoverno ecclesiastico. Nel 1539 furono iniziati i lavori della costruzione della Chiesa di san Giorgio dei Greci e furono finiti nel 1573.

Nel XVI secolo tanti greci ortodossi da Creta, Peloponneso e tanti altri luoghi vanno in Italia, in varie città, fondando comunità e Chiese. Sicuro è che tanti Greci di vari luoghi, grandi isole come Creta, ma anchè di piccole come Patmos per esempio, viaggiavano spesso in Italia e tanti di loro abitavano lì permanentemente¹⁸⁵. Il Metropolita di Filadelfia Gabriel in una sua lettera del 1580¹⁸⁶ diceva che gli ortodossi avevano Chiese in ogni luogo del dominio veneto e liberamente e senza ostacoli o problemi seguivano le loro tradizioni culturali e cultuali.

Per quanto riguarda i problemi, le difficoltà e le polemiche tra quelli che volevano l'unione delle Chiese e quelli che erano contrari, si può leggere vari libri. Dall'altra parte, col passar degli anni la dura, all'inizio, dominazione veneta cambia e comunque si trasforma in una situazione diversa. A Venezia la comunità greca diventa numerosa, avendo tra i suoi membri persone importantissime, educate e ricche, tra i quali mercanti potenti, soldati utilissimi per l'esercito veneto, marinai ecc. Per capire meglio la situazione presentiamo come esempio l'isola di Creta¹⁸⁷. I rapporti tra Creta e Venezia erano stretti, perchè Creta era una delle più importanti isole dal punto di vista storico, sociale, economico, politico ecc e molto spesso navi andavano da Venezia a Creta e viceversa trasportando civili, soldati e merci.

---

¹⁸⁴ IBID., 64-67.

¹⁸⁵ Cf. N. ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗ, *Ὁ Μέγας Διδάσκαλος τοῦ Ἴένου Ἁγίου Μακάριος ἱεροδιάκονος Καλογεράς*, Θεσσαλονίκη 1994, 51.

¹⁸⁶ Cf. Ε. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ, *Γαβριήλ Σεβήρου*, ΕΦ 11 (1913), 32-33.

¹⁸⁷ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 132-135, 149-154.

Ai primi secoli (XIII-XIV) le differenze tra cretesi e veneziani erano molto grosse. Chi abbandonava il cattolicesimo e diventava ortodosso perdeva automaticamente la sua nobiltà, il suo patrimonio e tutti i privilegi. Così si trovano tanti casi di passaggio¹⁸⁸ dall'ortodossia al cattolicesimo (ma anchè viceversa). Invece, dall'inizio già del XVI secolo, si vede che la lingua greca era quella dominante, le abitudini greci erano rimaste vive e la «senza testa» (a causa della mancanza dei vescovi) Chiesa ortodossa di Creta era sopravvissuta. Per essere ordinato era obbligato a prendere il permesso del prete capo, «Protopapa». E, perchè la sua ordinazione fosse in accordo con i canoni della Chiesa, doveva essere celebrata da un vescovo dei luoghi della dominazione veneta¹⁸⁹.

Veramente è molto significativa la situazione a Creta durante la dominazione veneta non solo per l'isola stessa, ma anche per la comunità greca di Venezia e per la Chiesa¹⁹⁰. La Chiesa di Creta era alla prima fila¹⁹¹, a causa del suo posto geografico; perciò il Papa aveva tante speranze che Creta avrebbe potuto aiutare e contribuire all'unione delle Chiese ed all'unità dei cristiani. Importante è sottolineare che l'Arcivescovo di Creta spesso aveva anche il titolo di Patriarca di Costantinopoli o il Papa lo nominava Patriarca di Costantinopoli o di Alessandria e lo mandava come legato suo a vari paesi e sinodi. Allora l'Arcivescovo di Creta aveva diretta comunicazione con il Papa per ogni tema e di solito quel tempo l'Arcivescovo e i Vescovi di Creta erano membri di Propaganda Fide.

In quel periodo tanti monasteri antichi e nuovi appartenevano alla Chiesa di Creta. Quelli nuovi erano costruiti verso la fine della dominazione veneta e poco prima di quella turca. La loro costruzione era un segno di ringraziamento da parte del governo veneto ai Greci per aver combattuto contro i Turchi¹⁹². Ancora però si può dire che i Greci provvedevano alla caduta dell'isola ai Turchi e per salvare il loro patrimonio lo regalavano ai monasteri, perchè come sappiamo la terra dei monasteri aveva il rispetto di Turchi, perchè non potevano toccarla secondo la loro legislazione e i privilegi antichi.

I matrimoni misti erano innumerevoli e tanti veneziani (anche nobili) diventavano ortodossi e poco a poco dimenticavano la lingua italiana e si

---

¹⁸⁸ Cf. X. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, 99.

¹⁸⁹ Cf. N. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Ἐκκλησία στην Ἑλλάδα κατὰ τὴν Φραγκοκρατία*, 188.

¹⁹⁰ Cf. X. ΑΓΓΕΛΙΔΑΚΗ, *Ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης*, Θ 4 (1925), 330-344.

¹⁹¹ Cf. Α. ΕΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Περὶ τῶν τριῶν συνόδων τοῦ Gerolamo Lando λατίνου Ἀρχιεπισκόπου ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ*, Θ 8 (1930), 97.

¹⁹² Cf. Σ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, *Κρητικά Συμβόλαια ἐκ τῆς Ἑνετοκρατίας*, ΧΚ 1-2 (1912), 4.

sentivano Greci¹⁹³. Per vedere come era la situazione anche per gli altri sacramenti, dobbiamo sottolineare che in genere non si rispettavano abbastanza le leggi e i canoni e piuttosto si obbligavano per mezzo della paura della punizione. Ancora si trovava la prassi nel caso di adulterio di far confessare insieme il marito e la moglie, per trovare la verità. Cioè un caso un po' strano per alcuni oggi, che invece lo si trova ancora ad alcuni luoghi.

In questo contesto possiamo ricordare che Venezia aveva un sistema di amministrazione e di giustizia ben organizzato e aveva una determinata legislazione per i paesi che erano sotto il suo dominio, come Creta e le isole Ioniche. Però, la legislazione bizantina anche a quei territori non mancava dal tutto; invece i, «protopapades»-Arcipreti o i giudici greci avevano una giurisdizione su i casi dei chierici, dei matrimoni, dei divorzi, secondo il diritto bizantino. I tribunali ecclesiastici usavano però spesso la misericordia e la condiscendenza («oikonomia») secondo le circostanze sociali dell'epoca. Però, come si capisce la legislazione bizantina, ma anche veneziana e in genere tutta la legislazione di quell'epoca in tanti casi era ingiusta secondo la mentalità della nostra epoca. Così si può parlare di illegittime consuetudini e di abitudini durature e malvage e ancora di consuetudini mortali¹⁹⁴.

Però, è significativo, per il periodo che ci interessa, ciò che scriveva un professore delle leggi di Venezia, Paolo Sarpi, cioè le decisioni del Papa *In Coena Domini*, che proibivano il soggiorno degli eretici e degli scismatici in Italia, non avevano come oggetto i greci, perchè lavoravano alle navi veneziane. Secondo lui, solo l'autorità politica aveva il legittimo diritto di punire. Ancora, i vescovi non potevano esercitare la loro autorità abbastanza facilmente.

Venezia intuiva il pericolo di un'alleanza tra Greci e Turchi, che sarebbe stata contro i suoi interessi. Perciò, gradualmente cominciò a permettere un'ampia libertà di pensiero e non perdonava il fanatismo e il fondamentalismo nei suoi territori da qualsiasi parte essi provenissero. Il nuovo spirito aiutava la libertà religiosa e la pace tra le Chiese. Così, l'odio e l'intolleranza hanno dato il loro posto alla collaborazione e al dialogo tra i dogmi. Notevole è il fatto che tanti ortodossi rispettavano come santo, san Francesco ed esisteva uno spirito di amicizia, pace e carità. Si diceva che Venezia avesse aiutato l'unità delle Chiese più del Concilio di Firenze.

---

¹⁹³ Cf. Σ. ΘΕΟΤΟΚΗ, *Η δῆθεν ἀφορμὴ τῆς ἀποστασίας τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1363*, ΕΕΒΣ 7-8 (1930-1931), 207.

¹⁹⁴ Cf. Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Παρατηρήσεις ἀναφερόμενες στὸ «μεταβυζαντινὸ δίκαιο» καὶ στὴν ἐξελικτικὴ του πορεία*, ΕΕΒΣ 50 (1999-2000), 328-329, 335.

Poi, il livello spirituale, intellettuale e morale dei chierici non era abbastanza alto. Le informazioni che abbiamo dai testi dell'epoca non ci permettono tante speranze, però, non possiamo neanche pensare che tutto fosse nero. C'era un buon periodo per il monachesimo con la fondazione di tanti monasteri, che sono fino ad oggi importanti e per l'educazione con la fondazione delle scuole dei gesuiti ed altre. Inoltre si possono trovare esempi di persone che hanno brillato anche se temporaneamente, come Severos. Poi, ci si trova un gran numero di chierici e laici educati con un ruolo notevole e indimenticabile¹⁹⁵.

In quel periodo si possono trovare tanti sbagli del governo Veneto sui temi della Chiesa, in altre parole alla sua politica ecclesiastica; però dobbiamo sottolineare anche quella politica fosse neutra. La comunità greca di Venezia aveva tanti privilegi e abbastanza libertà. Per esempio ricordiamo i privilegi degli Arcipreti e che i chierici non facevano servizio militare nella marina veneta neanche servizi alla loro flotta¹⁹⁶.

Era notevole la miseria sociale della maggioranza della gente, benchè ci fosse un gran numero di persone educate, di eruditi, di mercanti, di artigiani ecc. Esisteva anche il fenomeno dell'immigrazione dai territori dell'Impero bizantino all'Occidente a causa della caduta della «regina delle città»¹⁹⁷ Costantinopoli ai Turchi, la cui dominazione non aveva alcun rispetto per l'educazione, le arti ed i diritti umani. La vita spirituale passava un periodo di crisi che sarebbe peggiorato con la dominazione turca.

Non dobbiamo comunque dimenticare anche le buone cose di tale epoca: una fioritura delle arti, della letteratura, una collaborazione teologica e culturale, un «matrimonio» tra le civiltà e le culture, un vivo incontro delle religioni e un avvicinamento delle Chiese con un dialogo non solo con polemiche, ma anche con serenità. Come non è possibile avere un'immagine certa solo dai documenti dei suoi tribunali penali di una civiltà morta, lo stesso non possiamo avere un'immagine concreta dell'epoca di Severos leggendo solo i testi polemici. Si trova anche veramente un ponte canonico, una stazione centrale del diritto della Chiesa. Perciò dobbiamo soffermarsi anche noi oggi per vedere la teoria e la prassi canonica per i sacramenti. Anche se non tanto delicata, può veramente aiutare la canonicità del movimento ecumenico della Chiesa, orientale ed occidentale, da un'epoca all'altra, da un luogo, paese, Chiesa alla famiglia ecumenica della nostra epoca.

---

¹⁹⁵ Cf. K. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Έλληνες Λόγιοι εις τήν Βενετίαν*, 241-258.

¹⁹⁶ Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, *Ἡ Έκθεσι τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Ντόλφιν Ρενιέρ (1610)*, *Κρητικά Χρονικά*, 2 (1950) 319-352.

¹⁹⁷ Cf. D. GEANACOPLOS, *Byzantine East and Latin West*, 160.

Ἡ ἔννοια τῆς διαχείρισης στή βιωτή τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ

Ροδάνθη Ἀνδρουλιδάκη – Εὐάγγελος Πετράκης
Ἐπίκ. Καθηγήτρια τῆς Π.Α.Ε.Α.Κ. – Θεολόγος - Συγγραφέας

Ὅταν διαβάσαμε τό βίο τοῦ Ἁγίου Γέροντος Ἰωσήφ τοῦ Ἡσυχαστοῦ¹, αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἡγέτου καί ἀνακαιιστοῦ τοῦ νεώτερου Ἀγιορείτικου Μοναχισμοῦ, τόν φιλοπονηθέντα ἀπό τήν ἀψευδή καί πιστότατη γραφίδα τοῦ ἀξιώτατου πνευματικοῦ του τέκνου, μακαριστοῦ Γέροντος Ἰωσήφ τοῦ Βατοπαιδινοῦ, ἕνα ἀπό αὐτά πού μᾶς ἔκανε ιδιαίτερη ἐντύπωση ἦταν ἡ ἀκρίβεια αὐτοῦ τοῦ μεγάλου πνευματικοῦ ἀναστήματος σέ ὅλες τίς ἐκφάνσεις τῆς μοναχικῆς του ζωῆς, ἡ ὁποία ἐξικνεῖτο μέχρι τήν παραμικρή λεπτομέρεια. Ὡστόσο, ἐδῶ θά ἀσχοληθοῦμε συγκεκριμένα μέ τήν ἀκρίβεια τοῦ Ὀσιωτάτου Γέροντος στό θέμα τῆς διαχείρισης καί τῆς οἰκονομίας τῶν ὑλικῶν πραγμάτων καί τῶν τροφῶν τῆς συνοδείας του, δεδομένου ὅτι ἡ διαχείριση εἶναι ἕνα θέμα πού ἄπτεται τῆς διοίκησης καί συνεπῶς καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης, στήν ὁποία ἐπικεντρώνονται τά ἐπιστημονικά μας ἐνδιαφέροντα.

Γράφει, λοιπόν, ὁ Γέρων Ἰωσήφ ὁ Βατοπαιδινός²: «Ἐνα ἄλλο πράγμα πάλι, στό ὁποῖο πολύ μᾶς παίδευε ὁ Γέροντας, ἦταν ἡ προσοχή καί οἰκονομία στά πράγματά μας γενικά. Μέ κατάλληλα πατερικά κείμενα, πού τά θυμόμουν, καί μέ ἄλλα Γραφικά μᾶς δίδασκε πόσο ἀπαραίτητον εἶναι αὐτό γιά νά συνεχισθῆ ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ ἐπάνω μας καί αὐτό τό κατανοοῦσαμε πολύ αἰσθητά. Τό μικρό μας ἐκκλησάκι ἐτιμᾶτο στό γενέθλιο τοῦ Τιμίου Προδρόμου, στίς 24 Ἰουνίου, καί αὐτόν εἶχαμε προστάτη μας. Ὅταν χυνόταν κάτω κάτι, ὄσπρια λόγου χάριν ἢ κάτι ἄλλο ἔστω καί παραμικρό, ἔσκυβε κάτω νά τό πάρη, παρ' ὅλο πού γι' αὐτόν ἦταν μεγάλη δοκιμασία γιά τό ἀσθενές καί μισοπαράλυτο σῶμα του, καί μᾶς ἔλεγε: “Μή καταφρονῆτε καί τά παραμικρά, γιατί καί σ' αὐτά σπατάλη λογίζεται καί θά φύγη ἡ εὐλογία ἀπό τό σπίτι μας. Ἐγώ, χάρις στήν προσοχή καί τήν οἰκονομία πού κάνομε, εἶδα πολλές φορές τόν Ἅγιο Πρόδρομο καί μᾶς ἔρριχνε μέσα ἀπ' τή μάντρα μας πολλά πράγματα ἀπό ὅσα μᾶς χρειάζονται”»³.

¹ Ἰωσήφ Μοναχοῦ, *Γέρων Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής. Ἀγῶνες-Ἐμπειρίες- Διδασκαλίες* (+1959), Ἅγιον Ὄρος 1984.

² Ἰωσήφ Μοναχοῦ, *Γέρων Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής. Ἀγῶνες-Ἐμπειρίες- Διδασκαλίες* (+1959), Ἅγιον Ὄρος 1984, σσ. 101- 102.

³ Ὁ ἴδιος συγγραφέας (Γέρων Ἰωσήφ Βατοπαιδινός) σέ μία πρόδρομη μορφή τοῦ κατά πλάτος βίου τοῦ Ἀγιωτάτου Γέροντος, ἡ ὁποία ἔχει τή μορφή ἐπιστολμαίας βιογραφίας καί ἀποτελεῖ τήν πρώτη βιογράφησή του, φιλοπονηθεῖσα τό 1962, τρία μόλις χρόνια μετά

Αυτή τήν πάγια διαχειριστική τακτική τοῦ Ὁσιωτάτου Γέροντος θά ἐπιββαιώσει καί ὁ ἕτερος βιογράφος του καί ὑποτακτικός του π. Ἐφραίμ Φιλοθεΐτης: «Πρόσεχε ἐπίσης πολύ καί τήν οἰκονομία ὡς πρὸς τὰ πράγματά τους, γιά νά μή χάσουν τήν εὐλογία τοῦ Θεοῦ. Καί γι' αὐτό, ὅταν τοῦ ἔπεφτε κάτω λίγο σιτάρι ἢ παξιμάδι ἢ ὅ,τι ἄλλο, πάντα ἔσκυβε καί τό μάζευε. Ὅταν ἀργότερα δυσκολευόταν νά κινῆται λόγῳ ἀσθενείας, ἔλεγε: «Κάθε καταφρόνησις ἐνός πράγματος, ἔστω καί μικροῦ, λογίζεται σπατάλη. Ξέρω ὅτι ὁ προστάτης μας, ὁ Τίμιος Πρόδρομος, μᾶς φροντίζει καί μᾶς προμηθεύει, μέ ὅλα τὰ ἀγαθά. Διότι τόν ἔχω δεῖ πολλές φορές νά ρίχνη μέσα στή μάντρα μας πολλά ἀπ' ὅσα μᾶς χρειάζονται καί πληροφορήθηκα ὅτι μᾶς τά δίνει, ἐπειδή προσέχουμε καί δέν τά σπαταλάμε»⁴. Μάλιστα ὁ Γέροντας Ἰωσήφ ὁ Ἑσυχαστής γιά νά ἐπιββαιώσει καί νά ἀποδείξει τήν ἀλήθεια τῶν λεγομένων του, ἀναφέρει καί ἕνα περιστατικό πού εἶχε συμβεῖ στά Κατουνάκια καί ἀφοροῦσε γέροντα τῆς προηγούμενης ἀπό αὐτόν γενεᾶς «ἐκ τῶν βεβαιοπίστων, ἐξ αὐτῶν πού πραγματικά “ἐπέρριψαν ἐπί Κύριον τήν μέριμναν αὐτῶν” καί ὄντως ὁ Θεός φροντίζει γιά ὅλες τίς ἀνάγκες των. Σ' αὐτόν, λοιπόν, τόν εὐλογημένο πού ἀσχολεῖτο μέ εὐχές καί θεωρίες πνευματικές, κατά θεία νεύσι οἱ γύρω ἀδελφοί- ἢ καί ἀπό μακρύτερα μέρη-ἔφερναν τήν τροφή του τακτικά, ὅσο τοῦ χρειαζόταν. Κάποτε, τίς οἶδε κρίμασι Θεοῦ, γιά νά δοκιμασθῆ ἢ ἀκρίβεια τῆς προσοχῆς καί τῆς πείρας του, τοῦ ἔφεραν περισσότερα ἀπό ὅσα χρειαζόταν καί ἐπομένως δέν φύλαξε τήν ἀκρίβεια τῆς οἰκονομίας, ἀλλά παράτησε τὰ περισσεύματα στή γωνιά σάν περιττά καί ἄρχισαν νά χαλοῦν. Ὅμως, παραδόξως, δέν τοῦ ἔφεραν ἄλλα στά συνηθισμένα χρονικά διαστήματα, ὅπως πάντοτε. Αὐτός περίμενε καί ἀποροῦσε σέ τί ὀφείλεται αὐτή ἡ παράλειψι, ἐπειδή ἦταν πεπεισμένος ὅτι ὁ Θεός δέν τόν παραβλέπει. Ἀφοῦ ἐξάντλησε ὅλο τό περιθῶριο τῆς ὑπομονῆς καί τῆς ἐγκρατείας, ἄρχισε νά ἀνησυχῆ καί ἐρευνοῦσε τούς λογισμούς μέ λεπτομέρεια, γιά ν' ἀνακαλύψῃ σέ τί ἔφταιξε, ὥστε νά ἐμποδίσῃ τήν ἀλάνθαστη ἐπαγγελία τῆς θείας προνοίας δι' αὐτόν. Τότε αἰσθάνθηκε στόν λογισμό του

τήν ὁσία κοίμησή του, ἀναφέρει τό ἴδιο: «Εἶχε δέ πολλήν οἰκονομίαν καί προσοχήν εἰς τὰ πράγματά μας, ὥστε δέν ἤθελε τίποτε ἀσκόπως νά σπαταληθῆ. Ὅταν καμμίαν φοράν ἀπό ἀπροσεξίαν ἐχῆναμεν τίποτα, μᾶς φώναζε αὐστηρά: “Μή καταφρονεῖτε τὰ παραμικρά, γιατί θά φύγη ἡ εὐλογία ἀπό τό σπίτι μας. Πολλές φορές, μᾶς ἔλεγεν, εἶδα τόν Πρόδρομον νά μᾶς ρίχνη πράγματα εἰς τό σπίτι μας, καί γι' αὐτό προσέχετε καί μή καταφρονεῖτε, νά μή χάσωμεν τήν εὐλογίαν του”. Τό ἐκκλησάκι μας ἐτιμάτο εἰς τόν Τίμιον Πρόδρομον καί αὐτόν εἶχαμεν ὡς προστάτην» (Γέροντος Ἰωσήφ Βατοπαιδινού, *Θείας Χάριτος Ἐμπειρίες. Γέροντας Ἰωσήφ ὁ Ἑσυχαστής, Ἐπιστολιμαία Βιογραφία- Ἀνέκδοτες Ἐπιστολές καί Ποιήματα*, Β' ἔκδοσις, Ψυχωφελῆ Βατοπαιδινά 18, Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου Ἁγιον Ὅρος 2006, σ. 98).

⁴ Γέροντος Ἐφραίμ Φιλοθεΐτου, *Ὁ Γέροντάς μου Ἰωσήφ ὁ Ἑσυχαστής καί Σηληκιάτης (1897- 1959)*, Ἐκδοσις Ι. Μονῆς Ἁγίου Ἀντωνίου Ἀριζόνας USA 2011, σ. 325.

ὅτι ἡ αἰτία θά εἶναι, μᾶλλον, ἡ περιφρόνησι καὶ παραμέρισι τῶν περισσευμάτων. Τότε φρόντισε καὶ τὰ μάζεψε ὅσο γινόταν, καί, ἀφοῦ τὰ καθάρισε καὶ ἄρχισε νά τὰ τρώῃ, ἐπανῆλθε πάλιν ἡ καλή συνέχεια τῆς προηγουμένης πατρικῆς προνοίας, ἡ ὁποία διδάσκει συγχρόνως “ἵνα μηδέν ἀπόληται” καὶ “ἔμαθε ἀφ’ ὧν ἔπαθε” νά συνάγῃ τὰ περισσεύματα, καθὼς καὶ οἱ Ἀπόστολοι μετὰ τὸν χορτασμό τῶν πεντακισχιλίων»⁵.

Νά ποῦμε ἐδῶ ὅτι ἡ συνοδεία τοῦ Ἁγίου Ἰωσήφ τοῦ Ἡσυχαστοῦ μπορεῖ νά προσεγγισθεῖ σάν «ὄργανωση πού μαθαίνει», ὅπου ὁ Γέροντας ἡγέτης εἶχε ἓνα ρόλο προαγωγῆς τῆς ὀργανωσιακῆς γνώσης. Στό πλαίσιο αὐτό, χρειαζόταν νά διαδώσει στοὺς μαθητές του τὴν κουλτούρα τοῦ ὀργανισμοῦ, τίς ἀρχές καὶ τίς ἀξίες του, νά μεταλαμπαδεύσει τίς πνευματικὲς γνώσεις καὶ ἐμπειρίες του μέ μία συστηματικὴ διδασκαλία, νά ἀναπτύξῃ ἡγετικά στελέχη καὶ νά μεριμνήσῃ γιὰ τὴ διαδοχὴ. Στὴ διοικητικὴ θεωρία ὑπάρχουν διάφοροι τρόποι διδασκαλίας⁶ τῶν ἡγετῶν. Ἐνας τέτοιος τρόπος εἶναι μέσω παραδείγματος (leading by example). Αὐτό εἶναι ἓνα ἄριστο μέσον διδασκαλίας γιατί ὑπάρχει ἡ συνέπεια λόγων καὶ πράξεων, ἀλλὰ καὶ γιατί ἐνεργοποιεῖ τὴ διαδικασία τῆς μιμήσεως. Ἄλλος τρόπος εἶναι μέσω ἀφήγησης διαφόρων ἱστοριῶν καὶ ἐμπειριῶν, κυρίως προσωπικῶν (story telling). Αὐτός ὁ τρόπος ἔχει τὸ πλεονέκτημα τῆς κατανόησης καὶ ἀφομοίωσης τῶν πραγμάτων αὐτῶν πού θέλει νά μεταδώσῃ ὁ ἡγέτης. Ἐπιπρόσθετα, ὁ ἡγέτης συνδέεται στενότερα μέ τὴν ἱστορία του στὴν ψυχὴ καὶ στό μυαλό τοῦ ἀκροατῆ καὶ στελέχους του, ἐνῶ συγχρόνως συσφίγγονται οἱ σχέσεις καὶ οἱ δεσμοὶ τους. Στό παραπάνω περιστατικό ὑπάρχει συνδυασμὸς καὶ τῶν δύο τρόπων διδασκαλίας. Παρακάτω, θά δοῦμε τὸν Ἅγιο νά χρησιμοποιεῖ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἢ τὸν συνδυασμὸ καὶ τῶν δύο. Ὅμως, γενικά, χρησιμοποιοῦσε κι ἄλλους τρόπους, ὅπως διδασκαλία μέσω ἐρωτήσεων, μέσα ἀπὸ ἀνάθεση ἐργασιῶν, ἀκόμα καὶ μέσω πειράματος⁷.

Ὁ ἴδιος ἔκανε διοίκηση μέσω προσοχῆς γιὰ νά διαδώσῃ καὶ νά ἐνισχύσῃ τὴν κατάλληλη κουλτούρα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ «ὁ ἡγέτης ἐπικοινωνεῖ μέ τοὺς συνεργάτες του καὶ τοὺς τονίζει τὴ σημασία τῶν ὅσων προσέχει, ἐλέγχει, μετᾶ καὶ ἀξιολογεῖ συστηματικά. Γιὰ παράδειγμα, ἂν ὁ ἡγέτης συστηματικά προσέχει καὶ ἐλέγχει τίς λεπτομέρειες, τότε οἱ συνεργάτες του

---

⁵ Ἰωσήφ Μοναχοῦ, *Γέρων Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής. Ἀγῶνες- Ἐμπειρίες- Διδασκαλίες* (1959), Ἅγιον Ὅρος 1984, σσ. 102- 103.

⁶ Δημ. Μπουραντᾶ, *Ἠγεσία. Ὁ δρόμος τῆς διαρκοῦς ἐπιτυχίας*, ἔκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2005, σσ. 340-341.

⁷ Βλέπετε: Εὐαγγέλου Πετράκη καὶ Ροδάνθης Ἀνδρουλιδάκη- Πετράκη, «Ἐνα πείραμα τοῦ Γέροντος Ἰωσήφ τοῦ Ἡσυχαστοῦ», *Ἀπόστολος Τίτος*, Περίοδος Γ', τεύχος 20, Ἀπρίλιος 2014, σσ. 163- 184.

κατανοούν ότι η λεπτομέρεια έχει σημασία και κατά συνέπεια ή έμφαση στη λεπτομέρεια πρέπει να αποτελεί στοιχείο της επίθυμητης κουλτούρας. Άν ό ήγέτης έλέγχει και μετρά ακόμα και τις άσήμαντες δαπάνες, τότε περνά τό μήνυμα και τή νοοτροπία της άποδοτικής χρήσης τών πόρων και της μή σπατάλης»⁸. Άλλωστε, δέν πρέπει να ξεχνοϋμε ότι ή άποδοτική χρήση τών πόρων και ή άποφυγή της σπατάλης είναι από τά θεμελιώδη στοιχεία της κατάλληλης κουλτούρας όλων τών οργανισμών, ανεξάρτητα από τις ιδιαιτερότητες του καθενός και ό ήγέτης, προκειμένου να τήν έδραιώσει, χρειάζεται να μεριμνά για τήν έφαρμογή τους.

Είναι αλήθεια ότι στην άσκητική παράδοση της Έκκλησίας μας υπάρχει βαθιά έμπεδωμένη ή κουλτούρα της αυστηρής διαχείρισης τών πραγμάτων και τών αγαθών. Είναι πολύ χαρακτηριστική ή μαρτυρία του Άγίου Ίωάννου του Κασσιανού⁹, ό οποίος έντυπωσιάστηκε από τήν τιμωρία, ή όποία έπεβλήθη σέ μοναχό ενός μοναστηριού της Αιγύπτου. Τό άτόπημα στό όποιο περιέπεσε ό μοναχός αυτός και τό όποιο ξενίζει τήν κοσμική λογική ήταν ότι του έπесαν τρεις φακές, ένω τις έπλενε και ή αίτιολογία της τιμωρίας ήταν ή άμέλεια προς τήν ιερή περιουσία της μονής. Αυτό, όμως, πού άποτελεί σκάνδαλο για τήν κοσμική και υλιστική λογική, ή όποία σέβεται τά πράγματα άνάλογα μέ τό οικονομικό άντίκρισμα πού αντιπροσωπεϋουν, υπάγοντάς τα σέ ένα άξιακό σύστημα και μία θεώρηση καταναλωτική, χρησιμοθηρική και ιδιοκτησιακή, είναι άπολύτως φυσικό για ένα μοναχό, ό όποιος βλέπει τήν φύση ως κτίση, θεωρώντας τά παραμικρά και τιποτένια ως περιουσία του Κυρίου. Τό περιστατικό αυτό δέν συνιστά μία έξεζητημένη άντιμετώπιση, αλλά υποδεικνύει τήν ακρίβεια άπέναντι στά πράγματα, σύμφωνα μέ τήν Όρθόδοξη άσκητική φιλοσοφία, ή όποία άντανακλά και στά λόγια του Άββά Δωροθέου: «τό δέ προς τάς ύλας φυλάξει έστίν ίνα μή κακώς κέχρηται τίς πράγματι, ίνα μή άφή πράγμα άχρειωθίηαι ή ριφήναι, αλλά κάν ίδη τί πότε έρριμένον, μή παρίδη, καν εϋτελές, αλλά συστείλη και θήση εις τόν ίδιον τόπον...»¹⁰. Αυτή τή φιλοσοφία στη διαχείριση θά δοϋμε στον Άγιο Θεόδωρο Στουδίτη, ό όποιος επέβαλλε επίτιμα στην κακή διαχείριση και τή φθορά τών υλικών, όπως και στον Άγιο Άθανάσιο τόν Άθωνίτη, ό όποιος έδινε ακριβώς τήν αρμόζουσα άξια και τιμή στα πράγματα, συνιστώντας οϋτε να καταφρονοϋνται, οϋτε να υπερτιμώνται. Θεωροϋσε δέ άσέβεια να χάνεται κάτι αναγκαίο και ώρισε τήν αρμόζουσα τάξη άν κά-

⁸ Δημ. Μπουραντά, *Έπιτυχημένος ήγέτης και μάνατζερ*, έκδ. Ψυχογιός, Άθήνα 2018, σσ. 438-439.

⁹ De Coenobiorum Institutis, PL 49, 180A-181A.

¹⁰ Άββά Δωροθέου, *Έργα Άσκητικά*, έκδ. Έτοιμασία, Ι. Μ. Προδρόμου, Καρέας 1991, σ. 138.

ποιος ἔχανε κάτι, νά μὴν τό ἀναζητεῖ πουθενά ἀλλοῦ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία στὴν κατάλληλη ὥρα καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς στὴν εἴσοδο τό ἔβλεπε κρεμασμένο, ὥστε νά ὠφελοῦνται καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἀπὸ αὐτό¹¹. Αὐτὴ ἡ πρακτικὴ εἶναι διαχρονικὴ. Ἄν ξεφυλλίσει κανεὶς βίους ἀγίων μοναχῶν καὶ ἀσκητῶν, θά δεῖ ἀνάλογες περιπτώσεις διαχειριστικῆς πρακτικῆς. Μία μόνο χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἀναφέρομε ἐδῶ, ἀλλὰ ἀρκούντως ἀντιπροσωπευτικὴ ἀπὸ τό βίο ἐνός ἀγίου ἀνθρώπου τῶν καιρῶν μας, τοῦ Ὁσίου Φιλοθέου τῆς Πάρου, ὅπως ἐπὶ λέξει καταγράφεται ἀπὸ τὸν μακαριστὸ μοναχὸ Θεόκλητο Διονυσιάτη: «Ἐνα φθινοπωρινὸ ἀπόγευμα ἐβγήκε περίπατο εἰς τό περιβόλι. Στό διάδρομο πού προχωροῦσε, εἶχαν πέσει μερικὲς ἐλιές ἀπὸ τὰ ἐλαιόδενδρα. Ὁ ὑπέργηρος Γέροντας ἔσκυψε, μάζεψε τίς ἐλιές καὶ τίς ἔβαλε ἐπάνω στίς πετροῦλες στό πλάι. Εἰς τὰς ἀδελφάς, πού ἔτρεξαν νά τὸν βοηθήσουν, εἶπε: Δέν κάνει νά τίς πατᾶτε. Εἶναι κρίμα νά πάει χαμένο τό λαδάκι. Τόσο τὸν διέκρινε ἡ τάξις καὶ ἡ οἰκονομία»¹².

Ἄν διαβάσει κανεὶς μέ προσοχὴ τὰ παραπάνω λόγια τοῦ γέροντος Ἰωσήφ τοῦ Ἡσυχαστοῦ καὶ τὰ συγκρίνει μέ τὰ λόγια τῶν Πατέρων, θά διαπιστώσει σύμπτωση καὶ ταύτιση καὶ κατὰ τό πνεῦμα καὶ κατὰ τὴν ἔκφραση καὶ τό λόγο, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τους ἀπὸ αὐτόν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἀγιασμένος Γέροντας ἦταν βαθύς γνώστης τῶν Πατέρων¹³, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτος τηρητὴς τῆς ἀσκητικῆς μεθοδολογίας καὶ πρακτικῆς. Ἐνας ἀκραιφνὴς τηρητὴς καὶ συνεχιστὴς τῆς πατερικῆς παραδόσεως καὶ «ὁ βίος του μία σύγχρονος μαρτυρία τῆς ἀδιακόπως συνεχιζομένης πατερικῆς παραδόσεως»¹⁴. Αὐτό, ἄλλωστε, ἔχει φανεῖ καθαρά καὶ μέσα ἀπὸ τό βιβλίο τοῦ Γέροντος Ἰωσήφ τοῦ Βατοπαιδινοῦ πού τιτλοφορεῖται «Ὁ Γέρων Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστὴς καὶ ἡ Πατερικὴ Παράδοσις»¹⁵, ὅπου γίνεται παραλληλισμὸς

---

¹¹ Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης, ἔκδοσις Ἱεροῦ Κοινοβίου Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, Ὁρμύλια 2003, σσ. 165, 313.

¹² Μοναχοῦ Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ὁ Ὁσιος Φιλόθεος τῆς Πάρου, *Ἰ. Γυν. Ἡσυχαστήριον Ἑπιτομὴ καὶ Μυρτιδιώτισσα Θαψανῶν Πάρου 1999*, σ. 217.

¹³ Ὁ ἀγιασμένος Γέροντας Ἰωσήφ ὁ Βατοπαιδινὸς μελετοῦσε πολὺ τοὺς ἀσκητικούς καὶ νηπτικούς Πατέρες. Συγκεκριμένα, μελετοῦσε τὴ Φιλοκαλία, τὸν Εὐεργετινὸ, τὸ Γεροντικὸ, τὴν Κλίμακα, τὸ Συναξάρι, τὸν Ἰσαάκ τὸν Σύρο, τὸν Ἐφραίμ τὸν Σύρο, τὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, τὸν Μάρκο τὸν Ἀσκητὴ, τὸν Ἀββᾶ Δωρόθεο, τὸν Ἀββᾶ Ἡσαΐα, τὸν Ἀββᾶ Μακάριο, ἰδιαιτέρα τὸν σύγχρονό μας Ἅγιον Ἰουστίνον Πόποβιτς (Ἀρχιμ. Ἐφραίμ Βατοπαιδινοῦ, *Γέρων Ἰωσήφ Βατοπαιδινός* (1. 7. 1921-1. 7. 2009), *Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου*, Ἅγιον Ὄρος 2018, σ. 382.

¹⁴ Ἀρχιμ. Ἐφραίμ Καθηγουμένου τῆς *Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου*, Πρόλογος στοῦ Γέροντος Ἰωσήφ Βατοπαιδινοῦ, *Ὁ Γέρων Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστὴς καὶ ἡ Πατερικὴ Παράδοσις*, Ψυχωφελὴ Βατοπαιδινὰ 5, Β' ἔκδ., *Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου*, Ἅγιον Ὄρος 2004, σ. 12.

¹⁵ Γέροντος Ἰωσήφ Βατοπαιδινοῦ, *Ὁ Γέρων Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστὴς καὶ ἡ Πατερικὴ Παράδοσις*, Ψυχωφελὴ Βατοπαιδινὰ, Β' ἔκδ., *Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου*, Ἅγιον Ὄρος 2004.

ἐπιστολῶν τοῦ Γέροντος μέ ἀποσπάσματα ἀπό Πατερικά κείμενα καί ὅπου φαίνεται πόσο εἶχε ἐναρμονισθεῖ ἐν λόγῳ καί ἔργῳ μέ τούς Πατέρες. Ἐδῶ, μέσα ἀπό τήν παράθεση τῶν παραπάνω ἀποσπασμάτων πού τόν ἀφοροῦν καί τήν παράθεση ἀποσπασμάτων ἀπό λόγους Πατέρων, μπορούμε νά δοῦμε πόσο εἶχε ταυτισθεῖ μέ αὐτούς καί στό θέμα τῆς διαχείρισης τῶν εὐτελοῦς ἀξίας ἀγαθῶν αὐτοῦ καί τῆς συνοδείας του.

Στό ὑπέροχο βιβλίο τοῦ Γέροντος Ἐφραίμ τοῦ Φιλοθεῖτη γιά τόν Γέροντά του ὑπάρχουν πολλές ἀναφορές γιά τήν αὐστηρή χρήση τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Πραγματικά, αὐτή ἡ αὐστηρή διαχείριση ξενίζει τήν ἀκοή σήμερα καί ἀποτελεῖ ἔλεγχο γιά τήν ἀλόγιστη χρήση τους. Ὅταν ἀσκήτευαν στή Μ. Ἁγία Ἄννα, εἰδικά τό καλοκαίρι μέ τήν ὑψηλή θερμοκρασία, ἦταν ἐπόμενο τά φαγητά νά χαλᾶνε γρήγορα, καθώς δέν εἶχαν ψυγεῖο, ὅποτε ὅ,τι ἦταν μουχλιασμένο καί χαλασμένο τό ἔτρωγαν γιά νά μήν πεταχτεῖ. Μάλιστα, ὁ Γέροντας ἦταν αὐτός πού ἔδινε πρῶτος τό παράδειγμα καί ἔτρωγε τίς σαπισμένες τροφές καί γιά νά μήν πεταχτεῖ τίποτα ἔβαζε στό φαγητό ὅλα τά τηγανισμένα λάδια. Ὑπῆρχαν ἐκεῖ δυό πορτοκαλιές πού ἔκαναν μερικά πορτοκάλια. Ὁ Γέροντας ἀπό οἰκονομία δέν ἔδινε εὐλογία στή συνοδεία νά τά ξεφλουδίσουν, ἀλλά τά ἔτρωγαν ὀλόκληρα. Ὅλη τῆ βδομάδα εἶχαν ἓνα φαγητό σέ ἀλουμινένιο σκεῦος στό ὑπόγειο. Ὁ Γέροντας τό ἔτρωγε ἔστω καί ξυρισμένο. Πρωτοέτρωγαν τά παλιά τρόφιμα, ἔστω καί σκουληκιασμένα. Ὅταν, ἐπίσης, τό τυρί ἦταν σκουληκιασμένο, ὁ Γέροντας τό καθάριζε καί τό ἔτρωγαν, τό ἴδιο καί τά ὄσπρια. Κάποτε εἶχαν φασόλια τόσο ξυρισμένα πού οἱ μικροί ὑποτακτικοί δέν μπορούσαν νά τά φᾶνε. Ὅμως ὁ Γέροντας δέν ἤθελε νά τά πετάξει. Ἐκανε προσευχή θερμή μέ δάκρυα καί τά πρόσφερε τήν ἐπόμενη μέρα, ὅποτε τά φασόλια ἔγιναν τόσο νόστιμα, σάν γλυκό. Τό φαγητό τοῦ ἁγιασμένου αὐτοῦ ἀνθρώπου δέν τό πετοῦσαν μέχρι νά μουχλιάσει. Ὅταν τούς ἔστειλαν δέματα πού μέσα ὑπῆρχαν αὐγά βρασμένα καί σπασμένα στή μεταφορά, ὁ Γέροντας τά ἔτρωγε, λέγοντας ὅτι ἔκαναν οἱ γυναῖκες τόσο κόπο νά τά βράσουν καί ὅτι ἦταν ἁμαρτία νά πετᾶνε φαγητά. Ὁ Γέροντας δίδασκε ὅτι, ὅταν στερεῖται κανείς καί κάνει ὑπομονή, ἔρχεται εὐλογία ἀπό τόν Θεό. Τήν Ἄνοιξη γέμιζε ὁ κόσμος κάμπιες. Ἦταν τόσες πολλές, πού ἔπεφταν καί μέσα στό φαγητό. Μία φορά, μάλιστα, πού εἶχαν μακαρόνια, ἡ ὑπαρξη ἀηδοῦς σάρκας μέσα στά μαγειρεμένα ζυμαρικά προκάλεσε στή συνοδεία ἓνα ἀνάκατο μείγμα ἀηδίας καί θυμηδίας. Ἐπειδή δέν εἶχαν φρέσκο ψωμί παρά μόνο μπαγιατίκο καί ξερό, ὁ Γέροντας τό ἔβαζε σέ τρυπητό καί τό σκέπαζε μέ μία πετσέτα. Ἐβράζε κάτω ἀπό τό τρυπητό νερό καί ὁ ἀτμός πού περνοῦσε στό τρυπητό μαλάκωνε τό ψωμί. Μηχανευόταν ἔτσι καί ἐφεύρισκε¹⁶ τρόπους καί λύσεις, ὥστε νά πορεύονται μέ τά πενιχρότατα μέσα πού διέθεταν στό θέμα τῆς δια-

τροφής και όχι μόνον. Εύρισκε ἐδῶ ἐφαρμογή τό ρητό «πενία τέχνας ἐργάζεται». Ἡ χρησιμοποίηση εὐρηματικῶν τρόπων γιά τήν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν μέσα στά ὅρια τῆς ὀλιγάρκειας καί τῆς ἀκτημοσύνης φαίνεται καί ἀπό ἕνα γραμματάκι πού ἔστειλε στήν ἀδελφή του Ἐργίνα. Ἡ γραφική ὕλη πού χρησιμοποίησε¹⁷ δέν εἶναι οἱ γνωστές ριγωτές κόλλες ἀλληλογραφίας τῆς ἐποχῆς, ἀλλά τό πίσω μέρος τοῦ ἐξωφύλλου ἑνός μικροῦ τεύχους μέ τίτλο «Εἰκόνες καί σύντομοι βιογραφίαι τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου», τό ὁποῖο στήν ἐμπρός μεριά φέρει τήν εἰκόνα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου.

Ὁ Ἅγιος δέν ἦταν ὅμως μόνο αὐστηρός τηρητής τῆς οἰκονομίας καί τῆς καλῆς διαχείρισης τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀλλά συγχρόνως καί ἀπόλυτος, θά λέγαμε, τηρητής τοῦ τυπικοῦ καί τοῦ προγράμματός του¹⁸, γιάτί ὁ ἡσυχαστικός βίος πού ἀκολουθοῦσαν, προυπέθετε αὐστηρότατο τρόπο ζωῆς. Ὅμως, γιά νά τηρεῖται σωστά καί μέ συνέπεια τό πρόγραμμα, χρειάζεται ἡ σωστή διαχείριση τοῦ χρόνου. Εἶναι γνωστό ἀπό ἔρευνες¹⁹ ὅτι τά περισσότερα διοικητικά στελέχη ἔχουν στή διάθεσή τους ὡς ἐλεγχόμενο τό 25 τοῖς ἑκατό τοῦ χρόνου ἐργασίας τους καί αὐτός εἶναι κατατμημένος χρονικά, ὁπότε καί αὐτός δέν χρησιμοποιεῖται ἀποτελεσματικά. Ἀπό αὐτό καί μόνο ἀντιλαμβάνεται κανεῖς πόση σημασία ἔχει ὁ προσωπικός προγραμματισμός γιά τή σωστή καί ἀποτελεσματική ἀξιοποίηση τοῦ χρόνου. Γιά νά πετύχει κανεῖς, θά πρέπει νά γνωρίζει τί στόχους θέλει νά πετύχει, τίς δραστηριότητες πού χρειάζεται νά ἀναλάβει γιά νά τούς πραγματοποιήσει, ἀλλά καί τή σειρά μέ τήν ὁποία θά πρέπει νά κάνει τήν κάθε δραστηριότητα. Θά πρέπει, λοιπόν, νά προσδιορίσει τούς στόχους του, νά τούς κατατάξει καί νά τούς ἱεραρχήσει μέ βάση τή σπουδαιότητά τους, νά δεῖ ποιές ἐνέργειες χρειάζεται νά κάνει γιά νά τούς ὑλοποιήσει, νά δεῖ ποιές δραστηριότητες χρειάζονται νά γίνουν ἀμέσως, ποιές θά ἐκτελέσει ὅταν μπορεῖ καί ποιές μποροῦν νά ἀνατεθοῦν σέ ἄλλους καί νά βάλει ἕνα χρονοδιάγραμμα στίς δραστηριότητες μέ βάση τή σπουδαιότητά τους. Ἐρευνες, ἀκόμα, ἔχουν δεῖξει²⁰ ὅτι

---

¹⁶ Γέροντος Ἐφραίμ Φιλοθέιτου, *Ὁ Γέροντάς μου Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής καί Σπηλαιώτης (1897- 1959)*, σσ. 259- 265.

¹⁷ Γέροντος Ἰωσήφ Βατοπαιδινού, *Θείας Χάριτος Ἐμπειρίες. Γέροντας Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής. Ἐπιστολιμαία Βιογραφία- Ἀνέκδοτες Ἐπιστολές καί Ποιήματα*, Ψυχοφελῆ Βατοπαιδινά 18, β' ἔκδοση I. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος, 2006, σ. 150.

¹⁸ Βλέπε Ροδάνθης Ἀνδρουλιδάκη- Πετράκη καί Εὐαγγέλου Πετράκη, *Τό πρόγραμμα στό Συγγραφικό Ἔργο τοῦ Γέροντα Ἰωσήφ τοῦ Βατοπαιδινού*, Ἡράκλειο 2015.

¹⁹ Κώστα Τζωρτζάκη καί Ἀλεξίας-Μαίρης Τζωρτζάκη, *Ὁργάνωση καί διοίκηση. Μάνατζμεντ. Νέες ιδέες καί τεχνικές στόν 21^ο αἰῶνα*, ἐκδ. Rosili, 2002, σσ. 430- 432.

²⁰ Κώστα Τζωρτζάκη καί Ἀλεξίας- Μαίρης Τζωρτζάκη, *Ὁργάνωση καί διοίκηση. Μάνατζμεντ. Νέες ιδέες καί τεχνικές στόν 21^ο αἰῶνα*, ἐκδ. Rosili, σσ. 434- 435.

Ὁ Ἅγιος Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής

τά διοικητικά στελέχη αξιοποιοῦν μόνο τό 10 τοῖς ἑκατό τοῦ χρόνου τους γιά τήν παραγωγή τοῦ 90 τοῖς ἑκατό τοῦ ἔργου τους. Ὅποτε, πρέπει νά αὐξηθεῖ ὁ ἐλεγχόμενος χρόνος σέ σχέση μέ τόν μή ἐλεγχόμενο, ὥστε νά αὐξηθεῖ ἡ παραγωγικότητα καί ἡ ἀποδοτικότητα τοῦ στελέχους. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δέν εἶναι τό ἴδιο καί δέν ἀποδίδουν τίς ἴδιες ὥρες. Γιά τό σκοπό αὐτό, καλό εἶναι τά δυσκολότερα θέματα νά ἀντιμετωπίζονται στίς ὥρες πού ὁ ἐργαζόμενος ἔχει καλύτερη ἀπόδοση. Ὅποτε, καλό εἶναι στίς ὥρες αὐτές τό στέλεχος νά ἀπομονώνεται καί νά μένει ἀπερίσπαστο, νά περιορίζεται ὁ ἀριθμός τῶν ἐπισκεπτῶν, νά ρυθμίζεται τό θέμα τῆς ἀλληλογραφίας μέ ἐπωφελή γιά τήν αξιοποίηση τοῦ χρόνου τρόπο ἢ νά τίθενται χρονικά ὅρια περάτωσης τῶν συσκέψεων.

Ὁ Ἅγιος Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής χωρίς νά κάνει μανάτζμεντ τοῦ προσωπικοῦ χρόνου, ἐκτελοῦσε ὅλες τίς ἀπαραίτητες ἐνέργειες, ὥστε νά τόν χρησιμοποιοῦ σωστά, μέ φειδώ καί ἀκρίβεια καί νά τόν διαθέτει καί νά τόν ἀξιοποιοῦ στό μεγαλύτερο ἔργο, στό ὁποῖο μπορεῖ νά συνεργήσῃ ὁ ἄνθρωπος: στήν ὑπόθεση καί τήν προοπτική τῆς θεώσεως καί τοῦ Ἁγιασμοῦ. Γιά νά καταλάβει κανεῖς πόσο μεγάλη σημασία ἔδινε στήν αὐστηρή τήρηση τοῦ προγράμματος καί τοῦ τυπικοῦ, αὐτός ὁ ἀπόλυτα οἰκονόμος καί αὐστηρός διαχειριστής τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀρκεῖ νά ἀντιληφθεῖ ὅτι ἦταν διατεθειμένος νά χαλαρώσῃ τήν οἰκονομία ἂν ἡ τήρησή της γινόταν αἰτία νά καταστρατηγηθεῖ τό πρόγραμμά του. Τό παρακάτω περιστατικό πού ἀναφέρει ὁ Γέροντας Ἐφραίμ ὁ Φιλοθεΐτης εἶναι ἀρκούντως ἀποκαλυπτικό: «Μία φορά ἦλθαν οἱ ὑποτακτικοί του ἀπό μακρὰ φορτωμένοι προμήθειες καί μερικά ψάρια, ἀλλά ἦταν ὥρα ἡσυχίας, καί τοῦ λένε: -Γέροντα, φέραμε ψάρια, κι ἂν δέν τά μαγειρέψουμε τώρα θά βρωμίσουν (Ποῦ νά βρεθοῦν ψυγεῖα στήν Ἁγία Ἄννα τότε! Καί μάλιστα στόν Γέροντα Ἰωσήφ!!! Πρέπει νά τονισθῇ ἀκόμη πῶς αὐτή ἡ τροφή ἦταν κάπως σπάνια στήν συνοδεία καί γιά λόγους ἀσκήσεως, ἀλλά καί γιά λόγους κόστους καί κόπου). Ὁ Γέροντας ὁμως χωρίς νά δεχθῇ συζήτησι, ἀπαντᾷ:- Προτιμῶ νά χαλάσουν τά ψάρια παρά νά χαλάσω τό τυπικό. Ἀφήστε τα ὅπως εἶναι καί νά πᾶτε γιά ὕπνο. Καί τήν ἄλλη μέρα εἶπε στους μοναχούς του: - Ἐπίτηδες τά ἄφησα νά βρωμίσουν γιά νά θυμᾶστε σ' ὅλη σας τή ζωή τήν ἀξία τῆς τάξεως. Καί συχνά τοὺς τόνιζε: Προσέξτε τό τυπικό! Ἐγώ καί ὁ πατήρ Ἀρσένιος χύσαμε αἷμα, γιά νά σᾶς τό παραδώσουμε ἔτοιμο»²¹.

Ἔτσι ἐκπαίδευε τή συνοδεία του ὁ Ἅγιος Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής, αὐτός ὁ μέγας πνευματικός ἡγέτης, χωρίς προσωποληψίες καί ρηχούς καί γλυκανάλατους συναισθηματισμούς, ἀλλά μέ προσήλωση στόν πνευματικό στόχο πού ἦταν ὁ ἁγιασμός τῶν ὑποτακτικῶν του. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὅπως ἀναφέρεται στό βιβλίον τοῦ Ἀρχιμ. Ἐφραίμ Βατοπαιδινοῦ γιά τόν γέροντά του²² στό ὁποῖο ἐπίσης μνημονεύεται τό ἐν λόγω περιστατικό, οἱ ὑποτακτικοί ἦσαν ὁ π. Ἰωσήφ, ὁ μετέπειτα Βατοπαιδινός καί ὁ π. Ἀθανάσιος κατά σάρκα ἀδελφός τοῦ Γέροντος, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μεταβεῖ στήν Ἱ. Μονή Ἐσφιγμένου γιά νά ἐργαστοῦν σέ κάποια παγκοινιά, ἐνῶ τό ψάρι τοὺς εἶχε δοθεῖ ὡς ἀνταμοιβή γιά τήν ἐργασία τους καί ζύγιζε 11 ὀκάδες. Νά σημει-

---

²¹ Γέροντος Ἐφραίμ Φιλοθεΐτου, *Ὁ Γέροντάς μου Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής καί Σηπλαιώτης (1897- 1959)*, σσ. 190- 191. Βλέπε, ἐπίσης, καί Ἰωσήφ Μ. Δ., *Ὁ Γέρον Ἀρσένιος ὁ Σηπλαιώτης (1886- 1983)*, 2001, σ. 59.

²² Ἀρχιμ. Ἐφραίμ Βατοπαιδινοῦ, *Γέρον Ἰωσήφ Βατοπαιδινός (1/7/1921-1/7/2009)*, Ἱ. Μ.Μ.Βατοπαιδίου, Ἁγιον Ὄρος 2018, σ. 109-110.

ωθει ότι όταν άκουσε κάποιος τή διήγηση από τόν ίδιο τόν πρωταγωνιστή του στό Βατοπαίδι, τόν ρώτησε: «Γέροντα, δέν αντιδράσατε έσωτερικά, όταν διαπιστώσατε πώς μέ αυτήν τήν έντολή του Γέροντός σας τελικά θά πήγαιναν χαμένοι οί κόποι σας και τό ψάρι θά τό πετούσατε;». Ο Γέροντας τότε του άπάντησε: «Όπου ύπάρχει ταπείνωση, δέν χωρεί άντιλογία»!

Άλλά και τό πρόγραμμά του και τήν ήσυχία του θυσίασε ό αλύγιστος και άνυποχώρητος αυτός άνθρωπος ένεκεν τής αγάπης. Ήταν τήν περίοδο τής Κατοχής όπου έπεσε μεγάλη πείνα στην Έλλάδα και όπου ούτε τό Άγιώ- νυμον Όρος άποτέλεσε έξαιρέση. Κατέβαινε στόν αίγιαλό μέ τόν π. Άρσένιο τό συνασκητή του και πουλούσαν ό,τι παλιά ρούχα τους έστελναν για νά αγοράσουν άλεύρι και νά ταΐσουν όσους είχαν ανάγκη. Ο ίδιος ό Γέροντας ζύμωνε ψωμί, έπειτα καλούσε τους φτωχούς άσκητές, αλλά και τους περα- στικούς και τους τό πρόσφερε. Όταν δέ τό λιγοστό αυτό άλεύρι τελείωνε, παράγγελε στόν π. Άρσένιο νά μαζέψει άγρια κάστανα από τό βουνό. Είχε μαζέψει ό Γέροντας όλους τους έμπερίστατους και άναξιοπαθοϋντες, γνω- ρίζοντας ότι μέ τήν αγάπη και τήν έλεημοσύνη προσπορίζεται τό πνευμα- τικό κέρδος. Κι ένω μερικοί φτωχοί παρόλο πού σιτίζονταν από αυτούς και έφευγαν χορτασμένοι, έκλεβαν και από τά λίγα σταφύλια τους, ό Γέροντας έμενε άνεξίκακος και φιλεύσπλαγχνος και σκέπαζε τό σφάλμα τους, λέγον- τας ότι οί άνθρωποι ήθελαν φροϋτο έπειτα από τό φαγητό²³.

Ο Άγιος, βαθύς γνώστης τών Πατέρων, αλλά και έμπειρότατος στην άσκητική μεθοδολογία και πρακτική, διέκρινε άνάμεσα στις δύο αρχές πού κυριεύουν τήν ανθρώπινη φύση: τή χρεια, δηλαδή τήν ανάγκη και τήν έπι- θυμία: «Ο μοναχός πού θέλει νά πετύχη τόν σκοπόν του, πρέπει νά μή έπι- χειρή τίποτα χωρίς νά τό έξετάζη από πού προέρχεται και ποιόν σκοπόν έξυπηρετή. Και άν συνηθίση μέ αυτήν τήν ακρίβειαν, δέν θά δυσκολευθή νά καταλάβη τή διαφοράν τών δύο μεγάλων άφορμών, εις τάς όποιás έχουν τήν βάσιν τους τό κέρδος και ή ζημία, ή άμέλεια και γενικά όλος μας ό άγώ- νας. Αί δύο άφορμές πού λέγω είναι ή χρεια και ή έπιθυμία. Πόσον όμοι- άζουν αυτά ή μάλλον τάς κάνομεν έμεις νά όμοιάζουν μέ τά θελήματά μας! Ο Θεός συνεργεί εις τό νά άποκτήσωμεν ή νά ποιήσωμεν κάθε τί πού είναι χρεια και ή Χάρις του δέν άπουσιάζει. Τότε και δυσκολία νά παρουσιασθή από τους άνθισταμένους προς τό πράγμα και γενικά εις τό κάθε καλόν, ή ψυχή δέν χάνει τό θάρρος της, αλλά παρρησιάζεται εις τήν προσευχήν και ζητά μετά παρρησίας βοήθειαν. Η παρρησία αυτή γεννάται από τήν νέκρω- σιν του ανθρώπινου θελήματος. Όταν όμως είναι έπιθυμία, όλα είναι σκο-

---

²³ Γέροντος Έφραίμ Φιλοθεΐτου, *Ο Γέροντάς μου Ίωσήφ ό Ήσυχαστής και Σηλαιώτης* (1897- 1959), σσ. 326- 328.

τεινά. Πρώτα πρώτα ή άποτυχία είναι σίγουρη, ύστερα ακολουθοϋν αι περιπέτειαι, οί κόποι μαζί μέ τήν άπόγνωσιν, τήν λύπην, τόν γογγυσμόν, τήν μεταμέλειαν, και άπουσιάζει έντελώς ή παρρησία εις τό νά γίνη βοήθεια από τόν Θεόν»²⁴. Ο Γέρων Ίωσήφ ο Βατοπαιδινός στό βιβλίο του «Άσκηση. Η μητέρα του Άγιασμοϋ»²⁵ θά τά έξηγήσει ακόμα πιό άπλά: Αϋτός ο όποιος εφαρμόζει τή χρεία, χρησιμοποιει μόνο τά αναγκαία για τήν ανθρώπινη φύση. Μπορεί νά τήν έλαττώσει ποσοτικά ή ποιοτικά, αλλά δέν μπορεί νά τήν έξαλείψει. Η δεύτερη άρχή, ή έπιθυμία άποτελει παράχρηση τών αγαθών και τών πραγμάτων. Στην περίπτωση αϋτή εισβάλλει τό παράλογο και ή διαστροφή και ο άνθρωπος υποδουλώνεται. Οί άνθρωποι πού τηροϋν τή χρεία είναι πιστοί οικονόμοι, ένω όσοι υποδουλώνονται στην έπιθυμία, οδηγοϋνται στη σπατάλη. Δυστυχώς, ο σημερινός άνθρωπος ακολουθει τή δεύτερη άρχή μέ συνέπεια νά διακυβεϋεται ή υγεία και ή ίσορροπία, τόσο στον ψυχοσωματικό οργανισμό του ανθρώπου, όσο και στην κοινωνία και τό φυσικό περιβάλλον. Για τόν Γέροντα Ίωσήφ τόν Ήσυχαστή, τό νά χρησιμοποιει μόνο όσα απαιτοϋσε ή χρεία, ήταν μία πρακτική τήν όποια όχι μόνο ασπαζόταν βαθιά, αλλά και έφήρμοζε εμπράκτως. «Άπέφευγε κάθε τί πού δέν απαιτοϋσε μόνη ή χρεία». Όλα τους τά πράγματα ήταν εϋτελοϋς χρηματικής άξιας, ώστε νά μή προκαλείται προσπάθεια, αλλά και σε περίπτωση μετακινήσεως νά μή χρειαστεί νά μεταφερθοϋν. Αλλά και ο ίδιος ήταν τόσο πτωχός, ώστε μετά τήν κοίμησή του δέν υπήρχε τίποτα άξιο νά κληρονομηθει προς χρήση, παρά μόνο ως εϋλογία και ένθύμιο²⁶.

Είδαμε παραπάνω ότι συνιστοϋσε στη συνοδεία του τήν οικονομία και τήν προσεκτική διαχείριση όχι μόνο στις τροφές, «αλλά στα πράγματά μας γενικά». Ο Άγιος ήθελε, λοιπόν, νά εισαγάγει και νά έμπεδώσει τήν κουλτούρα τής ακριβοϋς και αϋστηρηής διαχείρισης και αϋτό χρειαζόταν νά γίνει μέσα από τήν άλλαγή τής συμπεριφορās τών υποτακτικών του διά τής συνεχούς επαναλήψεως του σωστοϋ, ώστε ή σωστή συμπεριφορά νά γίνει έξις και άρετή. Διέδωσε, λοιπόν, και κοινοποίησε όπως είδαμε τήν κατάλληλη κουλτούρα²⁷ και κατέστησε κατανοητή τήν ωφέλεια και τή χρησιμότητά

---

²⁴ Γέροντος Ίωσήφ Βατοπαιδινού, *Θείας Χάριτος Έμπειρίες, Γέροντας Ίωσήφ ο Ήσυχαστής. Έπιστολιμαία Βιογραφία - Ανέκδοτες Έπιστολές και Ποιήματα*, Β' έκδοση, Ψυχοφελή Βατοπαιδινά 18, Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου Άγιον Όρος 2006, σσ. 81- 82.

²⁵ Γέροντος Ίωσήφ, *Άσκηση. Η μητέρα του Άγιασμοϋ*, Ψυχοφελή Βατοπαιδινά 7, Ίερά Βασιλική, Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 1998, σσ. 31- 32. Βλέπε, επίσης, Γέροντος Ίωσήφ, *Άθωνικά Μηνύματα*, έκδ. Γ', Ψυχοφελή Βατοπαιδινά 9, έκδ. Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 1999, σ. 19.

²⁶ Ίωσήφ Μοναχοϋ, *Γέρον Ίωσήφ ο Ήσυχαστής. Αγώνες- Έμπειρίες- Διδασκαλίες (+1959)*, Άγιον Όρος 1984, σ. 103.

της στά μέλη τῆς συνοδείας του, ὄχι μέ τρόπο γενικό καί ἀόριστο, ἀλλά ἀπό καί πλήρως κατανοητό. Ἐκπαίδευε τούς ὑποτακτικούς καί κατέστησε, ὅπως εἶδαμε, τόν ἑαυτό του πρότυπο, ὥστε αὐτοί νά τόν μιμηθοῦν, ἐλέγχοντάς τους συγχρόνως προκειμένου αὐτοί νά τήν πραγματώνουν. Ἐπέλεγε ὁμως καί ἀνθρώπους τῶν ὁποίων οἱ νοοτροπίες δέν ἦταν ἀσύμβατες μέ τήν κατάλληλη κουλτούρα, τούς δοκίμαζε ἂν κάνουν γιά τήν ομάδα του, ἐπιβράβευε τή σωστή συμπεριφορά καί ἤλεγχε καί ἐπέπληττε τή λανθασμένη καί ἀνεπιθύμητη, καθώς τό ἀντικείμενο τῆς ἀνταμοιβῆς ἢ τῆς τιμωρίας ἐκφράζει αὐτό πού θεωρεῖται τό σωστό ἢ τό λάθος. Συγχρόνως, ὅλο τό λειτουργικό πλαίσιο καί οἱ κανόνες ζωῆς καί δράσης μέσα στή συνοδεία ὑποστήριζαν καί ἐνίσχυαν τήν ἐπικράτηση τῆς κατάλληλης αὐτῆς κουλτούρας. Ἔτσι, οἱ ὑποτακτικοί του εἰσήγαγαν ἀργότερα αὐτή τήν πατερική διδασκαλία καί πρακτική τοῦ Γέροντος στά Ἱερά καθιδρύματα τοῦ Ἄθωνος, τά ὁποία στελέχωσαν. Ἐνας ἀπό αὐτούς, ὁ Γέρων Ἰωσήφ ὁ Βατοπαιδινός, ὁ ὁποῖος ἐνωτιζέτο μετά τῆς προσηκούσης προσοχῆς καί ἐφήρμοζε πιστά τούς λόγους καί τά παραγγέλματα τοῦ Γέροντός του, ὄχι μόνο ὅταν ἐκεῖνος ἦταν ἐν ζωῇ, ἀλλά καί μετά τήν κοιμήσή του, ἀκολούθησε τό παράδειγμά του καί ἀκολούθησε τήν τακτική του καί στό ἐν λόγω θέμα. Ὅπως σημειώνει ὁ βιογράφος του, «ὅπως εἶχε μάθει ἀπό τόν Γέροντά του, οὐδέποτε ἔτρωγε φαγητό φρέσκο, ἂν ὑπῆρχε φαγητό τῆς προηγούμενης ἢ καί περισσοτέρων ἡμερῶν. Τά τυχόν περισσεύματα τά μάζευε καί τά προστάτευε νά μή χαλάσουν καί ἔτρωγε ἀπό αὐτά ἕως ὅτου τελειώσουν»²⁸. Αὐτή τήν τάξη τῆς τηρήσεως τῆς συνειδήσεως ὁ Γέρων Ἰωσήφ Βατοπαιδινός μεταλαμπάδευσε στήν Ἱερά Μονή Βατοπαιδίου, συνεχίζοντας ἔτσι αὐτή τή μακραίωνη ἀσκητική παράδοση τῆς προσεκτικῆς διαχειρίσεως καί οἰκονομίας τῶν ὑλικῶν πραγμάτων καί ἀγαθῶν. Γράφει ὁ Ἄρχιμ. Ἐφραίμ Βατοπαιδινός, ὁ σημερινός ἡγούμενος τῆς ἐν λόγω μονῆς: «Ὁ Γέροντας εἶχε μάθει ἀπό τόν Γέροντά του καί στήν συνέχεια δίδασκε καί ἐμᾶς, νά φροντίζουμε γιά τήν σωστή καί ἐπιμελή διατήρηση τῶν ὑλικῶν πραγμάτων πού χρειαζόμαστε, προκειμένου νά μή φθείρονται, νά χρησιμοποιοῦμε τά ἐργαλεῖα καί γενικότερα κάθε πράγμα προσεκτικά, ὥστε νά μή καταστρέφονται. Αὐτή τήν λεπτομερῆ προσοχή τήν θεωροῦσε ἀπαραίτητη προϋπόθεση, γιά νά ἀποδείξουμε στόν Θεό ὅτι τηροῦμε τήν συνειδήσή μας καί ἔχουμε καταρτιστεῖ, ἔτσι ὥστε νά μᾶς δοθεῖ ἡ θεία Χάρις καί νά μπορούμε νά τήν διαφυλάξουμε. Γι' αὐτό καί

---

²⁷ Βλέπετε: Δημ. Μπουραντᾶ, *Ἐπιτυχημένος Ἡγέτης καί Μάννατζερ*, ἐκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2018, σσ. 387-443.

²⁸ Ἄρχιμ. Ἐφραίμ Βατοπαιδινού, *Γέρων Ἰωσήφ Βατοπαιδινός (1. 7. 1921-1. 7. 2009)*, I. Μ.Μ. Βατοπαιδίου, Ἄγιον Ὄρος 2018, σ. 462.

μᾶς ὑπενθύμιζε τὰ λόγια τοῦ Κυρίου ‘εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν καί οὐ πιστεύετε, πῶς, ἐάν εἶπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύετε;’ (Ιω. 3, 12) καί τὸ τοῦ Παύλου ‘εἰ δέ τίς τῶν ἰδίων καί μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται καί ἔστιν ἀπίστου χείρων’ (Α’ Τιμ. 5, 8). Μᾶς ὑπενθύμιζε καί τὴν ἐντολή τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πρωτοπλάστους, ‘ἐργάζεσθαι καί φυλάσσειν’ (α’ Γέν. 2, 15), γεγονός πού μαρτυρεῖ, πόσο ἀξιολογεῖ ὁ Θεὸς τὴν ἀγαθὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπου νά εἶναι πιστός φύλακας καί νά μὴ ἀφήνει ἀπὸ ἀμέλεια νά καταστρέφονται τὰ δοθέντα ἀγαθὰ. Γιατί αὐτὰ εἶναι θεία δωρήματα πού ἔχουν δημιουργηθεῖ καί δοθεῖ σέ ἐμᾶς ἀπὸ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν δική μας ἐξυπηρέτηση. ‘Μακάριος ὁ δούλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὐρήσει ποιοῦντα οὕτως’. Κάθε μορφή σπατάλης, πού ἐνεργεῖται ἀπὸ πάθος φιληδονίας, μέ συνέκδημο τὸ ἐγωιστικὸ φρόνημα, εἶναι ἀχαριστία καί ἔλλειψη εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεό. Διώκει τὴν θεία Χάρη, ὥστε ὁ Παῦλος νά ἐπισημάνει ὅτι ψυχὴ ‘σπαταλώσα, ζῶσα τέθνηκεν’, ἀναφερόμενος στὸν πνευματικὸ θάνατο τῆς ψυχῆς πού προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς θείας Χάριτος, ὡς συνέπεια τῆς σπαταλώσας διάθεσης»²⁹.

Αὐτὴ τὴν ἀγωνιστικὴ στάση τῆς προσοχῆς καί τῆς ἀκριβείας στὴ διαχείριση τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν προσπαθοῦσε ὁ Γέρων Ἰωσήφ ὁ Βατοπαιδινός νά ἐμπνεύσει καί νά καλλιεργήσει σ’ ὅλες τίς ἀσκητικὲς καί μοναστικὲς δομές, τίς ὁποῖες δημιούργησε ἢ καθοδήγησε, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὴν Ἱερά Γυναικεία Μονὴ Εὐαγγελισμοῦ στίς Οἰνοῦσες. Συγκεκριμένα, τὸ μοναστήρι αὐτὸ δέν ἐστερεῖτο τίποτα ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικῶν ἀναγκῶν, καθὼς οἱ κτίτορες ἦσαν ἐφοπλιστές (Οἰκογένεια Πατέρα). Στὸ πλαίσιο τῆς ὑλικῆς αὐτάρκειας «... ποτέ δέν ἔτρωγαν περισσεύματα. Τὸ ἀσκητικὸ ὅμως πνεῦμα τοῦ μεγάλου Γέροντος Ἰωσήφ, ἀπαιτοῦσε ἄλλη εὐαγγελικὴ ἀντιμετώπιση, “ἵνα μὴ τι ἀπόληται.” Ἐτσι, προκειμένου νά μάθει τίς μοναχὲς νά οἰκονομοῦν τὰ φαγητὰ καί τὰ πράγματα, ὥστε νά μὴ ὑπάρχουν σπατάλες, ἔβαλε κανόνα στὸν ἑαυτὸ του νά τρώει μόνο ἀπὸ τὰ περισσεύματα. Γιὰ δύο μῆνες, ἴσως καί περισσότερο, δέν ἔτρωγε φρέσκο φαγητό, μέχρι πού φιλοτιμήθηκαν καί φρόντιζαν πλέον νά μὴ χάνονται τὰ περισσεύματα»³⁰.

Ἐπίσης, στὰ βιβλία τοῦ Γέροντος Ἰωσήφ Βατοπαιδινοῦ, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν σπουδαῖα πνευματικὰ ἐντυπώματα, ὄχι μόνο γιὰ μοναχοὺς, ἀλλὰ καί γιὰ ἀγωνιζομένους λαικοὺς, εἶναι ἐγκατεσπαρμένες οἱ συμβουλές γιὰ καλὴ διαχείριση. Ὡστόσο, τὸ βιβλίό του ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο βρῖθαι ἀπὸ αὐτὲς τίς

---

²⁹ Ἀρχιμ. Ἐφραίμ Βατοπαιδινοῦ, *Γέρων Ἰωσήφ Βατοπαιδινός (1.7.1921-1.7.2009)*, I. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2018, σ. 104.

³⁰ Ἀρχιμ. Ἐφραίμ Βατοπαιδινοῦ, *Γέρων Ἰωσήφ Βατοπαιδινός (1.7.1921-1.7.2009)*, I. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2018, σ. 196.

συμβουλές είναι οι «Βατοπαιδινές Κατηχήσεις», οι οποίες είναι όμιλίες³¹ πού ἔκανε ὁ σεβαστός Γέρων δὲς τῆς ἑβδομάδος στοὺς μοναχοὺς τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς κατὰ τὴν παράδοση τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου³². Στὴν 4η Κατήχησή του, ἡ ὁποία φέρει τὸν τίτλο «Τῷ πνεύματι ζέοντες, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες» προτρέπει, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπιδείξουν αὐταπάρνηση καὶ νὰ κοπιᾶσουν πνευματικά καὶ σωματικά, ἀπομακρυνθέντες ἀπὸ τὴν ἀμέλεια, τὴν ἀναισθησία καὶ τὴν ἀδράνεια, καθὼς ἡ πορεία πρὸς τὸν ἁγιασμὸ καὶ τὴ σωτηρία εἶναι σταυρική. «Καθένας ἀπὸ μᾶς», λέγει, «ἄς μένει ἐκεῖ ὅπου ἀρχικὰ κλήθηκε καὶ τοποθετήθηκε ἀπὸ τὸ Γέροντα, στὴ διακονία του. Ὁ φιλόπονος ἐστιάτορας, ὁ πιστότατος δοχειάρης καὶ οἰκονόμος τῶν ἀντικειμένων καὶ πραγμάτων τῆς μονῆς, ὁ νηφάλιος τραπεζοκόμος, ὁ ὁποῖος προσεκτικὰ καὶ ἀκούραστα περιποιεῖται ὄχι μόνο τὴν ἀδελφότητα, ἀλλὰ καὶ τοὺς πολυπληθεῖς εὐλαβεῖς προσκυνητὲς ὅσοι κοπιᾶζουν στοὺς κήπους καὶ στὰ χωράφια τῆς μονῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐτὴ προμηθεύεται τὰ περισσότερα εἶδη τῶν ἀγαθῶν καὶ οἱ ὑπόλοιποι διακονητὲς στίς ἀνάγκες τῆς ἀδελφότητας ὅλοι μὲ ζῆλο ὡς τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες καὶ οὐκ ἀνθρώποις, γιὰ νὰ πάρει ὁ καθένας ἀπὸ τὸν Κύριο τὸ βραβεῖο τῆς πρόθυμης προσφορᾶς, πού μὲ ζῆλο καὶ πίστη προσφέρει... Ἡ παραίτηση τῆς φιλοπονίας, στὴν ὁποία στηρίζεται ὅλη ἡ ἀγωνιστικότητα, εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἡ προδοσία καὶ ἡττα στὴν πάλη. Τότε ἐπανερχεται ἡ ἡδονή, ἡ ἀρχὴ τῶν κακῶν καὶ τοῦ θανάτου. Φιλοπονία δὲν εἶναι μόνο ἡ σκληρότητα τῆς ζωῆς σὲ μονομερεῖς προσπάθειες, τὴν ὁποία συναντοῦμε στοὺς βίους τῶν Πατέρων μας. Ἡ ἀκριβὴς τήρηση τῆς συνείδησης στὸ διακόνημα εἶναι παρατεταμένη φιλοπονία, ὅπως καὶ ἡ φροντίδα τῆς φύλαξης τῶν ἐργαλείων κάθε ὑπηρεσίας, ὥστε νὰ μὴ χάνονται καὶ καταστρέφονται. Ἡ ἄσκοπη ἀπώλεια τῶν ποικίλων χρεωδῶν τῶν καθημερινῶν μας ἀναγκῶν, ἡ μὴ πρόληψη τῶν παραγόντων πού προκαλοῦν ζημιὰ ἢ καταστροφή καὶ γενικά ἡ ἀδιαφορία εἶναι προδοσία τῆς ἀπαραίτητης φιλοπονίας. Χωρὶς αὐτὴν καταργεῖται τὸ νόημα τοῦ Σταυροῦ, τὸ ὁποῖο ὁ Κύριος τόσο ἐπιτα-

---

³¹ Ἀρχιμ. Ἐφραίμ Καθηγουμένου τῆς Ἱερᾶς καὶ Σεβασμίας Μεγίστης Μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου, Πρόλογος στὸ *Γέροντος Ἰωσήφ, Βατοπαιδινές Κατηχήσεις*, Ψυχωφελῆ Βατοπαιδινὰ 10, Ἱερά, Βασιλική, Πατριαρχική καὶ Σταυροπηγιακὴ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, 1999, σ. 7.

³² Ὁ Γέρων Ἰωσήφ ὁ Βατοπαιδινὸς εὐλαβεῖτο πολὺ τὸν Ἅγιο Θεόδωρο Στουδίτη, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀληθινὸς ὑποτακτικὸς, πνευματικὸς πατέρας καὶ ὁμολογητῆς. Μάλιστα, στίς 11 Νοεμβρίου τοῦ 1983, τὴν ἡμέρα ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου, ὁ Γέροντας σώθηκε ἀπὸ ἀτύχημα μὲ τὴν προστασία του (Ἀρχιμ. Ἐφραίμ Βατοπαιδινού, *Γέρων Ἰωσήφ Βατοπαιδινός (1. 7. 1921-1. 7. 2009)*, I. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2018, σ. 325).

κτικά διατάζει. ‘Ὅς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστί μου ἄξιος’ (Μτθ. ι, 38)»³³. Ἄλλοῦ πάλι, ὁ Γέροντας Ἰωσήφ ὁ Βατοπαιδινός συνιστᾷ νὰ δίδεται προσοχὴ στὴν ἀκαταστασία πού εἶναι γέννημα τῆς ἀμέλειας γιὰ νὰ μὴ γίνονται λάθη καὶ ζημιές στὰ πράγματα, τὰ προϊόντα καὶ τὰ ἐργαλεῖα τοῦ μοναστηριοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως προτρέπει νὰ δίδεται ἐπίσης προσοχὴ καὶ στὴν καλὴ διαχείριση τοῦ χρόνου, ὥστε νὰ κερδίσει ὁ ἀγωνιζόμενος μοναχὸς τὴν αἰωνιότητα.

Ἄς μὴ ξεχνᾶμε ὅτι στὴν κοσμικὴ διοίκηση τὰ ὑλικά καὶ ὁ ἐξοπλισμὸς συγκαταλέγονται ἀνάμεσα στοὺς πόρους πού διαθέτει ἕνας ὀργανισμὸς. Ὄταν ὁ ἐξοπλισμὸς δὲν συντηρεῖται σωστὰ, ὅταν αὐτοὶ πού τὸν χρησιμοποιοῦν δὲν διαθέτουν τὴ σωστὴ ἐκπαίδευση, ὅταν δὲν εἶναι ἀρκετός, ἢ ὅταν εἶναι ἀκατάλληλος γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν στόχων, τότε δὲν εἶναι ἀποδοτικὸς. Ὄταν, ἄς ποῦμε δὲν χρησιμοποιεῖται κατάλληλα, τότε θὰ ὑποστεῖ βλάβες, θὰ γίνονται ζημιές, τὸ προϊόν θὰ εἶναι χαμηλότερης ποιότητος καὶ θὰ ὑπάρχει μειωμένη παραγωγή. Γι’ αὐτὸ καὶ οἱ παρεμβάσεις τῆς διοίκησης συνιστᾶται νὰ εἶναι τέτοιες, ὥστε νὰ διατηροῦνται σέ ὑψηλά ἐπίπεδα ἡ ποιότητα καὶ ἡ λειτουργικότητά του (κατάλληλη συντήρηση, κατάλληλη ἐκπαίδευση τοῦ προσωπικοῦ γιὰ τὴ σωστὴ χρῆση του, ἀγορὰ τοῦ πιό κατάλληλου ἐξοπλισμοῦ). Ἀνάλογα, χρειάζεται νὰ γίνουν καὶ γιὰ τὴ διαχείριση τῶν ὑλικῶν. Ἄλλὰ καὶ οἱ ὑπόλοιποι πόροι πού διαθέτουν, ὅπως τὰ κτήρια, τὰ οἰκόπεδα, ἡ ἐνέργεια, οἱ πληροφορίες, οἱ οἰκονομικοὶ πόροι, ὁ χρόνος πού εἶδαμε παραπάνω καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα ὁ ἀνθρώπινος παράγοντας πού εἶναι ὁ σημαντικότερος πόρος καὶ ὁ μεγαλύτερος πλοῦτος ἐνὸς ὀργανισμοῦ χρειάζεται νὰ ἐκτιμῶνται καὶ νὰ ἀξιοποιοῦνται μέ τὸ σωστότερο τρόπο, ὥστε νὰ ἀποδίδουν περισσότερο καὶ νὰ συμβάλλουν στὴ βελτιστοποίηση τῶν στόχων τοῦ ὀργανισμοῦ³⁴.

Βλέπομε, λοιπόν, ὅτι ὁ μακαριστὸς Γέρων Ἰωσήφ ὁ Βατοπαιδινός διδάσκει τὴν καλὴ διαχείριση τόσο στὰ ὑλικά, ὅσο καὶ στὰ πνευματικά, ὅπως ὁ ἁγιασμένος Γέροντάς του καὶ γενικότερα ἡ ἀσκητικὴ μας Παράδοση. Θὰ κάνει, μάλιστα, μία ὁμιλία εἰδικά γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ἡ ὁποία ἔχει τίτλο «Πιστοὶ οἰκονόμοι στὰ ὑλικά καὶ πνευματικά ἀγαθὰ» ὅπου θὰ τονίσει τὴν ἀνάγκη τῆς προθυμίας, τοῦ θερμοῦ ζήλου, τῆς ἀγόγγυστης ἄρσης τοῦ Σταυροῦ τοῦ Κυρίου, τῆς ἐγρηγόρευσης, τῆς ἀνύστακτης τήρησης τῶν ἐντολῶν, τῆς περιεκτικῆς φιλοπονίας μέ τὴν πιστὴ τήρηση τοῦ κοινοβιακοῦ προ-

---

³³ Γέροντος Ἰωσήφ, *Βατοπαιδινές Κατηχήσεις*, Ψυχωφελῆ Βατοπαιδινὰ 10, Ἱερά, Βασιλική, Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, 1999, σσ. 35- 39.

³⁴ Kate Williams-Bob Johnson, *Εἰσαγωγή στὸ μάννατζμεντ. Ἐνας πρακτικὸς ὁδηγὸς ἀνάπτυξης*, ἐκδόσεις Κριτική, 2005, σσ. 420-421.

γράμματος και τήν προσοχή στά έργαλεῖα, τά ὑλικά και τά ἀντικείμενα τῆς μονῆς, τά ὅποια ὀνομάζει ἀναθήματα και τῶν ὁποίων ἡ κακή χρήση λογίζεται ἱεροσυλία, κάνοντας και πάλι μνεῖα τοῦ Γέροντός του στό θέμα τῆς ἀκρίβειας και τῆς οἰκονομίας. Ἀναφέρει, μάλιστα, τό περιστατικό τοῦ χορτασμοῦ τῶν πεντακισχιλίων ἀπό τό Μτθ. ιδ, 20, ὅπου ὁ Κύριός μας διέταξε νά μαζευτοῦν τά περισσεύματα ὥστε νά μή χαθεῖ τίποτα, στοιχειοθετώντας ἔτσι τό θέμα τῆς οἰκονομίας ἀγιογραφικῶς. Βλέπομε, λοιπόν, ὅτι δέν περιορίζει τή διαχείριση οὔτε μόνο στά ὑλικά, οὔτε μόνο στά πνευματικά³⁵, ἀλλά, ἀντίθετα, περιλαμβάνει και τά δύο, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ψυχοσωματική ὑπαρξη. Τό παράδειγμα και στήν σωστή διαχείριση χρειάζεται νά τό δίδουν οἱ προέχοντες ἀδελφοί σέ χρόνο και τάξη (Κατήχηση 15η Βία, ὁ δρόμος τοῦ Θεοῦ), ὅπως και οἱ ὑπεύθυνοι τῶν ὑπηρεσιῶν και τῶν διακομιῶν, οἱ ὅποιοι θά κάνουν ὑποδείξεις μέ ἀνεκτικότητα και πραότητα³⁶. Ὅταν ἐπιδεικνύουν σύνεση και φόβο, θά εἶναι σεβαστοί στους νεώτερους μοναχούς (Κατήχηση 5η, Ἡ κοινοβιακή ζωή) και θά ἀποτελοῦν παράδειγμα γι' αὐτούς. Θά πρέπει νά ἔχουν φιλάδελφη διάθεση, εἰδικά στους πῖο ἀσθενεῖς στό χαρακτήρα. Οἱ ἱκανότεροι ἀπό τους ἀδελφούς μέ τήν ἔγκριση και προτροπή τοῦ Γέροντα νά ἐνθαρρύνουν τους ἀδυνάτους στήν τήρηση τῆς τάξεως και στήν ἐφαρμογή τοῦ προγράμματος³⁷. Ὑπενθυμίζει, ἐπίσης, στους μοναχούς ὅτι δέν εἶναι ἰδιοκτῆτες τῆς μονῆς, ἀπλά «φύλακες και δάσκαλοι τῆς μοναστικῆς μας παράδοσης και κληρονομιάς»³⁸, δηλαδή διαχειριστές, παραθέτοντας, μεταξύ ἄλλων, και τήν Παύλειο ἔκφραση «οἰκονομίαν ἐπίστευμαι» (Α' Κορ. θ, 16).

Σέ ἄλλη ὁμιλία του («Μή χάνετε τό θάρρος σας») θά ἐπισύρει τήν προσοχή τῶν μοναχῶν στήν ἀνακαίνιση τῆς Μονῆς πού γινόταν ἐκείνη τήν ἐποχή, ἐργασίες πού εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα αὐξηση μεριμνῶν και εὐθυνῶν, οἱ ὅποιες ὁμως εἶναι κατά πολύ μικρότερες σέ σχέση μέ ἐκεῖνες πού ὑπῆρχαν ὅταν χτιζόταν τό μοναστήρι, ὅταν δέν ὑπῆρχαν τά μέσα, οὔτε τά ὑλικά. Καί ὡς καλοί διαχειριστές θά πρέπει νά διατηρήσουν τό μοναστήρι και νά τό παραδώσουν σῶο και ἀκέραιο στήν ἐπόμενη πνευματική φρουρά. Ἀπαιτεῖται ἐπιστασία τῶν ἐργατῶν στά ὑλικά και τά έργαλεῖα πού χρησιμοποιοῦν, ὥστε

---

³⁵ Γέροντος Ἰωσήφ, *Βατοπαιδινές Κατηχήσεις*, Ψυχοφελῆ Βατοπαιδινά 10, Ἱερά, Βασιλική, Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 1999, σσ. 53-54.

³⁶ Γέροντος Ἰωσήφ, *Βατοπαιδινές Κατηχήσεις*, Ψυχοφελῆ Βατοπαιδινά 10, Ἱερά, Βασιλική, Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 1999, σσ. 132- 133.

³⁷ Γέροντος Ἰωσήφ, *Βατοπαιδινές Κατηχήσεις*, Ψυχοφελῆ Βατοπαιδινά 10, Ἱερά, Βασιλική, Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 1999, σσ. 44- 45.

³⁸ Γέροντος Ἰωσήφ, *Βατοπαιδινές Κατηχήσεις*, Ψυχοφελῆ Βατοπαιδινά 10, Ἱερά, Βασιλική, Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 1999, σ. 133.

νά αντιμετωπίζεται ή αυξημένη αδιαφορία και νά επικρατεί ισορροπία. Όποιος αντίλαμβάνεται σπατάλη, κακή χρήση ή φθορά τών υλικών της Μονής, δέν πρέπει νά αδιαφορεί και νά άμελεϊ, αλλά νά διορθώνει ή νά ειδοποιούν τούς ύπευθύνους γιά τήν καταστρατήγηση του σωστού, χωρίς ώστόσο, αυτά νά άποτελούν άφορμές γιά τήν παραμέληση του μοναχικού σκοπού και προορισμού³⁹. Γιά τόν Γέροντα Ίωσήφ τόν Βατοπαιδινό, ό όποιος άκολουθει άκριβώς τήν Πατερική Παράδοση και τήν Όρθόδοξη άσκητική μεθοδολογία και πρακτική, ή δυσλειτουργία τής κακής διαχείρισης τών πραγμάτων εκφράζει τό έλλειμμα τής τήρησης του νοός και άποτελεϊ συνέπεια τής άπουσίας τής νήψεως. Χρησιμοποιεί, μάλιστα, άκριβώς τήν έκφραση του Άγίου Μαξίμου του Όμολογητου, λέγοντας ότι προηγείται ή παράχρηση τών νοημάτων και άκολουθεί ή παράχρηση τών πραγμάτων⁴⁰.

Αυτή ή θεώρηση τής ιερότητας τών πραγμάτων και συγκεκριμένα, έδώ, τών εργαλείων τής συνοδείας ή τής Μονής άπό τόν Γέροντα Ίωσήφ τόν Ήσυχαστή και τόν Γέροντα Ίωσήφ τόν Βατοπαιδινό εύρίσκεται άκριβώς στην γραμμή τών Πατέρων και άποτελεϊ “προέκταση” τής αρχαίας άσκητικής παράδοσης. Ο Βενέδικτος Νουρσίας, Πατέρας του Μοναχισμού τής Δύσεως θά πεί: «όλα τά εργαλεία και όλα τά υπάρχοντα πρέπει νά τά βλέπεις σαν νά ήταν ιερά σκεύη τής Άγίας Τράπεζας»⁴¹. Ένας άνακαινιστής και ήγέτης του σύγχρονου Άγιορείτικου Μοναχισμού, ό Αρχιμανδρίτης Αϊμιλιανός Σιμωνοπετρίτης⁴² στοιχών έπακριβώς στη μακραίωνα άσκητική Πα-

---

³⁹ Γέροντος Ίωσήφ, *Βατοπαιδινές Κατηχήσεις*, Ψυχωφελή Βατοπαιδινά 10, Ίερά, Βασιλική, Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 1999, σσ. 180-181.

⁴⁰ Ίωσήφ Μοναχού, *Λόγοι Παρακλήσεως*, Έκδοσις Καλύβης Ό «Ευαγγελισμός τής Θεοτόκου» Νέα Σκήτη-Άγιον Όρος 1986, σ. 35. Επίσης, Γέροντος Ίωσήφ, *Άσκηση. Η μητέρα του Άγιασμού*, Ψυχωφελή Βατοπαιδινά 7, Ίερά Βασιλική, Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου Άγιον Όρος, 1998, σ. 9.

⁴¹ Ελισάβετ Θεοκρίτωση, *Οίκουσύστημα και άνθρώπινη κυριαρχία. Σπουδή στη θεωρία και τήν πράξη τών Πατέρων τής Ανατολής*, πρόλογος Έπίσκοπος Διοκλείας Κάλλιστος, έκδ. Μαιστρος, Αθήνα 2003, σ. 63.

⁴² Ό μακαριστός Γέρον Αϊμιλιανός είχε πολλή άγάπη στον άγιασμένο Γέροντα Ίωσήφ τόν Ήσυχαστή και τήν πνευματική του οικογένεια, ή όποία άνάγεται στη συνάντησή του μέ τόν μακαριστό παπά-Έφραίμ τόν Κατουνακιώτη στην καλύβη του δευτέρου στά Κατουνάκια τόν Σεπτέμβριο του 1967. Ό πνευματικός δεσμός, ό όποιος έκτοτε αναπτύχθηκε μεταξύ τών δύο Γερόντων είχε ως άποτέλεσμα όλα τά πνευματικά παιδιά του Γέροντος Αϊμιλιανού νά αγαπήσουν πολύ τόν Γέροντα Ίωσήφ τόν Ήσυχαστή και όλη του τήν πνευματική οικογένεια, νά συνδεθούν πνευματικά μαζί τους και νά έντρυφήσουν στη διδασκαλία του μεγάλου Γέροντος. Ό ίδιος ό Γέρον Αϊμιλιανός είχε, ιδίως άπό τότε πού έγκαταβίωσε στο Άγιον Όρος μέ τή συνοδεία του, επικοινωνία μέ τά πνευματικά τέκνα του Γέροντος Ίωσήφ του Ήσυχαστου, θεωρούσε δέ ιδιαίτερη εύλογία τήν άπόκτηση άπό αυτόν Άγιου λειψάνου του Γέροντος, εκφράζοντας έτσι τήν τιμή και τήν άγάπη πού έτρεφε

ράδοση θά όμιλήσει γι' αὐτή τή θεώρηση τῆς ιερότητας τῶν ἐργαλείων τῆς Μονῆς καί τή χρησιμοποίησή τους στή λειτουργία τοῦ ἑνός σώματος καί κατά τήν χρεῖαν ἐκάστου μέ τήν όποία ὑπηρετεῖται κατά τόν πλέον ἰδανικό τρόπο ἢ συστημική λειτουργία, μέ τά ἐξῆς λόγια: «Οἱ διακονηταί λαμβάνουν, κατά τήν ἀρχήν ἐκάστου ἔτους, ἐκ τῆς χειρός τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Ὁσίου Κτίτορος διά τοῦ ἡγουμένου τάς κλείδας καί τά ἐργαλεῖα ὡς λειτουργικά σκευή. Ἐκαστος μοναχός, ὑπηρετῶν τάς χρεῖας τῶν ἀδελφῶν, ἐνεργεῖ τήν λειτουργίαν τοῦ ἑνός σώματος καί ἀποδίδει τήν ἀναφοράν του ὡς πιστός οἰκονόμος»⁴³. Κατά τόν ἴδιο, ἡ χρήση τῆς τεχνολογίας δέν ἔχει χαρακτήρα κερδοσκοπικό, ἀλλά ἀνταποκρίνεται στήν προοπτική τῆς φροντίδας τῶν ἀδελφῶν καί τήν ἀντιμετώπιση τῶν προσωπικῶν ἀναγκῶν: «Ἡ ἐνδεχομένως διακριτική χρῆσις συγχρόνου τεχνολογίας δέν ἀποσκοπεῖ εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς ἢ εἰς τό κέρδος, ἀλλά εἰς τήν προσφοράν εἰς τόν ἀδελφόν καί τήν ἀπόδοσιν εἰς τήν προσωπικήν ζωήν δι' ἐπιτεύξεως περισσότερων εὐκαιριῶν. Ἐτσι τά πράγματα καί τά ἐργαλεῖα γίνονται θεοφόρα εἰς τό μοναστήρι, ὅπως καί εἰς τήν Ἄνω Ἱερουσαλήμ, καθῶς λέγει ὁ προφήτης Ζαχαρίας Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται τό ἐπί τόν χαλινόν τοῦ ἵππου ἅγιον τῷ Κυρίῳ παντοκράτορι, καί ἔσονταί οἱ λέβητες οἱ ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου ὡς φιάλαι πρό προσώπου τοῦ θυσιαστηρίου' (Ζαχ. 14, 20)»⁴⁴.

Ἐνας ἄλλος μοναχός, ὁ όποῖος συνδεόταν μέ τόν Ἅγιο Ἰωσήφ τόν Ἡσυχαστή καί τή συνοδεία του, ὁ π. Ἐφραίμ ὁ Κατουνακιώτης, ὁ όποῖος προσφάτως συναριθμήθηκε στή χορεία τῶν Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας, τηροῦσε καί αὐτός μέ ἀκριβεία τίς πατερικές παραδόσεις, ἀνάμεσα στίς όποῖες τήν τήρηση τοῦ προγράμματος καί τήν καλή οἰκονομική διαχείριση πραγμάτων καί ἀγαθῶν καί αὐτή τήν κουλτούρα μετέδωσε στή συνοδεία του καί τά πνευματικά του παιδιά. Ἡ τήρηση τῆς ἀκριβείας, τήν όποία παρέλαβε ἀπό τόν Ἅγιο Ἰωσήφ τόν Ἡσυχαστή, ἦταν αὐτή πού τόν ὀδήγησε, κατά τόν Γέροντα Ἰωσήφ τόν Βατοπαιδινό⁴⁵, στήν κάθαρση καί τόν φωτισμό. Αὐτή τήν

πρός αὐτόν. [Ἀρχιμ. Ἐλισαίου Καθηγουμένου Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, Τό Πρόσωπο τοῦ Γέροντα στή ζωή τοῦ Μοναχοῦ κατά τή διδασκαλία τοῦ Γέροντος Ἰωσήφ τοῦ Ἡσυχαστοῦ στά : Πρακτικά Διορθοδόξων Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων Ἀθηνῶν (22- 24 Ὀκτωβρίου 2004) καί Λεμεσοῦ (21-23 Ὀκτωβρίου 2005) μέ θέμα: Γέροντας Ἰωσήφ ὁ Ἡσυχαστής. Ἅγιον Ὅρος- Φιλοκαλική Ἐμπειρία, ἐποπτεία Γεωργίου Ι. Μαντζαρίδη, Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου Ἅγιον Ὅρος 2007, σσ. 299- 300].

⁴³ Ἀρχιμ. Αἰμιλιανοῦ Καθηγουμένου Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, «Μοναχικός Βίος. Οἶκος Θεοῦ καί Πύλη τοῦ Οὐρανοῦ» στό Ἰδίον, *Σφραγίς Γνησία. Κατηχήσεις καί Λόγοι 1*, ἔκδ. Δευτέρα, ἔκδ. Ὁρμήλια 1998, σ. 142.

⁴⁴ Ἀρχιμ. Αἰμιλιανοῦ Καθηγουμένου Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, «Μοναχικός Βίος. Οἶκος Θεοῦ καί Πύλη τοῦ Οὐρανοῦ» στό Ἰδίον, *Σφραγίς Γνησία. Κατηχήσεις καί Λόγοι 1*, ἔκδ. Δευτέρα, ἔκδ. Ὁρμήλια 1998, σ. 144.

κουλτούρα τῆς αὐστηρῆς διαχείρισης διέδωσε, ὅπως φαίνεται, καί ὁ Ἅγιος Ἐφραίμ ὁ Κατουνακιώτης στή συνοδεία του καί αὐτή διαδίδεται μέχρι σήμερα ἀπό αὐτήν μέσω τῆς διαδοχικῆς πνευματικῆς καθοδήγησης. Ὑπάρχει μία πολύ χαριτωμένη ἱστορία στό ὠραῖο βιβλίο «Ἅγιον Ὄρος. Χώρα Ζώντων», τό ὁποῖο περιέχει ἱστορίες καί ἀναμνήσεις τοῦ ὀφθαλμιάτρου κ. Στέφανου Δημοπουλου ἀπό σύγχρονους Ἁγίους Γέροντες τοῦ Ἁγίου Ὄρους πού γνώρισε. Ὅπως ἀναφέρει ὁ συγγραφέας, ὅποτε πήγαινε νά δεῖ τόν Γέροντά του μακαριστό Ἀρχιμανδρίτη Αἰμιλιανό στή Σιμωνόπετρα, πήγαινε μετά καί στά Κατουνάκια νά δεῖ καί τόν παπά-Ἐφραίμ καί τή συνοδεία του. Ὅπως εἶδαμε πιό πάνω, αὐτοί οἱ δύο μεγάλοι Γέροντες ἦταν συνδεδεμένοι μέ ἰσχυρούς πνευματικούς δεσμούς. Μία ἀπό αὐτές τίς φορές τούς πήγε γιά νά τούς εὐχαριστήσῃ μία μεγάλη συναγρίδα πάνω ἀπό 5 κιλά. Τό πρωί, λέει, τήν ἔβγαλε ἀπό τό ψυγεῖο καί τό μεσημέρι τό ψάρι (σπάνιο νά βρεθεῖ τέτοιο στό Ἅγιον Ὄρος) ἔβραζε στήν τεράστια καλογερική κατσαρόλα. Φαίνεται ὅτι ἡ συνοδεία δέν κατάλαβε ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἓνα πολύ ἀκριβό ψάρι κι ἔτσι τό πείραμα πέτυχε καί ὁ γιατρός μέ τήν καλή του προαίρεση τό ἐπανάλαβε, ἀνυποψίαστος γιά τήν αὐστηρή κουλτούρα πού εἴπαμε παραπάνω. Ἡ συνοδεία ἐκμαίευσσε πόσο ἀκριβό ἦταν καί ἀκολούθησε «αὐστηρή ἀπαγόρευση ἐπανάληψης τοῦ ἐγκλήματος». Ἡ κατσάδα συνεχίστηκε, λέει ὁ γιατρός, καί τήν ἐπομένη πού πήγε στόν Γέροντα Αἰμιλιανό, ὁ ὁποῖος τόν παρατήρησε γιά τό γεγονός ὅτι χρησιμοποίησε ταχύπλοο ἀντί συγκοινωνίας καί τοῦ συνέστησε νά κάνει καλή χρήση τῶν χρημάτων καί ἄν τοῦ περυσεύουν νά τά δίνει στους φτωχοῦς⁴⁶.

Πιστεῦομε ὅτι ὅλη αὐτή ἡ κουλτούρα ἀπηχεῖ τή γνώση συγκεκριμένων περιστατικῶν καί γεγονότων ἀπό τήν Ἀρχαία πνευματική παράδοση τοῦ Ἄθω. Γνωρίζομε πχ ἀπό τόν βίο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου ὅτι ὁ ἴδιος ἔδωσε κάποτε ἐντολή, προκειμένου νά παρατεθεῖ ψάρι σέ ἐπίσημη ἐορτή, νά ψαρέψουν σέ συγκεκριμένο μέρος. Ἐπειδή ὁμως δέν ἐθεώρησαν τήν ὑπόδειξη τοῦ τόπου ἀλίευσης ὡς ἐντολή ὑποχρεωτική, ψάρεψαν ἀπό ἄλλο τόπο πού θεώρησαν ὡς κατ' ἐξοχήν κατάλληλο γι' αὐτό καί ἔβγαλαν μεγάλη ποσότητα ψαριῶν. Μόλις ὁ Ἅγιος ἔμαθε τήν παρακοή τους, ἀμέσως ἔδωσε ἐντολή νά σκορπιστοῦν ὅλα τά ψάρια κατά γῆς καί μέ αὐτό τό ἐπιτίμιο νά σωφρονιστοῦν καί νά παραδειγματιστοῦν καί οἱ ὑπόλοιποι. Ἄλλωστε, ὁ Ἅγιος γνώριζε πολύ καλά νά περιφρονεῖ δεόντως τά ἀναγκαῖα ὅταν

---

⁴⁵ Γέροντος Ἰωσήφ Βατοπαιδινού, Πρόλογος στό *Γέροντας Ἐφραίμ Κατουνακιώτης*, ἔκδοση Ἰ. Ήσυχαστηρίου Ἅγιος Ἐφραίμ Κατουνάκια Ἁγίου Ὄρους σσ. 9-10.

⁴⁶ Στέφανου Δημοπουλου, *Ἅγιον Ὄρος. Χώρα Ζώντων, Σύγχρονες μορφές τῆς Ὁρθοδόξιας ὅπως τίς ἔζησα*, β' ἔκδοση, ἔκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2019, σσ. 168-170.

Ο Άγιος Ίωσήφ ὁ Ἡσυχαστής καὶ ὁ πάφρος του

χρειαζόταν νά παιδαγωγήσει τοῦ μαθητές του⁴⁷. Ὁ ἴδιος Ἅγιος σέ ἄλλη περίπτωση ἔδωσε ἐντολή νά χυθεῖ τό γάρον (σάλτσα ψαριῶν) στό ἔδαφος προκειμένου νά θεραπεύσει τήν ὑπερηφάνεια ἀδελφοῦ, καθώς, ὅπως σημειώνει ὁ βιογράφος του «τίς γάρ αὐτῷ λόγος τῆς ἀπωλείας τούτων, ᾧ μηδέ πᾶς ὁ κόσμος ψυχῆς ἐδόκει μιᾶς ἰσοστάσιος;»⁴⁸.

Ὅταν λάβομε ὑπόψη μας ὅλα τά παραπάνω, φαντάζει σχεδόν περιττό νά ἐξηγήσομε ὅτι ὅταν οἱ Ἀσκητικοί Πατέρες μιλοῦν γιά περιφρόνηση τῶν πραγμάτων⁴⁹, δέν ἐννοοῦν βέβαια τή φύση τους, ἀλλά τήν ἐμπαθή σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός αὐτά, ὅπως ἀκριβῶς ὅταν μιλοῦν γιά “περιφρόνηση τῆς σαρκός”, δέν ἐννοοῦν τό ἀνθρώπινο σῶμα, ἀλλά τήν ἁμαρτία. Αὐτό τό ξεκαθαρίζει ὁ Ἀββάς Ζωσιμάς ὅταν λέει: «οὐ τό ἔχειν βλάπτει, ἀλλά τό προσπαθῶς ἔχειν. Τίς οὐκ οἶδεν ὅτι τιμιώτερον ἐστίν ἐξ ὧν πάντων εἶχομεν, τό σῶμα Πῶς οὖν καιροῦ καλοῦντος προστετάγμεθα καταφρονεῖν Καί ἐάν αὐτοῦ τοῦ σώματος, πολλῶ μᾶλλον καί τῶν ἐκτός»⁵⁰. Στό ἴδιο πνεῦμα θά ὁμιλήσει καί ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ ὁποῖος στήν ἐρώτηση: «Τοῦ Κυρίου προστάσσοντος πωλεῖν τά ὑπάρχοντα, τί διανοούμενον χρή τοῦτο ποιεῖν ὡς αὐτῶν τῶν ὑπαρχόντων φυσικῶς βλαπτόντων, ἢ διά τόν συμβαίνοντα ἐξ αὐτῶν περισπασμόν τῆ ψυχῆ» θά ἀπαντήσει: «Πρός τοῦτο πρῶτον μὲν ἐκεῖνο ἐστίν εἰπεῖν, ὅτι τῶν ὑπαρχόντων ἕκαστον, εἴ ἦν αὐτό καθ’ ἑαυτό κακόν, οὐδ’ ἂν ἦν κτίσμα Θεοῦ Πᾶν γάρ κτίσμα Θεοῦ, φησί, καλόν, καί οὐδέν ἀπόβλητον ἔπειτα δέ, ὅτι ἡ ἐντολή τοῦ Κυρίου οὐχί ρίπτειν ὡς κακά τά ὑπάρχοντα καί φεύγειν, ἀλλά οἰκοδομεῖν ἐπαίδευε. Καί κατακρίνεται τίς, οὐχ ὅτι ἔσχεν ὅλως, ἀλλ’ ὅτι κακῶς ἐφρόνησε περί αὐτῶν, ἢ ὅτι μή καλῶς ἐχρήσατο αὐτοῖς. Ἡ γάρ ἀπροσπαθῆς καί ὑγιῆς περί αὐτά διάθεσις, καί ἡ κατ’ ἐντολήν αὐτῶν οἰκονομία πρός τέ πολλά καί ἀναγκαιότατα ἡμῖν συμβάλλεται»⁵¹. Αὐτό, νομίζομε, ἐννοεῖ καί ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής ὅταν λέει «Ἔργον ἀγάπης ἐστίν ... καί τό μετὰ ὀρθοῦ λόγου χρήσασθαι τά πράγματα»⁵².

Ὅλα τά πράγματα ἀνήκουν στόν Θεό καί ἔτσι χρειάζεται νά τά προσεγγίζει καί νά τά χρησιμοποιεῖ καί νά τά διαχειρίζεται ὁ ἄνθρωπος, ὅχι σφε-

---

⁴⁷ Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης, ἔκδοσις Ἱεροῦ Κοινοβίου Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, Ὁρμύλια 2003, σσ. 293 καί 313.

⁴⁸ Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης, ἔκδοσις Ἱεροῦ Κοινοβίου Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, Ὁρμύλια 2003, σσ. 294-296.

⁴⁹ Ἐλισάβετ Θεοκρίτωφ, *Οἰκοσύστημα καί ἀνθρώπινη κυριαρχία. Σπουδή στή θεωρία καί τήν πράξη τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς*, πρόλογος Ἐπίσκοπος Διοκλείας Κάλλιστος, ἔκδ. Μαιστρος, Ἀθήνα 2003.

⁵⁰ Τοῦ μακαρίου Ἀββά Ζωσιμά, *Διαλογισμοί*, PG 78, 1681A’.

⁵¹ Μ. Βασιλείου, *Ὅροι κατ’ ἐπιτομήν*, PG 31, 1145C.

⁵² Ἁγ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια περί Ἀγάπης* PG 30, 968.

τεριζόμενος, αλλά ως ανήκοντα στον Κύριο: «Οτι τῶν διδομένων ἐκάστῳ εἰς χρῆσιν οὐδέν ὡς ἴδιον ἔχειν δεῖ, ἢ ταμιεύεσθαι ἐν μέντοι τῇ φροντίδι πάσιν ὡς δεσποτικοῖς προσέχοντα»⁵³. Πάνω σ' αὐτό, ἡ Ἐλισάβετ Θεοκρίτωφ στό πολύ περιεκτικό βιβλίο της «Οἰκοσύστημα καί ἀνθρώπινη κυριαρχία»⁵⁴, θά κάνει μία πολύ εὐστοχη παρατήρηση: «ἡ παραπάνω ἐπιστολή τοῦ Βασιλείου, παρόλο πού ἐπιγράφεται 'Περί τελειότητος Βίου Μοναχῶν', μιλάει ἀπλῶς γιά τόν 'χριστιανό'. Αὐτή ἡ ἀσκητική καί γεμάτη σεβασμό χρήση τῶν πραγμάτων προβάλλεται ὡς ὑπόδειγμα χριστιανικῆς ζωῆς καί ὄχι ὡς ἀρετή πού προσιδιάζει ἀποκλειστικά στοὺς μοναχοὺς».

Συμπερασματικά, νά πούμε ὅτι ὑπάρχει μία ἰσχυρή καί κατάλληλη κουλτούρα στον ἀρχέγονο χριστιανικό μοναχισμό ἀνατολῆς καί δύσεως στή διαχείριση τῶν ἀγαθῶν, τῶν πραγμάτων καί τῶν ἐργαλείων τῶν μοναστικῶν κοινοτήτων, ἡ ὁποία ἀπό τήν I. Μονή Στουδίου καί τόν Ἅγιο Θεόδωρο Στουδίτη πέρασε διά τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀθωνίτη στον Ἁγιορείτικο Μοναχισμό κοινοβιακό, σκητιώτικο, ἐρημιτικό. Ἡ κουλτούρα αὐτή, ἡ ὁποία συνεχίστηκε ἀναλλοίωτη ἀνά τοὺς αἰῶνες ἐπικαιροποιήθηκε καί ἀνακαινίστηκε μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση καί ἀκρίβεια μέχρι τά μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀπό τόν Ἅγιο Ἰωσήφ τόν Ἡσυχαστή καί Σηλαιώτη καί διαδόθηκε στή συνοδεία του. Πιό συγκεκριμένα, ἡ διάδοση αὐτή γινόταν συστηματικά, μέ τρόπο ὥστε οἱ ὑποτακτικοί νά κατανοήσουν τό περιεχόμενο τῶν στοιχείων τῆς κουλτούρας αὐτῆς, ὄχι γενικά καί ἀόριστα, ἀλλά μέ συγκεκριμένες συμπεριφορές, ἀλλά καί νά καταλάβουν τή χρησιμότητά της τόσο γιά τοὺς ἴδιους ὅσο καί γιά τήν ἴδια τή συνοδεία. Στό πλαίσιο αὐτό, ὁ Ἅγιος χρησιμοποίησε ἱστορίες καί ἀφηγήσεις προσωπικές, δίδασκε, καθοδηγοῦσε καί ἐκπαίδευε, ἔδιδε ὁ ἴδιος τό παράδειγμα, κατένεμε ἀναλόγως τοὺς πόρους, ἔλεγε τίς λεπτομέρειες, ἐπέλεγε γιά τή συνοδεία ὑποτακτικούς πού ταίριαζαν σ' αὐτήν τήν κουλτούρα, ἀντάμοιβε ἢ ἐπέπληττε αὐστηρά συμπεριφορές συμβατές ἢ ἀντίθετες πρὸς αὐτήν. Συγχρόνως, τό ὀργανωσιακό του πλαίσιο καί ἡ αἰσθητική τῶν χώρων τῆς συνοδείας εὐνοοῦσαν τήν κουλτούρα αὐτή. Προσπαθοῦσε, ἐπίσης, νά τήν ἐδραιώσει μέσα ἀπό τήν ἐπανάληψη τῶν κατάλληλων συμπεριφορῶν, ὥστε νά γίνουν ἔξη καί στή συνέχεια ἀρετή. Ὁ Ἅγιος πέτυχε νά ἐνστερνιστεῖ ἀπολύτως ἡ συνοδεία του τήν αὐστηρή αὐτή διαχείριση καί μέσω αὐτῆς νά διαδοθεῖ στον Ἁγιορείτικο καί ὄχι μόνο μοναχισμό, ἀλλά καί στον κόσμο.

---

⁵³ Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολή ΚΒ'. Περὶ τελειότητος βίου μοναχῶν* PG 32, 289.

⁵⁴ Ἐλισάβετ Θεοκρίτωφ, *Οἰκοσύστημα καί ἀνθρώπινη κυριαρχία. Σπουδὴ στή θεωρία καί τήν πράξη τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς*, πρόλογος Ἐπίσκοπος Διοκλείας Κάλλιστος, ἔκδ. Μαΐστρος, Ἀθήνα 2003, σ. 62.

Κανόνες ιεροί, κανόνες τιμῆς καί κανόνες ζωῆς μας

Ἀρχιμ. Νήφων Βασιλάκης

Dott. Diritto Canonico Orientale, Pontificio Istituto Orientale
Ex alumni Pontificium Collegium Russicum, Roma - Vaticano

Περιεχόμενα: Εισαγωγικά Α) Παραμονή τῆς Ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης, ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ τῆς Ἀγκαράθου, τήν 2αν Ἰουλίου 2020 Β) Ἀπόδοση τιμῆς εἰς ζῶντα κληρικόν Γ) Ὁμιλία στήν Ἱερά Μονή Ἁγίου Γεωργίου Γοργολαϊνίου, γιά τόν ὄπλαρχηγό Φραγκίσκο Μαστραχᾶ Δ) Ἀπό μέρος τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Ντόλφιν Βενιέρ (1610) Ε) Συμπερασματικά ΣΤ) Βιβλιογραφία

Εισαγωγικά

Ἡ ἀπό πλέον δεκαετίες μελέτη, ἔρευνα καί πανεπιστημιακή διδασκαλία (σέ προγράμματα προπτυχιακῶν καί μεταπτυχιακῶν σπουδῶν) τῶν θείων καί ἱερῶν Κανόνων (τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου τοῦ Ἀνατολικοῦ Κανονικοῦ καί Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου), ἀλλά καί εὐρύτερα τῶν ὄσων κανόνων ἔπεσαν ταπεινά στήν ἀντίληψή μου καί κατενόησα νωρίς τήν ἀξία καί τήν σημασία τους γιά τήν ζωή μας, μοῦ ἔδωσε ἀφορμή γιά τήν σύντομη, συστηματικοφανή ἢ σχεδόν πρόχειρη σύνταξη ὄσων ἀκολουθοῦν.

Βασική θεολογική ἀλήθεια ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῶν θεοῦμενον», ἀφοῦ ὁ Δημιουργός Θεός ἐποίησε τόν ἄνθρωπο «κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν»¹ Αὐτοῦ, ἐλεύθερο καί ὄχι μόνον, ἀλλά μέ τήν δυνατότητα κανονικά νά ἔρχεται σέ κοινωνία μέ τόν Θεό καί μέ τούς συναθρώπους του.

Φιλοσοφική ἀλήθεια, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῶν κοινωνικόν», κατά τόν Ἀριστοτέλη «φύσει πολιτικόν ζῶν»². Τό ζῶν καί στίς δύο περιπτώσεις μέ λόγια πολύ ἀπλά, δηλώνει τήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου (ὅτι δηλαδή εἶναι ἕνας ζωντανός ὀργανισμός). Ὁ ἄνθρωπος ζεῖ κι οἱ ἄνθρωποι ζοῦν καί μάλιστα ἡ

---

¹ Γεν. 1,26 «καί εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καί καθ' ὁμοίωσιν, καί ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καί τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καί τῶν κτηνῶν καί πάσης τῆς γῆς καί πάντων τῶν ἔρπετων τῶν ἐρπόντων ἐπί γῆς γῆς».

² Ἀριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 1253a 3. Σέ σελίδα χειρογράφου χρονολογήσεως τοῦ 1ε' αἰῶνα, εὐρισκομένου εἰς τήν Ἑθνικήν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων, ἐκ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ ἄνθρωπος, ὡς «πολιτικόν ζῶν», ἀναπαριστάνεται ὡς σπουδαστής, πολεμιστής, καλλιτέχνης καί θρησκευόμενος.

Ἡ Α.Θ. Παναγιότης ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος

εὐχή πάντα, μέ κάθε ἀφορμή, εἶναι νά ζοῦν εἰς πολλά ἔτη, παραδεισένια κι ὅταν ἀποθάνουν πάλι ἢ προσδοκία νά ζοῦν στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων, μά καί σέ κοινωνία μέ τόν Θεό, τόν ζωοδότη, τήν πηγὴ τῆς ζωῆς καί μάλιστα τῆς αἰώνιας καί τῆς ἀληθινῆς.

Σχετικῶς, στίς ἐκδημίες καί τά μνημόσυνα, οἱ χριστιανοὶ προσευχόμεθα κάθε ψυχὴ νά τήν τάξει ὁ Θεός μετά τῶν ἀγίων καί δικαίων³. Δύο λέξεις μέ διαφορετικὴ σημασία, ἄλλο περιεχόμενο, πού μπορεῖ ὅμως καί νά ταυτίζονται στά πρόσωπα τῶν Ἁγίων καί τῶν Δικαίων.

Προκειμένου νά ἐπιτευχθεῖ καί νά ἐξασφαλιστεῖ αὐτό, εἶναι γνωστά τά γεγονότα τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅσα πρόσωπα ἱερά καί μὴ καί ὅσοι δηλαδή νόμοι καί κανόνες καθιερώθηκαν ἀπὸ Θεοῦ καί μέ τήν συνέργια τῶν ἀνθρώπων Του, ὥστε νά κατασταθεῖ πραγματικότητα ἢ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, διὰ τῆς Ἀναστάσεως.

Ἡ Ἐκκλησία θέσπισε ἱερούς Κανόνες μόνο γιὰ νά βοηθήσει καί γιὰ νά ἐγγυηθεῖ τό βέβαιον τῆς σωτηρίας, γιὰ νά παρέχει ζωή⁴, μόνο ζωή, περισσόν καί ἀτελεύτητον. Τό ἱερό Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἀνεγνώρισε τοὺς ἱερούς Κανόνες⁵ μέ τήν στενὴ καί τήν εὐρεῖα ἔννοια ὡς μέσα εὐεργετικά καί ἀσφαλῆ γιὰ τήν ζωὴ τῶν πιστῶν.

---

³ «Μετά πνευμάτων δικαίων...», βλ. Μικρόν Εὐχολόγιον.

⁴ «ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσιν», Ἰωάν. ι', 10. Πόσο ἀβασάνιστα ἢ καλύτερα μέ πόσα βάσανα, ἐπιλέγουν σήμερα πολλοί, μία ζωὴ ἐλαχίστης ποιότητος, προκρίνοντας τὴν ποσότητα καί ἀδικοῦν ἑαυτοὺς καί ἀλλήλους ἔτσι, ἀντὶ νά ἐπιθυμοῦμε πάντες τὴν ἀλήθεια, τὴν δικαιοσύνη, τὴν ἀγάπη, τὴν ποιότητα ζωῆς, πού τελικῶς δὲν χάνεται, ἀφοῦ πιστεύουμε ἀκράδαντα ὅτι παραμένει αἰώνια. Πολλές ἐπιλογές μας, μά καί οἱ ἄδικες τῶν ἄλλων, ἐπηρεάζουν τὴν ζωὴ μας, ἢ κανονικότητα συντελεῖ κατὰ πολὺ στὴν ἐξομάλυνση τῶν πραγμάτων. Ἡ ζωὴ ἀφορᾷ πρόσωπα συγκεκριμένα κι ὄχι ἀφηρημένα καί γενικά, ὅπως καί ἡ δικαιοσύνη. Ἄδικα πρόσωπα μποροῦν νά ἀδικοῦν καί στίς πιὸ δικαίες δομές καί τανάπαλιν, δίκαια πρόσωπα μποροῦν νά μεγαλουργήσουν καί στίς πιὸ ἄδικες καταστάσεις καί σχετικὰ παραδείγματα, μάλιστα ἀφθονα, παρέχει ἡ Ἁγία Γραφή κι ὄχι μόνον. Ἡ ζωὴ μας σήμερα περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτινοὺς καιροὺς ὀφείλει νά διασφαλίζεται ἀπὸ δικαϊκὸ σύστημα ἀδιάφθορο, λυσιτελές, ἄξιο πρόληψης καί καταστολῆς φαινομένων (κι ἐπειδὴ τό νοητὸν φαινομενολογικὰ στὴν φιλοσοφία, δὲν ἀνταποκρίνεται γιὰ τό πραγματικὸ τῆς θεολογίας, διορθωτέον ὡς πραγματικῶν συμβάντων) καί περιστατικῶν ἀδικίας. Θαυμάζω πόσο προόδευσε ἡ Νομικὴ ἐπιστῆμη, τρομάζω ἐφόσον ἄλλες ἐπιστῆμες τοῦ κοινωνικοῦ μας βίου σημειώνουν στασιμότητα ἀγῶνη, παράδοξη καί ἐπιζήμια γιὰ τὴν ζωὴ τῶν πολιτῶν «πάσης πόλεως καί χώρας καί τῶν πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς».

⁵ Ροδόπουλου Π., Μαθήματα Κανονικοῦ Δικαίου, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996. Ξεχωριστές καί πολυτίμες οἱ πανεπιστημιακὲς παραδόσεις τοῦ αἰοιδίμου πλέον, μά πάντοτε μεγάλου ὀρθοδόξου Κανονολόγου, Μητροπολίτου Τυρολόης καί Σερεν-

Οί ιεροί Κανόνες είναι συγκεκριμένοι, περιλαμβάνονται σέ ειδικές συλλογές⁶, έπικυρώθηκαν από Οικουμενικές Συνόδους καί έχουν τό κύρος⁷ καί τήν ισχύ, πού ή Έκκλησία τούς επέδωσε.

Οί ιεροί Κανόνες τιμοῦν τήν ζωή κάθε ανθρώπου, σέβονται τόν Δημιουργό, διακρίνουν τήν ποιότητα τών ανθρώπων, αναγνωρίζουν τήν προοπτική σωτηρίας τοῦ ανθρώπου, τιμοῦν τήν ἀξία⁸ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Οί ιεροί Κανόνες ξεκάθαρα διαφέρουν ἀπό τούς Νόμους τῆς κάθε (εὐνομούμενης καί μή) Πολιτείας καί φυσικά διακρίνονται ἀπό ὅσους κανόνες καθιέρωσε κάθε λογιῆς ἀνθρώπινη κοινωνία στό διάβα τών αἰώνων καί μέχρι τῆς σήμερον.

Εἶναι τελικά κανόνες ζωῆς, οἱ θεῖοι κι ιεροί Κανόνες⁹ μέ τήν ἔννοια ὅτι ἐξασφαλίζουν τήν χριστιανική ζωή καί τήν αἰώνια, ἀλλά ἐπαναλαμβάνοντας ὑπογραμμίζουμε σαφῶς ξεχωρίζουν ἀπό κάθε λογιῆς φυσικούς κανόνες, πού διασφαλίζουν τήν βιολογική μας ζωή. Ἡ σχέση τών ιερῶν Κανόνων μέ κανόνες τιμῆς, διαφέρει καθῶς ἀποδεικνύονται εὐμετάβλητοι οἱ κανόνες τών ἀνθρώπων ὡς πρός τήν σημασία καί τήν ἔκφραση τῆς ἐκάστοτε τιμῆς, ὁ σκοπός δηλαδή τών ιερῶν Κανόνων σωτηριολογικός, ἐνώ ή κάθε τιμή, ὑλική, ἠθική, πνευματική, αἵματος, ζωῆς, περιορίζεται κοινωνικοπολιτικά μέ βάση ἄλλα κριτήρια, συγγενή καί ξένα, πού δέν εἶναι τοῦ παρόντος ή ἀνάλυσή τους.

τίου κυροῦ Παντελεήμονος Ροδοπούλου. Ἐπακριβῶς παρέχει μέ συντομία καί σαφήνεια τήν ὀρθόδοξη διδασκαλία γιά τούς θεῖους καί ιερούς Κανόνες, ἀλλά καί γενικότερα στοιχεῖα ὀρθῆς ἀντίληψης καί κατανόησης τών περί τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, γιά ὅποιον περισσότερα χρειάζεται ή ἐπιθυμεῖ νά γνωρίσει.

⁶ Μία ἐξ αὐτῶν, πολύ γνωστή, Νικοδήμου Ἀ., «Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς Μίας, Ἁγίας, Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἥτοι ἅπαντες οἱ ιεροί καί θεῖοι Κανόνες», ἐν Ἀθήναις 1841. Ἐπίσης βλ. Ράλλη Γ. – Ποτλή Μ., Σύνταγμα Θεῶν καί Ἱερῶν Κανόνων κ.λπ.. Περισσότερα περί τών συλλογῶν ιερῶν Κανόνων βλ. Ροδόπουλου Π., Ἐπιτομή Κανονικοῦ Δικαίου, Θεσσαλονίκη 2005, 78-83.

⁷ Γιά τό κύρος καί τήν ισχύ τών θεῶν καί ιερῶν Κανόνων, ἀναφορές γίνονται σέ πολλά ἐγχειρίδια Κανονικοῦ Δικαίου, ἐνδεικτικά ὑποσημειῶνω ἕνα, Μπούμη Π., Κανονικό Δίκαιο, Ἀθήνα 2002.

⁸ Μάλιστα σέ ἐποχές, πού ὁ θεσμός τῆς δουλείας τότε «νομιμότατος», ή θέση τῆς γυναίκας τότε τραγικά μειονεκτική κι ἀπαράδεκτη σήμερον δικαϊκά, τά παιδιά τότε ἐλάχιστη ἀξία. Πόσα δικαιώματα, σήμερα εὐτυχῶς δεδομένα καί κατοχυρωμένα νομικά, ἀλλά τότε πόσο δραματική ή ζωή γιά τούς φτωχοῦς, τούς ἀσθενεῖς, τούς αἰχμαλώτους, τούς δούλους, τούς ἀδικουμένους.

⁹ Ἄλλοτε μέ τήν ἀκριβή τους τήρηση κι ἄλλοτε κατ' οἰκονομίαν. Γιά τήν οἰκονομία στήν ἐφαρμογή τών ιερῶν Κανόνων βλ. Ἀλιβιζάτου Ἀμ., Ἡ οἰκονομία, κατά τό Κανονικόν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1949.

Ἡ τιμή τοῦ κάθε ἀνθρώπου διαφέρει ἀπό τίς τιμές τῶν ποικίλων προϊόντων τῆς γῆς, τῆς θαλάσσης, τῶν κήπων καί τῶν ἀγρῶν, τῶν θερμοκηπίων καί τῶν ἀγορῶν, ἀφοῦ δέν ἔχει ἔννοια οἰκονομική, ἀλλά ὑπαρξιακή, ὄντολογική, μοναδική μάλιστα καί ἀνεπανάληπτη. Ἡ τιμή τοῦ ἀνθρώπου¹⁰ πάλι δέν περιορίζεται στήν λεγομένη ἠθική τιμή¹¹, πού τιμή δέν ἔχει καί χαρά σέ ὅποιον τήν κατέχει, ἀλλά σχετίζεται μέ τήν σωτηριολογική τοῦ προοπτική, τήν ἀγιότητα, τό τέλος του, τήν εἰσαγωγή του στόν Παράδεισο, τήν Ἀνάστασή του.

Ἡ τιμή¹² τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορεῖ νά περιοριστεῖ σέ θεωρητικά γνωρίσματα, ἀλλά σχετίζεται ἄμεσα μέ τήν ζωή τῶν προσώπων. Τιμῶ κάποιον ἄνθρωπο, σημαίνει τόν ἀγαπῶ, τόν ἀναγνωρίζω σάν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, σάν δημιουργήμα Θεοῦ, σάν παιδί τοῦ Θεοῦ, σάν ἀδελφό μου, μέλος τοῦ Παραδείσου καί μέλη ἐκ μέρους τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ¹³. Τιμῶ κάποιον ἐφόσον συνδέομαι μαζί του, ἐάν κοινωνῶ μαζί του καί μάλιστα ἀληθινά, κι ὄχι ἀπλά τυπικά ἢ ἐξωτερικά ἢ τό χειρότερο ὑποκριτικά¹⁴.

Στή ζωή μᾶς ξεκάθαρα ἔχουμε συνειδητά ἢ ἀσυναίσθητα κανόνες ἱερούς καί ἄλλους, τούς ὁποίους τηροῦμε ἢ παραβαίνουμε, τιμώντας ἢ μή, ἄνθρωπος. Ἡ ἀτιμία¹⁵ βαρῦ γεγονός καί κολάσιμο. Τιμᾶμε τούς ἄνθρώπους ἐν ζωῇ, μά καί μετά θάνατον. Ἡ τιμή ὀρίζεται ἀπό πλῆθος κανόνων, πού ὑπερβαίνουν τά λογικά ὄρια ὅποιος πολῦ καλῆς συμπεριφορᾶς ἢ ἐθιμοτυπίας,

---

¹⁰ Μαθητής Γυμνασίου θυμᾶμαι παρουσίασα στήν τάξη μας τότε, τό γνωστό διήγημα τοῦ Κωνσταντίνου Θεοτόκη, «Ἡ τιμή καί τό χρήμα» (Ἀθήνα 1921), ὅπου πολλά τά σχετικά μέ τήν τιμή μηνύματα, ἐπίκαιρα μέχρι καί τίς μέρες μας, ἐποχή πού τό χρήμα κατέχει κυρίαρχη θέση (δυστυχῶς) σέ πολλές ἐκφάνσεις τῆς μιᾶς ζωῆς μᾶς.

¹¹ Πρόσφατα μοῦ ἀνέφερε τις κληρικός ὅτι ὁ ἀείμνηστος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων Ὁ Β΄, ἐνίστε ἔλεγε: «οἱ ἀνήθικοι ὀμιλοῦν περί ἠθικῆς...», ὑποστηρίζοντας σέ κάθε περίπτωση τήν δικαιοσύνη τῶν προσώπων, παρά τό ἀπόσωπο τῶν ἀορίστως ἀδικούντων.

¹² Γιά τήν σχέση τοῦ ἐγκλήματος μέ τήν τιμή, βλ. Τρωϊανοῦ Σπ., Ἔγκλημα καί τιμή στό Βυζάντιο, Ἀθήνα 1997.

¹³ «Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καί μέλη ἐκ μέρους», Α' Κορ. ιβ' 27

¹⁴ «Ἐν οἷς ἐπισυναχθειῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου ὡς καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τούς μαθητάς αὐτοῦ πρῶτον· προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπό τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστίν ὑπόκρισις», Λουκ. ιβ' 1

¹⁵ Ἡ ἀτιμία ἐκτός ἀπό τιμωρία, εἶναι σύμφωνα μέ τόν Μ. Βασίλειο πάθος, πού λημαίνει τήν ψυχή, καθὼς αναφέρεται ὅτι «οἱ τήν ψυχὴν λημώντες τῷ πάθει τῆς ἀτιμίας...», καν. πζ' Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολή πρὸς Διόδωρον Ταρσοῦ, Νικοδήμου Ἀ., «Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς Μίας, Ἀγίας, Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἥτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καί θεῖοι Κανόνες», ἐν Ἀθήναις 1841, 379-380.

ἀφοῦ λαμβάνει οὐσιαστικότερο περιεχόμενο, ἀληθινό ὄντως κι αἰώνιο.

Κανόνες τιμῆς, τό δίκαιο σαφῶς ὀρίζει, γραπτῶς μά κι ἄγραφα, κανόνες δηλαδή ζωῆς καί ἀναγνώρισης τῆς ἀξίας προσώπων. Τιμᾶμε κανονικά ἔτσι ὅσους ἀξίζουν ἐν ζωῇ μᾶλλον, ἀλλά καί μετά θάνατον¹⁶. Ἡ τιμητική ἀνάδειξη ἀνθρώπων μεγάλη, ὄχι ὁμως αὐθαίρετη, ἐπιτόλαια, ἄδικη. Γιά νά τιμῶνται ὅσοι πρέπει ὀφείλουμε νά ἀκολουθοῦμε μέ παραδεδομένη σειρά κανόνων ἐθιμοτυπίας, ἀλλά ὀρθότερα ἐπιβεβαίωσης ὅτι τούς πρέπει ἡ τιμή καί τούς ἀξίζει δίκαια, ὁ τῶν ἀγωνισμάτων στέφανος, τά τῆς νίκης τιμητικά τρόπαια.

Πανάρχαιες οἱ ἐκδηλώσεις τιμῆς, σέ κάθε κοινωνία καί ἐποχή, ἀπό ἀπλό δάφνινο στεφάνι ἤ κλάδο ἐλιάς, μέχρι ἀγάλματα, εἰκόνες, ἐπιγραφές, ὀνομασίες πόλεων, χτίσιμο ναῶν, (κ.λπ.) παντοδαπές ἄλλες ἐκδηλώσεις τιμῆς. Μερικοί «κανόνες» ἡ κοινή ἀναγνώριση τῶν τιμωμένων προσώπων, ἡ ζωῆ καί τά ἔργα τους, ἡ σχέση τους μέ τήν κοινωνία, ἡ κοινωφελής προσφορά τους καί τό διδακτικό τους παράδειγμα.

Κανόνες τιμῆς ἐνδεχομένως, (α) ὅσο μποροῦμε ἐνωρίτερα καί δικαιοτέρα νά τιμοῦμε τά ἀξίζοντα τιμές πρόσωπα. Ἐτερος (β) ἐν ζωῇ νά τιμᾶμε τούς ἀνθρώπους, ἐγκαίρως, μά καί (γ) μετά θάνατον, ἀθάνατος ἡ μνήμη τους, αἰώνια ἡ θύμησή τους. (δ) Ἐστω κι ἕνα μνημεῖο ζωντανό ἡ ἄψυχο ἐνδόξου μνήμης, νά θυμίζει τιμῆς ἕνεκεν, ὅσους οἱ τιμῆς κανόνες προτρέπουν. (ε) Ἡ ἐκάστοτε τιμή δέν εἶναι πάντα ἄυλος, μά ἐκφράζεται μέ συγκε-

---

¹⁶ Μαθητής Δημοτικοῦ σχολείου, κατά τήν καθιερωμένη παρέλαση τῆς 28^{ης} Ὀκτωβρίου, γιά πρώτη φορά κατέθεσα, ἐκ μέρους τῶν συμμαθητῶν μου στεφάνι, ἀπό δάφνες καί μυρτιές, στό ἥρωο τοῦ χωριοῦ καί ἀποστήθισα τό σχετικό κείμενο «Γιά ἐσᾶς ἀθάνατοι ἦρωες, πού μέ τό αἶμα γράψατε τῆς λευτεριάς τραγούδια, σήμερα καταθέτουμε στεφάνια μέ λουλούδια», ἀνεξίτηλα ἔμεινε στή μνήμη μου. Πόσα πολλά, πόσα καλά καί σήμερα μένουν ἀνεξίτηλα στή μνήμη τῶν παιδιῶν, ἐκάστης ἡλικίας ἄξιον παρατηρήσεως καί προβληματισμοῦ. Τά προβλήματα ἀκόμη μένουν, ὅπως ἡ ἐλευθερία μας (κάθε λογῆς, προσωπική, ὀικονομική, πνευματική), ἡ δικαιοσύνη (τό δίκαιο νομοθετικό πλαίσιο, ἡ δικαία ἀπονομή της κι οἱ δίκαιοι ἐκφραστῆς της, ἀλλά καί ἡ δικαιοσύνη στήν κατανομή τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἔστω τῶν βασικῶν, στά πρός τό ζεῖν), ἡ δημοκρατία (πάντοτε ἔλλοχευε ὁ κίνδυνος σέ δημοκρατικούς θεσμούς νά ὑπεισέρχονται ἀντιδημοκρατικά ἄτομα, μέ ἐξουσίες - ἀρμοδιότητες ἐπιβλαβεῖς γιά μιᾶ δημοκρατική κοινωνία), ἡ ἀξιοκρατία (ἄτομα ἐχόντων μηδέ τῶν βασικῶν τυπικῶν προσόντων, ἐκτοπίζουν ἀξίους καί δικαίους, κατά δυσεξήγητον τρόπον), ἡ παιδεία (λόγω προσωπικῆς μακρᾶς ἐμπειρίας, οὐδέν σχόλιον ἐπί τοῦ παρόντος, ἀλλά μένει θαυμαστό ὅτι προωθήθηκαν ἄτομα παντελῶς ἀκατάλληλα, ὥστε νά «παραμορφώσουν» κληρικούς καί λαϊκούς), ἡ διανόηση (δέν βλέπουν; δέν ξέρουν; τί νά ὑποθέσει κανεῖς; γιατί δέν μιλοῦν; δέν γράφουν; ἀφήνεται ἔτσι τό κενό νά καλύπτεται, ἀπό ἀπαράδεκτα πολυδιαφημιζόμενα ἄτομα).

κριμένους ύλικούς τρόπους, χάριν παραδείγματος ένα λουλούδι, δύο λόγια γραπτά, μία πλακέτα, ένα άρθρο κλπ. (στ) Ή προστασία τής τιμής, τής ζωής, τής περιουσίας, κατοχυρώνονται Συνταγματικά, μά και βάσει Διεθνών Συνθηκών και Συμβάσεων, όπως και ή τιμωρία¹⁷ σέ οϊανδήποτε παραβίαση τιμής, ζωής, αξίας, επιβάλλεται δικαίως και μάλιστα έγκλήματα κατά τής ανθρωπότητας¹⁸ οϊ προσβολές τέτοιων αγαθών, μέ κυρώσεις, πού ξεφεύ-

---

¹⁷ Χωρίς σχόλιο, παραθέτω ένδεικτικά, μόνο δύο άρθρα έκ του Ποινικοϋ Κώδικος, σχετικά πρός Έγκλήματα κατά τής Τιμής:

«Άρθρο 362. Δυσφήμιση. Όποιος με οποιονδήποτε τρόπο ενώπιον τρίτου ισχυρίζεται ή διαδίδει για κάποιον άλλον γεγονός που μπορεί να βλάψει την τιμή ή την υπόληψή του τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο ετών ή με χρηματική ποινή. Η χρηματική ποινή μπορεί να επιβληθεί και μαζί με την ποινή φυλάκισης. Άρθρο 363. Συκοφαντική δυσφήμιση. Αν στην περίπτωση του άρθρου 362, το γεγονός είναι ψευδές και ο υπαίτιος γνώριζε ότι αυτό είναι ψευδές τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών. μαζί με τη φυλάκιση μπορεί να επιβληθεί και χρηματική ποινή. Μπορεί επίσης να επιβληθεί και στέρση των πολιτικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 63».

Δέν γνωρίζω άν ή χριστιανική ταπείνωση συγχωρά τέτοιου είδους έγκλήματα, αλλά έπαναλαμβάνω σκοπίμως τόν θαυμασμό μου, άν κι έλάχιστος Κανονολόγος, για τήν πρόοδο τής Νομικής έπιστήμης και τήν μέριμνα τών Νομικών, Δικαστικών κι Άκαδημαϊκών του χώρου στην άπόδοση τής Δικαιοσύνης Του. Στόν έκκλησιαστικό μας χώρο, παρεκτός τών παρεξηγημένων καλώς Νομοκανόνων, τής Καταστατικής Νομοθεσίας και τών έκκλησιαστικών Νόμων, ύπάρχει σχετική βραδύτητα, παρά τά όσα βήματα έγιναν μέ τήν λεγομένη έκκλησιαστική νομοθεσία, ακαδημαϊκώς, πολιτικώς, μά και πρακτικά, τόσο στό δικό μας, όσο και σέ πολλά άλλα κράτη, εύρωπαϊκά και μή.

¹⁸ «Άρθρο 8 – Έγκλήματα κατά της ανθρωπότητας

Όποιος στο πλαίσιο ευρείας ή συστηματικής επίθεσης κατά άμαχου πληθυσμού, κατ' εφαρμογή ή προς εξυπηρέτηση της πολιτικής ενός κράτους ή μιας οργάνωσης που ασκεί οιοει κρατική εξουσία:

1. σκότωσε άλλους τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη.

2. με σκοπό να καταστρέψει εν όλω ή εν μέρει έναν πληθυσμό επιβάλλει στον πληθυσμό αυτό ή σε τμήμα του συνθήκες διαβίωσης πρόσφορες να προκαλέσουν την εν όλω ή εν μέρει καταστροφή του τιμωρείται με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών.

3. ενεργεί εμπόριο δούλων ή εμπορία ανθρώπων ή υποδουλώνει καθ' οϊονδήποτε άλλο τρόπο άλλον τιμωρείται με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών και χρηματική ποινή τουλάχιστον πενήντα χιλιάδων ευρώ. Η τέλεση των πράξεων αυτών κατά ανηλίκων συνιστά επιβαρυντική περίσταση.

4. εκτοπίζει πληθυσμό, ο οποίος βρίσκεται νόμιμα σε μια περιοχή, ή τον μετακινεί βίαια μεταφέροντας τον με απέλαση ή με άλλα μέτρα καταναγκασμού σε άλλο κρά-

---

τος ή άλλη περιοχή, χωρίς αυτό να επιτρέπεται από το διεθνές δίκαιο, τιμωρείται με κάθειρξη.

5. αποστερεί σε σημαντικό βαθμό την σωματική ελευθερία προσώπου κατά παράβαση θεμελιωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών.

6. υποβάλλει πρόσωπο, που βρίσκεται υπό την κράτηση ή τον έλεγχο του, σε βασανιστήρια προκαλώντας του σημαντικές σωματικές ή ψυχικές βλάβες ή πόνο που δεν είναι απλώς συνέπεια νόμιμων κυρώσεων τιμωρείται με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών. Αν οι πράξεις αυτές επέφεραν τον θάνατο του θύματος επιβάλλεται ισόβια κάθειρξη.

7 α) τελεί βιασμό, σωματεμπορία ή άλλη αντίστοιχης βαρύτητας πράξη γενετήσιας βίας τιμωρείται με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, αν η πράξη δεν τιμωρείται αυστηρότερα με άλλη ποινική διάταξη.

β) υποβάλλει άλλον σε στέρωση τιμωρείται με κάθειρξη.

γ) με σκοπό να επηρεάσει την εθνική σύνθεση ενός πληθυσμού κατακρατεί παράνομα έγκυο γυναίκα, η οποία κατέστη έγκυος δια της βίας ή απειλής τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών.

8. ενεργεί διώξεις κατά μιας ομάδας ή κοινότητας παραβιάζοντας θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα για λόγους πολιτικούς, φυλετικούς, εθνικούς, εθνοτικούς, πολιτιστικούς ή θρησκευτικούς ή λόγους φύλου ή για άλλους λόγους που είναι ανεπίτρεπτοι κατά το διεθνές δίκαιο, τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών.

9. προκαλεί την εξαφάνιση άλλου και, με σκοπό να τον αποστερήσει για παρατεταμένο χρονικό διάστημα από την προστασία της πολιτείας

α) τον απάγει κατ' εντολή ή με την επιδοκιμασία κράτους ή πολιτικής οργάνωσης, ή του στερεί την ελευθερία κίνησης σε σημαντικό βαθμό, χωρίς να παρέχονται στην συνέχεια άμεσες και ακριβείς πληροφορίες για την τύχη του και τον τόπο όπου ευρίσκεται,

β) κατ' εντολή κράτους ή πολιτικής οργάνωσης ή κατά παράβαση νομικής υποχρέωσης αρνείται να παράσχει αμελλητί πληροφορίες σχετικά με την τύχη και τον τόπο παραμονής του προσώπου κατά του οποίου τελέσθηκε η πράξη του προηγούμενου εδαφίου ή παρέχει ψευδείς πληροφορίες, τιμωρείται με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών.

10. προκαλεί σε άλλον βαριά σωματική ή διανοητική βλάβη, τιμωρείται με κάθειρξη. Αν από την πράξη επήλθε θάνατος, τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη.

11. διαπράττει ένα από τα ανωτέρω εγκλήματα με σκοπό να διατηρήσει ένα θεσμοθετημένο καθεστώς συστηματικής καταπίεσης και κυριάρχησης μιας φυλετικής ομάδας επί κάποιας άλλης, τιμωρείται με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, εφόσον δεν τιμωρείται αυστηρότερα με άλλη διάταξη».

Εύτυχώς ή δυστυχώς, τά παραπάνω δέν άφορούν τόν «Άόρατο πόλεμο», δηλαδή τόν γνωστό έκ τοῦ περίφημου έγχειριδίου πνευματικό ή ψυχικό πόλεμο, αλλά άναφέρονται σέ πράγματικό πόλεμο καί κρατική πολιτική ενός κράτους ή μιάς όργάνωσης, πού άσκει οίονει κρατική έξουσία. Όμως τήν έποχή, πού οί θείοι καί ίεροί

γουν ένοχική σιωπή, άνέξοδη ξηρά συγγνώμη ή έπίμονη έγκληματικότητα.

Όμιλίες πρόσφατα έκανα σέ περιπτώσεις διαφορετικού τύπου έκδηλώσεων τιμής και παραθέτω μόνον έλάχιστες έξ αυτών ένδεικτικά. Η πρώτη, πανηγυρική απόδοση τιμής έν Έκκλησία, σέ Άγίους, κατά τόν έσπερινόν της Έορτής τους, στήν Ίερά Μονή τής μετανοίας μου, Κοιμήσεως τής Παναγίας στήν Άγκάραθο, κατόπιν εύγενικής προσκλήσεως του Καθηγουμένου αυτής Πανοσιολ. Αρχιμ. Εύμενίου Ρουσάκη¹⁹. Η δεύτερη αναφέρεται

Κανόνες καθιερώθηκαν, άπουσίαζαν όλα τά παραπάνω δικαιώματα τών ανθρώπων και πολλά περισσότερα. Οί Άγιοι τών Οίκουμηνικών και Τοπικών Συνόδων Πατέρες τότε στηριζόμενοι στά λόγια του Κυρίου μας, πού ή Καινή Διαθήκη περιλαμβάνει, προσπάθησαν και έγιναν πρωτοπόροι τότε σέ σχέση μέ τους άδικους, στά δικά μας μάτια σήμερα, νόμους τής έποχής τους, προκειμένου νά εύεργετήσουν κατά τό παράδειγμα του Χριστού, μά πρωτίστως νά σώσουν τους ανθρώπους.

¹⁹ Πρόκειται για σεβάσμιο, έν ζωή κληρικό (βλ. φωτ. 5), επί τής Ηγουμενίας του εκάρην ό γράφων μοναχός στήν Ίερά κι Ίστορική Μονή Κοιμήσεως τής Θεοτόκου τής Άγκαράθου (βλ. φωτ. 1. Μάλιστα τότε υπήρχαν δύο μόνο ζώντες Αρχιερείς, άδελφοί τής Μονής, όποτε παντελώς άνιδιοτελώς ή έπιλογή, άνευ τής χρησιμοθηρικής αίτίας και μηδενός τινός άλλου λόγου σκοπιμότητας υπάρχοντος). Θα έπιθυμούσα πολλά νά καταγράψω περί του έν λόγω διακεκριμένου προσώπου, μά θά τό άδικήσω στίς ύποσημείωσεις, όποτε προσεχώς περισσότερα και καλύτερα όλως όφειλετικώς. Γιατί δικαίως λέγεται ότι πρόκειται για τόν μακροβιότερο Ηγούμενο στήν Κρήτη, έναν από τους τελευταίους Αρχιμανδρίτες μίας όλόκληρης γενεάς, πού περνά πλέον στήν ιστορία μέ λαμπρά γράμματα για τήν έξαιρετική προσφορά τους και τήν «βιβλική» παρουσία τους στήν Έκκλησία και στήν κοινωνία, μέ άρετές και χαρίσματα δυσεύρετα σήμερα και πίστη αυθεντική και άληθινή, ώστε όρη μεθιστανείν και μεταμορφώνειν χέρσα σέ γή μέ εύφορία καρπών και προπάντων «γεννώσα» στοργικά πνευματικά άναστήματα και μορφές μεγάλης τής Έκκλησίας. Ό π. Εύμένιος σάν Ηγούμενος πέτυχε πολλές έκλογές έπαξίως και έπανεκλογές έκπληκτικές σέ δύσκολες μάλιστα έποχές, καιρούς χαλεπούς, μά πρωτίστως πέτυχε τήν έγγραφή του στίς καρδιές τών ιερομοναχών σάν άληθινός Πατέρας και κέρδισε τήν καταγραφή του στίς μνήμες κληρικών και λαϊκών σάν άτόφιος άνθρωπος, «χρυσός» πού λέει κι ό λαός μας, στοργικός, μέ μέριμνα γνήσια «ύπέρ τών ψυχών και τών σωμάτων ήμών». Χωρίς νά έχει σπουδάσει θεολογία, από 17 ετών «σπούδασε» έπιμελώς τήν καλογερική κοντά σέ μεγάλες παραδοσιακές μορφές ιερομονάχων, μέ ύπακοή, κόπο και προθυμία, πίστη άστέρευτη κι άνθρωπιά άπέραντη (πού σήμερα πλέον χάνεται δυστυχώς άκόμη και σέ μέλη τών άγιων του Θεού Έκκλησιών), και τήν δίδαξε μέ μαεστρία θαυμαστή και τήν παρέχει χαρισματικά και σήμερα άπλόχερα κι έπιστηρικτικά σέ κάθε έχοντα ανάγκη (όχι μόνον ύλική, πού είναι πάντοτε έπίκαιρη και δίχως τέλος, μά και πραγματική, ψυχική και πνευματική, μονολεκτικά ανθρώπινη). Η άγάπη κι ό σεβασμός τών πατέρων στο πρόσωπό του, έπιμαρτυρείται άδιαμφισβήτητα άπ' τίς τόσες έπανεκλογές του στο ήγουμηνικό «πηδάλιον» τής ιεράς κι

ιστορικής μας Μάνδρας, πού παρέδωσε στην Έκκλησία μᾶς Ἐκκλησιαστικές προσωπικότητες διορθοδόξου, διαχριστιανικοῦ καί Οἰκουμενικοῦ διαμετρήματος, πάλαι τέ καί μέχρι σήμερα (π.χ. Ἅγιος Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, Ἅγιος Κύριλλος ὁ Λούκαρις κ.λπ.. Μοῦ προξενεῖ ἐρώτημα τό γεγονός, γιατί ἐνώ τόσο μεγάλοι οἱ ἐν λόγῳ Ἅγιοι κι ἡ προσφορά τους στήν Ὀρθοδοξία μεγίστη κι ὅμως ἀκόμη νά στεροῦνται ναῶν, τιμῶν, πανηγύρεων, πού ἄλλοι Ἅγιοι κατέχουν, ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ κι ἡ παρούσα ἔκφραση, μάλιστα ἐν Κρήτῃ). Προσωπικά δέν «ξεπληρώνω» τό καλό πού μου ἔκανε ὁ «Γούμενός μας» (κατά τήν φράση τῆς κυρίας Μαρίας Κατσοπρινάκη, ἐπί πολλά ἔτη μαγεύρισας στό Μοναστήρι μας), οὔτε μέ μία, μηδέ καί μέ δύο ἢ ἀμέτρητες σελίδες, τιμῆς εὐχαριστίας, εὐγνωμοσύνης, μάλιστα ρεαλιστικά, δηλαδή ἄνευ μεγάλης δόσεως ὑπερβολῆς. Ντρέπομαι θά ἔλεγα πολλά νά γράψω, μήπως καί χαρακτηριστῶ κόλαξ, μά συμφέρον κανένα δέν ἔχω καί ἀπλά σάν ὁ τελευταῖος Κανονολόγος ζητῶ στά ἀζήτητα, τό δίκιο τοῦ μοναχικοῦ κανόνα, ἐνθυμούμενος τήν πρόταση τοῦ καλοῦ μου καθηγητοῦ στό Πανεπιστήμιο Π.Ι.Ο. τοῦ Βατικανοῦ R.P. Michael Kouchera S.J. (φωτ. 14), νά γράψω Νομοκανονικά περί τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ στήν Κρήτη. Πραγματικά ζωντανός ἀκόμη ὁ μοναχισμός στήν Κρήτη, ὅσο ζοῦν τέτοια πρόσωπα, ἀφανῶς μά ἐμφανῶς ἀληθινά, μέ πασιφανῶς ἀπερίγραπτη ἄσκηση, πού ξεπερνᾶ τούς συστηματικούς καί κομπορμιστικούς «συγχρόνους εὐσεβιστικούς μοναχικούς κανόνες», ὀρθολογικούς, δικανικούς κανόνες, χωρίς νά πέφτει στά δικτυα τῆς ψυχοπαθολογίας κι ἄνευ τήν ἀνάγκη μηδεμιᾶς ὑποβοηθήσεως ὑπό τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχολογίας. Λυπήθηκα πόσες φορές στό παρελθόν, ὄχι διαβάζοντας, ἀλλά βλέποντας κι ἀκούγοντας ἱερομονάχους ἐξ Ἀθηνῶν (δέν χρησιμοποιοῦ μειωτικά τό ὄρο, ἀντιθέτως μάλιστα) νά παραδίδουν μαθήματα πνευματικότητας κι ἀσκητικῆς, σέ κληρικούς τῶν ἁγιασμένων βουνῶν καί μυρίπνων κάμπων τῆς Κρήτης, ἐπιμορφωτές ἀπαράδεκτης θεωρίας, στερουμένης πασιφανῶς τῆς Εὐαγγελικῆς πράξης κατά τό: «ὄς δ' ἂν ποιήση καί διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν» (Ματθ.5,19). Τά ζωντανά μνημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ μας καί τῆς ζωῆς μας οἱ Ἱερές Μονές καί μάλιστα οἱ ἀμουσειοποίητες κι οἱ παραμένουσες ζωντανές στήν γνήσια παράδοση τοῦ τόπου μας, πού ὁ κρητικός μοναχισμός παρέδωσε, διέδωσε καί διέσωσε μέχρι σήμερα. Ἡ ἀντικατάσταση τέτοιων προτύπων, ὑπό πεπαιδευμένων τυπικά κι ἐξωτερικά μὲν, μά «ξένης» πνευματικῆς ἐμπειρίας (καί συγχωρέσατέ μου τήν ἔκφραση «πλαστικῆς» πνευματικότητας), λίαν ἀκαδημαϊκῆς γνώσεως φαινομενικά μόνον ἢ λίγο ὀρθοδόξου οὐσιαστικά (θυμᾶμαι Ρωμαιοκαθολικούς μεγάλους θεολόγους, καθηγητάς διεθνούς ἀναγνωρίσεως, πού ἐγνώριζαν εἰς βάθος τήν Ἀνατολική Ὀρθόδοξη Θεολογική καί Κανονική μας Παράδοση, νά μοῦ λένε πολλάκις μέ παράπονο κι ἄλλοτε μέ ἐκπληξη στή πρεσβυτέρα Ρώμη: -π. Νήφων διαβάσατε τό τάδε βιβλίον τοῦ τάδε ὀρθοδόξου συγγραφέως; Γιατί ἀντιγράφει ἄκριτα δυτικούς σχολαστικούς θεολόγους παρελθόντων αἰώνων ἢ γιατί δέν ὑποσημειώνει ἔστω τά ὀνόματά τους; Δέ γνωρίζει Ὀρθόδοξη Θεολογία; Ἐμεῖς βλέπουμε πλέον κριτικά πολλά κανονικά καί θεολογικά κείμενα τοῦ παρελθόντος καί συνθέτομε νέα συμφώνως πρός τά θεολογικά πορίσματα τοῦ διαχριστιανικοῦ διαλόγου καί μέ βάση τίς σύγχρονες ἀποφάσεις τῶν Ἐκκλησιῶν σέ ἐπίκαιρα ζητήματα) καί ἄλλης

στήν προσφορά τιμῆς σέ ζωντανό πρόσωπο, μάλιστα σεβάσιμο κληρικό, ἐξαιρετικό ἱερέα²⁰. Ἡ τρίτη ἀποτελεῖ περίπτωση τιμῆς κεκοιμημένου λαϊκοῦ ἀγωνιστῆ, πεσόντος παλαιά σέ ἀγῶνες ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας.

νοοτροπίας, ἀποτελεῖ κίνδυνο μελλοντικά, ἂν καί φαίνεται εὐτυχῶς ἀνυποψίαστος ὁ σχετικός παρελθοντισμός τοιούτων κι ὁ παροντισμός περί τούτων. Ἀντιθέτως, ἡ περιγραφή προσωπικοτήτων γνησίων καί ἀληθινῶν, ἀσκητικῶν, ἀδιαφημιστῶν καί μὴ ἐχόντων σκοπιμότητα ἢ ἰδιοτέλεια προβολῆς, θεωρῶ εἶναι ἐπάναγκες σήμερα καί αὔριο θά εἶναι πολυτιμότερα χρυσοῦ καί ἀργυρίων, διότι οἱ νέοι μανθάνουν τήν ἀσκητική ἀπό ἐνίστε ψεύτικα μοντέλα βιτρίνας, πανυποκριτικά καί ἀπό ἰδιοτελεῖ συγγράμματα, μέ κέρδος προσωρινό μόνο κι ὄχι αἰώνιο. Οἱ κρητικές περιπτώσεις μοναχισμοῦ ξεχωρίζουν σέ βαρύτητα, σοβαρότητα, ἔκταση καί μέγεθος, ἀλλά καιρό ἔχουμε νά ἀναγνωρίσουμε ἐπίσημα τίς πιό διακεκριμένες περιπτώσεις ἐξ αὐτῶν, σαφῶς ὅσων ἔχουν ἀποδημήσει ἐκ τοῦ σταδίου τῶν ἀρετῶν, στεφανωμένοι μέ τά ἀμάραντα ρόδα τῆς ἀγιότητος, τῆς τιμῆς καί τῆς ἀξίας, ὅπως π.χ. ὁ μακαριστός Γεννάδιος ὁ Προηγούμενος τῆς Μονῆς μας ἢ ὁ μοναχός Παρθένιος τοῦ Κουδουμά, μά ἀληθινά καί πόσοι ἄλλοι. Βέβαια τέτοια πρόσωπα δύσκολο κανεῖς νά τά θεωρήσει εὐκόλα ἀγιασμένα, γιατί ἔζησαν ἀνθρώπινα κι ὄχι κατά τόν γοητευτικό ἀπόκοσμο τρόπο τοῦ φανταστικοῦ «χόλγουντ» τοῦ καθενός.

²⁰ Ὁ ἐν λόγῳ ἱερεὺς εἶναι (διετέλεσε ἐπ' ἀκριβῶς) ὁ παπὰς τῆς γενέτειρας τοῦ γράφοντος, σοβαρός, δυναμικός, ἀγαθός πρωτοπρεσβύτερος, ὁ π. Γεώργιος ὁ Τσαγκατάκης (βλ. φωτ. 7) , ὁ ὁποῖος καί ἐνέπνευσε ἐν πολλοῖς τήν ἱερατική μου κλήση, μέ τήν αὐθεντική ἐκκλησιαστική του μορφή, τό ἐποικοδομητικό του λαμπρό παράδειγμα, τήν ἐν γένει λειτουργική του στάση, τά κατηχητικά του μαθήματα, πού πρόσφερε σέ τόσα καί τόσα παιδιά τοῦ χωριοῦ, ἀλλά καί σέ ὅλους ἀνεξαίρετως τούς χριστιανούς τῆς ἐνορίας καί μέ τίς ὁμιλίες του, στίς ὁποῖες δίδασκε ἀσφαλῶς τούς χωριανούς καί τούς ἐμπιστευθέντας εἰς αὐτόν ἐνορίτας, πολλακίς ἀφανῶς, σιωπηλά, μά καί τό συχνότερον μέ τή φωνή «στεντορεία». Ἀποτελεῖ ἕνα παράδειγμα κληρικοῦ, πού ἐκπροσωπεῖ, παρά τίς σαφῶς προσωπικές του ἰδιαιτερότητες σέ χαρίσματα, ἀρετές, ἐπιλογές, ἀγωγή καί παιδεία, μία γενιά ὀλόκληρη κληρικῶν πού πλέον περνᾶ στήν ἱστορία, ἀφοῦ ἡ διαδεχθεῖσα ἐκείνους γενεά ἐμφανῶς διαφέρει, ὅπως καί κάθε ἐπόμενη, ἀλλά καί προηγούμενη αὐτῆς. Ἡ ἐν λόγῳ γενεά κληρικῶν εἶχε μαθητεύσει παρά τήν ἐκκλησιαστική σχολή Κρήτης στά Χανιά, στήν Πατριαρχική καί Σταυροπηγιακή Μονή Ἁγίας Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων, σέ ἐποχές δύσκολες κοινωνικοοικονομικά, παρά τούς πόδας κληρικῶν καί καθηγητῶν ἀναμφίβολα ἱστορικῶν μορφῶν, ὅπως ὁ μακαριστός Μητροπολίτης πρώην Κισιάμου καί Σελίνου Εἰρηναῖος Γαλανάκης. Θυμᾶμαι πόσες φορές ἐρώτησα τόν π. Γιώργη ποιός τούς ἔκανε τό μάθημα τῆς Ὀμιλητικῆς στή Σχολή, μέ καμάρι μου ἀπήντησε: -Ὁ Εἰρηναῖος ὁ Γαλανάκης! (βλ. φωτ. 9). Μάλιστα κάνοντας ἄσκηση Ὀμιλητικῆς, ἀνέγνωσε τήν μαθητική Ὀμιλία του στό Ναό καί πίσω ἀπό μία κολόνα εἶδε τόν καλό δάσκαλό του νά τόν προσέχει διακριτικά, ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, διορθώνοντας τά ἀφανῆ στους ἀπρόσεκτους ὀμιλητικά σφάλματα, μάλιστα καλῶς, διότι ὁ π. Γιώργης ὑπῆρξε καλός Ὀμιλητής σάν ἐφημέριος, ρεαλιστής, σοβαρός, μετρημένος, δυναμικός, προσγειωμένος,

*Φωτ. 1. Η Ίερά καί Ιστορική Μονή Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, Ἀγκαράθου,
τῆς Ίερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης*

Φωτ. 2. Η Ίερά καί Σεβασμία Μονή Ἀγίου Γεωργίου Γοργολαϊνίου, εἰς Ἡράκλειον

Φωτ. 3. Ἡ ἐν Ρώμῃ νῆσος Τιβερίνα

Φωτ. 4. Ἡ Βασιλική τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου ἐν τῇ νήσῳ Τιβερίνα τῆς Ρώμης

Κατόπιν παραθέτω απόσπασμα ή μάλλον μέρος από την Έκθεση του Δούκα της Κρήτης Ντόλφιν Βενιέρ του έτους 1610, σχετικά με δοκιμασίες της εποχής, τρομερές επιδημίες, που αποδεκάτισαν τον πληθυσμό της Κρήτης, επιφέροντας τραγικές αλλαγές στη ζωή και τά έργα των ανθρώπων. Κανόνες επομένως ζωής, κι όχι κανόνες υγιεινής, θά έλεγε κανείς ότι χρειάζομαστε σε κάθε εποχή, για να ζήσωμεν, κι όχι απλά να επιζήσουμε.

Άπό τά πολλά χρόνια²¹ παραμονής μου στην καρδιά της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας, την Ρώμη, ως υπότροφος του Βατικανού και σάν Καθηγητής (inv.) πολυχρονίως σε διαφορετικά Πανεπιστήμια, κατάλαβα καλά πως καλό είναι να τιμάμε πρόσωπα μετά θάνατον, μά καλύτερο να τά αγαπάμε και να τά τιμάμε εμπράκτως κι έν ζωή, ει δυνατόν.

Κανόνες ζωής τελικά οί θείοι και ιεροί Κανόνες²², που ασφαλώς μάς όδη-

---

ούσιαστικός, ειλικρινής, ένδιαφέρον, χαριτωμένος κλπ κλπ δηλαδή κατείχε γνωρίσματα του λόγου, που φαίνεται στατιστικά σήμερα να εξαφανίζονται, άν κανείς μελετήσει κι όχι απλά αναγνώσει όσα άβασάνιστα δημοσιεύονται άδιόρθωτα σε ψηφιακές και μη σελίδες ένιστε, από εκείνους, που να φανούν οί ίδιοι έπιθυμούν μάλλον κι όχι ό λόγος του Ευαγγελίου. Η εκκλησιαστική εκπαίδευση, ή άγωγή κι ή παιδεία, ή θεολογική μόρφωση και σήμερα και πάντοτε φέρει καρπούς καλούς, έφ' όσον όμως και ή όργάνωση αυτής, τά προγράμματα, οί μαθητές κι οί καθηγητές κατέχουν όρισμένες γνώσεις και δεξιότητες ή έστω δίκαια την προθυμία να έργαστούν κανονικά, παρά τίς όσες παρεμβολές από άκατάλληλα κι άπαράδεκτα άτομα ισχύος, που δυστυχώς παρεμβαίνουν αναξιοκρατικά, έντείνοντας τίς άδικίες επί ζημία της άγωγής τελικώς και της παιδείας στό χώρο της Έκκλησίας και της κοινωνίας. Η εύθύνη των άρμοδίων μεγάλη, ώστε κάθε γενεά καλύτερη να είναι κι όχι να άναπολούμε τον παλιό καλό καιρό και άρχαία συστήματα δικαιοσύνης, άγωγής και παιδείας πάσης βαθμίδος.

²¹ Που να φανταζόμασταν τότε ότι όσα μάθαμε, σπουδάσαμε, μελετήσαμε, κατακτήσαμε θυσιάζοντας έτη όλόκληρα από τά νιάτα μας σε βιβλιοθήκες και άρχεία, άμέτρητες ώρες έργασίας και πρωτίστως ζωής, θά παρέμεναν για όρισμένους από έμάς, χρόνια πολλά άχρείαστα στην κοινωνία μας, που να περνούσε από τό μυαλό μας τότε ότι έπιστρέφοντας στην πατρίδα κάποιοι με διδακτορικούς τίτλους (που σε άλλους συμφοιτητάς μας και φοιτητάς μάς, στάθηκαν χρήσιμοι, άφου άνέλαβάν οί περισσότεροι ένεργό διακονία στην Έκκλησία τους και ρόλους καταλυτικούς στην φιλοπρόοδο κοινωνία τους), όσα περί Κανονικού κι Έκκλησιαστικού Δικαίου έμάθαμε και διδάξαμε, δέν θά χρειάζονταν ποτέ εμπράκτως. Φυσικά ούδέποτε μετάνοιωσα, που σπούδασα τό Δίκαιο και μάλιστα σε τέτοιο σπουδαίο Πανεπιστήμιο, αλλά εάν γνώριζα την πορεία των πραγμάτων, δέν θά προτιμούσα να άντιλαμβάνομαι τόσο έπακριβώς τίς όσες και όποιες άδικίες του κόσμου τούτου του καλού ή των άδικων ένοικούντων επί της γής, γνωρίζοντας καλά (ad hoc) τό κανονικά και νόμιμα (ad jure) σε κάθε περίπτωση δίκαιο (lex lata).

²² Η έρμηνεία βοθηά «εις την άνεύρεσιν υπό τό γλωσσικόν περίβλημα του άλλη-

γούν στον άπάνεμο λιμένα του παραδείσου, μά και κανόνες ευρύτερα ανθρώπινης τιμής και άξίας και φυσικά θεολογικής κι εκκλησιαστικής έγγύησης, γιά κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα σέ κοινωνίες, πού αλλάζουν άναπάντεχα γρήγορα, δραματικά ένιοτε και φυσικά εύλογημένα.

Ό καθένας μάς πόσα και πόσα, ποιά πρόσωπα και γιατί μπορεί νά θυμηθεί, νά διακρίνει και εύχαριστώ νά τούς άπευθύνει, παρουσιάζοντας τό παράδειγμά τους, σάν μοντέλο χριστιανικής παρουσίας, σέ ένα κόσμο πού διαρκώς αλλάζει και στερεΐται σταδιακά της διαπροσωπικής άγαπητικής σχέσης, πού μεταμορφώνει τό μήνυμα του Ευαγγελίου, σέ πανανθρώπινη προοπτική σωτηρίας μέσα στο άέναο μά και παροντικό γίγνεσθαι τής έγκόσμιας και μετακοσμικής θεανθρώπινης κοινωνίας, μέ τήν προοπτική της έσχατολικής σωτηριολογίας.

Α) Παραμονή τής Έορτής τών Αγίων Ραφαήλ, Νικολάου και Ειρήνης, έν τή Ίερά Μονή τής Άγκαράθου, τήν 2αν Ίουλίου 2020

Άγιε Καθηγούμενε, βαθυσέβαστε Γέροντά μας π. Ευμένιε, σεβαστοί Πατέρες και Άδελφοί άγαπητοί μου, εύλαβείς προσκυνητές τής ώραιάς ταύτης και λαμπράς πανηγύρεως,

Μέ τήν χάρη του Θεού και φέτος και σήμερα, τιμάμε όλοι μαζί έν ένι στόματι και μιά καρδιά, τούς Άγίους μας, προστάτες και πρέσβεις μας προς τον πανάγαθο Θεό, καθώς μετά τής Άγίας Μητρός μας Παναγίας τής Όρφανής, σκέπουν και όδηγούν, ένισχύουν και ένδυναμώνουν πάντας ήμάς, σέ κάθε στιγμή του άσκητικού μας βίου, μά και τής καθημερινής μας πολιτείας.

Κάθε χρόνο στις 3 Ίουλίου καθιέρωσε ή Έκκλησία μας τήν πανηγυρική έορτή εύρέσεως του τάφου και τών λειψάνων του Άγίου Ραφαήλ στην Μυτιλήνη. Κι έμεις συνεπείς τής έν λόγω έτησίως άναμνήσεως, θυμόμαστε τά μεγαλεία τά πολλά και τά ένδοξα θαυμαστά τών Αγίων και εύχαριστούμε τον Θεό γιά τό υπέροχο δώρο τής χριστιανικής μας ζωής, γιά τά χρόνια πού μάς χαρίζει, ώστε νά ζούμε άγαπητικά, ειρηνικά, εύφρόσυνα, τήν θεανθρώπινη κοινωνία Του.

Οί έν Λέσβω άθλήσαντες, άγιοι, Ραφαήλ ό θεοφόρος, ό θεός Νικόλαος και ή πάνσεμος παρθένος Ειρήνη, μαρτύρησαν Χριστό, γιά τό Χριστό και

θούς νοήματος», Ροδόπουλου Π., Έπιτομή Κανονικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη 2005, 101. Γιά τήν όρθή έρμηνεία τών ιερών κανόνων ώστόσο, άπαιτούνται γνώσεις και άπαραίτητες κρίνονται κάποιες συγκεκριμένες προϋποθέσεις γιά τίς όποιες βλ. Φειδά Βλ., Ίστορικοκανονικά και Έκκλησιολογικά προϋποθέσεις έρμηνείας τών ιερών κανόνων, Άθήνα 1969.

ἔτυχαν στεφάνων ἀμαράντων, τῆς νίκης καί τῆς ἀγιότητος. Πόσο φοβερό νά ὑπομένουν ἄνθρωποι καί νά ὑποφέρουν καί νά τυραννοῦνται μέχρι θανάτου! Πόσο τραγικό νά ἀδικοῦνται πασιφανῶς, κατάφορα ἢ κεκρυμμένα, νά διώκονται, νά στεροῦνται βιαίως ὅσα νά χαροῦν τούς ἔπρεπε ἐν βίῳ!

Οἱ διώξεις σέ ὅσους θέλουν, ἀνά τούς αἰῶνας εὐσεβῶς ζεῖν, συνεχίζονται στά Πρόσωπα τῶν Ἁγίων, οἱ ὁποῖοι ἐν συνεχείᾳ παρέχουν στοργική προστασία στούς πιστούς, ἀπό πάσης βλάβης σώζουν καί ἀπό κάθε ἀνάγκη ἐξάγουν, ὅσους μέ πίστη ἀκλινή προστρέχουμε στήν ἄμεσο πρεσβεία τους. Ἡ πίστη κι ἡ ἐμπιστοσύνη μας πρός τόν Θεόν ἀκλόνητος, σέ μέρες πού ἀπογοητεύονται οἱ πολλοί καί καλπάζει τό ἄδικο, ὥστε κατά τρόπον ἄτιμον ἢ κοινωνία ἄλλους νά ἀνεβάζει κι ἄλλους νά κατεβάζει, κατά τό γνωστό λεγόμενον.

Οἱ ἐορταζόμενοι Ἅγιοι τήν θεία προστασία παρέχουν ἀφειδῶς καί ἀληθινοί πρός Κύριον πρέσβεις μας εἶναι. Μᾶς ἀπομακρύνουν κάθε λύπη, τά πικρά νοσήματα τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, παρεχόμενοι τήν θεία Χάρη Του. Ἡ ἀληθινή ζωή μετράει κι ἀξίζει ὅσο τίποτα ἄλλο ζυγίσιμο, μετρήσιμο, περιποήσιμο. Ἡ τοῦ Παραδείσου κατοίκηση, προέχει πάσης βιοτικῆς μέριμνας καί ὑπολογίσιμης ἀμοιβῆς.

Δέν μπορῶ, ὅπως λέει καί ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπός μας, ὁ Πρωθιεράρχης τῆς Κρήτης καί βαθυσέβαστος Ποιμενάρχης μας κ.κ. Εἰρηναῖος, νά μήν προσθέσω εὐχαρίστως τά ἀκόλουθα.

Αἰσθάνομαι ζωηρά τήν ἐπιθυμία νά εὐχαριστήσω γιά τήν ἑσπερινή μας πανηγυρική συνέντευση στό χῶρο τῶν Ἁγίων μας, στόν σεπτό Ναό τους. Ἐδώ στήν ἱστορική Ἁγία Μάνδρα τῆς Παναγίας τῆς Ἀγκαράθου τιμᾶμε, θυμόμαστε, γορτάζουμε τούς Ἁγίους μας. Ἅγιοι γνωστοί, μά καί πόσοι ἄγνωστοι, ταπεινοί, ἀνθρώπινοι, πέρασαν πρόσφατα, μά καί πάλαι ποτέ, ἔζησαν καί ἔγραψαν γιά τήν Ὁρθοδοξία, ἅγιοι Πατριάρχες, Κύριλλος ὁ Λούκαρης, παγκοσμίως γνωστός καί Μελέτιος ὁ Πηγᾶς οἰκουμενικός διδάσκαλος. Θυμᾶμαι τά χρόνια πού σπούδαζα, μά κι ὅταν δίδασκα στήν Ρώμη, συνεχῶς, συναντοῦσα τά ἁγιασμένα ὀνόματά τους στά πιό σημαντικά ράφια τῶν βιβλιοθηκῶν. Ἀλλά καί πόσα προσέφεραν γιά τήν ζωή τῆς Ἐκκλησίας μας ἐμπράκτως, πραγματικά ἀμέτρητα.

Θυμᾶμαι ὅποτε Σᾶς δῶ βαθυσέβαστε π. Εὐγένιε²³ (φωτ. 11), τό μακαριστό Γέροντά Σας, τόν αἰίδιμο πρῶτον Ἀρχιεπίσκοπο Κρήτης καί μνημονεύομε πάντες κυροῦ Εὐγενίου, αἰωνία ἡ μνήμη. Ποιός ξέχασε ἐν πάσι περιπτώσει, τόν ἐξολοκλήρου ἄκακον καί πλήρην ἀγαθότητος μακαριστόν προηγούμενον μας Πανοσιολ. Ἀρχιμ. Γεννάδιον²⁴; Μά κι ὅλα τά πρόσωπα

---

²³ Βλ. Βασιλάκης Νήφ., Λόγοι Παναγίας Μεσοπαντίτισσας, Ὁρφανῆς, Καμαριανῆς καί ἱερῶν Κανόνων, «Ἀπόστολος Τίτος» 39 (2019) 167-171.

ξεχωριστά, πού ἔζησαν, διηκόνησαν, μαγείρεψαν, ἐγκαταβίωσαν ἐνταῦθα, γεγραμμένα ἢ γραφησόμενα στό βραβεῖο τῆς Μονῆς, ἀλλά καί στήν ἄσβεστο μνήμη τῆς καρδιάς μας.

Εὐχαριστώ Γέροντα γιά τήν εὐλογία τῆς συμπροσευχῆς μας ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἀπόψε, καθώς βλέπω στό Πρόσωπο Σας καί σέ ἐκείνα τῶν καλῶν Πατέρων, τόν καλό Ποιμένα, τόν εἰλικρινή ἐργάτη τοῦ Εὐαγγελίου, τόν αὐθεντικό συνεχιστή τῆς ἱερᾶς μοναστικῆς μας ἀποστολῆς. Τό παράδειγμα τῶν Ἁγίων, μαζί μέ τήν παρουσία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ ἐξασφαλίζει κανονικῶς τήν πορεία μας πρός τά βέλτιστα, εὐελπιστοῦντες σέ καλύτερα χρόνια (*mellioribus annis*).

Σέ ἐποχές δύσκολες καί καιρούς χαλεπούς, ἔχουμε στήριγμα τούς Ἁγίους, ἀκολουθοῦμε τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ καί ζοῦμε κατά τό ἀγαπητικό πρότυπο, πού διέσωσε σάν ἄλλη κιβωτός ἡ μοναστηριακή μας παράδοση. Πραγματικά τί ἀξίζει περισσότερο ἀπό τήν σωτηρία τῆς ψυχῆς μας καί πόσα τελικά παραμένουν ἄνευ ἡμερομηνίας λήξεως. Πόσα καταλήγουν περασμένα ξεχασμένα καί τι διαρκεῖ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ σύμπαντος κόσμου.

Ἄγιε Καθηγούμενε, βαθυσέβαστέ καί λίαν ἀγαπητέ μου Γέροντα, Πατέρες καί Ἀδελφοί μου, μέ τήν θαυμαστή προστασία τῶν μαρτύρων μας καί τίς δικές Σας μοναχικές εὐχές καί τίς ἀσκητικές Σας προσευχές, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός νά μᾶς «ξεμιστεῦει» ἀπό κάθε κακό, νά μᾶς χαρίζει τά πρός σωτηρίαν αἰτήματα, τό φῶς τῆς Ἀναστάσεώς Του, ὥστε νά βλέπουμε καλά πού βαδίζουμε, πού πηγαίνουμε, τί ἀξίζει στόν κόσμο τούτο τόν καλό, πού ἄλλοι τόν εἶχαν πρώτα, ἡ Παναγία μας, ἡ «μαυρομάτα» καθώς χαρακτηριστικά λέτε Ἄγιε Καθηγούμενε, νά σκεπάζει μέ τήν ἀνύστακτη σκέπη Της ὄλους μας κι ὄλο τόν κόσμο καί οἱ Ἅγιοι Ραφαήλ, Νικόλαος καί Εἰρήνη, νά πρεσβεύουν πρός τόν παντοκράτορα Θεό, γιά τό πολυχρόνιο τῶν εὐσεβῶν προσκυνητῶν τους, ὑγείαν χαριζόμενοι, ἔτη πολλά καί πᾶν ἀγαθόν καί εὐάρεστον στόν καθένα, μετά τῶν οἰκείων καί οἰκογενῶν αὐτοῦ καί πάντων καί πασῶν, νῦν καί αἰεὶ καί εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Β) Ἀπόδοση τιμῆς εἰς ζῶντα κληρικόν

Ἐπειδή ἄξιον καί δίκαιο εἶναι, ἡ ἀλήθεια νά διασωῆται καί νά καταγραφῆται, παραθέτω ἀμέσως τήν ταπεινή μου ὁμιλία²⁵, γιά ἕναν κληρικό, πού

---

²⁴ Βλ. Βασιλάκης Νήφ., Λόγοι Παναγίας Μεσοπαντίτισσας, Ὁρφανῆς, Καμαριανῆς καί ἱερῶν Κανόνων, «Ἀπόστολος Τίτος» 39 (2019) 167, ὑπόσημ. 8 καί σ. 178.

²⁵ Τόν παρελθόντα Ὀκτώβριο, παρῖπευσαντος ἔτους 2019, μέ τόν συμμαθητή μου καί Πρόεδρον τῶν Λιμενικῶν Ἀνατολικῆς Κρήτης κ. Γεώργιον Σφακιανάκην,

ἀπ' τό δικό του μετερίζι τῆς εὐθύνης, τῆς τιμῆς καί τῆς ἀγαθῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας προσέφερε πολλά γιά τήν Ἐκκλησία μας, στό λογικό του ποιμνιο, ἐπί μακρά περίοδο καί διακρίθηκε ἀξίως. Τήν παραθέτω ὡς ἔχει²⁶:

Βαθυσέβαστε κι ἀγαπητέ μας π. Γεώργιε, ἀδελφοί μου, χωριανοί καί χωριανές, καλοί μου ἄνθρωποι,

Μέ τήν χάρη τοῦ Μεγάλου Θεοῦ σήμερα ἐπιτέλους ὑλοποιοῦμε ἐπιθυμία ἐτών, ἐμπράκτως καί δημοσίᾳ νά εὐχαριστοῦμε ὅσους ἀξίζουν ἐπαίνων, εὐγνωμοσύνης, ἀναγνωρίσεως τῆς προσφορᾶς καί τῶν ἔργων τους, καί πολύ συγκεκριμένα ἡ ὅλη ἀναφορά σήμερα στόν καλό μας καί πολιοῦ μᾶς (συνταξ.) ἐφημέριο Πρωτοπρεσβύτε. Γεώργιο Τσαγκατάκη²⁷, πού χρόνια λέμε καί θέμε ἕνα εὐχαριστῶ ἢ μᾶλλον πολλά κι ἀμέτρητα εὐχαριστῶ νά ποῦμε ἐκ μέσης καρδίας, γιά ὅλα ὅσα φανερά κι ἀφανῶς μᾶς προσέφερε, τόσα πολλά χρόνια σάν τοπικός μας πνευματικός ἡγέτης, ποιμένας ἀτρόμητος ἀπό τίς φαιδρές τοῦ κόσμου τούτου φοβέρες κι ἀμετακίνητος πιστός ἐκφραστής καί διδάσκαλος τοῦ θείου λόγου, ἀγίασε, ἐβάπτισε, ἐμύρωσε, ἐπαντρέψε, κοινώνησε, ἐξομολόγησε, συγχώρεσε κι ἐκήδευσεν πόσες πράγματι ψυχές!

Πόσες φορές ἐκτύπησε τήν γλυκυκέλαδη καμπάνα, τή μία τήν παλαιά, ἀλλά καί τίς τόσες μικρές καί εὐηχες τῶν ἐξωκκλησιῶν, ἀλλά καί τόν κώδωνα τοῦ κινδύνου ὅποταν διέτρεξε δυσκολία καί μία ἔστω ψυχῆ, ταπεινή, κατά τό παράδειγμα τοῦ καλοῦ μας Ποιμένου.

Ἐπιθυμοῦμε καί σήμερα τό τολμοῦμε, νά Σᾶς ποῦμε ὅλοι μαζί ἐν ἐνί στόματι καί μέ μία καρδιά ὅτι σέ εὐχαριστοῦμε εἰλικρινά, σέ ἀγαποῦμε καί σέ τιμοῦμε ὅση ἡ δύναμις ἐδῶ ἐπιτρέπει.

Λάβετε τά θερμά εὐχαριστήρια πάντων ἡμῶν, ζωντανά γιά ὅσα προσφέρατε, τόσα πολλά ἔτη στήν ἐνορία, πού τήν διοικήσατε ἀξια καί δυναμικά

ἐλάβαμε μαζί τήν πρωτοβουλία νά τιμήσουμε, ὡς μαθητές τοῦ (πρό τριακονταετίας περίπου) κατηχητικοῦ σχολείου (καί συνεφώνησαν πάντες μέ χαρά μεγάλη), τόν γέροντά μας, τόν διδάσκαλό μας, τόν παπά μας, ὅποτε καί ἡ κατάμεστη κόσμου Ἐκκλησία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, γέμισε αὐθόρμητα μνήμες συγκίνησης καί εἰλικρινεῖς ἐκδηλώσεις τιμῆς, εὐχαριστίας καί ἀγάπης πρὸς τόν σεβαστό ἐφημέριο, γιά πολλές δεκαετίες, τῆς Γαρίπας.

²⁶ Προηγήθηκε κι ἀκολούθησε σχετική Ὀμιλία τῶν παιδιῶν τοῦ π. Γιώργη, Μαρίας, Σπυρίδωνος καί Καλλιόπης, καί τοῦ εἰρημένου Προέδρου κ. Γ. Σφακιανάκη, ἐπεδόθη τιμητική πλακέτα εὐχαριστίας καί εὐγνωμοσύνης, δέσμη εὐόσμων ἀνθέων εἰς τήν πρεσβυτέρα Ἑλένη καί ἀκούστηκαν ἀπό ὅλο τό ἐκκλησίασμα τραγούδια ἐκκλησιαστικά (ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ κατηχητικοῦ). Ἡ συμμετοχή κι ἡ συγκίνηση πάντων μεγίστη. Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκεν.

²⁷ Βασιλάκης Νήφ., Νομοκανονική Μετάνοια. Ἐκκλησία – Κράτος, περί τῶν πρό νομίῶν ρῆξις, «Ἀπόστολος Τίτος» 40 (2019) 208

καί ἀταλάντευτα. Εὐχαριστοῦμε γιά τίς ἐν ἐκκλησία προσευχές σας, τούς λόγους σας πού μᾶς ἐνθάρρυναν, μᾶς καθοδήγησαν, μᾶς ἐνέπνευσαν, δέν μᾶς ἄφησαν νά ἀπογοητευτοῦμε ποτέ, δέν μᾶς ἐγκατέλειψε ὁ λόγος σας, ἀλλά ἐλπίδα καί πίστη καί ἀγάπη καί χαρά μᾶς ἐνέπλησες.

Πόσα καί τί λογῆς εὐχαριστῶ ἀκούω, ἄλλοι γιατί τούς πάντρεψες, τούς κοινώνησες, τούς ἀγίασες, τούς εὐλόγησες, ἄλλοι γιατί τούς χάρισες ἐπιμελῶς ὅσα ἡ Ἐκκλησία σου ἀνέθεσε μέ πίστη.

Οἱ μαθητές σου Γέροντα, στά κατηχητικά σου μαθήματα, εὐχαριστῶ λένε γιά ὅσα ρητά καί προφορικά μᾶς ἔλεγες, τίς προσευχές, πού μᾶς ἔμαθες ὑπομονετικά, τά τραγούδια. Ποιός ξεχνᾷ τοῦ «Χριστοῦ μας τό λιμάνι», «ὅταν εἶσαι ἐσύ κοντά μου πές τί νά φοβηθῶ». «Σάν Ροδοδάφνη καμαρώνει», ἐσᾶς σήμερα, μέσ τά λουλούδια τά κλαδιά της ἡ Ἐκκλησία κι εὐχαριστοῦμε ἅπαντες ἀνεξαιρέτως γιά τό καλό σου παράδειγμα, τήν ἀγιασμένη ἢ ἔστω ἂν νομίζει πώς ὑπερβάλω κανείς, εὐχαριστοῦμε γιά τήν ἀνθρώπινή σου παρουσία, στάθηκες τίμιος βράχος στήν πίστη, σταθερή ἀξία τό σεβαστό Πρόσωπό σου, βαρύτεμος ὁ λόγος σου.

Σέ ἀναζητᾶμε, νά ὑπενθυμίσεις ποιός κάνει «κουμάντο» ἐδῶ, ὁ Θεός; οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ; ἢ τά μικροσκοπικά ἀνθρώπινα πάθη καί τά λήγοντα οἰκονομικά τους συμφέροντα; Σέ χρειαζόμαστε νά μᾶς δείξεις τό δρόμο τοῦ Εὐαγγελίου στρωμένο ἀπό ἀρετές ὑπακοῆς, ταπείνωσης, συγχώρησης, ἀγάπης, τιμιότητας. Σέ βλέπουμε καί μᾶς προτείνεις τά κάλλη τοῦ Παραδείσου, πού ἀφορᾷ ὅλους μας, κατά τό «Γένοιτο», πού κατέκλειε σταθερά καί πάντοτε τά κηρύγματά σου.

Ὅπως ἴσως εὐχαριστοῦμε Γέροντα καί γιά τήν καλή σου οἰκογένεια, πού τήν θεμελίωσες ὑποδειγματικά στήν πέτρα τῆς πίστεως κι ἡ καλή Σου πρεσβυτέρα, ἡ φιλτάτη ὄλων μας Ἐλένη, ἀξίζει καί τῆς πρέπουσε ὀφειλετικῶς πολλά εὐχαριστῶ καί στά καλά σου παιδιά, πού σέ στήριξαν ἀγαπητικά καί ἔδωσες τόσα πολλά σέ ὄλο τό χωριό καί τήν τοπική μας Ἐκκλησία, ἐν ὄρια.

Ἀγαπητή μας πρεσβυτέρα, ἡ παρουσία σου πάντοτε συνετή, ἡ θέση σου στό Ναό θυμόμαστε ὅλοι, συγκεκριμένη σέ ὅλες τίς ἱερές ἀκολουθίες καί πάντα γεμάτη ἀπό τήν κατάμεστη εὐλαβείας προσωπικότητά σου.

Πανεὐλαβῶς ὑποβάλουμε ὅλοι σήμερα τήν δέουσα τιμή, τήν ἀπειρη εὐγνωμοσύνη, τά χίλια εὐχαριστῶ μας καί παρακαλοῦμε νά τά δεχτεῖς ὡς ἐλάχιστο δεῖγμα μικράς, μά μακράς καί βαθείας ἀναγνωρίσεως, τῆς μεγάλης προσφορᾶς σου στήν ἐνορία τούτη, πού σέ θυμᾶται εὐγνωμόνως καί ταπεινά σέ τιμᾷ σήμερα οὕτως, ἀλλά καί πάντοτε στήν ἀγαθή μνήμη, πού εὐλογητικά μᾶς ἄφησες πλουσιοπάροχα, χαριτωμένα.

Νομίζω ξεκάθαρο εἶναι πώς τελικά δέν ὀμιλῶ μοναχός, ἀλλά ὅλοι συμ-

φωνοῦμε καί στά τόσα εὐχαριστῶ, ἐπισυνάπτουμε καί τήν κατά τήν ἐκκλησιαστική τάξη εἰλικρινῆ μετάνοιά μας, ἐάν ἐνδεχομένως, μή γένοιτο, ποτέ σᾶς ἐπαραπικράναμε Γέροντά μας, λόγω ἢ ἔργῳ ἢ διανοίᾳ, νά μᾶς συγχωρέσετε καί νά ἔχωμε τήν εὐχή σου.

Θυμᾶμαι τά χρόνια, πού ἤμουν στή Ρώμη, πόσο τιμοῦσαν τούς κληρικούς τους στό Βατικανό, μάλιστα ἐν ζωῇ, πόσο δίκαιος ὁ ἔπαινος ὁ, πού ἀξίζει, πόσα γλυκά τά λόγια, ὅπου τούς πρόπευνε.

Ἀληθινά σοῦ πρόπευνε περισσότερο καί καλύτερα παπά Γιώργη μας, μὰ τά καλύτερα ἔρχονται, ὅποτε ξανά καί ξανά θά ἀναφερθοῦμε στήν τετιμημένη ἱερατική σου μορφή. Ὅταν λείπει ὁ γάτος, λένε, χορεύουν τά ποντίκια, μὰ ἐσύ δέν ἔλειψες πολύ Γέροντά μας κι ὅταν ἄλλωστε δοῦν τά ὅποια ποντίκια τήν Κρίση τοῦ Θεοῦ, θά μετανοιῶνουν καί θά πληρώσουν ὅσα πρόπευνε, κατά τό «ἡ γὰρ κρίσις ἀνέλεος τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος» (Ἰακ. β' 13), θυμᾶμαι ρητό, πού μᾶς ὑπαγορεύσατε πρὶν 35 χρόνια στό κατηχητικό.

Γεμάτες χαρούμενες ἀναμνήσεις Γέροντα οἱ καρδιές κι ὁ νοῦς μας, πού δέν ξεχνᾶ τόν καλό λευίτη, τόν σοβαρό προεστό, τόν ἀγαθό καί δραστήριο π. Γιώργη μας, πού ἡ ζωὴ καί τό ἔργο σας καταμαρτυρᾶ τά μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, «θαυμαστός ἐν τοῖς Ἁγίοις αὐτοῦ», πάντοτε νῦν καί αἰεὶ καί εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Γ) Ὁμιλία στήν Ἱερά Μονή Ἁγίου Γεωργίου Γοργολαϊνίου, γιά τόν ὄπλαρχηγό Φραγκίσκο Μαστραχᾶ

Ἡ Ὁμιλία, ἔγινε στήν Ἱερά Μονή Ἁγίου Γεωργίου Γοργολαϊνίου (βλ. φωτ. 2), κατά τήν ἡμέρα ἐτησίας τιμῆς (μνημοσύνου) τοῦ φημισμένου ὄπλαρχηγοῦ τοῦ Μαλεβυζίου, Φραγκίσκου τοῦ Μαστραχᾶ (βλ. φωτ. 10).

Ἄγιε Καθηγούμενε, ἀγαπητέ μου π. Ἀρσένιε²⁸,

γιά μία ἀκόμη ὠραία Κυριακή συλλειτουργοῦμε στήν ἱερά καί σεβασμία Μονή Σας, Ἁγίου Γεωργίου Γοργολαϊνίου, μέ τήν χάρη τοῦ Μεγάλου Θεοῦ καί εὐχαριστοῦμε καί δοξάζουμε τόν Κύριό μας γιά τά ἐγκόσμια καί ὑπερκόσμια ἀγαθά. Μέ πολύ χαρά π. Εἰρηναῖε ἄκουσα στό σχετικό τηλεφώνημά Σας γιά τήν σπουδαία σήμερον ἀφορμή, νά θυμηθοῦμε ἐντονότερα τόν ἐνδοξο ἀγωνιστή κι ὄπλαρχηγό τῆς ἐπανάστασης, γιά τήν ἐλευθερία μᾶς,

---

²⁸ Πρόκειται γιά τόν Πανοσιολ. Ἀρχιμ. Ἀρσένιον Σαλούστρον (βλ. φωτ. 6), γιά πολλά ἔτη Καθηγούμενο τῆς ἐν λόγω Ἱερᾶς Μονῆς, διακεκριμένο κι ἐξαιρετο κληρικό, μέ ἀρετές καί χαρίσματα ἐκ γενετῆς, μὰ πιότερα τά ἐπίκτητα μέ κόπους, ἀσκήσεις καί ἀγώνες, πανθομολογουμένως πολλά καί ἐκλεκτά, σπάνια γιά τήν ἐποχή μας, γνώριμα ταπεινός, ἀδιάλειπτα ἐργατικός, καλός, καγαθός, ἄκακος, πρόσχαρος, ὑπομονητικός, φιλόξενος, παρήγορος, πρᾶος κ.λπ.ᾶ.

Φραγκιά Μαστραχά. Τό ἄγαλμά του κοσμεῖ τό μοναστήρι, ὁ τάφος του στολίδι τῆς Μονῆς. Μά πολύ περισσότερο τό Πρόσωπό του, ἡ ζωὴ καί τό ἔργό του, λίαν ὠφέλιμο γιά τήν πατρίδα μας, τόν τόπο μας, τήν Κρήτη ὅλη καί φυσικά τό θεῖο δῶρο τῆς ἐλευθερίας μας.

Εὐλαβεῖς χριστιανοί, ἡ ἱερά Μονή Ἁγίου Γεωργίου Γοργολαϊνίου σήμερα ἀποτελεῖ ὄρμητήριο εὐσέβειας, ἀγαθοεργίας προπύργιο, ἐργαστήρι ἀγιότη-
τας, μά κάποτε δέν ξεχνᾶμε, θυμόμαστε καλά, ἀποτέλεσε κραταῖο ὄρμητήριο ἐπαναστατῶν, τῶν ὀνομαστῶν ὄπλαρχηγῶν ἀειμνήστου Μιχαήλ Κόρακα καί τοῦ προμνημονευθέντος καί ἐορτάζοντος νῦν Φραγκιά Μαστραχᾶ.

Ἐκλεκτοί μου, παρόντες, ἐπί πενήντα χρόνια στόν ἀγῶνα πολέμησε, χαϊνης, πρωτοπαλικάρο τοῦ Κόρακα, φίλος, συνεργάτης, συναγωνιστής κι ἔπειτα ὄπλαρχηγός, ἔλαβε ἐνεργά μέρος σέ περισσότερες ἀπό 120 μάχες σέ ὅλη τήν ἥρωσότοκο καί ἀγιοτόκο Κρήτη.

Αγωνίστηκε ἥρωικά καί στό Μοριά, μά ξανά ἐπέστρεψε στήν Κρήτη, ὅπου τοῦ ἔταξαν οἱ πολέμιοι τή θέση τοῦ ἐπάρχου Μεσαράς, ἀλλά ἀμετανόητα τήν ἀρνήθηκε, εἶπε ΟΧΙ στά προσωρινά κι ἐφήμερα ὑλικά ἀγαθὰ καί τά κενόδοξα ἀξιώματα, συνεχίζοντας μέ αὐτοθυσία τήν ἐπαναστατική του δράση.

Σάν τόν Ἄη Πιῶργη προέταξε τόν καλό ἀγῶνα γιά τό κοινό καλό, προτίμησε τήν αἰώνια ζωή, ἐπέλεξε τήν ἐν Χριστῷ ἐλευθερία, παρά τίς ἐφήμερες προσόδους, τά λήγοντα πλούτη τοῦ κόσμου, τή σκλαβιά τῆς ἀκινήσιας, πού γοητεύουν διαχρονικά πολλούς καί τινάς σήμερα. Παρέδωσε τή ζωή του γιά τό ὄφελος ὄλων κι ὄχι ὄλους μάταια στήν ἐξυπηρέτηση ἰδιοτελῶν σκοπιμοτήτων.

Τελικά 75ντάχρονος ἔπεσε ἀπό σφαίρα, ἐδῶ κοντά στίς Ἀσίτες, ἀποκεφαλίστηκε καί ἐπεριφέρετο, μέ τό λῆξαν μίσος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἡ κεφαλή του σάν τρόπαιο στό Ἡράκλειο, τό σῶμα του ἐνταφιάστηκε στόν περίβολο τῆς Μονῆς.

Ὁ σταυραετός τοῦ Ρούβα τό 1868 ἔπεσε, μά δέν ἀπέθανε. Ἐταφη, μά δέν ἐχάθηκε. Πέρασαν χρόνια πολλά, μά δέν ξεχάστηκε ποτέ. Τό μαρτυροῦν ὁ τάφος καί τό μνημεῖο του, ἐσεῖς τό λέτε, πού εἶστε παρόντες καί συμμετέχετε στό μνημόσυνο μνήμης καί τιμῆς τοῦ μεγάλου ὄπλαρχηγοῦ, τοῦ ἀθανάτου ἀγωνιστή, τοῦ Φραγκιά Μαστραχᾶ, πού μιλάει ἀκόμη! Ἀκοῦστε τόν, ἀπό τά μπρούτζινα πλέον χεῖλη τοῦ ἀνδριάντά του καί λέει τόσα γιά τήν ἐλευθερία, ὕμνους σάν νά ψελίζει ἐνδοξα, κολοῦν τά χεῖλη του ἀπό τήν ἀγάπη γιά τήν Πατρίδα, δεῖτε τα, μά συνεχίζουν νά λένε σέ ὄλους μας κι ὄσους θά ἔρθουν μετὰ ἀπό ἐμᾶς, νά μή φοβοῦνται, ἀγῶνα θέλει ἡ ἐλευθερία κι ὄπλα μᾶς δίδει τήν ἐλπίδα, τό θάρρος, κουράγιο νά ἔχουμε καί κόπο μή λυπούμαστε, νά πηγαίνουμε μπροστά μέ τόλμη, νά συνεχίζουμε τόν ἀγῶνα τό καλό, μέχρι τό τέλος τοῦ κόσμου.

Φωτ. 5. Ό Πανοσιολ. Άρχιμ.
Ευμένιος Ρουσάκης, Καθηγούμενος
της Ίερᾶς Μονῆς Άγκαραθου

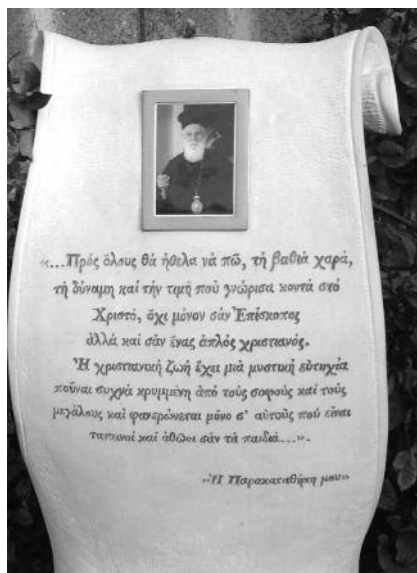
Φωτ. 6. Ό Πανοσιολ. Άρχιμ.
Άρσένιος Σαλούστρος, Καθηγούμενος
της Ίερᾶς Μονῆς Γοργολαϊνίου

Φωτ. 7. Ό Αϊδεσιμολ. Πρωτ.
Γεώργιος Τσαγκατάκης,
πρ. ἔφημέριος Γαρίπας, Ήρακλείου

Φωτ. 8. Ό Άξιολ. κ. Έμμανουήλ
Λαμπράκης, ιδρυτής του
«Λαμπράκειου Λαογραφικού
Μουσείου Ήρακλείου Κρήτης»

Φωτ. 9. Ἐπιτάφιος ἐπιγραφή
τοῦ ἀοιδίμου Μητροπολίτου
Κισιάμου καί Σελίνου κυροῦ
Εἰρηναίου, εἰς Καστέλιον Κισιάμου

Ὁ ἀοίδιμος Μητροπολίτης
Κισιάμου καί Σελίνου Εἰρηναῖος
(1911-2013)

Ἀνδριάντας
Φραγκίσκου Μαστραχᾶ (1793-1868),
εἰς τήν Ἱεράν Μονήν Γοργολαϊνίου

Φωτ. 10. Ὁ τάφος τοῦ Φραγκίσκου
Μαστραχᾶ ἐντός τῆς Ἱεράς Μονῆς
Γοργολαϊνίου, εἰς Ἀσίτες Ἡρακλείου

Μᾶς λέει νά χαιρόμαστε καί τήν ἐλευθερία, τήν ζωή, πού μᾶς χάρισαν οἱ ἀγῶνες τῶν πολεμάρχων, πού ἔχυσαν σέ κάθε γωνιά καί δέντρο, τοῦ τόπου τούτου τό ζωηρό αἷμα τους καί πότισαν τούς κάμπους καί τά βουνά μέ τόν ἀγιασμένο ἰδρώτα τους.

Κι ἐμεῖς ἀκοῦμε τόν Μαστραχά καί λέμε μέ μία φωνή (*una voce*) ἀγωνιστικά τό νάι, ἐμπρός θά προχωροῦμε μέ ὅλη μας τή δύναμη (*totis viribus*) καί συνεχιστές θά εἶμαστε ὁ κάθανεις κι ὅλοι μαζί, ὅσο πολύ μπορούμε. Καί μπορούμε πράγματι ὅλοι νά μετέχουμε στούς πολλούς καί μεγάλους ἀγῶνες γιά τήν ἐλευθερία, γιά τήν δικαιοσύνη, γιά τά κάλλη τοῦ Παραδείσου τά ἀμάραντα. Νά ζήσουμε μέ χαρά τά ἀγαθά τῆς ἐλευθερίας καί νά δημιουργήσουμε καλύτερες προϋποθέσεις ζωῆς ὠραίας, γιά τούς ζώντας καί τούς ἐρχομένους. Ἔχουμε ὠραία Πατρίδα, ἐδῶ, ἀλλά κι ἡ ποθεινή μας αἰώνια.

Νά ἀναπαύσει ὁ Θεός τόν μακαριστό ὄπλαρχηγό Φραγκίσκο Μαστραχά μετά τῶν Ἁγίων καί ὅλους τούς ἀγωνιστές, πού μᾶς ἔδωσαν ἐλεύθερη ζωή καί τόπο ἀσκλάβωτο.

Κι ἔτσι νά παραμείνουμε ἀδούλωτοι, νά ἐργαζόμαστε ἀλλά ὄχι δουλικά, μηδέ τσάμπα, οὔτε ἄδικα, ἀλλά στόν ἀμπελῶνα τοῦ Κυρίου μας νά μένουμε εὐφρόσυνα στόν κῆπο τοῦ Παραδείσου, πού μπορούμε ὅλοι ἤδη νά προγευόμεθα. Νά εἶμαστε οὐρανοπολίτες πλέον κι ἐκεῖ ὁ ἀγῶνας ὄλων μας, νά σώσουμε τήν ψυχή μας. Ἡ Πατρίδα ἐσώθη ἀπό τήν σκλαβιά κι ἐσώθη, ἡ οἰκονομία θά βελτιωθεῖ, τά πλούσια ἐλέη τοῦ Θεοῦ θά μᾶς ἀνακουφίσουν ἀργά ἢ γρήγορα, τήν ὑγεία μας θά τήν περιποιηθοῦν οἱ γιατροί ἐάν χρειαστεῖ, μά τό νοῦ μας στή ψυχή μας.

Μήν χάσουμε τήν ψυχή μας! Μήν μᾶς τήν φάνε τσάμπα καί βερεσέ, καθῶς λέγει ἀπλοϊκά ὁ καλός μας ὁ λαός. Μήν τήν παραμερίσουν οἱ μέριμνες τοῦ βίου τούτου, πού περνᾶ γρήγορα σάν παραμῦθι κι ἀπατηλότερος ὄνειρου λέγεται καί εἶναι. Μήν μένουμε στά ψέματα, στά ἄδικα, τά ἀνάξια λόγου, νά ζοῦμε ἀληθινά, μέ ἀγάπη καί δικαιοσύνη, ἀνεπαίσχυντα κι εἰρηνικά.

Μήν παραδίδουμε στήν τύχη τή ζωή μας, τή ψυχή μας, τά παιδιά μας, τήν Πατρίδα μας, ἀλλά ἐνεργά νά ἀξιολογοῦμε τί ἀξίζει κι ἔτσι νά δροῦμε ἀφειδῶς. Νά ἐλευθερώσουμε καί τή ζωή μας ἀπό κάθε βάρος, ὅτι τήν ἀσχημίζει τέλος, ὅτι μᾶς ταλαιπωρεῖ τέρμα, στόπ τά βάσανα καί οἱ καημοί. Ἐλεύθερα νά ἐπιλέγουμε τήν ἀγαθή μερίδα καί ἂν χρειαστεῖ τόν καλό ἀγῶνα νά ἀναλάβουμε γιά τήν ἐλευθερία μας, γιά τήν ζωή μας, γιά τήν ψυχή μας. Μέ τήν εὐχή τοῦ ἀγίου Καθηγουμένου μας καί τίς πρεσβεῖες τοῦ Ἁγίου Γιώργη τά καλύτερα ἔρχονται, ὅποτε δυνατά, ψηλά.

Νά εἶμαστε κοντά στό Θεό καί τούς ἀνθρώπους Του, τούς τέ κοιμηθέντας ἀγωνιστικά καί τούς ἐν ἀγῶναις, ἐν ἀσκήσεσι, ἐν ἀγιότητι, ὅπως ὁ Καθηγουμένος μας κι ὅλη μας ἡ ἀδελφότητα, πού εἶναι θαυμαστός

όπλαρχηγός πίστης, αγάπης, φιλοξενίας, χαράς, ειρήνης καί σωτηρίας.

Άγιε Καθηγούμενε μέ τήν εὐχή σᾶς, αγωνιζόμαστε κι ἐμεῖς σήμερα μέ ἄρματα οὐράνια, αἰώνια, πού δέν φονεύουν εὐτυχῶς σήμερα, ἀλλά εἰρηνεύουν, θεραπεύουν, εὐλογοῦν καί ἀγιάζουν, καθὼς ὁ Σταυρός τοῦ Κυρίου μας κι ἡ φωτοφόρος Ἀνάστασή Του συνοδεύουν τά διαβήματά μας εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Σήμερα τά χέρια μας δέν πατοῦν σκανδάλη, ἀλλά ἀγκαλιάζουν κάθε ἄνθρωπο ἐρχόμενο, εἰς τόν κόσμον, βοηθώντας νά εἰσέλθει στήν εὐλογημένη τοῦ Θεοῦ Βασιλεία.

Ὅποτεν ὅμως χρειαστεῖ πατοῦν τά σκάνδαλα τοῦ μίσους, τῆς κακίας, τῆς ἀδικίας, τοῦ ψέματος, τῆς συκοφαντίας, τῆς πλάνης τά εἶδωλα, τίς χίμερες κι ὅσα ἀπαισία κατεργάζονται οἱ μή ἔχοντες ἐλπίδα, καί ἀνένοχα καταπατοῦν τόν ψεύτη κόσμο καί ἐπάξια κερδίζουν τόν ἀληθινό στέφανο τῆς ἀγιασμένης δόξας, ταπεινά καί τήν ἀτελεύτητη ζωή.

Ὁ Ἅη Γιώργης ὁ καβαλάρης νά μᾶς βλέπει ὅλους ἀπό κάθε κακό καί τό παράδειγμα τοῦ Μαστραχᾶ δικό μας. Ἀγώνας, κόπος, θυσία, πίστη, τόλμη, τιμή καί ἀξίες κρατοῦν, διακοῦν καί μένουν εἰς τούς αἰῶνες, ὅπως κι ἡ ἥρωική μορφή τοῦ Φραγκιᾶ Μαστραχᾶ, τοῦ ὁποῖου ἡ μνήμη αἰώνια, εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Δ) Ἀπό μέρος τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Ντόλφιν Βενιέρ (1610)

Πολλές φορές τά μεσημέρια, μετά τήν διακονία μου στό Συνοδικό Γραφεῖο, τουλάχιστον ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος μεταβαίνω στόν φίλο μου τόν κ. Ἐμμανουήλ Λαμπράκη²⁹ (Λάμπρακαν, χονδρέμπορον ἐδωδίων, μά καί

---

²⁹ Ὁ ἐν λόγῳ κ. Ἐμμ. Λαμπράκης (βλ. φωτ. 8), καλός Πατέρας δύο ἐξαιρετικῶν παιδιῶν, τοῦ καλοῦ ἱατροῦ Γιώργου καί τῆς Νεκταρίας (ἐξ εὐλαβείας μεγίστης πρὸς τόν Ἅγιο Νεκτᾶριο), σωστός σύζυγος τῆς εὐγενεστάτης κ. Εὐγενίας καί πνευματικό παιδί τοῦ μακαριστοῦ Ἀρχιμανδρίτου κυροῦ Κορνηλίου Μοσχόβη καί κατόπιν τοῦ ἔτι ζώντος Πανοσιολ. Ἀρχιμ. Θεοφυλάκτου Μαρινάκη, εἶναι ὁ ἰδρυτής τοῦ «Λαμπράκειου Λαογραφικοῦ καί Ἐθνολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Κρήτης» κι ἔχει λάβει ποικίλας διακρίσεις, ὅπως τόν ἔπαινον ἀπό τήν Σχολήν Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, γιά τήν προσφορά παλαιοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὑλικοῦ (σειρά σχολικῶν ἐγχειριδίων, μαθητικῶν τετραδίων καί πινάκων) εἰς τό ἐργαστήριον μελέτης καί ἔρευνας τῆς ἱστορίας τῆς ἐκπαιδεύσεως καί τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἐπιπλέον ἔχει δωρίσει εἰς τό Μουσεῖο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Γοργολαΐνιου πλειάδα ἀντικειμένων (φωτογραφίας, βιβλία, ἱερά σκευή, καμπάνα κλπ), παραχώρησε φωτογραφικό ὑλικό, πού ἀφορᾷ εἰς τήν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἔθεσε εἰς τήν διάθεσιν τῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς Γάλακτος Ἑλλάδος βιβλιογραφικόν ὑλικό σχετικόν πρὸς τήν ζωοκλοπὴν ἐν Κρήτῃ κλπ.

συλλέκτη σπανίων λαογραφικῶν καί παντοδαπῶν ἄλλων παλαιῶν ἀντικειμένων, προσεχῶς δέ ἴδρυτοῦ Μουσείου, καθὼς ἤδη διατηρεῖ σπάνια καί μεγάλη συλλογὴ μουσειακῶν ἐκθεμάτων, γιὰ ἕναν καφέ καί συζητήσεις περὶ θεμάτων ἐπιστημονικοῦ, κοινωνικοῦ, οικονομικοῦ, πολιτικοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ καί ἄλλου ἐνδιαφέροντος). Προσφάτως μοι ἐπέδωσε τεῦχος ἀπὸ τὰ Κρητικά Χρονικά³⁰, ἀναφερόμενος εἰς θέματα τῆς πανδημίας καί θὰ ἐπιχειρήσω ζητήματα, ἀσύνδετα κι ἄσχετα, ἐνδεχομένως, μεταξύ τους νά περιπλέξω ἐν συντομίᾳ.

Ὁ Στέργιος Γ. Σπανάκης παραθέτει τὴν Ἐκθεση τοῦ τέως Δούκα τῆς Κρήτης Ντόλφιν Βενιέρ τοῦ ἔτους 1610, ἰταλιστί καί μεταφρασμένη ἑλληνιστί, μὲ δικά του σχόλια καί πολλές παραπομπές, βιβλιογραφικές καί λοιπές. Ἀναφέρεται σέ κύρια θέματα τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης, τόν Δούκα, τοὺς συμβούλους του, τόν Καπετάνιο, τοὺς Ρετούρηδες, τίς ἀποικίες, τὴν ἐπανάσταση, τὴν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, τόν Γενικό Προβλεπτή, τὴν σιτοδεΐα, τό στρατό κ. ἄ.

Ἔθιμο τῆς Γαληνοτάτης κάθε ἀντιπρόσωπος ἐπιστρέφοντας ἐκ τῆς ὑπηρεσίας του, ἀναφορά καί ἐνημέρωση γραπτὴ νά παρέχει στὴν Πατρίδα του, τὴν Βενετία. Ἀφοῦ δώσει ἱστορικά στοιχεῖα γιὰ τὴν ἴδρυση καί ὀργάνωση τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης, κάνει περιγραφή τῆς ἀπονομῆς Δικαιοσύνης καί χαρακτηριστικά γράφει τί «θὰ χρησίμευε σάν ἕνα **ἀναγκαστικό χαλινάρι σέ κείνο πού θὰ σκεφτόταν νά κάμει ὑπερβολικὴ κατάχρηση τῆς ἐξουσίας του, κάνοντας ἔτσι τόν ἑαυτό του πρόξενο τῆς ἀδικίας, πού τόσο ἀποστρέφεται ὁ Θεός** κι ἡ ἀνυπόκριτη διάνοια τῆς Γαληνότητάς Σας»³¹.

Ἐντυπωσιακὸ πρᾶγματι πόσο εὐαίσθησια ὑπάρχει ἐν ἔτει 1610 γιὰ τὴν ὑπὸ ποινὴ (sub poena) ἀποφυγὴ ἀδικίας, γιὰ τόν περιορισμὸ στὴν κατάχρηση ἐξουσίας, γιὰ τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ (summum bonum), τὴν δικαίαν ἀπονομή τῆς Δικαιοσύνης καί φυσικὰ πρακτικὰ μέτρα κι ὄχι ἀπλὰ εὐχολογία ἢ θεωρητικὲς διακηρύξεις, ἀλλὰ συγκεκριμένες, πρακτικὲς ἐνέργειες. Ἐξασφαλίζει ἐμπράκτως ὅτι οἱ φτωχοί, οἱ ἀδύναμοι, δέν θὰ πέσουν θύματα αὐθαιρεσίας τῆς ἐξουσίας κι οἱ ἰσχυροὶ σέ καμία περίπτωσι ἀτιμώρητοι δέν

---

³⁰ Πρόκειται, ὡς γνωστόν, γιὰ τετραμηνιαία ἐπιστημονικὴ ἐκδοση, μὲ κείμενα καί μελέτες τῆς Κρητικῆς ἱστορίας, τῆς ὁποίας ἐκδότης ὑπῆρξε ὁ Ἄνδρέας Γ. Καλοκαιρινός, ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς συντάξεως τοῦ ἐν λόγῳ Δελτίου περιελάμβανε τὸν Λάμπη καί Σφακίων Εὐμένιον Φανουράκη, τόν Νικ. Πλάτων, τόν Μεν. Γ. Παρλαμᾶ, τόν Κωνσταντῖνον Λασιθιωτάκη καί τόν Ἰωάννην Παπαϊωάννου. Τὸ ὡς ἄνω μνημονευθέν τεῦχος εἶναι τ.ΙΙ, Μάιος - Αὐγούστος 1950, ἔτος Δ'.

³¹ Σπανάκης Σ., Ἡ Ἐκθεση τοῦ δούκα τῆς Κρήτης Ντόλφιν Βενιέρ (1610), Κρητικά Χρονικά, 2 (1950) 318-319.

θά μένουν, ἐφόσον ἀδικήσουν ἐγκληματικά, μά ἀντιθέτως νομίμως θά τιμωρηθοῦν³². Ἄξιο θαυμασμοῦ πόσο ἡ Γαληνοτάτη στηρίχθηκε, μέ ὄσες εἰδικές συνθήκες ἐπικράτησαν, στό Δίκαιο, στό Νόμο, στήν τάξη.

Πίστη βεβαία ὅτι ὁ Θεός ἀποστρέφεται τήν ἀδικία, ἄλλωστε οὐδείς ἄδικος ἢ κακός εὐτυχής (nemo malus felix). Ἐπομένως, ἐάν ὑπόθεση κάνουμε καί στόν ἐκκλησιαστικό πεδίο ἐμφανούς ἀδικίας, ὁ Θεός ἀποστρέφεται κι ἐκεῖνη. Δυστυχῶς τό Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο, ἔμεινε σέ ἀντιγραφές, μεταφορές καί μεταφράσεις ξένων ἐγχειριδίων, μολονότι οἱ πηγές του καταμαρτυροῦν καί ἐπιβεβαιώνουν ὅτι πολλάκις ἡ ἀδικία προσέβαλε κι ἐκκλησιαστικούς ἄνδρες, ἐφόσον δέν διέθεταν τό «χαλινάρι» τῆς πίστεως, τῆς τιμιότητος, τῆς θεοσέβειας, ἀλλά σάν ἀθεόφοβοι ἔκαναν κατάχρηση ἐξουσίας καί προξένησαν εἰσέτι ἀζύγιστες ἀδικίες. Γι' αὐτό πολύ ἀπαραίτητο τό Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο (στερημένο πασιφανῶς τῆς θεολογίας, διότι ὑπερίσχυσε τό νομικό μέρος, ὅπως κι οἱ νομικοί τῶν κανονολόγων) καί μάλιστα ὅσοι τό γνωρίζουν, μά συγχρόνως ἐπικίνδυνο κι ἀχρείαστο δυστυχῶς, καθῶς ἐνίοτε χρησιμοποιεῖται καί ἀπό τούς ἀδικούντας, στήν θεωρία.

Κανονικά Νόμοι καί Κανόνες χρειάζονται δίκαιο καί δύναμη, ὥστε νά προλαμβάνονται, νά περιορίζονται, νά ἀποτρέπονται καί νά ἀποκαθίστανται οἱ ὄσες ἀδικίες. Κι ἐπειδὴ ἐνδέχεται νά ἀπουσιάζουν οἱ σχετικοί Νόμοι καί Κανόνες, διαρκῶς νέοι ἀνάγκη εἶναι νά καθιερώνονται καταλλήλως, δικαίως, ἀρμοδίως, μέχρι τό κακό, τό ἄδικο, τό ἀπαράδεκτον σάν πανδημία νά κατασταλεῖ. Πρόβλημα ἐάν οἱ νομοθετοῦντες νομοθετοῦν ἀναρμοδίως ἢ ἀδίκως ἢ ἀκαταλλήλως κι ἀναφέρομαι σέ ἀνελεύθερα παντοδαποῦ τύπου καθεστώτα, θεοκρατικά καί καισαροπαπικά, ἀκόμη καί σήμερον σέ ὀρθόδοξες ἐνδεχομένως Χώρες³³.

Παποκαισαρικοί νόμοι καί κανόνες προβληματικοί, ἐνδέχεται πιθανόν νά ἐμπεριέχουν ἀδικίες, ὅπως καί τανάπαλιν. Τό Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο³⁴ περιλαμβάνει στήν θεωρία του, δυσεξαρίθμητο πλῆθος περιπτώσεων παραβάσεων³⁵ πασιφανῶν, μά καί καλά κεκρυμμένων. Σέ σύγχρονες Δημο-

---

³² Ὁ.π. 328

³³ Πά πολλές χρήσιμες πληροφορίες καί ἔγκυρες γνώσεις περί τῆς Καταστατικῆς Νομοθεσίας στήν χώρα μας βλ. Φειδᾶ Βλ., Ἱεροί Κανόνες καί Καταστατική Νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1998.

³⁴ Κλασικά καί μνημειώδη τά ἐγχειρίδια τοῦ Καθηγητοῦ Π. Ἀκανθόπουλου, ἀπό τά ὅποια καί προσέλαβαν γιά σειρά ἐτῶν νομοκανονικές γνώσεις φοιτητές, κληρικοί καί λαϊκοί, βλ. Ἀκανθόπουλου Π., Στοιχεῖα Κανονικοῦ καί Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, Θεσσαλονίκη 1987. Τοῦ ἰδίου, Κώδικας Ἱερῶν Κανόνων καί Ἐκκλησιαστικῶν Νόμων, Θεσσαλονίκη 1991.

³⁵ Πά τήν κανονική κατανόηση τῶν ὅποιων παραβάσεων καί μάλιστα τῶν ἐπι-

κρατικές Χώρες, ή ενός άνδρος αρχή, εφόσον δέν είναι ό καθ' ύλην αρμόδιος, προβληματική στό νομοθετικό κι έκτελεστικό τομέα και φυσικά στόν δικαστικό, εάν δέν ἔχωσιν γνώσιν οί φύλακες, δηλαδή σέ περιπτώσεις πού οί «δικαστές» αγνοοῦν τό αντικείμενό τους ἢ τίθενται ἐμπαθῶς ἀρνητικά, διά λόγους εὐκόλως ἐξηγητούς ἢ κι ἀνεξηγήτους.

Ὁ χῶρος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου δυστυχῶς παρέμεινε τυχαία ἢ ἀτυχῶς προβληματικός και δέν ἀκολούθησε ἱστορικά τήν δικαία του διαδρομή, μά ἔπεσε σέ ἀκατάλληλα χέρια σέ πολλές χώρες και περιπτώσεις τραγικές μποροῦν νά δημοσιευτοῦν μετά ἀπό ἔρευνα και μελέτη στά σχετικά Ἀρχεῖα και σέ μή πρωτοκολλημένα ἔγγραφα.

Ἐάν τό παρόν ἀφοροῦσε «Περιοδικό» ἢ ὀρθότερα ἀναγνώστας μέ ειδικές νομοκανονικές προϋποθέσεις, θά παρέθετα πλουσία σχετικῶς βιβλιογραφία, πού σαφῶς ὑπάρχει, ἀλλά ἐπί τοῦ παρόντος μόνο δυσνόητα σημεῖα θά προκαλοῦσε τέτοια ἐνέργεια και ἀπουσιάζει ἐπιπλέον τό χρησιμοθηρικό, διά λόγους ἐπιστημονικοφανεῖς, λογικό κίνητρο στό παραμικρό.

Ὁ Γενικός Προβλεπτής περιγράφεται στίς ἀρμοδιότητές του, λόγος γίνεται γιά τά σιτηρά και τούς μύλους, τήν Μιλίτσια, τόν στρατό, τίς ἀγγαρεῖες, τό ἵππικό, τίς γαλέρες, τούς ἀντισκάρους, τά τείχη, τήν ὕδρευση, τό φρούριο, τό λιμάνι, τίς οἰκονομικές ὑπηρεσίες και τήν ἀσφάλεια τοῦ Βασιλείου. Στά περί τῆς ἀσφάλειας τοῦ Βασιλείου γίνεται μνεῖα γιά δοκιμασίες πού πέρασαν, ὅποτε περί τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος.

Ἡ «πανώγλα», δηλαδή ἡ πανούκλα, ἀλλά κι ἡ χολέρα τά χρόνια κείνα σάν ἔπεφταν ἐρήμωναν κάθε τόπο και μια «τέτια πανώγλα, πού ἔπεσε στό Χάντακα στά 1592 περιγράφει μέ τά πιό σκοτεινά χρώματα ὁ τότε capitano di Candia Filippo Pasqualigo»³⁶. Σύμφωνα μέ τήν ἀπογραφή τοῦ Filippo πέθαναν περίπου ὁ μισός πληθυσμός, κι ἀκόμη περισσότεροι.

Συγκεκριμένα στόν Χάνδακα 8.600 πέθαναν: ἄντρες 2.228, γυναῖκες 2.078, ἀρσενικά παιδιά 1.766, λατίνοι καλόγεροι και παπάδες 50, στρατιῶτες 1.000, νόθοι, γυναῖκες και σύζυγοι στρατιωτῶν 1.184, ἔβραῖοι 294.

Στά χωριά 5.308 πέθαναν: ἄντρες 1.128, γυναῖκες 2.815, ἀρσενικά παιδιά 1.365.

Ζωντανοί ἔμειναν στόν Χάνδακα 8.133 ἄνθρωποι: ἄντρες 2.762, γυναῖκες 4.449, ἀρσενικά παιδιά 902.

βαλομένων ποινῶν, ἐπαναγκες νά μελετηθοῦν οί σχετικές πηγές, γιά τίς ὁποῖες βλ. Γιάγκου Θ. -Πούλη Γ., Πηγές τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ποινικοῦ Δικαίου μέ σχόλια και βιβλιογραφία, Θεσσαλονίκη 2007.

³⁶ Σπανάκης Σ., Ἡ Ἐκθεση τοῦ δούκα τῆς Κρήτης Ντόλφιν Βενιέρ (1610), Κρητικά Χρονικά, 2 (1950) 349

Ἡ περιγραφή στά σχετικά κείμενα χαρακτηριστική «Εποθένασι τήν ἡμέραν διακόσιοι καί περισσότεροι. Ἐρίχνασι τούς νεκρούς ἀψάλτους καί ἀτίμως ὡσπερ τούς κύνας ... ἔμειναν τά σπίτια ἔρημα, καί ὅποις ἤθελεν ἔκλεπτεν ἀφόβως ... ἔκλεισαν ταῖς πόρταις τῆς Χώρας, καί ἀπόξω δέν ἔμβαινε τινάς μέρα, μήτε τινάς νά ἔβγη ὄξω ... Ἱερεῖς πολλοί ἀπέθανον, ἰατροί, προβολάνοι πολλοί, πλούσιοι καί πένητες, εἰς νούμερον τριάκοντα χιλιάδες καί κάλλιον. Οἱ ἄρχοντες ἔμειναν ἄθῶοι τοῦ κακοῦ τούτου, διότι ἔφυγον ἀπό τήν Χώραν καί ἐκρύπτοντο εἰς τά χωρία τως»³⁷.

Δέν κάνω μετάφραση γιά εὐνοήτους λόγους, οὐδέν σχόλιον, ἀπλά θά ἐπαναλάβω κοντολογίς ὅτι καθημερινά πέθαιναν ἄνω τῶν 200 ἀνθρώπων, ἄψαλτοι πολλές φορές, χωρίς ἐκκλησιαστική ἀκολουθία, λόγω ὑπεραριθμῶν νεκρῶν, ἀδυναμίας ἔνεκεν πολυπληθῶν θανάτων. Χαρακτηριστικά λέγεται ὅτι σάν σκυλιά τούς ἔθαβαν ἢ τούς ἔκαιγαν; Ἐρήμωσαν σπίτια, κλοπές ἐγίνοντο ἐλεύθερα, μέ εὐκολία μεγάλη δηλαδή, ἀδιάκριτα ἐξίσου συχνά πέθαιναν ἱερεῖς, ἰατροί, πλούσιοι καί φτωχοί, πάνω ἀπό 30.000, ἐνώ κάποιοι γλίτωσαν, ἐπειδή ἔφυγαν ἐνωρίς μακριά.

Τό μέγεθος τῶν ἀριθμῶν πολλαπλασιάζεται ἐάν λάβουμε ὑπόψιν μας ὅτι ὁ πληθυσμός τοῦ Χάνδακα τότε ἐναπόδεικτα πολύ μικρότερος τῶν κατοικούντων σήμερα ἐν Ἡρακλείῳ.

Ε) Συμπερασματικά

Σέ μελέτες καί ἐπιστημονικές, ἀλλά καί τίς λοιπές ἐργασίες συνηθίζεται στό τέλος νά παρατίθενται λίγα ἢ πολλά, ἐνδιαφέροντα καί μή ἢ ἀπαραίτητα κι ἄλλοτε ἀκόμη κι ἀχρείαστα συμπεράσματα. Ἐπιχείρησα νά ἀπαριθμήσω μερικά, χωρίς προσπάθεια, ἀβίαστα καί ἄνευ συστηματικῆς καταλογογραφησεῶς τους.

Ἐνδεικτικά λόγους παρέθεσα τιμῆς, σέ ζῶντα ἄνθρωπο τοῦ Θεοῦ, κάποιον ἀπλό ἐφημέριο, μά κληρικό διακεριμένο, τόν π. Γιώργη, χάριν παραδείγματος, καλλιεργητή τῆς πίστεως μας καί γιά ἀγωνιστή κεκοιμημένο ἀπό ἐτῶν πολλῶν, ὑπέρ τῆς πατρίδος Φραγκίσκο τόν Μαστραχά, μά τιμῆ πρέπει καί ἀρμόζει σέ πολλά πρόσωπα, ζώντας καί κεκοιμημένους, πράγματι πόσες μεγάλες μορφές ἀξίζουν τήν δικαία τιμῆ καί τόν ἐπάξιο ἔπαινο, ἕνα λόγο καί πολλούς, ἕνα εὐχαριστῶ καί μύρια, ἀναγνώριση μικρή καί ταπεινή, μά ἀνθρώπινη καί παραδειγματική ἀξίας μοναδικῆς κι ἀμάραντης³⁸.

---

³⁷ Ὁ.π. 350

³⁸ Ὁ λαός ἄλλωστε λέγει παροιμιωδῶς: «Κι ἄν ξεραθεῖ ὁ βασιλικός, τήν μυρωδιά τήν ἔχει», θέλοντας νά τονίσει τήν διάρκεια ὅσων ἀξίζουν, τήν ἐπιθυμία γιά τή συνέχειά τους καί τήν διαπίστωση ὅτι διηνεκῆς ἡ παραμονή τους.

Ἀληθῶς, τά λόγια, οἱ ὁμιλίες πολλάκις δέν ἀρκοῦν νά περιγράψουν ζωντανές, μά καί κεκοιμημένες ἀθάνατες προσωπικότητες, ἀλλά παρέχουν μικρό δείγμα, ἀφορμή κι ἀρχή γιά πολλά περισσότερα καί καλύτερα. Μποροῦμε ἀπό σήμερα, ἀπό τώρα, ὅλοι νά σκεπτόμαστε ὄχι μόνο τούς θείους καί ἱερούς Κανόνες, πόσα θεάρεστα ὀρίζουν, ἀλλά νά λάβουμε καί ὑπόψην μᾶς κανόνες (*lex non scripta*) ἄγραφους τιμῆς, νά τιμᾶμε πρόσωπα³⁹ καί γεγονότα, βίο καί πολιτεία, καθενός πού ἀξίζει καί μποροῦμε, πέρα τοῦ ἕνα εὐχαριστῶ, τήν εὐγνωμοσύνη μας νά ἐκφράσουμε ὑλικά καί τήν εὐχαριστία μας, πρωτίστως τόν Θεό εὐχαριστοῦντες, πάντοτε.

Ἡ τιμή πρὸς τούς Ἁγίους μεγάλη, ἐπίσημη, ἀρχαιότατη, ἐξάπαντος ὠφέλιμη γιά τούς χριστιανούς, ἀφοῦ ἐπιστρέφει σάν εὐλογία στά πρόσωπα καί τά ἔργα τους, τήν μεσιτεία τους πρὸς τόν Θεόν παρακαλοῦμε καί τίς πρεσβεῖες τούς ἀνάγκη ἔχουμε ὅλοι. Λειτουργικά μέ συγκεκριμένο τυπικό ἡ Ἐκκλησία καθιέρωσε πότε καί πὼς τιμᾶμε τούς Ἁγίους καθόλες τίς μέρες τοῦ χρόνου καί γιά ὅλα τά χρόνια της ζωῆς μας διαρκῶς καί ἀνακυκλοῦντες κάτ' ἔτος τήν ἀγία μνήμη τους.

Μέ τούς θείους καί ἱερούς Κανόνες⁴⁰ κατοχύρωσε τούς πιστούς σέ πολλά ζητήματα, ὅπως στήν ἀνακήρυξη τῶν Ἁγίων καί τήν κανονική τους ἀγιοκατάταξη.

Συνεχῶς ἐμπλουτίζεται ὁ χορός τῶν Ἁγίων μας μέ τήν ἀγιοκατάταξη νέων Ἁγίων καί ἀδιάλειπτα σέ κάθε ἐποχή διευρύνεται τό ἔορτολόγιο τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἡ ἀγιότητα ξεδιψᾷ τήν ξηρά σκέψη, τήν πτωχή καρδιά, τήν ἔρημη ζωή μας καί ἐνισχύει καί ζωοδοτεῖ μέ τήν Χάρη τοῦ Θεοῦ κάθε μέρος

---

³⁹ Μνημονεύω, προσεχῶς ἐπιθυμῶ καί θά ἐπιχειρήσω νά καταγράψω μερικά ἀπό ὅσα πολλά μποροῦν νά γραφοῦν γιά ζῶντα πρόσωπα, τά ὁποῖα δέν θά ἀναφέρω ἀκόμη, ἀλλά καί κεκοιμημένα, ὅπως τόν μακαριστό (ἐξολοκλήρου πανθομολογούμενος ἀνεξίκακο) Ἀρχιμανδρίτη Γεννάδιο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγκαράθου (καμία σχέση μέ ἔμπαθεις καί ἀλλοπρόσαλους τύπους), τόν μακαριστό μεγάλο Κανονολόγο καί Καθηγητή τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης καί Ἡγούμενο τῆς Μονῆς Βλατάδων Μητροπολίτη Τυρολόης καί Σερεντίου Παντελεήμονα Ροδοπουλο, τόν αἰοδιμο πνευματικό τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Μητροπολίτη Θεοδωρουπόλεως Γερμανό, τόν λόγιο καί ποιητή Μητροπολίτη ἀείμνηστον Πέργης Εὐάγγελο, τόν ἀλησμόνητο κύρ Δημητρό τόν μακαριστό νεοκῶρον τοῦ πάνσεπτου Πατριαρχικοῦ Ναοῦ, τόν φιλορθόδοξο Καρδινάλιο Θωμᾶ Σπίντλικ, τόν λίαν ἀγαθό καθηγητή τῆς π. Ρώμης π. Μαξιμιλιανό Ζίτνικ, τόν *veramente grande Canonista* τοῦ Βατικανοῦ Ἰβᾶν Ζουῆεκ κ.π.ᾶ. (φωτ. 13, 15).

⁴⁰ Γιά τούς θείους καί ἱερούς Κανόνες, ἀλλά καί τούς Ἐκκλησιαστικούς Νόμους, πού κατοχυρώνουν τήν ζωή τῶν πιστῶν βλ. Ἀλιβιζάτου Ἀμ., Οἱ Ἱεροὶ Κανόνες καί οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ Νόμοι, Ἀθήναι 1949.

τῆς δραστηριότητάς μας, χαριτώνει τό εἶναι μας, κατευθύνει τή ὑπαρξή μας στά σωτήρια μέρη τοῦ Παραδείσου, τήν κατοίκησή του ἐξασφαλίζοντας.

Θυμᾶμαι τά χρόνια πού διετέλεσα ὑποψήφιος διδάκτορας στήν παλαιά Ρώμη, ἀλλά καί κατόπιν σάν καθηγητής πλέον στό Πανεπιστήμιο Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τοῦ Βατικανοῦ, χωρίς δυνατότητες συμμετοχῆς σέ γιορτές Ἁγίων, πόσο «στεγνά» περνοῦσαν οἱ μέρες⁴¹, δύσκολα καί πόση χαρά ἐλάμβανα ὅποταν εὐρισκόμουν σέ πανηγύρι, πνευματικά καί σωματικά ἀναπτεινόμενον. Πραγματικά πόσα ἐφόδια παρέχει ἡ Ἁγία μας Ἐκκλησίας μέ τίς γιορτές τῶν Ἁγίων μας καί πόσο οἱ ἄγιοι σηματοδοτοῦν καθοριστικά τόν σύνολο βίο μας καί τά ἔργα μας, ἄξιο θαυμασμοῦ καί ἐνεργητικῆς συνέχειας.

Εὐτυχῶς (*paucis verbis*) πάντοτε τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον συνεχίζει δυναμικά, κανονικά καί κατά τήν τάξιν τό πολυαίωνο ἔργο τῆς Ἐκκλησίας μας νά εὐλογεῖ, νά «κανονίζει» καί νά ἀγιάζει τόν σύμπαντα κόσμον καί διά τῆς τιμῆς τῶν Ἁγίων, ἀναγνωρίζοντας ἐπίσημα τήν ἀγιότητα νέων σχετικῶς στήν ἐκκλησιαστική ζωή μορφῶν, πού ὅμως ξεχώρισαν κανονικά καί διακρίθηκαν πανθομολογουμένως, μέ τόν ἐξαιρετικό βίο καί τά ὑπέροχα ἔργα τους. Ξένισαν πολλοί γιά τό ἐνωρίς χρονικά της Συνοδικῆς Ἀποφάσεως Ἀγιοκατατάξεώς των, ἀλλά μέ προσοχή καί σύνεση ὅταν κανεῖς μελετήσει τήν κανονική παράδοση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀλλά καί τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν ἀνά τήν οἰκουμένη, σαφῶς θά διαπιστώσει καί μάλιστα ἀσκανδάλιστα, τήν κανονική ὀρθότητα τοῦ πράγματος.

Πόσο λυποῦμαι, δέν περιγράφεται, σάν ἀκούω καί σπανιότερα διαβάζω ἀντικανονικά κι ἄσχετα μέ τό ὀρθόδοξον Κανονικό Δίκαιο πράγματα σχετικῶς ἢ μᾶλλον ἐξάπαντος ἄσχετα κι ἀπαράδεκτα κι ἀχαρακτῆριστα. Τί κρίμα, νά θαυμάζουμε ἀρνητικά τό γεγονός, ὅσοι νεοφανεῖς «ξερόλες» τόσα νά γνωρίζουν τάχα κι ὅμως νά διαβάσουν νά μήν ξέρουν, νά μήν μελετοῦν καθόλου, νά ἀποφεύγουν τοὺς κόπους τῆς ἔρευνας, νά μήν γίνονται ἔστω γιά λίγο κο-

---

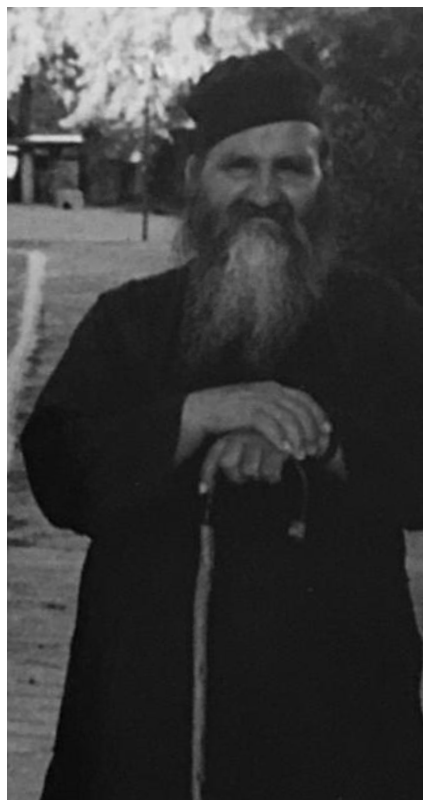
⁴¹ Πολλές φορές καθόμουν ἀπέξω τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Βαρθολομαίου στήν νήσο Τιβερινα (φωτ. 3 καί 4), ἐντός τοῦ ποταμοῦ Τίβερη τῆς π. Ρώμης, διότι καθῶς ἄκουσα ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος παρεκάθετο ἐκεῖ ἐνίοτε σάν φοιτητής κι ἐδώρησε κατόπιν μου ἔλεγαν, κανδήλα εἰς ἀνάμνησιν. Τελικά πέρασαν κι οἱ μέρες καί τά χρόνια, ὅλα γοργοδιαβαίνουν (*tempus fugit*) φαίνεται κι ἄς μήν τό κατανοοῦμε ἔγκαιρα. Τότε βλέποντας τήν ὀρμή τοῦ ποταμοῦ, μεταξύ ἄλλων, αὐτοσχεδιάζοντας στιχάκια κάθε λογῆς, ἔλεγα νοερώς:

Σάν τά νερά τοῦ ποταμοῦ, διαβαίνει ἡ ζωή μας,
γοργά βρέ νά χαιρόμαστε ὅ,τι διψᾷ ἡ ψυχή μας.
Ἀλήθεια ὅσα πέρασαν, πίσω πιά δέ γυρίζουν,
οἱ μῆνες ὅμως μένουνε, χαρά νά μᾶς γεμίζουν.

Φωτ. 11.

Ὁ Πανοσιολ. Ἀρχιμ. Εὐγένιος Μεταξάκης,
εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν Ἀγκαράθου,
τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης

Φωτ. 12.

Ὁ μακαριστός μοναχός Παρθένιος,
τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κουδουμᾶ, τῆς Ἱερᾶς
Μητροπόλεως Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας

Φωτ. 13.

Maksimilijan Žitnik, S.J.,

Φωτ. 14.

R.P. Michael Kouchera S.J.,

Φωτ. 15.

Ivan Žužek S.J.
(1924, Ljubljana – 2004, Rome)

πιόντες, αλλά μαγικά όλα νά τά ξέρουν, ένδεχομένως κατά τήν συμπαθή (παιδαγωγική μάλλον παρά διαπιστωτική), φράση τοῦ Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης κ. Εἰρηναίου: «Πάτερ (τάδε) ἐσύ όλα τά ξέρεις! Όλα τά γνωρίζετε!».

Ἡ Ἄγία του Χριστοῦ Μεγάλη Ἐκκλησία παρέχει σέ δύσκολους καιρούς τό κατεξοχίν δῶρον στους πιστούς, πού εἶναι ἡ ἀγιότητα, σάν ἐπιλογή τρόπου ζωῆς, μά καί σάν ἔκφραση ζωῆς κεκοιμημένων κληρικῶν καί λαϊκῶν, πού ἐπίσημα πλέον ἀναγνωρίζονται ὡς τόν Θεόν «in actu» εὐαρεστήσαντες καί δοχεῖα τῆς θείας Χάριτος ἔγιναν «in praxi» ἐν ζωῇ καί μετά θάνατον, μέ τήν ὀρθόδοξη πίστη καί τήν ἀγιασμένη τους βιοτή.

Προσωπικά κάθε φορᾶ, πού ἕνας νέος ἅγιος ἀναγνωρίζεται ἡ σκέψη μου τρέχει στά βιβλικά μέρη τοῦ Κουδουμᾶ, ὅπου θυμᾶμαι ἀπό μαθητῆς δημοτικού σχολείου τόν μακαριστό μοναχό Παρθένιο τόν ξυπόλιτο. Ἐκεῖ ἤσυχα ἔζησε, ἐκεῖ αὐθεντικά ἀσκήτεψε, ἐκεῖ εἰρηνικά ἐκοιμήθη, μά δέν ἔπαψε ἀκόμη ἡ μνήμη τῆς προσωπικότητάς του, πεποικιλμένης μέ τόσα χαρίσματα ἀσκητικῆς βιοτῆς καί καθαρᾶς καρδίας, μεγάλης καλοσύνης καί φοβερᾶς ταπεινώσεως, ἤσυχος ὅσο κανεῖς, φυσικός ὅσο τά θηρία τοῦ δρυμοῦ, ἀπέραντος στήν μετάνοια ὅσα τά κύματα τῆς θάλασσας. Ἐκεῖ ὁ τάφος του, μά ἐκεῖ κι ὅλοι ὅσοι τόν γνώρισαν πηγαίνουν ξανά καί ξανά καί διηγοῦνται τίς θαυμαστές καλογερικῆς του ἱστορίες, τά ἀπλά του λόγια, τό ὑπέροχόν τῆς μοναχικῆς καί κοινωνικῆς ὑπαρξῆς του.

Ὁ μοναχός Παρθένιος⁴² τοῦ Κουδουμᾶ (φωτ. 12) δέν εἶχε ἀνάγκη λόγου, λόγια, τιμές, χρήματα, ἀναγνώριση, μηδέ καί παπούτσια, μολονότι περιδιάβαινε τά κακοτράχηλα βουνά μέ τίς τόσες ἀκάνθες καί τά κοφτερά χαλίκια. Εἰπόλητος μά μεγαλοπρεπῆς, καθόλου ἀπογοητευμένος, πρόσχαρος, μύριζε «ἀγιότητα», ξεχώριζε, λές καί βγήκε ἀπό κανένα συναξάρι, βιβλική μορφή ὅσο κι ὁ Κόφινας βουνό τῆς βίβλου. Ἀμέτρητες συζητήσεις ἀνταλλάξαμε ὅπως καί μέ ὅλους μιλοῦσε ἄφθονα, ποτέ κακό λόγο δέν θυμᾶμαι, ἀλλά καί τίς ὅσες ἀλήθειες κοφτά τίς ἔλεγε μά ξεκάθαρα καί τίς κατέκλειε μέ τό περίφημο «πᾶμε παρακάτω», πού ἀκούραστα ἐπανελάμβανε συνθηματικά καί χαριτωμένα, μέ δυσεύρετη ἱερή ἀπλότητα (sancta simplicitas).

Θεολογικά ἀκέραιο, ἄν καί δέν ἤξερε θεολογίες καί γράμματα πολλά. Φαίνεται ἤξερε τόν Θεό καί τούς Ἁγίους πολύ καλύτερα ἀπό πολλούς σπουδαίους ἤ σπουδαιοφανεῖς. Θετικός σέ ὅλα, καθόλου προβλεπόμενος, φιλικόλουθος, φιλάνθρωπος, φιλόζωος. Κοντά τοῦ αἰσθανόσουν ἀσφάλεια, τήν ἐγγύηση τοῦ Θεοῦ εἶχε στίς ἄδειες τσέπες του. Ἐδίδε σημασία σέ πράγματα πού ὅλοι προσπερνοῦσαν ἀπαρατήρητα.

---

⁴² Βλ. Βασιλάκης Νήφ., Νομοκανονική Μετάνοια. Ἐκκλησία – Κράτος, περί τῶν πρό νομίων ρῆξις, «Ἀπόστολος Τίτος» 40 (2019) 209, ὑποσημ. 12.

Παναγία ή Όρφανή, τής Ιερᾶς Μονῆς Ἀγκαρᾶθου

Τέτοια πρόσωπα ενισχύουν πραγματικά και όχι με εύκολο «θαυματοποιό» τρόπο τήν πίστη μας στό Θεό και άξίζουν τήν τιμή και τήν δόξα πού ό Θεός χαρίζει στους αγαπόντας τό όνομά Του. Παράδειγμα όχι άδιαφορίας του κόσμου, μά τής εφήμερης παρουσίας του κόσμου, και περίτρανη άπόδειξη του ενδιαφέροντος τής ούσίας του κόσμου, για τήν άγάπη τής άληθινής άποειδωλοποιημένης ζωής και τής κοινωνίας του Παραδείσου⁴³.

Η τιμή των Άγιων καθιερώθηκε για λόγους σωτηριολογικούς, δηλαδή επειδή συμβάλουν οι άγιοι στό μυστήριο τής σωτηρίας μας⁴⁴. Για να κερδίσουμε λίγα κι εφήμερα, χάνουμε πολλά κι αιώνια, άλλοι έθεσαν στό περιθώριο τους άγιους για χάρη των ήθικων, τους ταπεινούς αντικατέστησαν με τους ταπεινοφανείς έγωιστάς, τους κακούς κράτησαν και πέταξαν τους καλούς, έγκλημάτησαν έτσι, τί κι αν δέν κατονομάζονται στον ποινικό κώδικα, έπραξαν άνεπανόρθωτα μεγάλες άδικίες, γιατί «ατίμασαν» άθώους ανθρώπους, τον καθένα φτωχούλη του Θεού, έπάτησαν δικαίους, έθαψαν άγιους.

Η τιμή όμως με πολύ άπλή κι ανθρώπινη έννοια άφορα ανθρώπους πού ζούν στον κόσμο κατά τάς έντολās του Θεού, τηρούντες τό θέλημά Του και αγωνιζόμενοι διδακτικά με κάθε τρόπο κατά τό μέτρο των δυνατοτήτων τους μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία. Όταν μάλιστα πρόκειται για κληρικούς, τότε έπιπροσθέτως ή ένασχόλησή τους με τήν διαποίμανση του λογικού λαού του Θεού, χαρίζει εισέτι περισσότερους λόγους τιμής.

Στήν παρούσα ένδεικτικά και χάριν παραδείγματος άνεφέρθη άνιδιο-

---

⁴³ Ζούσε τον Παράδεισο, τόσο άπέριττα, τόσο φτωχά, πού πλούσιος άπό όλους ήταν και μάλιστα χάριζε και υλικά πράγματα έκτός των πνευματικών παρ' όλη τήν άποδεδειγμένα φτώχεια του σε χρήματα και κρίματα. Άξέχαστα μία φορά μου είπε θά σε κεράσω κανελάδα με χιόνι άπό τον Ψηλορείτη και πράγματι τήν παρήγγειλε να μου τήν φτιάξει ό άνθρωπος, πού τίς πουλούσε εκεί. Περίμενα να δώ πώς θά τήν πλήρωνε, διότι χρήματα δέν είχε θυμάμαι. Και έψαχνε χαμογελαστός με προθυμία κι έπιμονή στην τσέπη του, έψαχνε στην άλλη, αλλά άνεπιτυχώς. Έκανε να σηκωθεί άπό τό φρεσκοασπρισμένο τσιμεντένιο πεζούλι, πού καθόταν, λέγοντας πάω να φέρω τά λεφτά άπό τό κελάκι μου και μόλις σηκώθηκε ό άέρας άποκάλυψε, νομίζω έντελώς τυχαία, ένα χαρτονόμισμα των 500 δραχμών, πού έφτανε για να πιει κι εκείνος κανελάδες, θυμάμαι μάλιστα ήπιε δυό. Ούτε ταχυδαχτυλογός ήταν, μηδέ θαυματοποιός, ξεκάθαρα, και τά χρήματα δέν ήλθαν σαφώς έξ ουρανού, ρώτησε μάλιστα μήπως έπесαν κανενός, μά πάλι χωρίς έπιτυχία. Καθόλου τήν αυτοπροβολή δέν ήθελε, ταπεινός ύπάρχων 100% κατά τήν γενική όμολογία. Άγαπητός, άπέραντος, καλόχαρος, εύθυμος.

⁴⁴ Βλ. σχετικά για τήν συμβολή των Άγιων στό μυστήριο τής σωτηρίας μας Όμιλία Άρχιμ. Νήφων Βασιλάκης, «Η συμβολή των Άγιων στό Μυστήριο τής Σωτηρίας», Ηράκλειον 2008

τελῶς στὸν ἔφημέριό της γενέτειράς μου, σάν παράδειγμα ποιμαντικῆς μέριμνας καί προσφορᾶς σέ καιροὺς μάλιστα δύσκολους, μέ πολλοὺς ἀποδέκτες καλοῦ παραδείγματος. Πόσο ἀξίζει ἡ τιμὴ στὰ πρόσωπα, πού τούς πρέπει τιμὴ καί πόσο ἄσχημο νά ἀποδίδεται ἄδικα τιμὴ γιὰ ἰδιοτελεῖς λόγους καί συμφέροντα σέ ἀκατάλληλα πρόσωπα ἀπὸ διαπλεκόμενα κάθε λογῆς πρόσωπα⁴⁵.

Νά τιμᾶμε τοὺς ἀνθρώπους πού ἀξίζουν, ὅσο μπορούμε συντομότερα ἐν ζωῇ, τούς πρέπει τιμές, μά καί μετὰ θάνατον τιμημένα πρόσωπα. Νά τιμᾶμε τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ σέ κάθε πρόσωπο, πολλῶ δέ μᾶλλον ὅταν πρόκειται γιὰ ἐξαιρετικά πρόσωπα, ἀγαπητά καί ἀκέραια, αὐθεντικά, χαριτωμένα, πού ἐλεύθερα τιμοῦν τὰ «ἔργα τῶν χειρῶν» τοῦ Θεοῦ, ἅπαντα τὰ ποιήματά Του, ὅλα⁴⁶ τὰ παιδιά Του.

Ἡ τιμὴ ὅμως ἰδιαίτερα ἀξίζει σέ ξεχωριστὰ πρόσωπα ἐφόσον ἀνέλαβαν

---

⁴⁵ Κάποιος ἄνθρωπος, μακαρίτης σήμερα, κάποτε μοῦ ἔλεγε τὰ ἀκόλουθα: -Συγχώρα με γέροντα, φίλησα τὰ χέρια πού μέ ἀδίκησαν! Τοῦ ἀπήντησα βιαστικά, ἄνευ τῆς ἀπαιτουμένης περισκέψεως: -Δέν πειράζει, ὁ Θεὸς συγχωρᾷ, καλά ἔκανες! Κι ἐκεῖνος συνέχισε λέγων: -Μά φίλησα καί τὰ χέρια, πού ἀδίκησαν τὰ παιδιά μου καί τὰ ἐγγόνια μου καί πόσα ἄλλα, τοῦ κόσμου τὰ παιδιά! Μείναμε μαζί πολὺ χρονικὸ διάστημα σιωπηλοί, ἔτσι μοῦ φάνηκε, το μέγα τέρας διάστημα κι ὁ νούς μου ἔτρεξε μακριὰ ἀπὸ βιβλιοθήκες ὀργανωμένες συστηματικά καί ἀρχεῖα κωδικοποιημένα κι ἀριθμημένα ἐπιμελῶς, πού καλά τὰ γνώριζε τὰ μέρη τους, ἔφτασε σέ πόσες πολλές περιπτώσεις πραγματικές, πού ἔτυχε τέτοια νά ἀκούσω, σχετικὰ νά δῶ καί συγχωρέσατέ μου τό ἀλυσιτελές, δέν συνεχίζω.

Ἀντίδραση χρειάζεται σέ πολλές περιπτώσεις καί τίμιος ἀγών, ἡ χριστιανικὴ πίστη δέν μᾶς ἀφοπλίζει μέ τὴν ταπείνωση, ἀλλὰ ἡ δύναμη στο δίκιο μας κι ἡ ἀποκατάσταση φυσικά στὰ χέρια μας, θαυματουργικά στα χέρια τῶν Ἁγίων καί τῶν Δικαίων, μά καί στὰ χέρια τοῦ Δίκαιου Θεοῦ, πού μᾶς καλεῖ ἔγκαιρα κι ἐνωρίς λέγων, «δικαιοσύνην μάθετε, οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς» (Ἠσ. 26, 9).

⁴⁶ Κάποιος ἄνθρωπος, πού μεγάλωσε μέ μητρυγιά, μοῦ ἔλεγε ὅτι ὅλο καί μόνο τὰ παιδιά της τιμοῦσε, φρόντιζε, ἐπαινοῦσε, ἐνῶ ἐκεῖνος ἔφταιγε πάντα, ἀναίτια κι ἄδικα τὸν χτυποῦσε παραδειγματικά, τοῦ στέρησαν βασικά ὑλικά ἀγαθὰ, μηδένα τρυφερό λόγο ποτέ δέν ἀκουσε, παρά μόνον ἀρνητικὴ ἐπίκριση κατὰ συρροή κι ἐξακολούθηση κι ἀκόρεστα. Ἀκόμη καί σάν μεγάλωσε μόνο τό κακὸ ἄκουγε γιὰ ἐκεῖνον, ἐνῶ γιὰ τὰ παιδιά της ξεστόμιζε μέ καμάρι χίλια καλά (ἀνύπαρκτα ὅμως) λόγια. Τὰ δικαιολογοῦσε πάντα, δέν ἔφταιγαν ποτέ, ἐνῶ αὐτὸς μόνον ἔκανε λάθη καί τὸν χτυποῦσε σάν τό χταπόδι, πού ἔλεγε ἐπὶ τό λαϊκότερον. -Εὐτυχῶς σήμερα τόσα ἄδικα δέν συμβαίνουν, προσέθεσε καί μετὰ σιῶπησε. Ποιος ξέρει σέ πόσες χώρες καί σήμερα, μηδέ τῆς δικῆς μας ἐξαίρουμένης, μολονότι δημοκρατικότερη εὐτυχῶς ἡ Πατρίδα μας, μά μήπως ὑπάρχουν ἀκόμη Νομοκανονικά κενά, ὥστε νά ἀδικοῦνται ἀκόμη ἄνθρωποι, ὑλικά, οἰκονομικά, ψυχικά, πνευματικά, κ.λπ., ὄχι ἀπὸ τό ἀπρό-

δράση, αγώνες, θυσίες για την εξασφάλιση τῆς ἐλευθερίας μας καί τῆς δικαιοσύνης, ὅπως ὁ μακαριστός Φραγκίσκος Μαστραχᾶς, πού ἔπενε υπέρ τῆς πίστεως καί τῆς πατρίδος μας. Εὐχαριστοῦμε αἰώνια καί τιμᾶμε αἰώνια τέτοιες μορφές, δέν ξεχνᾶμε, ἀλλά εὐγνωμονοῦμε καί φυσικά συνεχιστές τους νά εἶμαστε στήν πρωτοπορία τῆς ἐλευθερίας, μάλιστα κάθε εἴδους, τῆς υἱκῆς καί τῆς πνευματικῆς μας, ἀπό τήν καταδυναστευση κάθε τύπου κατακτητοῦ, ξένου ἢ ντόπιου, οικονομικοῦ, πολιτικοῦ, θρησκευτικοῦ, «ἐπιστημονικοῦ» καί παντοδαπού ἄλλου, συγχρόνου, παρελθόντος ἢ καί ἐπερχομένου.

Κανόνες ἱεροί καί κανόνες τιμῆς στή ζωή μας, «καί ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνην ἔπ αὐτούς καί ἔλεος, καί ἐπί τόν Ἰσραήλ τοῦ Θεοῦ»⁴⁷.

Εὐλαβῶς ἀφιέρωσις ἀγαπητική «Τῇ Μαρία, Ὁρφανῇ τέ καί Παρθένῳ καί Μητρί μου»⁴⁸.

σωπο σύστημα, ἀλλά ἀπό ἐμπαθή κι ἄδικα ἄτομα, σάν τήν μητρυγιά τοῦ ἐν λόγῳ υπέργηρου κυρίου, πού ἀκόμη μέ ἀνεξίτηλο πόνο θυμᾶται τίς ἀδικίες, τίς ἀμέτρητες περιφρονήσεις καί τό κακό, πού νομιμότητα τότε (τό ξύλο ἔπεφτε ἐλεύθερα τότε παντοῦ κι ἄφθογο) τό ἔκανε, ἄνευ φόβου ποινικῆς διώξεως. Φοβοῦμαι μήν ἔλθει καιρός καί πολλά πράγματα πού σήμερα θεωροῦνται νόμιμα καί κανονικά, ἢ δικαιοτέρα κοινωνία τά ἐκλάβει, a posteriori, ὡς ἄδικες καταστάσεις, ἀποτρόπαιες ἄδικες πράξεις καί ἀπαράδεκτους κι ἀδικούς τούς δράστες τους. Ἐπομένως «Μακάριοι οἱ πεινῶντες καί διψῶντες τήν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοί χορτασθήσονται» (Ματθ. ε' 6). Σχετική ἢ ἱκανοποίηση τῆς θείας δικαιοσύνης ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου καί Ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας στήν κανονικότητά της. Καθένας μας φέρει εὐθύνη, ἀναλόγως τίς ἀρμοδιότητές του καί τίς δυνάμεις του, γιά ὅσο ἱκανοποιοῦνται ἰδιοτελῶς ἀτομικές καταστάσεις μέ ἀδικίες καί δέν ἱκανοποιεῖται τό δίκαιο, θεῖο κι ἀνθρώπινο, δικό μας καί ξένο. Σέ «δικαιοτέρα καί ἐλευθεροτέρα» κοινωνία ὀφείλεται νά γραφεῖ ἐξ ἐπόψεως Δικαίου πλῆθος περιπτώσεων καί νά διατυπωθεῖ στή θεωρία, ἐπιστημονικῶ τῷ τρόπῳ, σχετικῶς καί γραπτῶς δεσμεύομαι γι' αὐτό, εἰ καί τό σημεῖον δέν κρίνεται ὡς καταλληλότερον.

⁴⁷ Γαλ. 6,16

⁴⁸ Εἶχα κατά νοῦ βιβλία μου, ἐπιστημονικά, νά ἀφιερῶσω σέ πρόσωπα ἀξίζοντα ἐξειδικιασμένης τιμῆς, μά ἀφοῦ ἀνεκόπη μοί αὐτή ἡ προοπτική, δικαίως ἢ ἀδίκως, ἐπιθυμῶ ἔστω τά κείμενά μου, ὅσα ἀκόμη μοῦ ἐπιτραπεῖ ἄνωθεν νά δημοσιεύσω, νά τά ἀποδώσω τιμῆς ἔνεκεν ὅπου πολύ ἀγαπῶ καί τιμῶ. Ξεκίνησα ἀπό τό παρελθόν τεύχος. Ἡ παρούσα μοι ἀφιέρωσις «Τῇ Μαρία, Ὁρφανῇ τέ καί Παρθένῳ καί Μητρί μου». Ἐπεξήγησις, Ὁρφανῇ ἢ Παναγία τῆς Ἀγκαράθου, Παρθένος ἢ Μαρία, πού μάς μαγεῖρενε υπέροχα γιά χρόνια στό Μοναστήρι μας κι ἡ Μήτηρ μου Μαρία, πολύ καλή μητέρα. Ὁφειλετικῶς ἀφιερῶνω μέ ἀληθινή εὐγνωμοσύνη ὅσα λίγα, μά ἐκ μέσης καρδίας μου «τῇ Μαρία» κι οἱ τρεῖς πλέον Μαρῖες ὀρφανές, μά Μητέρες λίαν

Βιβλιογραφία

- Άκανθόπουλος Π., Στοιχεία Κανονικού καί Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, Θεσσαλονίκη 1987
- , Κώδικας Ἱερῶν Κανόνων καί Ἐκκλησιαστικῶν Νόμων, Θεσσαλονίκη 1991
- Ἀλιβιζάτος Ἀμ., Ἡ οἰκονομία, κατά τό Κανονικόν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1949
- , Οἱ ἱεροί Κανόνες καί οἱ Ἐκκλησιαστικοί Νόμοι, Ἀθήναι 1949
- Βασιλάκης Νήφ., Νομοκανονική Μετάνοια. Ἐκκλησία – Κράτος, περί τῶν πρό νομίω ρῆξις, «Ἀπόστολος Τίτος» 40 (2019) 203-255
- , Λόγοι Παναγίας Μεσοπαντίτισσας, Ὀρφανῆς, Καμαριανῆς καί ἱερῶν Κανόνων, «Ἀπόστολος Τίτος» 39 (2019) 155-197
- Πάγκου Θ. - Πούλης Γ., Πηγές τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ποινικοῦ Δικαίου μέ σχόλια καί βιβλιογραφία, Θεσσαλονίκη 2007
- Μπούμης Π., Κανονικό Δίκαιο, Ἀθήνα 2002
- Νικόδημος Ἀ., «Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς Μίας, Ἁγίας, Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἥτοι ἅπαντες οἱ ἱεροί καί θεῖοι Κανόνες», ἐν Ἀθήναις 1841
- Ράλλης Γ. – Ποτλῆς Μ., Σύνταγμα Θείων καί Ἱερῶν Κανόνων
- Ροδόπουλος Π., Μαθήματα Κανονικοῦ Δικαίου, Θεσσαλονίκη-Ἀθήνα, 1996
- , Ἐπιτομή Κανονικοῦ Δικαίου, Θεσσαλονίκη 2005
- Σπανάκης Σ., Ἡ Ἐκθεση τοῦ δούκα τῆς Κρήτης Ντόλφιν Βενιέρ (1610), Κρητικά Χρονικά, 2 (1950) 319 - 352
- Τρωϊανός Σπ., Ἐγκλημα καί τιμὴ στό Βυζάντιο, Ἀθήνα 1997
- Φειδᾶς Βλ., Ἱστορικοκανονικαί καί Ἐκκλησιολογικαί προϋποθέσεις ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν κανόνων, Ἀθήνα 1969
- , Ἱεροί Κανόνες καί Καταστατική Νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1998

στοργικές. Μία Μητέρα κατά νοῦ εἰσέτι φτάνει ἡ Μητέρα Ἐκκλησία, ἡ Ἁγία τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ κι ἡ θυγάτηρ Αὐτῆς Ἐκκλησίᾳ Κρήτης, φιλόστοργος καί δικαία Μήτηρ, πάντων ἡμῶν. Εὐγνωμόνως, πανευλαβῶς κι εἰλικρινά Σᾶς εὐχαριστῶ, μέσα ἀπό τήν ψυχή μου! Εὐχαριστῶ καί τούς σεβαστούς ἀναγνώστας, θαυμάζοντας τήν ὑπομονήν των καί προσβλέποντας στό καλοπροαίρετόν τους.

